

RÉBAY MAGDOLNA

A leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban

Ú•M•K

OKTATÁS ÉS

4

TÁRSADALOM

RÉBAY MAGDOLNA

A leány-középiskolák Magyarországon...

RÉBAY MAGDOLNA

leány-középiskolák
Magyarországon és a
német nyelvű országokban

OKTATÁS ÉS

4

TÁRSADALOM

A sorozat szerkesztőbizottsága

Forray R. Katalin

Kozma Tamás

Nagy Péter Tibor

Németh István

Polónyi István

© ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ, 2009

© Rébay Magdolna, 2009

RÉBAY MAGDOLNA

leány-középiskolák Magyarországon
és a német nyelvű országokban
A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig

Ú·M·K

Budapest, 2009

A címlapon a Sacré Coeur egykori Ajtósi Dürer sori Szent Szív Intézete látható.
(A felhasznált kép a rend tulajdona.)

Lektorálta:
Pukánszky Béla és Szabolcs Éva

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
www.ujmandatum.hu

Felelős kiadó Németh István
Felelős szerkesztő Székely Beáta
Borító és tördelés Rácz György

Készült a Kánai nyomdában
Felelős vezető Kánai József

ISBN 978 963 9609 63 1

TARTALOM

BEVEZETÉS

7

Leány-középiskolák a német nyelvű országokban

I. NÉMETORSZÁG	10
1. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK KÖRÜLI VITÁK	10
2. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK REFORMJA	18
3. A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK A REFORMOT KÖVETŐEN	32
4. AZ OKTATÁSI RENDSZER EGYSÉGESÍTÉSE	40
 II. AUSZTRIA	 46
1. AZ ELSŐ FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK	46
2. AZ ELSŐ ÉRETTSÉGIT ADÓ LEÁNY-KÖZÉPISKOLA: A LEÁNYGIMNÁZIUM	50
3. A LÍCEUM TÉRHÓDÍTÁSA	54
4. A LÍCEUM HANYATLÁSA	60
5. A GLÖCKELI REFORM: KOEDUKÁCIÓ TÉRHÓDÍTÁSA ÉS BŐVÜLŐ ISKOLARENDSZER	65
6. AZ ÚJ KÖZÉPISKOLAI RENDSZER	73
7. KONZERVATÍV FORDULAT: AZ AUSZTROFASIZMUS	77
8. ANSCHLUSS A NÉMET OKTATÁSI RENDSZERHEZ	82
 III. SVÁJC	 87
1. A SVÁJCI OKTATÁSI RENDSZER AZ 1930-AS ÉVEKBEN	87
2. A LEÁNYOKTATÁS KÖZÉPFOKÚ SZINTTŐL	89

Leány-középiskolák Magyarországon

I. FELSŐBB ÉS FELSŐ LEÁNYISKOLÁK	96
1. AZ ORSZÁGOS NŐKÉPZŐ EGYESÜLET KEZDEMÉNYEZÉSE	96
2. A NŐI KÖZÉPISKOLA TERVE	99
3. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK ALAPÍTÁSA	104
4. A LEÁNYGIMNÁZIUM ALAPÍTÁSÁNAK FELVETÉSE	108
5. LEÁNYGIMNÁZIUM ÉS/VAGY FELSŐBB LEÁNYISKOLA?	111
6. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK TOVÁBBI SORSA	118
7. A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK ELSŐ ÁTFOGÓ SZABÁLYOZÁSA	123

II. A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK ELSŐ TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSA	129
1. AZ 1916. ÉVI RENDELET HATÁSA	129
2. A TÖRVÉNYJAVASLAT KIDOLGOZÁSA ÉS BETERJESZTÉSE	132
3. A TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE	134
4. A TÖRVÉNY(JAVASLAT) FOGADTATÁSA	141
5. A TANTERVI SZABÁLYOZÁS	144
6. A NŐNEVELÉS KÉRDÉSE A III. EGYETEMES TANÜGYI KONGRESSZUSON	147

III. AZ EGYSEGES LEÁNY- ÉS FIÚ-KÖZÉPISKOLA	151
1. A TÖRVÉNYJAVASLAT ELŐKÉSZÍTÉSE	151
2. A TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE	155
3. A TÖRVÉNY FOGADTATÁSA	162
4. AZ ÚJ TANTERV ÉS MÓDOSÍTÁSA	165
5. A KOEDUKÁCIÓ KÉRDÉSE	169

A leány-középiskolák közös jellemzői

1. AZ ÁLLAM SZEREPE	177
2. A NÓMOZGALOM JELENTŐSÉGE	179
3. A NŐISKOLA	181
4. AZ ÉRETTSÉGIT ADÓ LEÁNY-KÖZÉPISKOLA	183
5. SZERVEZETI ÉS TANTERVI HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁKBAN	185
6. KOEDUKÁCIÓ	188

BIBLIOGRÁFIA	190
I. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	190
II. EGYÉB ELSŐDLEGES FORRÁSOK	191
III. MÁSODLAGOS FORRÁSOK	198

ÁBRÁK JEGYZÉKE	207
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	208

FÜGGELÉK	211
I. NÉMETORSZÁGI ÓRATERVEK	211
II. AUSZTRIAI ÓRATERVEK	225
III. MAGYARORSZÁGI ÓRATERVEK	236
IV. ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATOK	248

A KÖNYV EGYES FEJEZETEINEK KORÁBBI MEGJELENÉSI HELYE	259
--	-----

Bevezetés

A nőnevelés történetében az érettségit adó, s felsőoktatási tanulmányokra jogosító leány-középiskola megszületése új korszakot nyitott. Egyrészt a magasabb művelődés lehetőségét jelentette immár iskolarendszerű oktatás keretében, ami ezáltal egyre szélesebb társadalmi rétegek számára vált elérhetővé, másrészt gyakorlati haszonnal járt: a munkaerő-piaci érvényesülés új útjait nyitotta meg. A nők társadalmi emancipációs törekvéseinek megvalósulásához és egyben bővüléséhez járult hozzá.

Magyarországon, Németországban, Ausztriában és Svájcban a leány-középiskolai oktatás kialakulása közel azonos időszakban következett be. Érettségit adó iskolarendszerű képzés az első három országban az 1890-es években, míg Svájcban az 1870-es évek második felében indult. A leány-középiskolák történetéhez előzményként hozzátartozik az ún. felsőbb leányiskolák (*höhere Mädchen-* vagy *Töchterschule*) intézménytörténete. Ez indokolja az elemzés kezdeteként az 1870-es évtized megjelölését. Magyarország és Ausztria esetében ekkor történt egy-egy jelentős, döntő változást eredményező intézmény létrehozása: az első magyarországi felsőbb leányiskola (1875), illetve a bécsi *Höhere Bildungsschule* (1871) megalapítása. Németországban pedig ekkor (1872) hívták össze az ún. weimari konferenciát, amelyen széles körben először vetődtek fel a leánynevelés megoldatlan kérdései. Svájc itt is kilóg a sorból: ugyan már XVIII. század végén megalakult az első felsőbb leányiskola, érettségit adó képzés indítására csak sokkal később, az egyetemi felvételt követően került sor.

A kötetben az egyes országok leány-középiskolai iskolatípusainak párhuzamos történetét adjuk, s csak az utolsó fejezetben, összegzésként teszünk kísérletet a hasonlóságok és a különbségek megállapítására. Nem összehasonlítást adunk az Olvasó kezébe, hanem szándékaink szerint – többek között – összehasonlítást lehetővé tevő kutatás eredményeit. Vannak ugyanis összehasonlítandó vonások: az időbeli egybeeséseken túl – amely a közép-európai országok hasonló kulturális, társadalmi, gazdasági állapotából adódik – az iskolatípusok elnevezésbeli, tartalmi hasonlóságán át. A magyar oktatási kormányzat nemegyszer direkt hivatkozik egyik vagy másik (vagy itt nem tárgyalt harmadik) országra. Az oktatáspolitikai szándékait, döntéseit s azok társadalmi fogadtatását próbáljuk feltárni – olyan fontos vetületével a kérdésnek, mint a társadalmi nőkép alakulása viszont részletesen nem foglalkozunk.

E könyv a Debreceni Egyetem BTK nevelés- és művelődéstudományi doktori programjában megvédett doktori értekezésünk átdolgozása. E helyt is szeretném kifejezni köszönetemet témavezetőmnek, Orosz Gábornak s a program vezetőjének, Kozma Tamásnak. Hálás vagyok továbbá a lektoroknak, Pukánszky Bélának és Szabolcs Évának, valamint az értekezés bírálóinak, Fekete Károlynak és Mikonya Györgynek segítségükért. Külön köszönöm Brezsnýánszky László tanácsait. A külföldi kutatómunkát Erasmus ösztöndíj (Berlini Humboldt Egyetem), „Promotionkolleg Ost–West” ösztöndíj (Bochumi Ruhr Egyetem) és bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíj tette lehetővé.

*Leány-középiskolák
a német nyelvű
országokban*

I. Németország

1. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK KÖRÜLI VITÁK

A magasabb szintű – azaz az alapfokot meghaladó, a korabeli szóhasználatból élve felsőbb¹ – leánynevelés a német országokban, majd az egyesült Németországban a XIX. század folyamán teljesedett ki. Az iskolák újabb évfolyamokat indítottak, a tananyag bővült, a képzés új tárgyakkal egészült ki, és számos új intézmény született. E folyamat az ún. felsőbb leányiskolák (*höhere Mädchenschule*) leány-középiskolai szintre emeléséhez és az első érettségit adó iskolák megalapításához vezetett. A kezdeményező szerepet a nőegyesületek játszották. Meghatározó volt azonban a felsőbb leányiskolai tanárok hozzáállása is.

A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK

A XIX. században a társadalmi keresletre reagálva számos magániskola nyílt a mai Németország területén, amely a lányok számára az alapvetőnél (írás, olvasás, számolás) magasabb szintű képzést nyújtott. Ezeket az intézményeket a középső és a felső társadalmi rétegek gyermekei látogatták. Legfőbb céljuk a női hivatásokra és a társadalmi életre való felkészítés volt. Az oktatásban a humán-esztétikai jelleg dominált: a diákok idegen nyelvet (elsősorban franciát), irodalmat, zenét tanultak. Szintén jelentős súllyal szerepelt az órarendben a kézimunka tanítás (varrás, hímzés).²

A felsőbb leányiskolák nagyfokú differenciáltságot mutattak a tantervet, a szervezetet és a tantestület végzettségét illetően. A felépítést tekintve volt köztük egy- vagy kétosztályos, de 7, 8, 9, 10 évfolyamos is. A leginkább kifejlett iskolák 15 vagy 16 éves korukig tanították diákjaikat. Egyesek elemi oktatást is kínálva 6 éves korra tették a beiskolázási korhatárt, mások három ún. *Vorklasse* (előkészítő osztály) elvégzését követelték meg a 9 éves jelentkezőtől. A tanári karok összetételét illetően a magánintézményben a nők domináltak, míg az elenyésző számú városi vagy állami fenntartású

1 A német nyelvterületen elterjedt "höhere" kifejezést fordítják le magyarra, és alkalmazzák iskolatípus megjelölésére (felsőbb leányiskola).

2 Rupert Kubon Badenre vonatkozó kutatásai alapján az oktatás kb. harmadát a kézimunka, másik harmadát a francia nyelv oktatása tette ki, amely a legjellemzőbb vonása volt ezeknek az intézményeknek. Az évtizedek múlásával mindkét terület egyre visszaszorult a reál tárgyaknak és a történelemnek helyet engedve. A tanterv lépésről lépésre közeledett a reáliskolákéhoz. (KUBON 1991, 82–88.)

iskolában többségben egyetemet végzettek (eleinte teológusok, majd filológusok)³ és elemi iskolai tanítók tanítottak. A kevés tanítónő elemi ismereteket, illetve kézimunkát oktatott.⁴

Ezen iskolák egy részét a XIX. század második felében elismerték ún. felsőbb iskolának (*höhere Schule*), vagyis elfogadták középiskolának, nagyobbik hányaduk azonban csak középfokú intézménynek (*Mädchen-Mittelschule*) számított, jogilag és igazgatásilag az elemi iskolákkal együtt az ún. alsóbb iskolákhoz tartozott.⁵ Az ún. felsőbb leányiskolák (*höhere Mädchenschule, höhere Töchterschule*) a század második felére Poroszországban gyakran tízosztályosra, azon tartományokban pedig, ahol az elemi iskolai oktatást nem ölelték fel, 6–7 osztályosra fejlődtek. Míg a nyilvános iskolák főként egy idegen nyelvet oktattak, addig a magánintézményekben a tanulók rendszerint két nyelvet (általában franciát és angolt) is választhattak. Felsőbb leányiskolák gyakran – általában hároméves – tanítónőképző szemináriumokkal (*Lehrinnenseminar*) vagy általános továbbképző tanfolyammal egészültek ki.⁶ Előbbiek szakképző jellege egyre háttérbe szorult, sokan csak azért választották, hogy általános ismereteik bővüljenek. A tanítói (nevelői) szakma sokáig az egyetlen társadalmilag elfogadott foglalkozás volt a társadalom középső rétegeihez tartozó nők számára. A szeminárium vizsgával zárult, amelyre magánúton is fel lehetett készülni.⁷

1848-at követően a nőkről alkotott hagyományos kép, amely – feleségként, anyaként és háziasszonyként – határozta meg a családban, a társadalomban betöltött helyüket, lassan kiegészült. Mozgalom bontakozott ki a középfokú leánynevelés középiskolai szintre emelése, illetve a nők felsőfokú tanulmányának lehetővé tétele érdekében. A nők oktatási lehetőségeinek kiszélesítését: intézményesített, magasabb fokú oktatást kívántak. Egyben a képzés célját és tartalmát is meg akarták újítani. A társadalmi és gazdasági átalakulással a nőképzés új feladatokat kapott: olyan ismereteket kellett átadnia, amelyet a nők esetleges munkába állásukkor hasznosítani tudnak. A felsőbb leányiskola a művelt középrétegek leánygyermekéi számára a megfelelő nevelés részévé vált, s növelte házassági esélyeiket. Az állami szolgálatban álló értelmiségiek megélhetési nehézségei a század végén a nősülési kor kitolódását, ezzel a lányok férjhezmeneteli esélyeinek romlását eredményezték. Mivel a rangon aluli házasság a korban elfogadhatatlan volt, a kiscsaládok pedig nem biztosítottak megélhetést a hajadon családtagoknak, bizonyos esetben a munkába állás elkerülhetetlen

3 Az egyetemi végzettségű férfi tanárok közül azok helyezkedtek el a felsőbb leányiskolákban, akik pl. az eredményeik révén a fiúiskolákban csak az alsóbb osztályokban taníthattak volna, vagy nem találtak egyből fiúiskolai állást, de anyagi okoknál fogva munkát kellett vállalniuk. A felsőbb leányiskolai tanítónők elhelyezkedési esélyei a községi iskolákban – a felsőbb osztályokban mindenképpen – minimálisak voltak. (NIESWANDT 1996, 177–178.)

4 EHRICH 1991, 129.

5 A középfokú iskola kimondottan lányok oktatását szolgálta: 1908-ban ezen intézmények 70%-a leányiskola volt.

6 BERG 1991, 199–202.

7 NIESWANDT 1996, 175–177. Poroszországban 1845-ben vezették be a vizsgát külön a népiskolai és a felsőbb iskolai tanítónőknek.

volt. Az egyetlen társadalmilag elfogadott foglalkozás számukra a tanítás volt. A pedagógusképzés intézményesülése, a vizsgarendszer kialakulása ezért a leánynevelés fejlődésének motorja lett.⁸

A NŐEGYESÜLETEK

A nőnevelés fejlesztésében a legfontosabb szerepet a különböző nőegyesületek játszották. Tagjaik olyan – főként polgári származású – nők voltak, akiket vagy zavart hiánynak érzett műveltségük, vagy a következő generáció jövője miatt aggódtak. Ahogy általában a nőmozgalom világtörténetében, Németországban is két markáns irányzatot különíthetünk el: a mérsékelt és a radikális nőegyesületek körét.⁹

A mérsékelt irányzat legfontosabb bázisát, az *Allgemeiner Deutscher Frauenverein*-t (ADF, Általános Német Nőegyesület) Luise Otto az első nőkonferencián, 1865-ben alapította Lipcsében. Az egyesület a különálló leányiskolák fenntartása és fejlesztése mellett foglalt állást. A nemek különbözőségéből kiindulva szükségesnek tartotta eltérő célú és tantervű intézmények létrehozását a fiúk és a lányok számára. Úgy vélte, hogy az egyenrangúság az egyenlőség nélkül is megteremthető. Emellett azt kívánta, hogy a leányiskolákat illesszék az oktatási rendszerbe, és egységesítsék őket.

Az időben később szerveződő radikális feministák (pl. a *Deutscher Frauenverein Reform* (DFR) [Reform Német Nőegyesület] vagy a *Verein Frauenwohl* [Nők Érdekei Egyesület] tagjai) tovább mentek, mikor felszólaltak a nemek szerinti bármiféle megkülönböztetés ellen. A nevelésnek és az oktatásnak azonosnak kell lennie, akár fiúk járnak az intézménybe, akár lányok – vélték, csak így biztosítható a teljes egyenrangúság.¹⁰ Azonos képzésük természetjogon alapuló emberi jog – hirdették. Az eltérő oktatásnak – a DFR-t 1888-ban Weimarban megalapító Hedwig Kettler szerint – a különböző kultúra az oka, nem pedig a különböző természet: „*a bölcsőben leányaink semmivel sem voltak tudattalanabbak, mint fiaink, csak most azok, miután felneveltük őket.*”¹¹ Kettler a század végén ezért leánygimnáziumok alapítását szorgalmazta (lásd alább), amelyet nemcsak a tovább tanulni vágyóknak szánt. Az azonos képzés Kettler számára végeredményben a koedukációt¹² jelentette.¹³

⁸ ZYMEK 1996, 13–15.

⁹ Nem foglalkozunk a munkásegysületekkel, mivel ezek működése az oktatás területén az elemi oktatás általánossá tételére és a szakképzésre korlátozódott.

¹⁰ KRAUL 1991, 280., 283.

¹¹ Idézi KLEINAU 1996b, 126.

¹² Koedukáció alatt a lányok és a fiúk együttes, közös iskolai nevelését és oktatását értjük, s ezeket a fogalmakat szinonimaként is használjuk. Az együttnevelés különböző pedagógiai, pszichológiai, társadalmi és egyéb vonatkozásaira nem térünk ki.

¹³ KLEINAU 1996b, 127.

A WEIMARI KONFERENCIA

A század utolsó harmadában egyre felerősödő vitákban a leányoktatásban dolgozó tanárok is tevékenyen részt vettek. Az első nagy visszhangot kiváltó kezdeményezés az ő körükből indult ki: 1872-ben a – kétharmados részvételükkel zajló – weimari konferencián követelték a felsőbb leányiskolák helyzetének jogi szabályozását: egységesen tízévfolyamos intézmények létrehozását és ezek elismerését középiskolának.

Az intézményekben a lányok – hasonlóan a fiú-középiskolákhoz – általános képzésben részesülnek – indítványozták. Ezek az intézmények azonban nem a fiúiskolák szolgai másolatai lennének, hanem saját szervezetet kell kapniuk, amely tekintetbe veszi a lányok eltérő természetét és adottságait. A hasonló képzés lehetővé tenné – vélték, hogy a feleség szűklátókörűsége miatt a férj ne unatkozzék többé otthon, hogy a nő ne akadályozza a férfi szellemi kibontakozását, hanem megértve érdeklődését mellé álljon. A nyilvános felsőbb leányiskolák felsőbb osztályaiban továbbra is férfi tanárok alkalmazását tartották volna megfelelőnek, és az igazgatást is rájuk bízta volna. A középiskolaként történő elismerés az ő helyzetüket is lényegesen javította volna az ezzel járó címeknek, fizetésemelésnek és nyugdíjjogosultságnak köszönhetően.

A javaslatokat tartalmazó emlékiratot (ún. *Weimarer Denkschrift*) – amelyet elküldtek a tartományi kormányoknak – főként egyetemet végzett férfi tanárok írtak alá. Elsősorban az a cél vezérelte őket, hogy megőriznék pozíciójukat a csak középfokú, szemináriumi bizonyítványt szerzett tanítónőkkal szemben. Így a tanárok valójában a nők elhelyezkedését, munkába állását akadályozták volna meg. A főként magániskolai igazgatókat és tanárokat, tanítónőket tömörítő *Berliner Verein für höhere Töchterschulen* (Berlini Egyesület a Felsőbb Leányiskolákért) ezért emlékiratában (ún. *Berliner Denkschrift*) hangsúlyozta a női nem különbözőségét, és éppen erre hivatkozva tartotta fontosnak, hogy nők működjenek a leányiskolákban, annak középső és felső tagozatán is. Úgy vélték, egyedül a nők képesek felkészíteni a lányokat későbbi családanyai és háziasszonyi szerepükre. Kérték ezért a tanítónőképzés fejlesztését.

Egyik oldal követelése sem találtak meghallgatásra. Ugyanez történt a porosz kultuszminiszter által 1873-ban törvény-előkészítés céljával egybehívott, a középfokú és a felsőbb leányiskolák jövőjét tárgyaló konferencia javaslataival.

A konferencia ezen iskolák alapításával, feladatával és céljaival foglalkozott. A megbeszélésen részt vettek a porosz oktatási minisztérium képviselői, leányiskolai igazgatók, előjárónők, pedagógusok. A javaslatok egybecsengtek a weimari gyűlésen megfogalmazottakkal: kérték, hogy a felügyelet, a tanárok díjazása és az állami támogatás szempontjából a nyilvános felsőbb leányiskolákat tegyék egyenrangúvá a fiúiskolákkal. Szorgalmazták a középfokú és felsőbb leányiskolák elválasztását: ez utóbbiak legyenek legalább hétosztályos, tízévfolyamos¹⁴ – tanítónőképző szemináriummal kiegészülő

¹⁴ A korszakban az osztályok és az évfolyamok száma nem feltétlenül felelt meg. Volt, amikor több évfolyam anyagát tanították különböző szinten álló diákoknak egyszerre egy osztályban.

– intézmények, amelyekben két idegen nyelvet oktatnak. A felsőbb évfolyamokon inkább egyetemet végzett tanárokat foglalkoztassanak – javasolták. Összeállítottak egy tantervet is.¹⁵

A GELBE BROSCHÜRE

Míg Poroszországban a kezdeményezések nem hoztak eredményt,¹⁶ és a tervezett törvény nem született meg,¹⁷ addig az 1870-es években több tartományban – Hessenben 1874-ben, Szászországban 1876-ben, Badenben és Württembergben 1877-ben – középiskolának ismerték el a tízévfolyamos felsőbb leányiskolákat (lásd a következő fejezetet). Oldenburgban és Braunschweigben szintén rendezték helyzetüket. Bajorországban ezzel szemben, ahol több felekezeti iskola működött, késett a reform.¹⁸

1886-ban a porosz oktatási minisztérium tantervet hozott nyilvánosságra. A képzés súlya az anyanyelv és a képzésgtárgyak (közte a kézimunka) oktatására esett (lásd Függelék I. táblázat). A tervezett kilencéves tanulmányi idő azonban akkora ellenállást váltott ki, hogy a tantervet a fővároson kívül nem tudták bevezetni. Helena Lange, a mérsékelt oldal talán legkiemelkedőbb képviselője, 1887-ben petíciót nyújtott be a porosz képviselőházban. Ennek melléklete a *Die höhere Mädchenschule und ihre Bestimmung* (A felsőbb leányiskola és meghatározása) c. vitairat volt, amely *Die gelbe Broschüre* (Sárga brosúra) néven vált ismertté. Lange lényegében megismételte a *Berliner Töchterschulvereine* fentebb említett követeléseit. Kérte, hogy a nyilvános felsőbb leányiskolákban a tanítónők arányát javítsák, konkrétan, hogy a hittant és a németet nők tanítsák. Javasolta továbbá, hogy képzésükre külön intézményeket hozzanak létre. A leányiskolák fiúiskolákhoz történő szervezeti, tartalmi igazításáról, valamint a nők felsőfokú továbbtanulásáról viszont nem szólt. Helena Lange nem tudta elérni javaslatai megvalósítását, a petíciót a parlament nem tárgyalta, elképzelései pedig erős ellenállásra találtak a felsőbb leányiskolák férfi tanárai körében. A körvonalazott célok elérése érdekében 1890-ben a tanítónők megalapították az *Allgemeiner Deutscher Lehrerinnenvereint* (ADLV, Tanítónők Általános Német Egyesülete).

A felsőbb leányoktatás újraszabályozásáról (Neuordnung des höheren Mädchenschulwesens) szöveg 1894-ben kiadott újabb porosz miniszteri határozat a kilencéves (plusz egy évvel szabadon kiegészíthető), hét felmenő osztályos és két idegen nyelvet oktató felsőbb leány-

¹⁵ KRAUL 1991, 280–281.; KLEINAU 1996b, 116–117.

¹⁶ A háttérben a tanári állások 1870-es évek végére kialakuló telítettsége is állhatott. (NIESWANDT 1996, 182.)

¹⁷ Habár sikerült megegyezésre jutni (10 éves képzés, idegennyelv-oktatás hangsúlyozása, tanítónők-képzővel és továbbképző tanfolyammal való összekapcsolás), a törvény mégsem született meg. A kidolgozott szervezetet az oktatási minisztérium hivatalos lapjában ajánlasként nyilvánosságra hozták, annak félhivatalos legitimitást adva. Csak a tanítónők-képzéssel kapcsolatos ajánlások kerültek bele az 1874-ben kiadott porosz vizsgarendbe. Az azonban továbbra is egységes maradt: egyszerre népiskolai és felsőbb iskolai oktatásra képesítő. (Uo. 181.)

¹⁸ Uo. 179.; KRAUL 1991, 284.

iskolák előírásával szintén elmaradt a követelésektől, sőt a korabeli gyakorlattól is. (Lásd II. táblázat.) Ugyanebben a határozatban a miniszter elismerte a polgári nőmozgalom felsőbb leányiskolák felsőfokú jogosítványa iránti követelésének jogosságát. Magán gimnáziumi, valamint ún. felsőbb tanítónői kurzusok engedélyezést kilátásba helyezve hozzájárult ahhoz, hogy a felsőbb leányiskolák felső tagozatán a nők a korábbiánál nagyobb számban taníthassanak. A határozat szerint a felsőbb leányiskola tanárainak egy harmadát szemináriumot végzett tanítónők adhatják. A férfi által vezetett nyilvános iskolákban az igazgatónak segítő tanítónőt kell maga mellé vennie – rendelkezett. A felsőbb három osztály legalább egyikét pedig nőnek kell vezetnie. Az indok: a leányiskoláknak az „igazi nőiességre” kell nevelniük. A felsőbb osztályok tanítónői és az igazgatónők számára „tudományos” vizsga (*Oberlehrerinnenprüfung* – felsőbb osztályos tanítónői vizsga)¹⁹ letételét tették lehetővé, amely azonban nem volt az alkalmazás feltétele. A felkészülést egyénileg kellett megoldani, ezt segítőnek a tanítónők vendéghallgatóként egyetemi előadásokra is járhattak. A vizsgára jelentkezés feltétele közt szerepelt a legalább öt éves tanári gyakorlat.

Helena Lange 1897-ben ismét kifejtette álláspontját (*Intellektuelle Grenzlinien zwischen Mann und Frau* – Intellektuális határvonalak férfi és nő között). Konceptiója szerint – amely Fröbelére épül – a nő és a férfi két különböző kulturális szférában él, így kulturális feladatai eltérőek. A nő természeténél fogva anyaságra rendelt, potenciális anyasága pedig meghatározza (általános) fizikai és pszichikai állapotát. E különbség alapján kell a nemek közötti munkamegosztást kialakítani, hogy az a köz javára váljék – írta Lange. Ebből fakad a fiúk és a lányok eltérő oktatásának, valamint a lányiskolákban a férfi és a női tanítók, tanárok alkalmazásának szükségessége. A nők kezébe tette volna a humán tárgyak oktatásán túl az osztályok és az iskola vezetését. Képzésükre angol mintára különálló főiskolák (*Frauenhochschulen*) alapítását indítványozta. Lange vitába szállt a *Weimari emlékirat* szerzőivel, mert szerinte az csak az ideális feleségre vágyó férfiak kívánságait tükrözi. Szerinte nem lehet a fiúk és a lányok egyenrangú képzéséről beszélni, ha a lányok oktatása elsődlegesen nem az ő személyiségük kibontakoztatását célozza. Keményen kritizálta a fennálló leányiskolákat. Amit a fiúiskolákban alaposan tanulnak, abból alig szerepel a leányiskolák tananyagában, azt is feleslegesen tanítják – állította.²⁰

A *gelbe Broschüre* egyik jelentősége, hogy Poroszországban lendületet adott a magán kezdeményezéseknek. Berlinben az egyetemen kívüli tudományos továbbképzést elvállaló *Viktoria-Lyzeum* kurzusokat indított leányiskolai tanítónőknek, ahol hat

19 Az egyes szakkifejezések fordításakor igyekeztünk magyarul értelmezhető kifejezést találni. Általában szó szerint fordítottunk, mert meg akartuk őrizni a névadásban rejlő logikát. Nehezítette a helyzetet, hogy az elnevezések többségének nem volt korabeli magyar megfelelője. A tájékozódást a szakkifejezések jegyzéke segíti. Az „ober” szó többféle összetételben is szerepel: az *Oberlehrerinnenprüfung* mellett találkozhatunk például az *Oberschule* kifejezéssel, amelynek szó szerinti fordítása ugyan felsőbb iskola, valójában azonban középiskolát jelent. Ebben és félreértésekre okot adó esetekben értelem szerinti a fordítás.

20 KLEINAU 1996b, 115–118.

szemeszter után „tudományos” vizsgát tehetek.²¹ Maga Helena Lange pedig 1889-ben külföldi egyetemi tanulmányokat fontolgató lányoknak – tízévfolyamos felsőbb leányiskolákra épülő – kétéves ún. reálkurzusokat (*Realkurse*) indított, ahol a svájci érettségire készítették fel a növendékeket. 1893-ban – miután 1892-ben a porosz parlament a lányok érettségi vizsgáját kérő petíciót tárgyalásra utalta, és nem utasította el rögtön, ahogy eddig – 15 éves beiskolázási korról négyéves gimnáziumi kurzussá (*Gymnasialkurse*) alakították át a tanfolyamot.²² Az érettségit végül nem engedélyezték, ezért a tanulók külsősként – Németországban elsőként – 1896-ban fiú-középiskolában érettségit tettek. Az egyes fiú-középiskolai típusok²³ egyenjogúságának kimondását követően, 1900-ban az intézmény reálgimnáziummá vált. A következő években Németország-szerte 20 felsőbb leányiskolára épülő érettségire felkészítő „kurzust” indítottak. 13 közülük magán- vagy egyesületi intézmény volt.²⁴

AZ ELSŐ LEÁNYGIMNÁZIUM MEGSZERVEZÉSE

Langétől eltérő, radikálisabb elképzelése volt a felsőbb leánynevelésről a már említett *Frauenverein Reform* egyesületnek.²⁵ Ez az egyesület szorgalmazta először a fiúiskolák tanterveit követő és jogosítványokkal is rendelkező leánygimnázium létrehozását, valamint a lányok részére a felsőfokú tanulmányok általános lehetőségének biztosítását vagy legalább az orvos- és a tanárképzésbe való felvételt. Kérte továbbá, hogy a nők részére tegyék lehetővé a szabadfoglalkozású értelmiségi pályák betöltéséhez szükséges állami engedélyek megszerzését.²⁶

1891-ben az egyesület petícióban fordult a birodalmi és a tartományi kormányokhoz. Leánygimnázium felállítását vagy a lányok számára gimnáziumi érettségi vizsga letételének engedélyezését kérte. Az intézkedés szükségességét a hajadonok számának növekedésével, a családban betöltött korábbi szerepük eltűnésével, az értelmiség egyre nehezebb megélhetésével magyarázta. A házasság egzisztenciális kérdéssé vált, mert megfelelő iskola és végzettség hiányában a munkába állás lehetetlen volt. A végzettség a házassági lehetőségeket és a megőrzögyűlteket kilátásait is javította volna.

²¹ KRAUL 1991, 282.

²² A lányoknak tehát ugyanazért a végzettségért két évvel többet kellett tanulniuk, mint a fiúknak.

²³ Gimnázium, reálgimnázium, felsőbb reáliskola.

²⁴ 1894: Lipcse; 1897: Baden-Baden; 1898: Königsberg; 1899: Hannover; 1900: Boroszló, München; 1901: Frankfurt/M., Hamburg; 1903: Nürnberg; 1904: Kassel, Drezda, Straßburg; 1905: Schöneberg, Bonn, Elberfeld, Aachen, Erfurt; 1906: Magdeburg, Würzburg. (HEINSOHN 1996, 151.)

²⁵ 1891-től *Verein Frauenbildung – Frauenstudium* (Nőképzés – Nők Felsőfokú Tanulmánya Egyesület).

²⁶ A mérsékelt irány csak az orvosi és a tanári pálya megnyitását szorgalmazta.

Mivel fogadókészséget a tartományok közül Baden mutatott,²⁷ az első német leánygimnázium (*Mädchengymnasium*) Karlsruhe-ban nyitotta meg kapuit 1893-ban. Az iskola fenntartója az egyesület volt. Az iskolatípus melletti döntést az indokolta, hogy ekkor teljes felsőoktatási beiskolázási jogosultságot csak a gimnáziumi érettségi adott. A hat-évfolyamos intézménybe tizenkétéves kortól vettek fel leányokat. Ugyan az egyesület nem tartotta helyénvalónak a felsőbb leányiskolai alapot, de még a szabadelvű Badenben sem tudta elérni, hogy a leánygimnázium szervezetiileg teljes legyen. A IV. osztályban²⁸ a diákok dönthettek arról, hogy ebben az iskolában tanulnak tovább vagy a felsőbb leányiskolában maradnak. Ez a szerkezet jelentős tantervi nehézségeket rejtett magában.²⁹ 1897-ben az intézmény fenntartását átvette a város, mivel az egyesületen belüli feszültségek és a súlyos anyagi helyzet majdnem bezárásához vezetett.³⁰ A kettészakadó egyesület Hedwig Kettler vezetésével Hannoverben tevékenykedő ága itt 1899-ben újabb leánygimnáziumot nyitott, amely a szándékokkal ellentétben szintén nem lehetett teljes.³¹ Helena Lange gimnáziumi kurzusaihoz hasonlóan e hatosztályos típus is számos követőre talált: a századfordulón 11 iskola jött létre, köztük 5 magán.³²

27 A parlamenti bizottság ugyan nem tartotta időszerűnek a javaslatot, de számos elemét pozitívan értékelte, és úgy döntött, hogy helyt ad a kezdeményezésnek. A források igazolják, hogy a badeni tartományi oktatáspolitikai már korábban is foglalkozott a lányok érettségi vizsgára való bocsátásának lehetőségével. A porosz parlamenti tanügyi bizottság ezzel szemben nem tartotta szerencsésnek a kérdés felhozatalát arra utalva, hogy a középiskola jelentős változáson megy keresztül. A középiskolai tanulmányok utolsó évében a tanulók nagy terhelésnek vannak kitéve – hangsúlyozta. A lányokat viszont ebben a korban kímélni kell, nem pedig huzamos üldő tevékenységre bátorítani. A bizottsági előadó véleménye az volt, ha a fiúkkal megegyező képzést bevezetik, az az egész leányoktatás teljes átalakításával jár. (SCHULTHEIS 1995, 103.)

28 Németországban az osztályokat – az osztályzatoknak megfelelően – a tárgyalt korszakban fordított rendszerben számozták, s latin névvel illették őket. A legfelső osztály volt az *Oberprima* (OI.), az alatta lévő az *Unterprima* (UI.), majd következett az *Obersekunda* (OII.), az *Untersekunda* (UII.), az *Obertertia* (OIII.) és az *Untertertia* (UIII.). Az alsóbb osztályokat már csak számozták (IV.: *Quarta*, V.: *Quinta*, stb.). [Az eredeti számozást a Függelékben közölt óratervekben is megtartottuk.]

29 A fiúk mögött a gimnáziumban ugyanennyi idős korukban már három év latintanulás és sokkal alaposabb matematikai tanulmányok álltak. A leánygimnáziumba lépők a két éves matematika anyagot egy év alatt tanulták meg, a latinban pedig a nagyobb francia tudásuk segítségével próbálták behozni lemaradásukat. Az *Untertertia* ezért egyfajta átmenetet jelentett. A görög nyelv oktatásának kezdete a még nagyobb túlterhelés elkerülése végett a következő évre került. A gimnázium és a leánygimnázium tanterve egyébként közel azonos volt. Különbség volt azonban a heti óraszámban (27 33-mal szemben – UIII.), amelynek (az alacsony tanulói létszámból eredő) anyagi és ebből fakadó személyi (tanárihiány), valamint szervezési okai voltak. Problémát jelentett ugyanis, hogy a fenntartó egyesület Hannoverben székelt.

30 A fenntartóváltás stabilizálta az intézmény helyzetét, amely átvette az újonnan létrejött (1897) reál-gimnázium tantervét, amely – az idegen nyelvek sorrendjének köszönhetően (francia – VI., latin – UIII., görög – UII.) az átmenetet könnyebbé tette. Az intézmény első tanulói 1899-ben tették le az érettségi vizsgát, mégpedig saját iskolájukban.

31 KLEINAU 1996b, 125–126.; EHRICH 1996, 137.; KUBON 1991, 57–64.

32 1898: Königsberg; 1899: Stuttgart; 1901: Mannheim; 1903: Köln, Schöneberg, Charlottenburg; 1904: Boroszló; 1905: Essen; 1906: Jena. (HEINSOHN 1996, 152.)

A különböző nőegyesületek tehát más és más képet alkottak a felsőbb nőnevelésről. Voltak, amelyek a fiúkéval megegyező iskolát akartak létrehozni, és a koedukációt is elfogadták volna, mások speciális leányiskolák felállításában gondolkodtak, eltérő szervezettel és tananyaggal. Az első irányzat erősebbnek bizonyult: a századfordulót követően a nemek közötti különbséget egyre ritkábban emlegették, ezzel szemben a lányok és a fiúk hasonló oktatását hangsúlyozták. Az 1890-es évek végén a különálló intézmény, *Frauenhochschule* alapítását már senki sem támogatta, annál erősebb lett a törekvés a létező felsőoktatási intézmények megnyitására.³³ A századfordulóra a professzorok eddigi elutasító magatartása is megváltozott. A leányok egyetemi tanulása ellen felhozott fiziológiai érvek közül ugyanis több megdőlt.³⁴ Az 1890-es években az egyes tartományi parlamentek a felsőfokú tanulmányok lehetővé tételét a megfelelő középiskolák hiányára hivatkozva elutasították. A nőegyesületek – ezekre az érvekre reagálva – alapították meg az érettségit adó intézményeket. Mivel az 1870-es évektől a nőknek egyedi esetben, az 1890-es évek közepétől a legtöbb egyetemen rendkívüli hallgatóként tovább lehetett tanulni, ezek az iskolák már valódi hídként szolgáltak a felsőoktatásba. Az egyetemi tanulmányok általános – már ami a tanár, orvos, közgazdasági képzést illeti – lehetővé tétele a felsőbb leányiskolák átfogó reformjával esett egybe.³⁵

2. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK REFORMJA

A felsőbb leányiskolák reformjára Németországban egy viszonylag tág időintervallumban, az 1870-es évektől az 1910-es évekig bezárólag került sor. Alábbiakban részletesen foglalkozunk az irányadó porosz rendezéssel, majd szűkebb keretek között néhány tartományra, így Badenre, Szászországra, Bajorországra és Brémára térünk ki. A kiválasztás szempontjai az alábbiak voltak:

- a tartomány hatalmi súlya Németországban,³⁶
- gazdasági és társadalmi viszonyai,
- oktatáspolitikai jelentősége, illetve egyedisége: a reform időpontját és tartalmát tekintve.³⁷

33 KLEINAU 1996c, 118.

34 GLASER 1996a, 305.

35 GLASER 1996b, 310., 314. (A foglalkozás gyakorlását bizonyos pályákon állami vizsgákhoz kötötték. A nőknek az orvosi vizsga letételét 1899-ben, a jogit 1922-ben engedélyezték egész Németországra vonatkozóan. A tanári vizsgáról lásd alább. [GLASER 1996a, 307., GLASER 1996b, 318.]

36 Poroszország és Bajorország mint a két legjelentősebb német tartomány.

37 A reformok terén – Württemberg mellett – élen járó Badennek és Poroszországnak ellenpólusát képező Bajorország kiválasztása mindenképpen indokolt. Bréma a porosz rendszer alkalmazására példa. Szászország több szempontból is köztes helyzete miatt számíthat érdeklődésre. A kiválasztásban a felsorolt szempontok mellett a forrásbázis összetétele is szerepet játszott.

POROSZORSZÁG

A nőegyesületek és a felsőbb leányiskolai tanárok aktivitásával ellentétben az egyes tartományi kormányok sokáig érdektelennek mutatkoztak a felsőbb leányiskolák reformjának kérdésében. Ennek egyik oka volt, hogy mivel ezek az iskolák nem jártak jogosítvánnyal, az államot, mint munkaadót nem foglalkoztatta helyzetük. Másrészt az intézmények és tanulók számukat tekintve nem voltak jelentősek. Közrejátszott a passzivitásban a nők szavazati jogának hiánya is. A porosz kormány kiváráó taktikát folytatott, és csak a XIX. század végére határozta el magát a reform mellett.

A fentebb ismertetett, 1880-as, 1890-es években megszülető hivatalos rendelkezések – noha sok szempontból előre mutattak – nem bírtak kötelező érvénnyel. A minisztérium azáltal, hogy minden felsőbb leányiskolát kiegészítő kurzust csak magánvállalkozásként engedélyezett, elkerülte az általános szabályozási és finanszírozási kötelezettségek felvállalását. A középfokú és a felsőbb leányiskolák szétválasztása, a felsőbb leányiskolák középiskolaként történő általános elismerése nem történt meg.³⁸ 1900-ban és 1901-ben az érettségizettek és az ún. felsőbb tanítónői képesítést (*Oberlehrerinnenprüfung*) szerzők számának korlátozása érdekében felsőbb leányiskolai végzettséghez kötötték a lányoknak szervezett gimnáziumi kurzusok látogatását, és megnehezítették a vizsgakövetelményeket. A következő években a porosz kormányzat reform iránti hajlandósága erősödött. Háttérben a gimnáziumi leányoktatás megjelenése állt. Hogy a továbbtanulási hajlandóságot keretek között tartsák, szükségessé vált a két iskolatípus elhatárolása. A leányiskolai reform másrésről egy átfogó szabályozási és rendszerező folyamat részét alkotta, amely az oktatási rendszer eddigi szabályozatlan elemeire irányult.³⁹

Az 1901 óta tartó, a nőmozgalom és a minisztérium képviselői, valamint a pedagógusok között zajló tárgyalás egyik állomásaként 1906 januárjában⁴⁰ az oktatási miniszter konferenciát hívott össze. Ezen a rendezvényen megjelent Helena Lange is, aki a tervezett speciális leányérettségi ellen emelt hangot. Kérte, hogy a leányok a fiukéhoz hasonló iskolákban tehessék le a vizsgát. Egy évvel később Kasselben a korán elváló leánygimnáziumi és felsőbb leányoktatás mellett érvelt. Ezzel szemben a konzervatív-keresztény nőegyesületek a késői furkáció mellett voltak: a tízéves felsőbb leányiskolát hároméves, érettségire előkészítő tanfolyammal szeretnék volna kibővíteni.

A reformra végül 1908. augusztus 18-án került sor a *Bestimmungen über die Neuordnung des höheren Mädchenschulwesens* (Rendelkezések a felsőbb leányiskolai oktatás újjászervezéséről) c. határozat kibocsátásával. Poroszország ezzel szabályozta az ún. felsőbb leányoktatást, meghatározta az egyes iskolatípusokat és azok egymáshoz való

38 Csak egyes, tanítónőképző szemináriumokkal kiegészülő iskolák lettek egyenrangúak a felügyelet tekintetében a fiú-középiskolákkal. (NIESWANDT 1996, 182.)

39 EHRICH 1996, 131–132.; NIESWANDT 1996, 183–184.; KRAUL 1991, 282–285.

40 Ebben az évben a nyilvános felsőbb leányiskolák száma Poroszországban 270 volt, a magániskoláké 675. A tanulók 55%-a járt ezen utóbbiakba. (KRAUL 1991, 288–289.)

viszonyát. (Az óraterveket lásd a III. táblázatban.) A rendelkezés értelmében a felsőbb leányiskola (*höhere Mädchenschule*) (1912-től *Lyzeum* néven) tízévfolyamos intézmény lett, amelyben 6–16 éves lányokat oktatnak. A felsőbb leányiskolába a korábbi tradíciók alapján betagozódhatott a hároméves (X–VIII. osztály) elemi iskola is. A középso tagozat is hároméves volt (VII–V. osztály). Az első idegen nyelv, a francia oktatása ekkor kezdődött meg. Az erre épülő négyéves tagozatban IV–VII. osztály) már második idegen nyelv, az angol is szerepelt. Megtörtént a felsőbb leányiskola elismerése középiskolának.

Az elismerés feltétele volt, hogy az iskola több – például az osztályok számára, a tantárgyakra, az óraszámra, a tantervre, az osztálylétszáma vonatkozó – előírásnak megfeleljen. A felsőbb leányiskolák középso és felső tagozatában a „tudományos tárgyak” oktatását felsőfokú végzettséghez kötötték. Rögzítették a nemek arányát a tanári karban: az iskoláknak körülbelül egyazon számban kellett férfiakat és nőket alkalmazniuk, de egyikük aránya sem lehetett kevesebb, mint a tanári kar egyharmada. Ez az intézkedés igen negatív visszhangra talált. Helena Lange szerint ezáltal kötelezővé tették, hogy a leányiskolák férfi tanárokat is alkalmazzanak. A felsőbb líceum (*Oberlyzeum*) ún. tudományos osztályaiban és a *Studienanstalt*okban az Untersekundától kezdve⁴¹ csak egyetemet végzett tanárnőket lehetett foglalkoztatni. Ez a rendelkezés eleinte igen behatárolta a tanárnők számát.

A felsőbb leányiskola a többi leány-középiskola alapjául is szolgált. A hetedik vagy a nyolcadik iskolaévet (IV. vagy UIII.) követően azok a „különösen alkalmas” lányok, akik érettségizni szerettek volna, illetve felsőfokú tanulmányokat akartak folytatni, a hat- vagy ötévfolyamos, ún. tanulmányi intézetben, a *Studienanstalt*ban (UIII/UII–OI.) tanulhattak tovább.⁴² A fiúiskolák mintájára gimnáziumi, reál-gimnáziumi vagy felsőbb reál *Studienanstalt* közül választhattak. Míg az előbbi kettőben latint is tanítottak (a gimnáziumi típusban továbbá görögöt), addig az ötéves felsőbb reál *Studienanstalt*ban csak modern idegen nyelveket. *Studienanstalt* nem állhatott meg önmagában, és csak ott lehetett létrehozni, ahol nőiskola (*Frauenschule*) is volt. Így próbálták a tanulók és áttételesen a felsőoktatásba jelentkezők számát alacsonyan tartani.

A felsőbb leányiskola elvégzése esetén a lányok – felvételi nélkül – a 3+1 éves⁴³ felsőbb tanítónőképző szemináriumban (*höheres Lehrerinnenseminar*) vagy pedig a kétévfolyamos nőiskolában tanulhattak tovább. Mindkét intézmény a felsőbb líceum (*Oberlyzeum*) keretében működött, a nőiskola viszont önmagában is megállhatott. A *Lehrerinnenseminar* a felsőbb leányiskolák alsó és középso tagozatának oktatóit, valamint népiskolai tanítónőket képezte.⁴⁴

⁴¹ Azaz az utolsó négy évben.

⁴² Tehát az érettségizéshez egy évvel többet kellett tanulniuk, mint a fiúknak.

⁴³ A négy év három ún. tudományos és egy gyakorlati képzést szolgáló szeminárium osztályból állt. A tudományos osztályok elvégzését követően a diákok ún. felsőbb líceumi érettségi bizonyítványt (*Reifezeugnis*) szerezhettek, amely feltétele volt a szeminárium osztályban történő továbbtanulásnak.

⁴⁴ A népiskolai tanítók képzését szolgálták a középfokú szeminárium tanítóképzők is.

A nőiskola új nőnevelési ideálnak felelt meg, azáltal hogy az általános képzést pedagógiai, szociális, háztartástani oktatással egészítette ki. Korábban e tárgyak csak a középfokú szakképző intézményekben jelentek meg.⁴⁵ Ezen speciális tárgyak oktatására ekkor még nem álltak rendelkezésre képezített tanerők, a határozat ezért a tanárookra vonatkozóan nem tartalmazott előírást. A tanterv nagy szabadságot hagyott az iskoláknak és a tanulóknak. A speciális tárgyak magja kötelező lett, de tudományos és szakmai tárgyak széles spektrumából lehetett válogatni. A képzés nem fejeződött be záróvizsgával és a határozat jogosítványokat sem rendelt hozzá, annak ellenére, hogy a minisztérium a középfokú szakképző intézményekkel szándékoltan párhuzamos intézményt teremtett.⁴⁶ A nőiskola kiegészülhetett viszont több szakvizsgára előkészítő tanfolyammal: népiskolai és továbbképző, illetve felsőbb leányiskolai ún. technikai tanítónőképző⁴⁷, szociális munkás, valamint óvónőképző tanfolyamokkal.⁴⁸

A nőiskola alternatívát nyújtott a hagyományos, gyakran drága bentlakásos líceumokkal és az új iskolatípusokkal szemben. Elválasztotta a tanulóifjúságot társadalmi szempontból és az oktatási célok tekintetében is: benne a hagyományos nőkre alkalmazott módszertant követve az egyediből kiindulva, az absztrakciót kerülve elsősorban a nőkhez közel álló tárgyakat oktattak és a tradicionális női hivatásokra és – utóbb – az ún. női foglalkozásokra készítettek fel. A nőiskolák és a velük kapcsolatos szakiskolai tanfolyamok ezért sokak számára attraktívnak és újszerűnek tűntek. A nőiskola nemcsak a felsőbb oktatás németországi hagyományaitól, hanem a XIX. századi felsőbb leánynevelés oktatási elveitől és tananyagától is eltért. A kispolgári ideálokat követte, azokat gyűjtötte össze, akiknek maguknak kell elvégezniük, esetleg hivatásként űzniük a gyereknevelést, a gyerekápolást és a házimunkát.⁴⁹

45 KRAUL 1991, 286–288.

46 NEGHBABIAN 1996, 26–28.

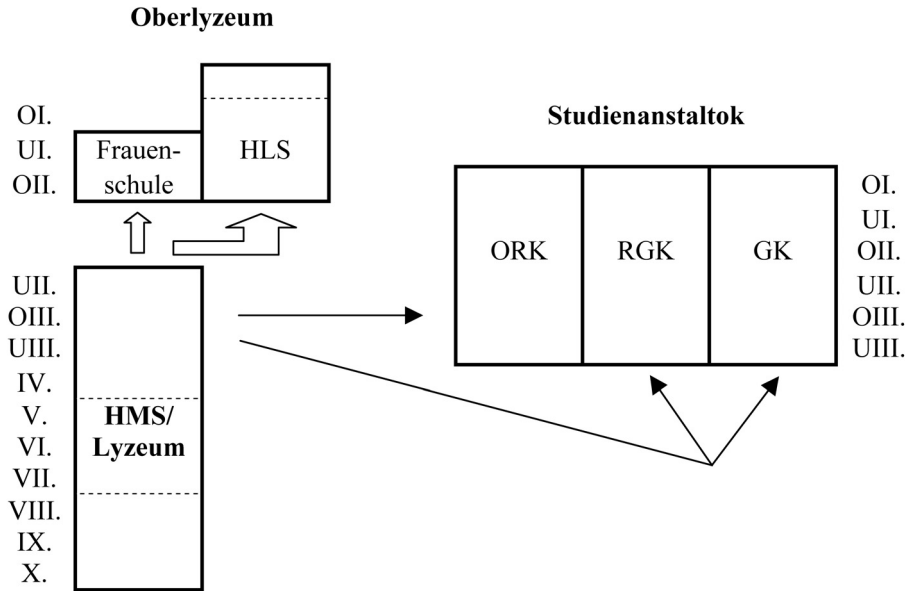
47 Kézimunka-, háztartástan- és tornatanárokat képző tanfolyam.

48 NEGHBABIAN 1993, 43–58.

49 LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 174. (Az elit gyermekeit a *Studienanstalten*ban neveltette, illetve külföldi nevelőintézetekbe küldte. A szakképzés felértékelődése a szegényebb középprétegekre volt jellemző. [NEGHBABIAN 1993, 41–42.])

1. ábra. Az 1908-ban létrehozott porosz leány-középiskolai rendszer

Osztd.

Rövidítések:

HLS: Höheres Lehrerinnenseminar,
 HMS: Höhere Mädchenschule,
 ORK: Oberrealschulkurse,
 RGK: Reagymnasiale Kurse,
 GK: Gymnasiale Kurse.

A reformmal a leányiskolák új jogosítványokat kaptak. A felsőbb leányiskola (líceum) utolsó előtti évfolyama első félévének elvégzése után postai vagy távirói kisegítőként lehetett dolgozni. A végbizonyítvány⁵⁰ nemcsak a középfokú tanítóképzésbe adott belépőt, valamint a technikai és művészeti képesítő vizsga letételére jogosított, hanem birtokában a könyvtárakban és a királyi kertészetekben is el lehetett helyezkedni.⁵¹ A *Lehrerinnenseminar* elvégzése és kétéves tanári gyakorlatot követően 1909-től be lehetett iratkozni az egyetemekre és hat szemeszter elvégzését követően középiskolai tanári, ún. *pro facultate docendi* vizsgát lehetett tenni.⁵² 1913-tól pedig a szemináriumot végeztek előtt általánosságban is megnyitották a filozófiai karokat. Ezt hívták az ún. negyedik útnak, amely a pedagógusképzés szétválásához vezetett,

50 A fiúk hasonló végzettségéhez azonban még mindig sokkal több jogosítvány kötődött: választhaták a katonai pályát, de elhelyezkedhettek köztisztviselőként a minisztériumokban, az adóhatóságnál, a tartományi közigazgatásban, a bíróságon és a vasútnál is.

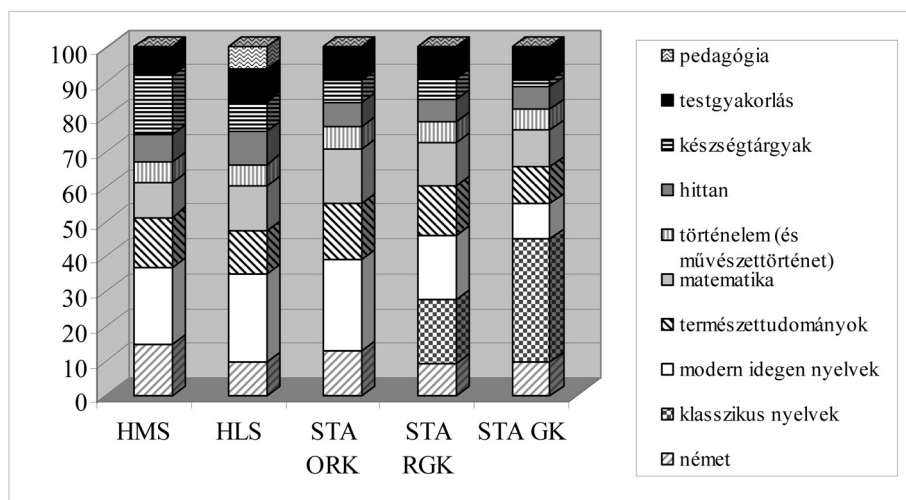
51 KRAUL 1991, 289.

52 A *pro facultate docendi* vizsga letételére 1905-től az érettségizetteknek hatszemeszteres egyetemi képzés után már lehetőségük volt. Az 1908-as szabályozás eltörölte az 1894-ben bevezetett *Oberlehrerinnenprüfung*-ot. (NIESWANDT 1996, 184–185.)

és amelyhez hasonló megoldást láthatunk Ausztriában is. Ezt a lehetőséget a nőmozgalom hevesen támadta. Egyrészt úgy látta, hogy aláássa a középiskolai leány- és fiúoktatás konzekvens egyenjogúsítását célzó tevékenységét, másrészt a felsőbb líceumi képzést felsőfokú tanulmányok folytatásához elégtelennek tartotta.⁵³

A *Studienanstalt*ot lezáró érettségivel minden felsőfokú intézménybe jelentkezni lehetett.⁵⁴ Ebben az intézményben tanulók száma eleinte igen alacsony volt. 1912-ben, ha a líceumot vesszük alapul, Poroszországban az egy évfolyamon tanulók 3,6%-a járt ebbe az iskolába, míg a 17%-a a felsőbb líceum tudományos osztályait látogatta, 6%-a pedig a nőiskolát. Ugyanebben az esztendőben mindössze 4 gimnáziumi, 27 reál-gimnáziumi és 3 felsőbb reál *Studienanstalt* működött a tartományban. 129-szer annyszor kapcsolódott líceumhoz *Lehrerinnenseminar* és 70-szer annyszor *Frauenschule*, mint ahányszor *Studienanstalt*.⁵⁵ Sok város pénzügyi okoknál fogva nem tudott csak nőiskolát fenntartani.⁵⁶

2. ábra. Óratervi arányok az egyes iskolatípusokban (%)⁵⁷

Rövidítések:

HMS: Höhere Mädchenschule,
 HLS: Höheres Lehrerinnenseminar,
 STA ORK: Studienanstalt Oberrealschulkurse,
 STA RGK: Studienanstalt Reagymnasiale Kurse,
 STA GK: Studienanstalt Gymnasiale Kurse.

53 NIESWANDT 1996, 186.

54 1913-tól különbözeti vizsgákkal felsőbb líceumi érettségivel is lehetett studienanstalti érettségit szerezni.

55 1913-ban az egész német birodalomban a lányok oktatását összesen 9 humán gimnázium (gimnáziumi tagozat), 51 reál-gimnázium és 11 felsőbb reáliskola szolgálta.

56 EHRICH 1996, 132–134.

57 Típusonként – az óratervet felhasználva – az összórászámhoz viszonyítva a kötelező órák aránya. A forrás megjelölését minden hasonló ábránál lásd a Függelékben szereplő óraterveknél. A *höhere*

A 2. ábra szerint az egyes iskolatípusok az oktatás tartalmát tekintve jelentősen különböztek egymástól. Csak néhány tárgyat (történelem, testgyakorlás) tanítottak viszonylag hasonló arányban. A *Studienanstalt* reál (ún. felsőbb reál) és klasszikus nyelvi (ún. gimnáziumi) típusa között köztes helyett foglalt el a reálgimnáziumi kurzus. Utóbbihoz hasonlított leginkább a felsőbb leányiskola és a tanítónőképző szeminárium nyújtotta műveltség. Különbség közöttük, hogy előbbiben a németre és a készségtárgyakra, utóbbiban a modern idegen nyelvekre és a matematikára fordított idő volt nagyobb. A tanítónőképző szemináriumban az első három évben az általános képzés dominált. Az ún. szemináriumi évre készített fel a pedagógia tárgy oktatása.

Az 1908-as rendelkezés mérföldkövet jelentett a porosz- és a németországi leánynevelés történetében. Olyan utak nyíltak meg a lányok előtt, amelyek addig alig voltak járhatóak. Nagyobb tömegek részére váltak elérhetővé az érettségit is adó iskolák, valamint a felsőoktatás. A hagyományok megőrzésével, a fennálló állapot rögzítésével létrejött az iskolarendszerbe integrált középiskolai leányoktatás, ahol a képzés női jellege (a tanítónőképzés és a nőiskola révén) nemcsak megmaradt, hanem jelentőségét is megtartotta. A nehézségek ellenére a *Studienanstaltok* száma fokozatosan emelkedett (1909: 22, 1913: 40, 1921: több mint 60, 1931: 203). Ezzel szemben a nőiskola keresettségére csak akkor kezdett növekedni, amikor újabb és újabb jogosítványokat kapott.⁵⁸

A reform kompromisszumként is értelmezhető, amely ötvözte a nőmozgalom és a leányiskolai pedagógusok elvárásait. Ez leginkább a tanárookra vonatkozó előírásokban tükröződik. A rendelkezések a leányiskolák nemcsak minőségi javulását, hanem szelekcióját is eredményezték: a nehezen teljesíthető előírásoknak köszönhetően a felsőbb leányiskolák jelentős hányada nem tudta kivívni a középiskolai elismerést. Az egész leányoktatási rendszerre jellemző volt a korábbi magánjelleg halványulása: 1913-ban a *Studienanstaltok* abszolút többsége már állami kézben volt. A reform további jelentősége a szegregált leányiskolai rendszer megőrzése volt.⁵⁹ Míg több német tartományban ebben az időszakban már megengedett a koedukáció, addig Poroszországban erre hivatalosan 1914-ben nyílt lehetőségek.⁶⁰

Mädchenschule estében csak a VII–VIII. osztályok. A *höheres Lehrerinnenseminar* szemináriumi osztálynak óraszámát szintén nem szerepel az összevetésben.

58 1909-től azok, akik a nőiskola első osztályát elvégezték, könyvtárosként dolgozhattak. 1910-től ugyanezen végzettség mentesített a kézimunka és háztartástan tanárnői kurzusok felvételi vizsgája alól, 1911-től pedig az óvónőképzésbe való belépés feltétele lett.

59 EHRICH 1996, 134–136.; HEINSOHN 1996, 153.

60 A koedukációt eleinte kizárólag a nőmozgalom radikális szárnyához tartozó egyesületek támogatták (pl. az 1899-ben alapított *Verband Fortschrittlicher Frauenvereine* [Haladóbb Nőegyesületek Szövetsége] vagy az ahhoz tartozó *Verein Frauenwohl*). Kivételes esetben – engedéllyel – lányok ugyan tanulhattak fiú-középiskolákban is, de ezek az egyesületek általánosságban is lehetővé akarták tenni a koedukációt. A mérsékelt szárny (főként az ADLV) e követeléseket eleinte hevesen ellenezte és véleményét csak 1906-tól – a tervezett, külön lányokra vonatkozó érettségi szabályzat hatására – változtatta meg taktikai, stratégiai okokból. (HORSTKEPMER 1996, 208–211.)

BADEN

Az egyik első német tartomány, amely a felsőbb leányiskolák középiskolává válásához a jogi és szervezeti feltételeket megteremtette, Baden volt. A rendezés itt nem csak a nőmozgalom és/vagy a tanári egyesületek aktivitásának és hatásának, hanem a tartományi (oktatás)politikának is köszönhető volt. Németország e döntően kisvárosi, polgárosult részében kialakult szabadelvű, emancipációbarát légkör kedvezett a folyamatnak. Hozzájárult a szabályozáshoz az iskolarendszer teljesen állami irányítás alá vonásának igénye is: a protestáns kézben lévő oktatáspolitikát az egyébként többségében katolikus tartományban a reformot a kulturkampf részeként a nőnevelésben hagyományosan jelentős szerzetesrendi iskolák ellen akarta fordítani.⁶¹ E törekvést jelzi, hogy az intézkedést követően sorra alakultak községi és állami iskolák. A rendezést lehetővé tette, hogy az 1860-as évek végére a felsőbb leányiskola az oktatás tartalmát és minőségét illetően is egyértelműen elkülönült a népiskoláktól és elérte a reáliskolák szintjét. Az 1870-es évek elején pedig új iskolák sora jött létre.⁶²

Badenben a XIX. század folyamán szerzetesrendek, magánszemélyek, szülői kollektívák, községek kezdeményezésére egyre bővülő számban magániskolák jöttek létre. Az iskolák célja az volt, hogy a polgárság leánygyermekei részére a tankötelezettségig (13. életév) biztosítsák az elemi iskolait kiegészítő vagy azzal párhuzamos képzést. Bővülésükkel a polgári iskola – amely ebben a tartományban csak fiúk számára jött létre –, később a reáliskola alternatívái lettek. Jellemző volt rájuk az alacsony tanulói létszám és az erős tanulói fluktuáció, amely részint a képzés drágaságára, részint az érdeklődés speciális voltára vezethető vissza.⁶³ A tanerőt elsősorban korábban felsőbb leányiskolát végzett, majd külföldi vagy belföldi nevelői, oktatói tapasztalatra szert tett nők adták.⁶⁴ Utóbb a felsőbb osztályokban férfi – elsősorban polgári vagy reáliskolai – tanárokat is alkalmaztak a matematika és a természettudományok oktatására. A tanítás minőségileg a szerzetesrendi iskolákban volt a legmagasabb, ahol maguk az e célra képzett nővérek foglalkoztak a diákokkal. A tanterv az évtizedek során – a francia nyelv és az ún. női munkák visszaszorulásával – egyre közeledett a reáliskoláéhoz, az oktatás hagyományos céljai azonban nem változtak.⁶⁵ A felsőbb leányiskolák sokáig teljes jogbizonytalanságban működtek. Általános szükségletüket az állam az 1830-as évekre fogadta el, ezt követően a magán és a nyilvános iskolák határán mozogtak vagy utóbbiak közé tartoztak. A kérdés anyagi vonatkozásai miatt volt fontos.⁶⁶ A magániskolákat illető rendelkezések megszüle-

61 Vö. KUBON 1991, 11., 37., 38., 53.

62 Uo. 88.

63 Uo. 15–49.

64 Badenben nem jöttek létre tanítónőképző szemináriumok. (Uo. 96–110.)

65 Uo. 72., 82–91.

66 Ezen iskolák általános szükségletének elismerésével a szülőknek nem kellett az elemi iskolák felé is teljesíteni tandíjfizetési kötelezettségüket.

tése (1840) némileg stabilizálta a felsőbb leányiskolák helyzetét azzal, hogy elismerte jogosultságukat.⁶⁷

A felsőbb leányiskolákat szabályozó tartományi rendelet 1877-ben született meg (*Landesherrliche Verordnung, das Mittelschulwesen für die weibliche Jugend betreffend* – Uralkodói rendelet a lányok középfokú oktatásáról), amely szerint a felsőbb leányiskola (*höhere Mädchenschule*) (három- plusz) hétéves intézmény attól függően, hogy a hároméves elemi iskolai oktatást is ellátja 6, illetve 9 éves beiskolázási korról. A reform szervezetileg és tartalmilag nem hozott jelentős változást. A rendelet előírta, hogy az iskoláknak legalább három egyetemi végzettségű és két reáliskolai tanárt kell foglalkoztatniuk. Nőket ezzel szemben a szükségletnek megfelelő számban lehetett és kellett alkalmazniuk.⁶⁸

Az óratervet vizsgálva (lásd IV. táblázat) feltűnő a kézimunka órák kiugróan magas száma. A reáliskolák 1885-ös óratervével összevetve a kötelező órák száma tízzel kevesebb. Igen jelentős a különbség a matematika és a természettudományok óraszámában között (17, illetve 7 a reáliskola javára). A német és a történelem órák száma a lányoknál volt magasabb (plusz 5, illetve 2). A többi tantárgy esetében nincs vagy kisebb a különbség. 1900-ban a két iskolatípus tovább közeledett egymáshoz.⁶⁹

A rendelet és az ezt kiegészítő – ugyanezen évben született – törvény alapján a felsőbb leányiskolát a fiú-középiskolákkal egyenrangúnak ismerték el. A rendeletet követően az állam aktivitása alábbhagyott: ami nem volt megtiltva, azt engedte, de nem kezdeményezett.⁷⁰ E viszonyulás hátterében a tartomány birodalmi jelentéktelensége húzódott.

1892-ben a kormány a leányiskolák részére részletes tantervet dolgozott ki, 1893-ban pedig engedélyezte *Frauenverein Reform* egyesületnek a karlsruhei leánygimnázium megalapítását. 1900. február 28-án – első német tartományként – Baden kísérleti jelleggel megengedte, hogy két egyetemére (Heidelberg és Freiburg) nők is beiratkozhatnak.⁷¹ A porosz struktúrát Baden az 1909. szeptember 18-án hozott rendelettel alkalmazta. Ez attól az alábbiakban mutat különbséget:

67 KUBON 1991, 28., 32.

68 Uo. 109.

69 Uo. 92–94.

70 EHRICH 1996, 137–138.; KUBON 1991, 54.

71 A nők több német egyetemen vendéghallgatóként jelen lehettek, de beiratkozni nem tudtak. Badenben – ellentétben más tartományokkal – miniszteri rendelkezés nem lévén – az egyetemekre hagyták a döntést, milyen feltétellel engedélyezik a vendéghallgatói státust. A freiburgi egyetem – nem akarván egyedül vállalni az utat – 1897-ben körkérdest intézett a német egyetemekhez, amelyben a nők beiratkozásáról vallott nézetüket kérte ki. Az egyetem akciójának hatására a badeni kulturális és oktatási minisztérium megengedte, hogy német gimnáziumi, reálgimnáziumi és felsőbb reáliskolai érettségivel rendelkező lányokat felvegyék a tartományi egyetemekre. (KUBON 1991, 65–66.)

- az első három elemi iskolai év (*Vorklassen*) nem tartozik kötelező jelleggel a hét-éves felsőbb leányiskolához;
- eltértek az iskolatípusok elnevezései, funkciójuk azonban nagyjából azonos;⁷²
- a *Studienanstalt*nak megfelelő hatéves és felsőfokú továbbtanulásra jogosító iskolákba egységesen a IV. osztály elvégzését követően lehet átjelentkezni (illetve a *Mädchen-Ober-Realschule*-ba egy évvel később is);
- a tanítónőképző szeminárium nem 3+1, hanem három- és féléves, ahol az utolsó félév a gyakorlati képzést szolgálja;
- az egy- vagy kétéves ún. továbbképző kurzusok általános műveltséget kínálnak.⁷³

Már az 1880-as évek elejétől – elsősorban azokon a településeken, ahol nem volt felsőbb leányiskola – a lányokat a tanulmányi hatóság engedélyéhez kötve felvették a (fiú) reáliskolákba.⁷⁴ A gyakorlatot a későbbiekben is engedték, de a koedukáció korlátok között tartása miatt továbbra is csak egyedi esetekben. A helyzeten az 1913-ban hozott miniszteri határozat enyhített. Ez egyenrangúnak ismerte el a felsőbb leányiskolai végzettséget az egyéves önkéntes katonai szolgálatra jogosító végzettséggel (általában UII.), és lehetővé tette, hogy a lányok a (fiú) felsőbb reáliskolában (OII. osztályban) folytassák tanulmányaikat.⁷⁵ Ennek köszönhetően a fiú-középiskolákba járó lányok száma egyre nőtt.⁷⁶

SZÁSZORSZÁG

A szász oktatáspolitikát korántsem volt olyan kezdeményező, mint a badeni. Az ún. felsőbb leányoktatás a XIX. században több magán és néhány községi intézményre korlátozódott. A nyolcosztályos felsőbb polgári leányiskola (*höhere Mädchenbürgerschule*) és felsőbb leánynépiskola (*höhere Mädchenvolksschule*) mellett létrejött a tízosztályos felsőbb leányiskola. Utóbbiban egyetemet és/vagy szemináriumot végzett pedagógusokat is alkalmaztak, és kötelező volt mindkét idegen nyelv oktatása. Szervezetét és tantervét tekintve ez az intézmény sokban hasonlított a hatosztályos reáliskolához.⁷⁷ Míg a felsőbb polgári leányiskolák, valamint a magán felsőbb leányiskolák az 1873-as

72 Nőiskola helyett *Fortbildungskurse*, mellette ugyanúgy *höheres Lehrerinnenseminar* (*Oberlyzeum* nem volt). A *Studienanstalt* különböző formái helyett mindegyik iskolatípusnak saját neve volt: *Mädchen-Ober-Realschule*, *Mädchen-Realgymnasium*, *Mädchengymnasium*.

73 EHRICH 1996, 138–139.

74 KUBON 1991, 57.

75 Az eredetileg hatosztályos reáliskola 1895-ben három osztállyal kiegészülve érettségit adó felsőbb reáliskolává alakult át. (Uo. 94.)

76 Annak ellenére, hogy a felsőbb leányiskolával is rendelkező településeken a fiúiskolák látogatását továbbra is engedélyhez kötötték. (Uo. 69.)

77 A felsőbb leányiskolában a reáliskolainál kevesebb matematika és természettudományi óra volt, ezzel szemben arányát tekintve magasabb volt a német- és az idegennyelvórák száma. A porossal összehasonlítva a szász felsőbb leányiskola többet kínált németből, idegen nyelvből, számtanból és természetrajzból.

népiskolai törvény hatálya alá estek, addig a négy községi felsőbb leányiskolára⁷⁸ 1904-ig az 1876-os középiskolai törvény vonatkozott. A századfordulón Szászországban is elindultak magánkezdeményezésre az érettségire felkészítő tanfolyamok.⁷⁹ A nők egyetemi továbbtanulását 1906-ban engedélyezték.⁸⁰

A XX. század elején a nőegyesületek különböző szervezeteivel szemben a poroszországihoz hasonlító rendszer született. Az 1910. június 16-án hozott leány-középiskolai törvény (*Gesetz über das höhere Mädchenschulwesen*) hétéves, fakultatív hároméves alapfokú képzéssel kiegészíthető felsőbb leányiskolát hívott életre. Megtartották a porosz *Studienanstalt* és különböző típusainak elnevezését, de a szervezet némileg megváltozott: a leány felsőbb reáliskolába a felsőbb leányiskola elvégzését követően lehetett jelentkezni. Célja a felsőbb leányiskolában tanultak elmélyítése és kiegészítése (propaedeutica, pszichológia, választható latin) volt.⁸¹ Az önállóan szintén nem létrehozható kétéves nőiskolának két típusa volt: a nőképző (*Frauenbildungsschule*) és a háztartási iskola (*Haushaltungsschule*). Előbbi az általános továbbképzést szolgálta, míg utóbbi a háziasszonyi teendőkre készített fel. A szemináriumi tanítónőképzés nem tartozott a leány-középiskolák rendszerébe.⁸²

BRÉMA

A felsőbb leányoktatás a XIX. században Brémában is főként magán keretek között folyt. Az oktatási kormányzat a következő század elején a szülők, a fennmaradásukért küzdő intézmények és Poroszország nyomására szánta rá magát a reformra. A városi szenátus a szülői kérvényekre reagálva 1908-ban megengedte, hogy a lányok külön engedéllyel az Obersekundától látogathassák a fiú-középiskolákat. Ezzel a döntéssel a felsőbb leányiskolát alapvető iskolatípusnak fogadta el. 1911-től a lányok egy évvel korábban jelentkezhetek fiúiskolákba. Határozat született továbbá egy 10 éves állami líceum felállításáról hatéves reálgimnáziumi *Studienanstalt*tal. Az intézmény a háború kitörése következtében csak 1916-ban nyitotta meg kapuit. Ugyanebben az évben megtiltották a lányok beiratkozását a (fiú) reálgimnáziumba. (A két [fiú] gimnáziumba 1925-ig volt lehetséges.) Mivel Poroszország a brémai tanítónői képesítést nem ismerte el, 1911-ben megnyílt az állami népiskolai tanítónőképző.⁸³ A magán felsőbb leányiskolák leány-középiskolaként történő elismerése – az anyagi terhektől való félelem

78 Drezda-Óváros, Drezda-Újváros, Lipcse, Chemnitz.

79 Reálgimnáziumi kurzus (1894: Lipcse, 1904: Drezda).

80 KRAUL 1991, 289.

81 Ezt az iskolatípust élesen kritizálta a nőmozgalom mérsékelt irányzatának egyik neves képviselője, Gertrud Bäumer, aki a minisztérium szemére vetette, hogy női egységes iskola létrehozásán munkálkodik, és a lehető legkésőbbre helyezné a tanulói döntést az érettségiről.

82 EHRICH 1996, 139–143.

83 Porosz mintára elvállt a népiskolai és a felsőbb leányiskolai vagy líceumi tanítónőképzés.

miatt viszonylag későn – 1912-ben történt meg.⁸⁴ Az új – porosznak nagyban megfelelő – leány-középiskolai rendszer létrehozása a *Studienanstalt* említett felállításával fejeződött be. A felsőbb leányiskolák nagyrészt magánkézben maradtak, és állami támogatással működtek. Magán fenntartásban voltak a szemináriumi tanítónőképzők is, amelyek felsőfokú továbbtanulási jogosítványukkal a *Studienanstaltok* egyfajta alternatíváját jelentették. Az államosítási követeléseknek a szenátus 1922-ben engedett, mikor elrendelte az egységes állami leányiskolai rendszer létrehozását.⁸⁵

BAJORORSZÁG

A döntően katolikus Bajorországban a többi német tartománytól eltérően – egy rövid periódustól (1802–1817) eltekintve – a leányoktatásban a szerzetesrendi iskolák domináltak. A XIX. század folyamán a fennálló felsőbb leányiskolák (*höhere Töchterschule*) jelentős fejlődésen mentek keresztül. A század közepétől a korábban 2–3 osztályos, népiskolára épülő és tantervében inkább a polgári fiúiskolákhoz, mint a reáliskolához vagy a gimnáziumhoz közel álló iskolák 9–10 osztályossá fejlődtek. Az intézmények az elemi oktatást is magukba foglalva 6–15/16 éves lányokat tanítottak. A század végére a kifejlett iskolák 4 éves gyakorló elemi, 6 éves felsőbb leányiskolai és 2 éves tanítónőképző szemináriumból álltak. A központi tanterv hiánya ellenére az egyes iskolák tananyaga némileg közeledett egymáshoz, de továbbra is mind a tartalom, mind az óraszám tekintetében a sokszínűség volt a jellemző.⁸⁶

A felsőbb leányiskolák száma a századfordulón jelentősen megnövekedett: míg az 1884/85-ös tanévben összesen 117 intézményben (ebből 90 magán) 10 460 leány tanult, addig az 1911/12-es tanévben 153 iskolába (110 magán) 21 129 tanuló járt. A fenntartókat nézve az 1870-es évektől a községek növekvő aktivitását állapíthatjuk meg. A tanárok tekintetében is jelentős változások következtek be. A korábban – egy-két óradót leszámítva – nőket foglalkoztató intézményekbe a XIX. század végén az egyetemi tanári túlképzés következményeként megnőtt a férfi tanárok száma. Az iskolákat a jelentős tandíjnak is köszönhetően elsősorban a városi polgárság gyermekei látogatták. A társadalmi merítés tekintetében a tanulók számának duplázása sem hozott változást.

84 *Bestimmungen, betreffend die staatliche Anerkennung bremischer privater höherer Mädchenschulen als höhere Lehranstalten im Sinne der preußischen Erlasse über die Neuordnung des höheren Mädchenschulwesens vom 18. August und 12. Dezember 1908.*

85 EHRICH 1996, 143–145.

86 A tantárgyak az 1880-as években a bambergi felsőbb leányiskolában például a következők voltak: hittan, német, francia (a 4. évtől), angol (7. évtől), történelem, földrajz, természetismeret, számtan, rajz, ének, kézimunka (8–10. évben fakultatív). Választható volt a gyorsírás (7–10.) és a művészettörténet (9–10.). A nyelvtani, illetve a matematika-természettudományi képzés továbbra is szinte hiányzott a felsőbb leányiskolákból, amelyekben a hangsúly a modern idegen nyelvek oktatásán volt. A gyorsírás felvétele a tárgyak közé az iskolák célkitűzésének módosulását, a hivatásra való felkészítés növekvő fontosságát mutatja. Ezzel összefüggésben – az 1860-as évektől – egyre több iskola egészült ki tanítónőképző szemináriummal.

A századfordulóra a felsőbb leányiskolák fejlődése megállt. Kulturális és társadalmi nevelést kínáltak, jogosítvánnyal azonban nem rendelkeztek. Az állami beavatkozásra viszont továbbra sem került sor.⁸⁷ Az 1890-es évektől felerősödtek azok a követelések, amelyek a felsőbb leányiskolák érettségit adó középiskolává emelését szorgalmazták. A háttérben a nőmozgalom és a tanári egyesületek álltak.

A tartományi minisztérium az anyagi feltételek bizonytalanságára hivatkozva 1895-ben elutasította egy egyesületi leánygimnázium felállításának tervét. Az orvosi képzést kérelmezőket is visszautasította. A háttérben a női értelmiségi konkurencia megjelenésétől való félelem állt, amelyet a túlképzéssel és a hivatali szektor telítettségével indokoltak. Porosz mintára gimnáziumi kurzusok indítására is érkeztek kérelmek. Az első ilyen típusú képzést 1900-ban Münchenben indították el. Az intézményt működését a minisztérium a nők egyetemi továbbtanulásának lehetővé tételét (1903) követően engedélyezte és a képzés időtartamát háromról négy évre emelte. A felsőbb leányoktatást illetően a helyhatóságoktól is érkeztek javaslatok: legegyszerűbb és legolcsóbb megoldásként a (fiú) gimnáziumok megnyitását indítványozták. Kérték a felügyelet rendezését is. 1906-ban a *Verein für Fraueninteressen* (Nők Érdekei Egyesület) a tartományi országgyűléshez intézett petíciójában a leányoktatás egységes szabályozását követelte, kötelező tanterveket, 6 osztályos középfokú leányiskolát és 9 osztályos leány-középiskolát. A terv nem valósult meg.

A reformra végül néhány évvel a porosz rendezést követően és azt alapul véve, 1911-ben került sor (*Schulordnung mit Lehrplan für die höheren Mädchenschulen in Bayern* – A bajorországi felsőbb leányiskolák rendje tantervvel). Meghatározták az egyes iskola-típusokat, azok céljait, tantervét és rendszerbe foglalták az átlépés feltételeit. A hatéves felsőbb leányiskola (új nevén *höhere Mädchenschule*) a négyéves népiskolára (*Volksschule*) épült. A korábbinál nagyobb súlyt kapott az oktatásban a matematika és a természetismeret. A kézimunka továbbra is kötelező maradt (lásd V. táblázatot). A harmadik év végén (13 éves korban, a tankötelezettség lezárultával) a tanulók választhattak, hogy az intézményben maradnak vagy más iskolába lépnek. A felsőbb leányiskolát kiegészítő ún. reáltagozatban (*Realabteilung*) kezdődött el a második idegen nyelv – az angol – oktatása választható tárgyként. A lányok jelentkezhetek továbbá

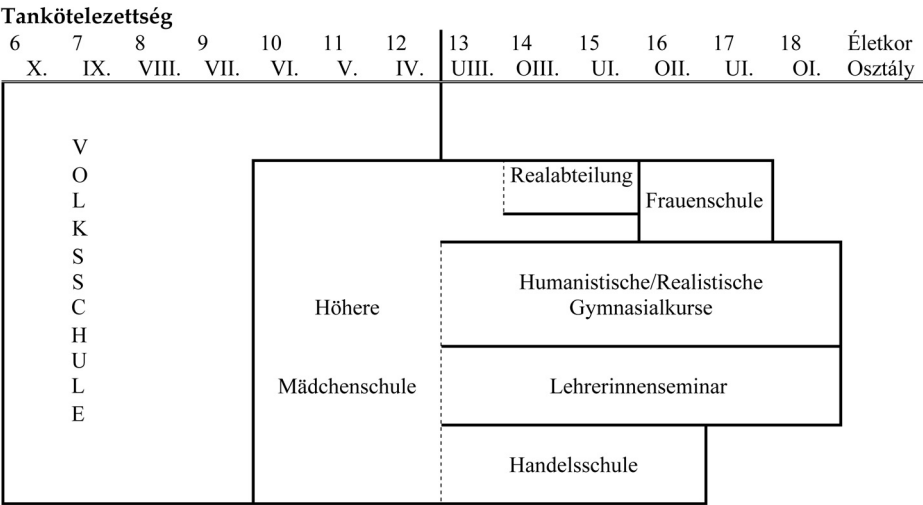
- a hatéves, érettségit adó ún. humán- vagy reálgimnáziumi kurzusokra (*humanistische* vagy *realistische Gymnasialkurse*), ebben az esetben felvételi vizsgát kellett tenniük,
- a szintén hatéves, szakképesítést nyújtó tanítónőképző szemináriumba,
- vagy a hároméves kereskedelmi iskolába (*Handelsschule*).

⁸⁷ 1891-ben a minisztérium csak a tág (nevelési) célokat fektette le, azok megvalósításában, az oktatás tartalmának meghatározásában szabad kezet adott. Azzal érvelve, hogy ebben a helyi viszonyokhoz, a szülői kívánságokhoz és a lányok jövőendő foglalkozásához kell igazodni, kitért az egységes előírások meghozatala elől.

A felsőbb leányiskolát elvégezve a tanulók a kétéves nőiskolába (*Frauenschule*) is járhattak, amely a poroszénál szűkebb és szigorúbb tantervet kapott. Célja a nevelő-női vizsgára való felkészítés volt, amelyet 1914-ben az egyéves (katonai) önkéntességi joghoz szükséges végzettséggel egyenértékűnek ismertek el. A nőiskolai bizonyítvány a leány-középiskolákon kívül idegen nyelvek oktatására is jogosított, de az óvónői alkalmazásnál nem kérték. A bajor oktatási rendszer ezzel több alternatívát kínált, mint a porosz. A felsőbb leányiskolák felügyeletüket tekintve csak akkor kerültek át az oktatási minisztériumhoz, ha gimnáziumi kurzus csatlakozott hozzájuk, máskülönben továbbra is a népiskoláknak megfelelően osztották be őket.

A reform az oktatás tartalmát tekintve a fennálló helyzethez viszonyítva lényegében nem hozott előrelépést. A felsőbb leányiskolákban a központban a német- és az idegen-nyelv-tanítás állt, a matematikai és természettudományi képzés elmaradt a fiúiskolákétól. Érdemes azonban más tartományok hasonló intézményeinek tanterveivel is összevetni a bajor, így például a badenivel. Feltűnő különbség a német és az idegen nyelvi oktatás kisebb súlya, a második idegen nyelv választhatósága, és a reál tárgyak némileg magasabb óraszám.

3. ábra. A leányiskolák bajor rendszere az 1911-es reformmal⁸⁸

Eleinte csak néhány fennálló felsőbb leányiskola egészült ki gimnáziumi kurzussal. Ennek két oka volt: a korlátozott érdeklődés, valamint a feltételek hiánya (tanárok, természettudományi tárgyak oktatásához szükséges termek). A középiskolaként történő elismerés ezért keveseknek sikerült. Az oktatás tartalmát tekintve ezek az iskolák a reál tárgyak tekintetében továbbra is valamivel elmaradtak a fiú-középiskoláktól. A terembeosztásra, higiéníára stb. vonatkozó előírások megadott határidőre (1912) való

⁸⁸ REBLE 1990, 28. nyomán.

teljesítése számos intézmény számára anyagi gondokat okozott. A községeknek ezért hozzá kellett járulniuk a területükön működő intézmények finanszírozásához.

1913-ban a felsőbb leányiskola újabb jogosítványokat kapott: végzettei tanítónők, kézimunka, torna, rajz, zene és gyorsírás szakos tanárnők lehettek, hivatali asszisztensként pedig elhelyezkedhettek a közigazgatásban, a postán és a vasútnál. A reform – a tartalmi problémák ellenére – jelentős előrelépést jelentett a női foglalkoztatás viszonylatában.

Néhány évvel később, 1916-ban a leányoktatás rendszere újabb intézménnyel egészült ki, a középfokú ún. *Mädchen-Mittelschule*-vel. Ebben az iskolában teljesen hiányzott az idegennyelv-oktatás. Jelentős változás azonban csak a háborút követően következett be, amikor a korábbinál is sokszínűbb és összetettebb rendszer jött létre.⁸⁹

Az 1910-es évekre Németország-szerte megtörtént – kivételekkel – a különböző felsőbb leányiskolák elismerése leány-középiskolának, felügyeletük rendezése. Az alapvető iskolatípusok (*höhere Mädchenschule*, *Mädchenlyzeum*, vagy az eddig még nem említett *Mädchenrealschule*) azonban szervezetükben, tantervükben (modern idegennyelv-oktatás súlya), s nagyrészt jogosítványaikban továbbra is különböztek a fiú-középiskoláktól és csak a (fiú) reáliskolákhoz való közeledést állapíthatjuk meg. A felsőbb leányiskolák tehát döntően középfokú jelleggel bírtak. Valódi középiskolának a *Studienanstaltok* és a felsőbb líceumok, valamint az ezeknek megfelelő intézmények szűk rétege számított. Ezen iskolatípusok azonban 1914-ig csak lassan terjedtek el, részint a feltételek és az engedélyezés menete miatt. Még a leginkább urbanizált Rajna-vidéken is csak 14 *Studienanstalt* alakult. Bajorországban az érettségivel záruló leány-középiskolába az átlépést felvételi vizsga nehezítette meg. A leány-középiskolák új rendszere a fiú-középiskoláékétól az általános és a szakképzés bizonyos összekapcsolódásában is különbözött (szemináriumi tanítónőképző, nőiskola). Ezek az intézmények voltak leginkább azok, amelyek a speciális női képzés fennmaradását szolgálták. Ugyanebbe az irányba hatott a felsőbb líceum is hangsúlyozott idegen nyelvi irányultságával. A reform tehát egyszerre újított és konzervált.⁹⁰

3. A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK A REFORMOT KÖVETŐEN

A reformok a leánynevelést az oktatási rendszer jogilag szabályozott részévé tették. Az 1910-es években, de főként a Weimari Köztársaság idején a szektort illetően új, de a korábbiaknál kisebb jelentőségű reformok születtek. A létrehozott szisztéma fő vonásai megmaradtak, az egyes iskolatípusok azonban a kor kívánalmai szerint változtak, sőt néhány újabb is megjelent. Az alábbiakban Poroszországot és Bajorországot kiemelve ezt a folyamatot mutatjuk be.

⁸⁹ APEL 1997, 21–32.; EHRICH 1996, 145.

⁹⁰ EHRICH 1996, 147–148.; ZYMEK 1996, 18.

POROSZORSZÁG

Az 1908-as reform minden leányiskolát állandó továbbfejlődésre ösztökélt, hiszen az egyes iskolatípusként történő elismerést bizonyos feltételek teljesítéséhez kötötték. Ezeknek azonban sok iskola anyagi és személyi okokból nem tudott eleget tenni. A szabályozás így csak a legfejlettebb felsőbb leányiskolák számára jelentett előrelépést. Az intézmények több mint 50%-a – főképp a magániskolák – megmaradt közép-fokúnak.⁹¹

Amikor az első világháborút követően a tanítónői foglalkozást érettségihez kötötték, a *Lehrerinnenseminar*okat is reformálni kellett. 1913-tól a szemináriumokat elvégzők közvetlenül folytathatták tanulmányaikat az egyetemek filozófiai karjain. Ez a döntés azonban mind egyes nőegyesületi vezetők, mind az egyetemet végzett tanárok és tanárnők kritikáját kiváltotta.⁹² 1923-ban ezért az *Oberlyzeumot* önálló, kilencéves, általánosan képző iskolának ismerték el (*Richtlinien für die Umgestaltung von Lyzeen und Oberlyzeen* – Irányelvek a líceumok és a felsőbb líceumok átalakításához). A felsőbb líceum modern idegen nyelvi irányultságú, érettségit adó középiskola lett, amelyben angol és francia nyelvet is tanítottak (választható sorrendben a VI., illetve az UIII. osztálytól). 1925-től a tanulók latin nyelvet is tanulhattak. A felsőbb líceum hamarosan a legkedveltebb leány-középiskola lett: 1931-ben már az érettségizettek 68%-a innen került ki. A *Studienanstalt*ok megmaradtak, közülük a reálgimnáziumi volt a leglátogatottabb.⁹³ A tanítónőképző szemináriumok nagy része átalakult felsőbb líceummá.⁹⁴ A reform következtében erősen megnövekedett az érettségizők közt a lányok aránya. (1931-ben már az egynegyedük lány volt.)⁹⁵ A négyéves alapiskola (*Grundschule*) mindenki számára kötelezővé tételével a líceum egy évvel rövidebb lett. Új iskolatípust is bevezetettek, a német középiskolát (*deutsche Oberschule*). Az 1923-as reform alapvető célkitűzése volt, hogy minden iskolatípust a német kultúra valamelyik területéhez igazítson. Az egységet közöttük a kulturális tantárgyaknak kellett megteremteniük.

A tantervi változások nem befolyásolták az egyes iskolatípusok jellegét (vö. 2. és 4. ábra). Összességében megnövekedett a reál (a matematika és a természettudományi) tárgyak oktatására fordított idő aránya. Az új típus, a német középiskola a felsőbb reáliskolához állt legközelebb, attól a német nyelv és irodalom magasabb óraszámában különbözött.

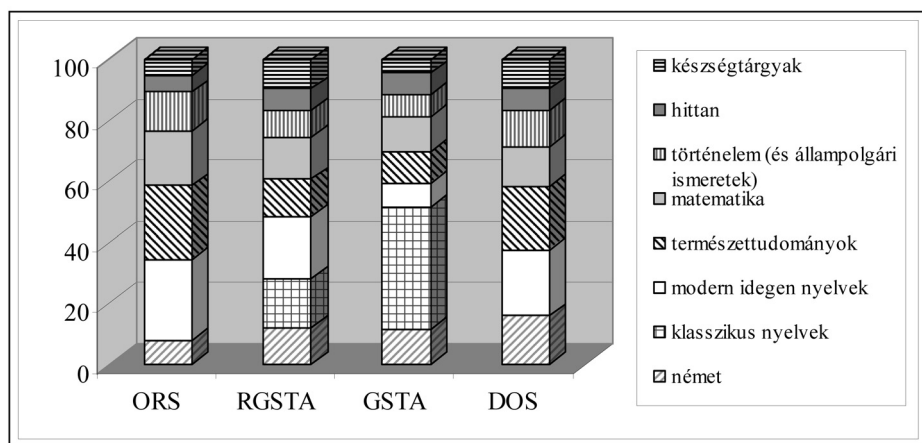
91 LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 158.; ZYMEK 1996, 17.

92 NIESWANDT 1996, 186–187.

93 KLEINAU 1997, 41.

94 A szemináriumi tanítónőképzés végleges megszűnését a népiskolai tanító(nő)képzést ellátó első pedagógiai akadémiák (*pädagogische Akademien*) létrehozása hozta 1926-ban. (NIESWANDT 1996, 187.)

95 Egész Németországban ugyanez az arány egyöröd volt. Országos szinten az 1920-as évek elején a felsőbb leányiskolák és leány-középiskolák 10%-a adott érettségit, míg 1930-ban már a 40%-uk.

4. ábra. Az érettségit adó iskolatípusokban folyó képzés összetétele (UIII–OI, %) ⁹⁶

Rövidítések:

ORS: Oberrealschule,

RGSTA: Realgymnasiale Studienanstalt,

GSTA: Gymnasiale Studienanstalt,

DOS: Deutsche Oberschule.

A leány-középiskolai rendszer expanziója az iskolatípusok már-már zavaró differenciáltságát eredményezte. Nehéz volt tájékozódni a különböző elnevezésű, gyakran hasonló képzést nyújtó iskolák között. ⁹⁷

Az 1908-as reform másik következménye volt, hogy egy intézményben gyakran több különböző iskolatípus is működött, vagyis ezek valójában nem iskolák, hanem multifunkcionális oktatási központok voltak. A közös alsó tagozatra olykor *Studienanstalt* épült, a felső tagozaton emellett gyakran nőiskolai osztályok is indultak, illetve kezdetben *Lehrerinnenseminar*, később pedig az új *Oberlyzeum*. ⁹⁸

A nőiskola az 1920-as évekre középfokú női szakképzésre előkészítő intézménnyé nőtt ki magát. 1917-ben az intézmény koncepciója jelentős módosuláson ment keresztül. Még határozottabban elkülönült az érettségit adó, tudományos orientáltságú

⁹⁶ Kötelező tárgyak oktatására fordított idő a heti összóraszám arányában.

⁹⁷ Az 1923-as reform után a leány-középiskolai rendszer differenciáltsága tovább növekedett. A modern nyelvi felsőbb liceum mellett megjelent a reform-reálgimnáziumi és a felsőbb reál irány is. Az újítások – a szervezetet és a tantervet tekintve – a leányiskolai szektorban jelentek meg. Az 1920-as évek közepén a következő iskolatípusokkal találkozhatunk: liceum, *Studienanstalt* gimnáziumi, reál-gimnáziumi vagy felsőbb reáliskolai tantervvel, *Oberlyzeum*, illetve a fiúiskolák reformintézményeinek megfelelő típusok (reformgimnázium, régi és új reform-reálgimnázium), valamint a tehetséges népiskolások továbbtanulást lehetővé tevő hatéves *Aufbauschule*. A felsorolt iskolatípusok azonban csak kis mértékben különböztek egymástól, kiváltképp az oktatott idegen nyelvek sorrendjében. A póttantárgyak, valamint a hivatalosan megengedett és a választható tárgyak oktatásában lévő különbségek tovább színesítették a képet.

⁹⁸ LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 172–173., 175.

iskoláktól speciális női alternatívát kínálva. A korábbi tantervi szabadságot felszámolták: az oktatás középpontjába a háztartástani és a (szociál)pedagógiai tárgyakat helyezték. Az eddigi választható tárgyak⁹⁹ kimaradtak (lásd VII. táblázat). Az intézmények elismerését a gyakorló helyek – intézményen belüli vagy kívüli – meglétéhez kötötték. A tanárok képezését is előírták, ennek következtében közöttük női dominancia valósult meg. A beiskolázást továbbra is rugalmasan kezelték, középfokú végzettség hiányában is felvettek diákokat, bár részben csak vendéghallgatónak. A nőiskola középfokú szakképző kurzusokkal egészülhetett ki.

1927-től kísérleti iskolaként, majd 1932-től szabályos típusként¹⁰⁰ hároméves formában is működhetett nőiskola (utóbb *Frauenoberschule* [női középiskola] néven), amely egyszerre kínált szakképzést és adott lehetőséget az érettségi vizsga letételére. A tantervben a középiskolákban oktatott kulcsfontosságú tárgyak mellett speciális tárgyak (rajz, zene, varrás, háztartástan, szociálpedagógia) is szerepeltek. (Vö. VIII. táblázat.) A változással az intézmény általánosan képző jellege megerősödött. Az itt szerzett érettségi azonban csak néhány – újonnan a felsőoktatásban megjelent – szakon (ipariskolai és művészeti tanárképzés) biztosított továbbtanulást, se a tudományegyetemekre, se a pedagógiai akadémiákra nem lehetett jelentkezni vele. Megszigorították a beiskolázás feltételét a *Frauenoberschule*-ba, amely – általánosságban – az UII. osztály elvégzése lett. Továbbra is megmaradtak az egy- vagy kétéves hagyományos nőiskolák, speciális, középiskoláktól eltérő képzéssel.¹⁰¹

Az 1920-as években az oktatáspolitikát egyre több támadás érte. Az évtized végére a nyilvános vitákban erősebbek lettek azok a hangok, amelyek azt állították: a leányoktatásban az állam kezéből kicsúszott az irányítás, a hivatalos iskolatípusok helyett a középiskolai oktatásban a vegyes formák és a tantervi szabadság uralkodik. A valóságban azonban az oktatáspolitikai közép szintű oktatás expanzióját úgy vezette le, hogy a kispolgári családok gyermekeit nem engedte be egy differenciálatlan középiskolai oktatási rendszerbe.¹⁰²

⁹⁹ Idegen nyelvek, művészettörténet, rajz és festészet, zene.

¹⁰⁰ A tartományok 1931-ben közösen rögzítették a nőiskola koncepcióját.

¹⁰¹ NEGHABIAN 1996, 29–35.; LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 174.

¹⁰² KLEINAU 1997, 42.; LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 175–176.

5. ábra. A leánynevelés Poroszországban az 1920-as, 1930-as évek fordulóján¹⁰³

6 X.	7 IX.	8 VIII.	9 VII.	10 VI.	11 V.	12 IV.	13 UIII.	14 OIII.	15 UII.	16 OII.	17 UI.	18 OI.	Életkor Osztály				
G R U N D S C H U L E				Volksschul- Oberstufe													
														Aufbauschule			
										Frauensschule							
														L Y Z E U M			

BAJORORSZÁG

1919-ben a bajor oktatási minisztérium – a bizonytalan politikai helyzetben társadalmi bázisának megerősítésére törekedve – megengedte, hogy azokon a helyeken, ahol nem volt leány-középiskola, a leányok a fiú-középiskolába iratkozhasanak be. A háborút követő infláció a nagyrészt magánkézben lévő leányiskolák működését jelentősen megnehezítette. Állami támogatás hiányában az intézményeknek tandíjat kellett emelniük, amely ezzel lényegesen meghaladta a hasonló fiúiskolákban kért összeget. A weimari alkotmány a nőknek ugyanazokat az állampolgári jogokat biztosította, mint a férfiaknak. Javaslaikban a tanári egyesületek erre hivatkoztak, mikor a leányoktatás további reformját szorgalmazták.

Az egyik kérvényben arra utalva, hogy a nőket és a férfiakat ugyanúgy megilleti a középiskolai továbbtanulás joga, azt követelték, hogy az állam ugyanakkora fontosságot tulajdonítson mindkét nem oktatásának. Az egyesület állami intézmények alapítását, a felügyelet rendezését, a tanárok képzésének reformját és – a kisvárosok kivételével – a koedukáció fenntartását kérte. Egy másik tanári egyesület – többek között – a felsőbb leányiskola három további osztállyal történő kiegészítését indítványozta, hogy így egyenrangú, teljes középiskolává válhasson. Javasolta az államosítást, a tanárok közalkalmazotti státusba vételét. Mivel az 1911-es határozat ellenére a felsőbb leányiskolákban

103 REBLE 1990, 296. nyomán.

nem volt záróvizsga, a bajor nőegyesületek 1921-ben – egzisztenciális okokra hivatkozva – a felsőbb leányiskola egyenrangúsítását, reáliskolai jellegűvé tételét kérték.

A követelések egy része néhány év alatt megvalósult. Először a felügyelet és az irányítás kérdését rendezték: 1921-ben a minisztériumban leányiskolai referensi állást szerveztek meg, 1922-ben a tanfelügyeleten (*Landesschulbeirat*) belül önálló osztályt hoztak létre, amely csak a leányiskolákkal foglalkozott. Miután a felsőbb leányiskolákban 1923-ban előírták a második idegen nyelv kötelező oktatását, illetve rendelkeztek a záróvizsgáról, 1924-ben minisztériumi felügyelet alá vonták őket.

1924-ben, illetve 1927-ben a leány-középiskolák és középfokú leányiskolák rendszerében több jelentős módosítást hajtottak végre. 1924-ben a középiskolának elismert korábbi felsőbb leányiskola leánylíceum (*Mädchenlyzeum*) elnevezést kapott, szervezeti felépítését viszont megtartotta.¹⁰⁴ *Höhere Mädchenschule* néven fennmaradt egy hatosztályos intézménytípus, amely a korábbi, középfokú felsőbb leányiskolánál is kevesebbet adott azáltal, hogy az idegen nyelvek csak választhatóként szerepeltek tantervében. Tovább működött a háromosztályos *Mädchenmittelschule* két választható idegen nyelvvel.¹⁰⁵ Egyik középfokú intézmény sem rendelkezett jogosítvánnyal.

1924-ben miniszteri határozat született arról, hogy a leánylíceumra és a felsőbb leányiskolára egy- vagy kétéves nőiskola is épülhet. A nőiskola tanulóinak száma az 1920-as évek elején drasztikusan csökkent. Célkitűzései nem feleltek meg a kor követelményeinek, az érettségizni nem akaró lányok a szakképző intézményeket választották. E folyamatot akarták megállítani az egyéves kurzus bevezetésével, amely a lányok általános ismereteinek javítását és gyakorlati tudást kínált a házimunka és a szociális munka területén. Az intézményben főként háztartástani, erkölcsstani tárgyakat tanítottak. Az idegen nyelvek és a matematika választható tárgy maradt. A nőiskolát végezettek középfokú és ún. felsőbb szakképző iskolákban tanulhattak tovább.

A hatéves, továbbra is három líceumi osztályra épülő gimnáziumi kurzusok, önálló reál és humán reformgimnáziumként (*reales* és *humanistisches Reformgymnasium*) működtek a továbbiakban. A líceumi hároméves (UIII–UII.) ún. progimnáziumi tagozat (*progymnasiale Abteilung*) elvégzését követően is átléphetek a tanulók a reformgimnáziumba. 1927-ben kísérleti iskolaként létrehozták a kilencosztályos, ún. teljes leányreál-gimnáziumot és teljes humán leánygimnáziumot (*grundständiges Mädchenrealgymnasium* és *grundständiges humanistisches Mädchengymnasium*) és az eddig hiányzó harmadik típust, a líceumi képzésre épülő hároméves leány felsőbb reáliskolát (*Mädchenoberrealschule*). A két leánygimnázium felépítését és tantervét tekintve megfelelt a hasonló fiúiskoláknak. Hogy az érettségit adó iskolákban tanulók számát korlátok között tartsák, előírták, hogy mind az előkészítő progimnáziumi tagozatba, mind a reformgimnáziumokba és a felsőbb reáliskolába csak azok vehetők fel, akiknek a tanulmányi átlaga legalább 2,5.¹⁰⁶

104 Az utolsó két osztályban csak egyetemet végzett tanárok taníthattak. Legalább az 50%-uknak nőnek kellett lennie. Megnövekedett az idegennyelvórák és a németsegismeret körébe tartozó tárgyak súlya. Megmaradt kötelező tárgyként a felső tagozatban a kézimunka. A (fiú) reáliskolához viszonyítva a reál tárgyak aránya továbbra is alacsony volt.

105 1927-ben az angolt az első évtől kötelezővé tették, utóbb azonban át lehetett térni a kézimunkára.

106 A legjobb jegy az 1-es.

6. ábra. A leány-középiskolák és a középfokú leányiskolák rendszere
 Bajorországban az 1920-as, 1930-as évek fordulóján¹⁰⁷

6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	Életkor		
X.	IX.	VIII.	VII.	VI.	V.	IV.	UIII.	OII.I	OII.	OII.	UI.	OI.	Osztály		
Volkshauptschule															
							Handels- schule								
							Mädchen- mittelschule								
							Höhere Mädchenschule					FS			
												Frauen- schule			
												FS			
							Grundschule		M	Progymn. Abt.					
									Ä L						
									D Y			M.O.Realsch.			
									C Z			Reales Mädchenreformgym.			
H E															
E U															
N M	Humanistisches Mädchenreformgym.														
-															
Grundständiges Mädchenrealgymnasium															
							Grundständiges humanistisches Mädchengymnasium								

Rövidítések:

Progymn. Abt.: Progymnasiale Abteilung,

FS: Frauenschule,

M.O. Realsch.: Mädchenoberrealschule.

A változtatásokkal még a korábbinál is sokszínűbb és összetettebb iskolarendszer alakult ki. Olyan új iskolatípus is létrejött, a leány felsőbb reáliskola, amely eddig teljesen hiányzott. Nem alakult meg azonban az idegen nyelvi műveltséget előtérbe helyező felsőbb líceum.¹⁰⁸ A többi tartománytól eltérően megmaradtak az általánosan képző középfokú iskolatípusok is. Ezek a középiskolának elismert intézmények alternatívájaként szolgáltak. A tantervet tekintve a változás jelentéktelen volt, a tananyag döntően megmaradt, csak a súlypontok kerültek máshová, új értékek lettek fontosak. Az iskoláknak a jövőben kettős hivatásra kellett előkészíteniük: a feleség, anya, háziasszony és a dolgozó nő szerepére.

A statisztikák azt mutatják, hogy a legtöbb leányiskola középfokú volt (1930-ban 222-ből¹⁰⁹ 130). A diákok (1930: 27 913) 43,5%-a járt ezekbe az intézményekbe, 47,5%-a a

¹⁰⁷ REBLE 1990, 35. nyomán.

¹⁰⁸ EHRICH 1996, 146–147.; APEL 1997, 32–36.

¹⁰⁹ Nőiskola nélkül.

leánylíceumba és 10%-a az érettségít adó iskolákba. Utóbbiak száma a nevezett évben – az előkészítő nélkül – mindössze 25 volt. (Az érettségizettek számát mindezek ellenére már ekkor fenyegetően magasnak tartották.) Az állami szerepvállalás a korszakban – szemben Poroszországgal – továbbra is minimális maradt. Jelentős anyagi terheket kellett vállalniuk a községeknek, és fenntartották a viszonylag magas tandíjat. Az állam háttérben maradását az 1924 utáni gazdasági stabilizáció tette lehetővé. Az 1930-ban fennálló három állami iskola közül 1 középiskola, 2 pedig líceum volt. A községi fenntartású iskolák között középiskolák és középiskolák is voltak. A szerzetesrendek döntően középiskolák iskolákkal rendelkeztek, de a községekkel lényegében meg egyező súlyban vették ki részüket az érettségít adó iskolák fenntartásából is. Míg a magánszemélyek iskolái mind középiskolák voltak, az egyesületek és alapítványok reformgimnáziumokat és előkészítőket is fenntartottak. A diákok társadalmi hovatartozását tekintve a leány-középiskolák továbbra is a felső- és középső rétegek oktatását szolgálták. A leánylíceumban és – kiváltképp – a középiskolák intézményekben azonban már nagyobb számban jelentek meg az alkalmazottak, alsóbb hivatalnokok, kisvállalkozók, iparosok gyermekei.¹¹⁰

A TÖBBI TÁRGYALT TARTOMÁNY

Bérmában a reformot követően az államosítás érdemel említést (lásd fentebb). Badenben a leányiskolák 1909-ben létrehozott rendszere az 1920-as években módosult. Az 1926. február 26-án hozott miniszteri rendelettel és az ugyanezen évi két ideiglenes tantervvel az eddigi hétéves felsőbb leányiskola helyére a hatéves leány-reáliskola (*Mädchenrealschule*) lépett.¹¹¹

Szászországban az első világháborút megelőzően az 1910. évi reform a gyakorlatba nem tudott átkerülni, egyrészt mert az alacsony érdeklődést a már fennálló iskolák kielégítették, másrészt mert a törvény – még ha kivételként is, de – megengedte a leányok felvételét a fiú-középiskolákba. 1918-at követően a helyzet megváltozott: 1926-ban már 20 felsőbb leányiskola és 11 érettségít adó leány-középiskola működött a tartományban. Kisebbségi módosításoktól eltekintve az 1910-es törvény egészen a Weimari Köztársaság fennállásának végéig érvényben maradt. Egyetlen jelentős változás történt: a birodalmi oktatási kerettörvény (*Reichsgrundschulgesetz* – Birodalmi alapiskolai törvény) értelmében a felsőbb leányiskola hétéves lett, és 1922-ben új tantervet kapott. 1920-tól a felsőbb reáliskola (új nevén *Reformoberrealschule*) három különböző formában állhatott fel (latin, modern idegen nyelvi és természettudományi). A változás következtében a fiú felsőbb reáliskolánál jobban érvényesült az idegen nyelv oktatása, így a szándék szerint a női tehetségnek és érdeklődésnek még inkább megfelelt ez az intézmény. A fiú- és a leány-középiskolák teljes egyenjogúságát pszichológiai és gazdasági okokból az oktatási minisztérium elutasította.¹¹²

¹¹⁰ APEL 1997, 36–39.

¹¹¹ EHRICH 1996, 139.

¹¹² Uo. 142–143.

A leányoktatás első nagy reformját követően jelentős átrendeződés történt az intézmények között: egyeseknek sikerült középiskolává válniuk, mások megmaradtak középfokú intézménynek. Az 1910-es évektől a társadalom növekvő érdeklődése a szektor expanziójához vezetett. A német tartományokban egyre szélesebb és differenciáltabb iskolahálózat jött létre. Az újabb állami reformintézkedéseknek, valamint a kezdeményezéseknek teret engedő oktatáspolitikának köszönhetően főként a középiskolai típusok száma növekedett meg. Ahol ezekben hiány mutatkozott (jellemzően Bajorországban), ott a lányok bizonyos feltételek mellett fiú-középiskolákba járhattak. Az érettségizett lányok száma tartományonként ugyan eltérő arányban, de összességében emelkedett. Az oktatáspolitikai aktivitása a fenntartás terén is megmutatkozott. A lánynevelés finanszírozását a magánszektor egyre kevésbé tudta felvállalni. Intézményi és társadalmi nyomásra az állam (esetenként a községeken keresztül) kénytelen volt egyre nagyobb összeget a szektorra fordítani. (A katolikus tartományokban – a szerzetesrendi iskoláknak köszönhetően – a lánynevelés magánjellege csökkent, de továbbra is megmaradt.)

4. AZ OKTATÁSI RENDSZER EGYSÉGESÍTÉSE

A lánynevelés Weimari Köztársaságban kialakult rendszerét a Harmadik Birodalom több szempontból is átalakította: megváltozott az irányítási mechanizmust, államosításba kezdett, átalakította a tananyagot, az iskolatípusokat, tisztogatást hajtott végre a tanárok és a diákok között. A nemzetiszocialista pártnak hatalomra kerülésekor nem volt kidolgozott, ideológiai alapokon álló speciális oktatáspolitikája. Hogy választási győzelmüket követően azonnal megszerezték az egyes tartományi oktatási minisztériumok vezetését, azonban jelezte, hogy az oktatás és a nevelés milyen fontos számukra.

Az új hatalom az eddigi föderalista berendezkedést felszámolva centralizált irányítási rendszert valósított meg. A tartományok alapján véve elvesztették minden befolyásukat az oktatáspolitikára, a birodalmi minisztérium végrehajtási szervei lettek (*Gesetz zur Neuordnung des Reiches* – Törvény a birodalom új rendjéről, 1934.). Az illetékes birodalmi minisztérium (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung* – Tudományos, Nevelési és Népoktatási Birodalmi Minisztérium) egyedi esetekben is döntést hozhatott. Minden kezdeményezés Berlinből indult ki, ezért a porosz struktúrák és tervek a korábbinál is nagyobb hatást gyakoroltak a német oktatási rendszer fejlődésére. Az állami hivatalok és iskolák az NSDAP – közvetlen és közvetett – kontrollja alá kerültek. Politikai és etnikai szempontból felülvizsgálták az igazgatásban és az iskolákban dolgozókat (*Gesetz zur Wiederherstellung des Beamtentums* – Törvény a tisztviselői kar helyreállításáról, 1933.), a nemkívánatos egyéneknek el kellett hagyniuk munkahelyüket.

Az oktatás tartalma fokozatosan alakult át. 1933-ban módosult a tantárgyak felépítése és némileg egyes tantárgyak tananyaga is (pl. tananyag lett a fajismeret, nagyobb hangsúlyt fektettek a testedzésre stb.). Az iskolai élet számos új nemzeti-hazafias rendezvénnyel bővült ki, a diákokra szociális kötelezettségeket róttak. A tantárgystruktúra azonban még nem változott, a régi tantervek és tankönyvek egy ideig érvényben maradtak. Nagyobb tartalmi átalakítás 1935-ben történt, amikor a biológia, a német,

a földrajz, a művészet, a zene tárgyak tananyagában fontos helyet kapott az örökléstan, a fajismeret, a fajapolás, a családismeret és a népességgazdaság. A történelem-oktatás jelentős történettel egészült ki, és elsődleges feladata a politikai nevelés lett.¹¹³

1933. április 25-én törvény született a túlképzés ellen (*Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen* – Törvény a német iskolák és a felsőoktatás telítettségére ellen). A törvény a középiskolák és az egyetemek számára kvótát állapított meg. Az indoklás szerint így lehet alapos képzést biztosítani s garantálni a munkaerő-piaci egyensúlyt. Az intézkedés legérzékenyebben a nem árja származásúakat és a nőket érintette. Azonban míg a zsidó származásúak elleni szabályok mind szigorúbbak lettek, a nőkre vonatkozó korlátozásokat gazdasági okokból végül feloldották.¹¹⁴ A kvóta azt jelentette, hogy – az 1920-as évek leány-középiskolai expanziójának köszönhetően – az érettségiző lányok mindössze egyhetede (a fiúknál az arány 50% volt) tanulhatott volna tovább. A továbbtanulási hajlandóság ezzel szemben kb. 35% körül mozgott. Ez a politika azonban korántsem volt új. A korlátozás szándéka – Poroszországban különösen, de más tartományokban is – már az 1920-as évek végén megjelent. A tervek elsősorban az 1920-as évek tehetségtámogató politikájának köszönhetően mind nagyobb számban megjelent alsóbb rétegek gyermekeit érintették, illetve a polgári származású lányokat, akik között az érettségi vizsga egyre inkább természetes cél lett.¹¹⁵ A nőhallgatók száma már 1932-től csökkent, hiszen a gazdasági válság okozta elhelyezkedési nehézségek őket különösen érintették.¹¹⁶

A nők felsőoktatásban való részvételének szigorítása mögött a nemzetiszocialista nőkép is megfogható. E szerint a nő elsősorban, sőt szinte kizárólagosan szülőanya. Ahogy a *Mein Kampf*-ban szerepel: a nőnevelés célja a jövőbeni anyaságra való felkészítés.¹¹⁷ A leányiskolák elsődleges feladata újra a hitvesi, anyai, háziasszonyi szerepre való nevelés lett. Csak a hajadonok foglalkoztatását üdvözölték, abban az esetben, ha a női természetnek szerintük megfelelő szolgáló vagy szociális munkát választottak.

113 LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 190–192.

114 A zsidó tanulókat 1939-ig teljesen kiszorították az (állami) oktatási intézményekből. A zsidó magániskolákat – amelyek közt több koedukált reformintézmény is volt – az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején megszüntették. (Hansen-Schaberg 2001, 227.) A nőkre vonatkozó először 10%-os felsőoktatási kvótát viszont utóbb törölték. Az 1930-as évek elején a hallgatók 18–19%-a volt nő. Ez az arány 1934 és 1939 között 14% körül mozgott, a következő években viszont gyorsan emelkedett (1943: 47,8%). 1935 februárjában a numerus clausust megszüntették. Az 1934-ben bevezetett új szelekciós rendszer váltotta fel: mindazon érettségizettnak, aki tovább szeretett volna tanulni, fél éves (eleinte a helyhiány miatt 13 hónapos) kötelező munkaszolgálatra (*Arbeitsdienst*) kellett jelentkeznie. A felsőfokú tanulmányokra vonatkozó engedélyt ennek elvégzését követően állította ki a tábor vezetője. (HUERKAMP 1996, 331–332., 335–337.)

115 Uo. 327–329., 334.

116 Uo. 330–331.

117 Adolf Hitler 1935-ben a birodalmi pártnapon így fogalmazott: „A nőben népünk örök anyját látjuk a férfi társát az életben a munkában és a harcban is.” Majd így folytatta: „A nő ölében nyugszik a nép jövője.” (Idézi DAUZENROTH 1971, 169.)

Minden egyéb tevékenységet a férfiak voltak hivatottak ellátni.¹¹⁸ A nemzetiszocialista oktatáspolitikai a két nem természetadta különbségére és az abból eredő eltérő társadalmi feladatokra hivatkozva ellenezte a fiú-középiskolákkal egyenrangú leány-középiskolákat. Elítélte a koedukációt, a leányiskolák tananyagában a nőies tárgyak oktatására helyezte a hangsúlyt. Kiemelt helyet kapott – a vértisztaság megőrzése érdekében – a fajelméletet. Az oktatás maga is háttérbe szorult, fontossági sorrendben elé került a testedzés és a nevelés is – ahogy a fiúiskoláknál.¹¹⁹

A leányiskolák közül a változások a nőiskolát érintették először. Ez a reform azonban még a korábbi politika folytatásának tekinthető. 1934-ben megszüntették a kétéves intézményt. Az önálló egyéves nőiskolát egyenrangúvá tették a hároméves *Frauenschule* első osztályával. Az 1935-ben kiadott ideiglenes tanterv (*Vorläufige Richtlinien für die ein- und dreijährigen Frauenschulen* – Ideiglenes irányelvek az egy- és hároméves nőiskola számára) nem sokban különbözött az 1932-estől, csak még nagyobb hangsúly esett a speciális női képzésre. A nőiskola új jogosítványt kapott: a tanítóhiány mérséklése érdekében végzettségi pedagógiai akadémiára járhattak. A nőiskolák száma növekedett, míg 1933 és 1935 között a leány-középiskoláknál ellentétes tendenciát figyelhetünk meg.¹²⁰

1936-ban a birodalmi oktatási miniszter elrendelte az elemi képzést nyújtó előkészítő magániskolák, *Vorschule* és az előkészítő osztályok (*Vorklassen*) leépítését. Ez a rendelet elsősorban magán – főként szerzetesrendi – leány-középiskolákat, illetve a középfokú leányiskolákat érintett. Az oktatáspolitikai a nyilvános népiskoláknak kedvezett, amelyeket 1937-ben birodalmilag egységes módon szabályozott.¹²¹ 1938-tól az állam szisztematikusan leépítette a magániskolai szektort. Megalapították a *Német Magániskolák Birodalmi Közösségét* (*Reichsgemeinschaft deutscher Privatschulen*). Tagjainak fel kellett esküdniük „a nemzetiszocialista népközösség szellemére”. Az előírás a rendi leányiskolák és internátusaiak bezárását vonta maga után 1939 és 1941 között. Bajorországban 1937-ben átvizsgálták az iskolarendszert, és 1939-ig a szükséglet hiányára hivatkozva a 78 fennálló magán leány-középiskola közül 50-et bezártak, tulajdonukat általában átlamosították.¹²²

Az oktatási rendszer átalakítása, a középiskolai oktatási rendszer egységesítése (*Vereinheitlichung des höheren Schulwesens*) rendeletek sorozatával 1936-ban kezdődött. Az

118 Hitler 1936-ban így érvelt: „Wenn heute eine weibliche Juristin noch so viel leistet und nebenan eine Mutter wohnt mit fünf, sechs, sieben Kindern, die alle gesund und gut erzogen sind, dann möchte ich sagen: Vom Standpunkt des ewigen Wertes unseres Volkes hat die Frau, die Kinder bekommen und erzogen hat und die damit das Leben in die Zukunft wieder geschenkt hat, mehr geleistet, mehr getan.“ („Bármily jelentős is ma egy jogász nő teljesítménye, ha mellette egy anya lakik őt, hat, hét egészséges, jólnevelt gyermekkel, azt mondanám népünk örök értékét nézve, az az asszony, aki gyermeket szül és nevel, és ezáltal a jövőnek is életet ad, többet teljesít, többet tesz.“) (Uo.)

119 APEL 1997, 39–44.

120 NEGHBABIAN 1996, 35–37.

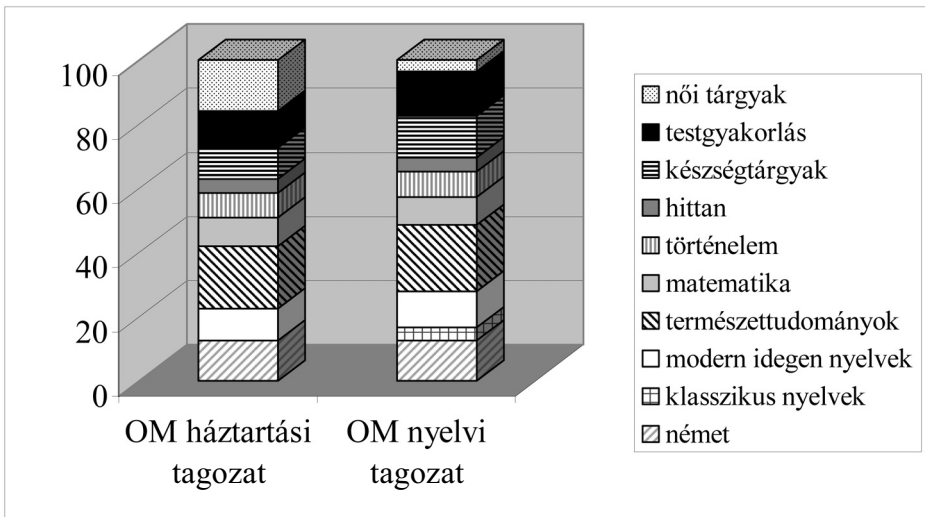
121 LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 194–195.; ZYMEK 1996, 22.

122 APEL 1997, 44–47.; ZYMEK 1996, 22.

1938 januárjában hozott határozat (*Bestimmungen über Erziehung und Unterricht in der Höheren Schule* – Határozatok a középiskolai nevelésről és oktatásról) alapján az 1938/39-es tanévtől már egész Németországban az új rendszer működött. A középiskolák egységesen a *Volksschule* első négy (azaz a VII.) osztályára épültek.¹²³ A középiskolákat két típusba vonták össze. A fiú-középiskoláknál a vezető iskolatípus a nyolcévfolyamos *Oberschule für Jungen* (fiú-középiskola) lett, de megengedték, hogy a gimnáziumok is fennmaradjanak. Ezzel egy évvel csökkent az érettségihez vezető út. A leány-középiskoláknál csak egy iskolát hagytak meg: az *Oberschule für Mädchen* (leány-középiskola). A felső tagozaton (utolsó három osztály) választani lehetett a nyelvi (*sprachliche Form*) és – a nemzetiszocialista nőnevelési elveknek inkább megfelelő – háztartási tagozat (*hauswirtschaftliche Form*) között. Míg a nyelvi képzést záró érettségivel minden felsőoktatási intézménybe jelentkezni lehetett, addig a háztartási tagozaton szerzett érettségivel csak olyan szakokra (pl. ipariskolai tanár, közgazdász stb.) lehetett bejutni, amelyek nem rendelkeztek teljes akadémiai státusszal. Utóbb azonban feloldották a korlátozásokat: 1939-től a nyelvi tagozat érettségi vizsgáját – könnyítésekkel – letehették a másik tagozat tanulói is, 1941-től pedig egyenjogú lett a két vizsga. A háztartási tagozat az 1935-ös nőiskolai óratervet kapta meg. A középiskolák tehát már nem működhetek tovább mint komplex, több iskolatípust – sokszor a hivatalos iskolatípusok valamilyen variánsát – is magába foglaló intézmények. A differenciálódás a tagozatokon belül jelent meg. A tanterveket és az ezektől való eltérési lehetőségeket úgy dolgozták ki, hogy a legtöbb iskola nagy változtatás nélkül tovább tudjon dolgozni. A reform gyakorlatilag megszüntette a hagyományos hatévfolyamos iskolákat, ugyanis az érettségizettek és az értelmiségiek iránti kereslet miatt ezeket teljes – tehát nyolcévfolyamos – intézményekké bővítették ki. Ez a folyamat – a párt eszményeivel ellentmondóan – főként a lányok oktatási esélyeit növelte meg: míg az 1930-as évek elején a leány-középiskolák 40%-a nem vezetett érettségihez, addig az 1940-es évek végére ez az arány 20%-ra csökkent.

¹²³ Hat népiskolai osztályt elvégezve lehetőség nyílt az ún. *Aufbauform*ban tovább tanulni és középiskolai végzettséget szerezni.

7. ábra. Óratervi arányok az Oberschule für Mädchen két tagozatában (%)

Rövidítés: OM – Oberschule für Mädchen

Az oktatott tárgyakat csoportokba osztották, amelyek fontossági sorrendben a következők voltak: németsgismeret (103, illetve 116 órával),¹²⁴ természettudományok és matematika (54),¹²⁵ idegen nyelvek (27, 41),¹²⁶ testnevelés (31, 37), hittan (12), valamint a háztartási tagozaton az ún. *Fächer des Frauenschaffens* (43).¹²⁷ A két tagozat között a hittan, valamint a természettudományok és a matematika oktatásában nem volt különbség. A *Fächer des Frauenschaffens*re fordított idő (+ 43 óra) a nyelvi tagozaton eloszlott: mind az idegen nyelvek (+ 14), mind a németsgismeret (+ 13), mind a testnevelés (+ 6 óra) részesült belőle (lásd IX. táblázat).

A reform az oktatási rendszer más területeire is kiterjedt. A középfokú iskolákat érintő határozatot (*Bestimmungen zur Neuordnung des mittleren Schulwesens* – Határozatok a középfokú oktatás újjászervezéséről) 1938 júliusában adták ki. A középfokon két iskola maradhatott meg: a középfokú iskola (*Mittelschule*),¹²⁸ ami az elemi iskolára épült és hatévfolyamos volt, valamint a négyévfolyamos felzárkoztató középfokú iskola (*Aufbaumittelschule*), ahová az elemi iskola első hat osztályának (azaz az V.) elvégzését követően lehetett jelentkezni. Eredetileg a középfokú iskolák között is lettek volna külön

124 Német, történelem, földrajz, művészet, kézimunka a nyelvi tagozaton. Az óraszámnál első helyen a háztartási tagozat.

125 Biológia, kémia, fizika, számtan, matematika.

126 Mindkét tagozaton első idegen nyelvként kötelező volt az angol. A nyelviben másik elő idegen nyelvet vagy latint is tanítottak.

127 Háztartástan (főzés, házi- és kerti munka), kézimunka, ápolás (egészségtan és egészségápolás), foglalkozástan és ún. szolgálat (ápolási gyakorlat).

128 Szó szerint fordítva középiskola, valójában azonban középfokú iskola. (A – németországi – német nyelvben ugyanis a középiskola az *Oberschule* vagy átfogóan a *höhere Schule*).

leány- és fiúiskolák, azonban a kevés jelentkező miatt engedélyezték a vegyes iskolákat is. Minden középfokú iskolának, illetve az el nem ismert középiskoláknak ebbe a rendszerbe kellett betagozódnia. (Néhány iskola átalakulhatott középiskolává, ezeket átvezető iskoláknak, *Zubringeschulék*nek nevezték, s öt vagy hat osztállyal működtek.)¹²⁹

Az 1930-as évek második felében a nemzetiszocialista hatalom központosított, Németország-szerte egységes, néhány intézménytípusra egyszerűsített háromszintes közoktatási rendszert vezetett be. A folyamatot államosítás, a faji és politikai okokból nemkívánatos személyek, tanárok és diákok eltávolítása kísérte. Az államosítás elsősorban a leányiskolai szférában hozott nagy változást. Az 1930-as években demográfiai és gazdasági okokból mind a leány-, mind a fiú-középiskolai tanulók száma jelentősen csökkent. Amíg az előző évtizedben az oktatáspolitikát az iskolák zsúfoltsága, a végzetek elhelyezkedése állította nehéz feladat elé, addig 1935-től munkaerőhiány állt elő. A nemzetiszocialistáknak a nőnevelésről alkotott radikálisan konzervatív elképzelését a szükséglet átírta.

A háború után ellentétes folyamat zajlott le, amely a nácitlanítás, demilitarizálás, demokratizálás hármas jelszavával az átnevelést tűzte ki. A magániskolák újjáalakulhattak, az oktatáspolitikát federalizálódott, az iskolarendszer pedig az 1920-as évek tradícióit is alapul véve jelentősen átalakult. Kelet-Németországban a minta a szovjet szisztéma lett.

129 LANGEWIESCHE, TENORTH 1989, 195–198.; NEGHBABIAN 1996, 35–40.

II. Ausztria

1. AZ ELSŐ FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK

Ausztriában¹ az első állami, népiskolára épülő, általánosan (is) képző oktatási intézmények leányok számára – a nevelőnő-, (*Offizierstochterinstitut*), illetve a tanítónőképző intézet (*Zivilmädchenpensionat*) – a XVIII. század második felében jelentek meg. Ezek az intézmények képzettséget adtak a végzettek kezébe az első, polgári és nemesi származású nők számára is elfogadható szellemi foglalkozásokban. Középfokú tanulmányokat ezeken az intézményeken túl a XVIII. században különböző szerzetesrendi leányiskolákban lehetett tanulni. A felsőbb (azaz az alapfokot meghaladó) leánynevelést körülbelül száz évvel később érte újabb nagyobb változás.

A folyamat háttérben a gazdasági és társadalmi viszonyok – I. fejezetben is megállapított – gyökeres átalakulása kereshető. A család gazdasági szerepe megváltozott, a háziasszony jelentősége csökkent, és erősödött függősége a családfenntartótól. Az ipari tömegtermelés felfutása megkérdőjelezte a nőtlen családtagok polgári családban eddig betöltött szerepét. A nők helyzetét súlyosbította a házasságkötések számának csökkenése. Azok a nők, akik nem tudtak vagy nem akartak megházasodni, társadalmilag elfogadható foglalkozást kerestek magunknak, amely megfelelő életszínvonalat biztosít számukra.

A házas nők is – feladataik csökkenésével – kiegészítő elfoglaltságot kerestek. Gondolniuk kellett arra, mi lesz, ha férjük halálával nekik kell fenntartaniuk magukat és családjukat. Mivel igényeiknek megfelelő oktatási intézmények nem álltak fenn, az érdeklődők egyesületekbe tömörültek, hogy közösen valósítsák meg céljaikat.

A magasabb képzés iránt – felsőfokú továbbtanulásra nem nyilván lehetőség – nemcsak a felnőttképzés keretében nőtt meg az igény. A jövőt bizonytalannak érezve a nők a leánygyermekük kezébe is megfelelő végzettséget akartak adni, ezért az eddigi iskoláknál magasabb fokú intézmények alapítását kezdeményezték.²

A XIX. század második feléig az oktatási reformok – középiskolai szinten – kizárólag a fiúiskolákat érintették. A tankötelezettség feletti leányoktatást az állam – a tanítónő- és a nevelőnőképzés kivételével – átengedte a családoknak, illetve feleke-

¹ Ausztria tárgyalásánál a Habsburg Birodalom szűken vett osztrák területeivel foglalkozunk, amelyek az első köztársaságban is Ausztriához tartoztak, tehát például Csehországgal, Morvaországgal, Sziléziával, Galíciával nem.

² ENGELBRECHT 1986, 278–279., 281.

zeti és magán kezdeményezéseknek. Míg a fiúk számára már rendelkezésre álltak a polgári iskolai képzést³ meghaladó iskolák, mint a gimnázium és a reáliskola⁴, addig a lányok számára nem léteztek olyan intézmények, amelyek egy művelt nőtől társadalmilag elvárható ismereteket adtak volna át. A korábban alapított iskolák ugyanis megrekedtek az alsó középfok szintjén. A megvalósításra az 1860-as évektől egyre erősödő polgári nőmozgalom keretében létrejött különféle egyesületek vállalkoztak. Ezen szervezetek között több kimondottan oktatási céllal alakult. Ilyen volt a *Wiener Frauen-Erwerb-Verein* (Bécsi Női Kereset Egyesület, 1866), amely többek között azzal a céllal jött létre, hogy a középosztálybeli nők számára olyan képzési lehetőségeket teremtsen, amelyek segítségével szükség esetén társadalmi státusuknak megfelelő munkát találhatnak. Az egyesület ennek megfelelően *Höhere Bildungsschule (Mittelschule) für Mädchen* (Felsőbb leányiskola [középiskola]) néven polgári származású lányoknak a fiú-középiskolákhoz hasonló intézményt nyitott Bécsben.

Marianne Hainisch, az egyesület vezetője, eredetileg reálgimnáziumi párhuzamos leányosztály megnyitását kérte a főváros vezetésétől. A párhuzamos osztályról alkotott elképzelését azonban már az egyesületen belül sem tudta elfogadtatni. Az ötletet főként a tanácsadó férfi pedagógusok ellenezték. Vita alakult ki arról, hogy a leány-középiskolai oktatásnak figyelemmel kell-e lennie a nők adottságaira, feladataira vagy pedig a tantervekben és az oktatási célokban egyszerűen a fiúiskolák mintáját kell követnie. A többség speciális képzést kívánt, és ennek megfelelően külön intézményt. Az egyesület végül ebben az értelemben változtatta meg a kérvényt. Olyan (nem teljes) középiskola alapításának engedélyezését kérte, amely lényegében a reálgimnázium tantervét követi, és már az első osztályban lehetővé tesz választást a francia és a latin nyelv között. Bécs törvényhatósága nem válaszolt a kérésre, a polgári leányiskolai hálózat kiépítésére fordította figyelmét. Az ügyet a képviselőházban is tárgyalták. Kimondták, az államnak gondoskodnia kell arról, hogy a lányok részére a polgári iskoláknál magasabb szintű képzést nyújtó oktatási intézmények alakuljanak. A költségvetési törvény tárgyalásakor az oktatási miniszter kijelentette, folyamatban van a szervezeti terv és a törvényjavaslat kidolgozása, és megkezdték a tárgyalásokat a mintaiskola felállításáról. Ekkor Hainisch-sal már valóban kapcsolatban álltak. Eredményt azonban a parlamenti határozatra hivatkozó miniszternek benyújtott (1871. július 23-án kelt) petíció sem hozott. Az egyesület ezért magához ragadta a kezdeményezést.

A négyosztályos iskolában 1871 őszén kezdődött meg az oktatás 12 éves lányok részére.⁵ Az eredetileg hatosztályosra tervezett intézményben klasszikus nyelvet is oktattak volna. Az iskola bővülése utóbb megvalósult: 1877-ben 10 éves korra szállították le a beiskolázási korhatárt, aminek következtében 1878-ban hatosztályosra

3 A polgári iskola a népiskola V. osztályára épülő háromosztályos intézmény volt.

4 A reálgimnázium 1908 előtt csak alsó tagozatként létezett.

5 A beiskolázási kor (fiú-középiskoláknál 10 év) ebben az időben vita tárgyát képezte. Szóba került a fiú-középiskoláknál is a korhatár kitolása. Ez azonban – lásd a grazi líceum történetét – korántsem lehetett az egyedüli indok a két évvel későbbi kezdésre.

egészült ki az intézmény. Ennek ellenére a tantervben továbbra is csak modern idegen nyelvek szerepeltek, klasszikus nem: 1874-től kötelező tárgyként a francia. A képzés a viszonylag magas matematika óraszámának is köszönhetően – így nem a reálgimnáziumihoz, hanem – a reáliskolaihoz hasonlított. Az összóraszám annál alacsonyabb volt: az első osztályt kivéve elmaradt a fiú-középiskolák megfelelő osztályainak óraszámától, és csak alig lépte túl a polgári leányiskoláét. A képzés színvonala viszont magasan meghaladta a már létező magán felsőbb leányiskolákét.⁶

Az 1880-as évek végéig Bécsben egyedülálló intézmény folyamatosan növelte, majd szinten tartotta tanulólétszámát. Változást – valószínűleg a konkurenciának köszönhetően – a következő évtized hozott. Az intézmény 1889-ban felvette a líceum nevet, az 1900. évi reformnak köszönhetően (lásd alább) 1902-től tanulói líceumi érettségit tehettek.⁷

Az állami és a községi kezdeményezésre vagy akár csak támogatásra az alapítást követően várni kellett.⁸ A következő felsőbb leányiskola létrejötte is magánkezdeményezésnek volt köszönhető, de községi együttműködéssel történt. Az ötlet Mathias Wretschko tanfelügyelő nevéhez fűződik, aki 1873 márciusában a *Grazer Tagespost*-ban névtelen cikkekben javaslatot tett – a tantervet is felvázolva – líceum néven felsőbb leányiskola alapítására. A városban, ahol ebben az időben polgári leányiskola sem működött, nagy lelkesedést váltott ki az elképzelés. Létrejött a javasolt kuratórium, nőegyesület szerveződött, és a polgármester támogatásával 1873-ban megnyitotta kapuit a *Mädchenlyzeum*. A leánylíceum hatosztályos volt, ezért vita alakult ki arról, hogy kibővített polgári iskolának vagy középiskolának tekintsék. Végül – az említett parlamenti határozat hatására is – Karl von Stremayer miniszter elismerte középiskolai voltát. Emellett szólott, hogy meghaladta – ha nem is volt nyolcosztályos – a polgári iskola színvonalát, és középiskolai tanárok oktattak benne.⁹

A tanterv német mintán alapult (*höhere Töchter Schule*) és kifejezetten a lányok érdeklődését követte. Tanították a reáliákat, de alacsonyabb színvonalon, mint a fiú-középiskolákban. Szerepelt viszont a tárgyak között az ének és a háztartási ismeretek. (Lásd a 8. ábrát és a XV. táblázatot.) Beiktatásukat az indokolta, hogy az iskola vezetősége attól tartott, a „sok tudomány” nőietlenné teszi a növendékeket. Mind-

6 Ha az óratervet (lásd X. táblázat, illetve 8. ábra) az 1869/70-es reáliskolai óraterffel (vö. ENGELBRECHT 1986, 500–501.) összehasonlítjuk, megállapítható, hogy a leányiskolában alacsonyabb óraszámban oktatták az angol nyelvet, a történelmet és a természetrajzt. Kimaradt az órarendből a kémia, a torna és az ábrázoló geometria/műszaki rajz. A többi tárgyat körülbelül ugyanannyi órában tanították. A korábban hiányzó hittant felvették a tárgyak közé.

7 ENGELBRECHT 1986, 281–282.; FLICH 1992, 56–58., 68–71.; FRIEDRICH 1999, 93–95., 97.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 17–21., 1955, 258–259.

8 A minisztérium 1872-ben ismételten leszögezte, hogy bár leány-középiskola alapítását a lányok felsőbb fokú tanulásának támogatása érdekében fontosnak tartja, tervei csak az előkészítés kezdeti stádiumában vannak. Az elhúzódnak okát azzal magyarázta, hogy a szakemberek nem tudtak egyezsége jutni az oktatási célokat, a tantervet stb. illetően. Bécs városa úgy nyilatkozott, hogy a maga részéről alapít iskolát, ha az állam is létrehoz egyet. (1874-ben újra felmerült egy állami iskola alapításának terve, ekkor a kormány anyagi okokra hivatkozva hátrált meg.)

9 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 23–24.; FRIEDRICH 1999, 95.

össze egyetlen idegen nyelvet oktattak, a franciát.¹⁰ Az óraszám meghaladta a bécsi iskoláét, de nem érte el a fiú-középiskolai szintet. Mindazonáltal az oktatás színvonala a nagy tudású tanároknak köszönhetően – leányiskolai viszonylatban – kimondottan magas volt, ezért az intézmény még külföldön is ismert lett. A magániskola fenntartását 1885-ben átvette a város, 1886-ban – a felsőbb leányiskolák között elsőként – nyilvánossági jogot kapott. 1902-től líceumi érettségit tehettek tanulói.¹¹ Jelentőségét növeli, hogy mintáját számos iskola követte a Monarchia területén,¹² sőt utóbb az állam is ezt a típust karolta fel. Leány-középiskolára először használták a líceum elnevezést, amely hagyományosan a gimnázium és az egyetem közötti átmeneti osztályokat jelentette (ahogy hazánkban is).

Az említett két intézmény mellett számos további alakult korszakunkban, így például az *Evangelische Lehr- und Erziehungsanstalt für Töchter der gebildeten Stände* (Evangélikus Tanító- és Nevelőintézet a Művelt Rendek Leányai Számára) még 1861-ben. Ez a magániskola szintén a német felsőbb leányiskola mintáját követte: nemtől független általános képzést nyújtott, amely lezárt volt ugyan, de nem a felsőfokra készítette fel.¹³ Nem tett szert azonban akkora jelentőségre, mint a fentebb ismertetett két intézmény. Szólni kell a középfokú tanítónőképzőkről is, amelyeket – a magyarországihoz hasonló – fokozott érdeklődés övezett: sokan ezeket az intézményeket nem a szak-képzettség, hanem ismereteik bővítése céljából látogatták.¹⁴

Az 1870-es évektől több különböző elnevezésű intézmény jött létre, amelyek nem követtek egységes tantervet. Volt köztük két-, három-, de hatévfolyamos intézmény is. Ezeket egységesen felsőbb leányiskoláknak nevezték. A korábban létrejött világi és egyházi iskolák közül az 1880-as években néhány líceummá vagy továbbképző iskolává (*Fortbildungsschule*), a többség pedig tanfolyamokkal bővített polgári iskolává (*Bürgerschule mit Fortbildungskursen*) alakult át. Az oktatást az állami irányítás és ellenőrzés hiányában nagyrészt – az egyes intézményvezetők döntésén nyugvó – önkényesen összeállított tantárgyak és tananyagok tették ki, így a színvonalban nagyfokú különbségek jelentkeztek.¹⁵ A tanárok végzettsége sem volt egyöntetű, és sokan óraadóként tanítottak. A középiskolai jelleg elismerése érdekében az iskolák igyekeztek középiskolai tanári végzettséggel rendelkezőket alkalmazni. A nők a tanári karban

10 A latint tehát – kezdetben – a bécsi intézményhez hasonlóan itt sem tanították. Fontos megjegyezni, hogy a latin és általában az idegen nyelv oktatása az egyes iskolatípusok szintjének fokmérője korszakunkban. Kihatással volt az intézmények közötti átjárhatóságra is.

11 ENGELBRECHT 1886, 282–283.; FLICH 1992, 64–68.

12 Maga Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter is járt az intézményben, amelyet 1898-ban Radnai Rezső miniszteri tanácsos is felkeresett. (Simon 1993, 149–150., 154.; MÜLLER 2001, 91.)

13 FLICH 1992, 63–64.

14 Uo. 81.; ENGELBRECHT 1886, 281–283.

15 Vö. FRIEDRICH 1999, 93.

kisebbséget alkottak, és elsősorban a tipikus női tárgyakat tanították, mint amilyen a kézimunka, a háztartásban, valamint nyelveket és zenét. Jellemző volt ezekre az intézményekre, hogy fenntartásuk fedezésére magas tandíjat követeltek. Az állam vagy a helyhatóságok csak szerény támogatást adtak. Ezen iskolák egyike sem jogosított felsőfokú továbbtanulásra, erre ebben az időben csak külföldön nyílt lehetőség. Ún. rétegiskolák voltak továbbá, a társadalom középső és felső rétegeinek leánygyermekét oktatták.¹⁶

2. AZ ELSŐ ÉRETTSÉGIT ADÓ LEÁNY-KÖZÉPISKOLA: A LEÁNYGIMNÁZIUM

A felsőbb leányiskolák közül még a kiemelkedőbbek, mint a bécsi és a grazi sem érték el a fiú-középiskolák színvonalát, se a képzés hosszát, se összetételét, se mélységét illetően. Ennek ellenére elismerték őket középiskolának. Valódi, minden kritériumnak megfelelő leány-középiskola létrejöttére várni kellett.

A lányok Ausztriában sokáig egyáltalán nem érettségizhettek, majd az oktatási kormányzat szűk keretek között, de megengedte a vizsgázást. Attól tartott, hogy a lehetőség felerősíti körükben a felsőfokú tanulmányok folytatásának szándékát. 1872-ben miniszteri rendelet engedélyezte, hogy a fiú-középiskolákat magántanulóként látogató lányok – a fiukéval megegyező feltételek mellett – érettség¹⁷ tehessenek. Ezt követően egyre erősebb törekvés mutatkozott érettségit adó leányiskola alapítására. E célból, human leánygimnázium létrehozására alakult 1888-ban a *Verein für Erweiterte Frauenbildung* (Egyesület a Nőképzés Kiterjesztéséért). Az egyesület törekvését az állam nem támogatta, a képviselőházban benyújtott petíciói eredménytelenek maradtak. A Monarchia első leánygimnáziumának sikerén felbuzdulva, az egyesület saját iskola alapításába fogott. Két évvel a Minerva egyesület cseh nyelvű intézményének felállítása után, 1892-ben megnyitotta kapuit a *Gymnasialschule für Mädchen* (később *Gymnasiale Mädchenschule*), amely egyben a világ első német nyelvű leánygimnáziuma volt. A szokatlan elnevezés oka, hogy az intézmény nem vehette fel a gimnázium nevet. A bécsi iskola az említett prágai mintáját követte.¹⁸ Tantervét felkérésre három igazgató (dr. Hannak, dr. Schmidt és dr. Lindl) és dr. Gomperz egyetemi professzor dolgozta ki. A hatosztályos intézmény a polgári leányiskola harmadik osztályára épült, azzal a céllal, hogy a 14 éves beiskolázási kor eléréséig kitolja a továbbtanulásról szóló döntést. Az egyesület mellel megspórolta további két év finanszírozását. Az intézményt csak a valóban tehetséges lányoknak szánták, akik esetleg felsőfokon is folytatni akarják tanulmányaikat. (Erre rendes hallgatóként csak külföldön nyílt lehetőség.) Az első osztály előkészítő, az utolsó pedig ismétlő jellegű

16 FLICH 1992, 63.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 30–31.

17 1878. szeptember 21-i miniszteri rendelet értelmében az érettségi azonban többé nem jogosított automatikusan felsőfokú tanulmányokra, a bizonyítványba nem került bele az egyetemi beiratkozást engedő záradék. A lányok bizonyítványát többé nem érettségi bizonyítvány (*Maturitätszeugnis*), hanem egyszerűen bizonyítvány (*Zeugnis*) névvel illették. (MÜLLER 2001, 92.)

18 FLICH 1992, 58–59.; ENGELBRECHT 1986, 281.

volt. Az első év végére a növendékeknek el kellett érniük a fiú-középiskolák alsó tagozatát végzettek tudásszintjét.

Az iskola felvételit követően 1892 októberében 30 tanulóval nyílt meg.¹⁹ A második-ötödik osztály tananyaga megfelelt a (fiú) gimnázium négy felső osztálya általános tantervének a latin és a görög kivételével, amelyeket alacsonyabb óraszámban tanítottak. Utóbbi oktatása a második osztályban kezdődött.²⁰ Ugyanazokat a tankönyveket is használták.²¹

Az oktatási miniszter 1896. március 9-én kelt rendelete értelmében gimnáziumi érettségit tehettek azok a lányok, akik betöltötték 18. életévüket, magániskolában rendes, nyilvános intézményben magántanulóként vagy otthon szakszerű vezetés mellett elvégezték a gimnázium teljes tananyagát. A vizsga letételéhez az illetékes tartományi tanfelügyelő engedélyére volt szükség. Helyszínként kijelölt gimnáziumok szolgáltak, tartományonként egy vagy többnyelvűség esetén több. A fiúkkal ellentétben a lányoknak 1904-ig az összes tárgyból vizsgáznuk kellett, míg előbbiek jó tanulmányi eredmény esetén felmentést kaphattak. A továbbtanulási záradék öt évvel később, a 1901. április 28-i rendelettel kerülhetett bele a lányok érettségi bizonyítványába,²² azzal a kitétellel, „*hogy amennyiben az a fennálló előírások szerint nők számára is megengedett.*”²³ Az osztrák egyetemek filozófiai karaira ugyanis 1897-től – ausztriai állampolgárságú és érettségizett – nőket felvettek rendes hallgatónak.²⁴ Érettségi hiányában – tanítónőképzői vagy felsőbb leányiskolai végzettséggel – csak rendkívüli hallgatóként lehetett beiratkozni.²⁵

A leánygimnázium első végzős osztálya 1898-ban érettségizett az egyik bécsi (fiú) gimnáziumban.²⁶ Az 1900/01-es tanévig a gimnázium tanulói közül már 43-an tettek érettségi vizsgát. A tanulók száma folyamatosan emelkedett: ugyanezen tanév végén 144-en látogatták az intézményt. Az egyesület és az iskola vezetése ezért arra törekedett, hogy az iskola nyilvánossági jogot kapjon, maga is érettségiztethessen. A megvalósítást illetően két ellentétes vélemény körvonalazódott. Egyesek magasabb színvonalú oktatás érdekében még későbbi beiskolázást javasoltak, mások a fiú-közép-

19 Az első osztály óraterve a következő volt: hittan (2 óra), latin (8), német (4), földrajz (3), matematika (2), geometria (2), természetrajz (3), fizika (3). Az összesen 27 óra jelentős részét a latin tanulmányokban való lemaradás behozatalára fordították.

20 HUTTERER 1978, 66., 85–87.

21 MÜLLER 2001, 91.

22 Uo. 93.

23 HRON 1991, 37.

24 1878-tól engedélyezték, hogy nők előadásokat hallgassanak az egyetemeken, de nem iratkozhattak be. (FLICH 1992, 82.) Az orvosi karokra 1900-tól, a jogi karokra és a műszaki főiskolákra 1919-től, az evangélikus teológiaiakra 1923-tól, a katolikusokra 1946-tól járhattak nők (FLICH 1992, 85.; vö. FRIEDRICH 1999, 128–150.)

25 SIMON 1997a, 209.

26 FLICH 1992, 82.

iskolákhoz való teljes hasonulást tartották szükségesnek. Végül – a nyilvánossági jog odaítélésének feltételei miatt – kompromisszum született: a beiskolázási kor kivételével a leánygimnázium szervezetét, tantervét és tananyagát illetően – kisebb különbségektől eltekintve – egységesítették a gimnáziuméval.

1901/02-ben a beiskolázási korhatárt 13 éves korra csökkentették és a polgári leányiskola első két osztályának elvégzéséhez kötötték. Az intézmény a döntéssel hétévfolyamos lett, az első három osztály előkészítő jellegűt kapott. Magasabb lett a latin és a görög órák száma. Az előkészítő osztályok elvégzését követően a növendékek egy arra kijelölt iskolában a gimnázium I–IV. osztályának tárgyaiból vizsgát tettek.²⁷ A leánygimnázium utolsó négy évében a gimnázium felső tagozatának tanterve alapján oktattak. A lányok továbbra is két évvel később érettségiztek, mint a fiúk.²⁸ Az első osztály új, a II. és a III. átmeneti tantervet kapott (lásd XII. táblázat).

A reform végrehajtását követően, 1903. február 26-án a IV. osztály nyilvánossági jogot nyert. Ennek feltétele az alsó tagozat négyosztályossá alakítása volt. 1903/04-ben az intézmény nyolcévfolyamossá bővült, és szervezetét, valamint tananyagát tekintve hasonlóvá vált a gimnáziumokhoz. Az 1904-es, teljes, négyosztályos alsó tagozatra vonatkozó óraterv utóbb némileg változott (lásd XIII. táblázat).²⁹

Az 1903-ban nyolcévfolyamúvá vált intézménybe a beiskolázás feltétele a polgári iskola I. osztályának elvégzése és a folyó naptári évben a 12. életév betöltése volt. Azok részére, akik a polgári második osztályát követően akartak jelentkezni, párhuzamos osztályt nyitottak. Ez a hétévfolyamos forma az 1905/06-os tanévig létezett. Még az előző tanévben az iskola vezetősége előkészítő osztályt nyitott 11 éves, a népiskola V. osztályát kijárt vagy más egyenrangú végzettséggel rendelkező tanulók számára. A második félév elvégzése mentességet adott az írásbeli felvételi vizsga alól, és felvételi előjogot biztosított.³⁰ A nyilvánossági jogot az egész intézmény 1907-ben három évre, 1910-ben – amennyiben az előírt feltételeknek megfelel – határozatlan időre megkapta.³¹ A leánygimnázium az első saját érettségit 1906-ban tarthatta.³²

27 A vizsga ténye azt igazolja, hogy az alsó három osztályt nem fogadták el a fiú-középiskola alsó tagozatával egyenrangúnak. Erre utal az intézmény új neve is: *Mädchenobergymnasium* [leány felsőbb gimnázium] *mit Öffentlichkeitsrecht für erweiterte Frauenbildung*. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1955, 94.)

28 Az igazgató (dr. Emanuel Hannak) a későbbi felvételt a lányok eltérő anatómiai és pszichológiai adottságával indokolta és a fiúk egyéves önkéntes katonai szolgálatával magyarázta.

29 A korábban együtt szereplő történelem és földrajz oktatására fordított idő növekedett, illetve a latin, matematika és természetrajz óraszám 1-1 órával csökkent. Bekerült a tantervbe a szabadkézi rajz és az írás. (HUTTERER 1978, XI–XII.)

30 HUTTERER 1978, 87–90.

31 MAYER, MEISSNER, SIESS 1955, 96.

32 Ez jelentős könnyebbséget jelentett a vizsgázóknak is. A korábban érettségiztető Akadémiai Gimnázium egyes tanárai a nők egyetemi tanulmányait elutasító hozzáállásuk miatt igen szigorú követelményeket támasztottak a lányokkal szemben. Többen ezért a lehetőségekkel élve egy másik tartományi főváros vizsgáztatására kijelölt iskolájában érettségiztek. A megszerzett jogok eredményeképp

1904-ben az iskolának el kellett hagynia első székhelyét. Eddig első igazgatója, dr. Hannak jóvoltából a tanítóképző intézet, a *Pädagogium* falai között működött. Először egy közeli bérházba költözött, majd – mivel ez kicsinek bizonyul – 1910-ben a *Wiener Frauenerwerbsverein* korábbi iskolaépületébe. Az intézménytől – mivel oktatáspolitikai elképzeléseibe nem illett bele – az állam ekkor még mindenféle támogatást megtagadott. A költözésekkel járó kiadások a magániskolát a tandíj folyamatos emelésére kényszerítették, noha az már eleve kiugróan magas volt: a század elején háromszor annyi, mint egy gimnáziumban. Az iskola tanulói hivatalnokok, vállalkozók, értelmiségiek (tanárok és szabad foglalkozásúak) gyermekei közül kerültek ki. Össztársadalmi számarányukhoz viszonyítva kiugróan magas volt közöttük a zsidó vallásúak száma: 1910-ben pl. a tanulók több mint felét tették ki.³³

Évtizedekig ez az intézmény volt az egyetlen valódi leány-középiskola. Ebből a típusból sokáig nem is jött több létre, az állam egy másik iskolatípust, a líceumot preferálta. Eugenie Schwarzwald ugyan alapított 1901-ben Bécsben – német mintára – egy négyévfolyamos humán gimnáziumi tanfolyamot (*humanistische Gymnasialkurse*), de ez az iskola – hasonlóan a hároméves továbbképző tanfolyamhoz (*Fortbildungskurse*) – soha nem kapott nyilvánossági jogot.³⁴ Mindkét iskolába polgárit vagy líceumot végzeteket vártak. Előbbi alapos, átfogó klasszikus képzést kívánt nyújtani. Hasonló követelményeket akart támasztani, mint a gimnáziumok. Érettségire készített fel, amelyre az intézmény falai között először 1908-ban kerülhetett sor. A továbbképző tanfolyam célja az volt, hogy önálló gondolkodásra és munkára ösztönözze tanulóit. Leginkább a líceumi és a felsőoktatási tanulmányok közötti két szabad év (lásd következő fejezet) áthidalását szolgálta.³⁵

A leánygimnázium megalapítása új minőséget hozott a leányoktatásba. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) az iskolatípus nehezen gyökeresedett meg. Megszületése „külföldi” (cseh) előzményre vezethető vissza, az első osztrák intézmény alapítását évtizedekig nem követte további. Történt mindez annak ellenére, hogy közben lehetővé vált a nők számára az egyetemi továbbtanulás. A leánygimnázium volt az egyetlen

az intézmény mind népszerűbbé vált: az 1906-tól indított párhuzamos osztályoknak köszönhetően 1918/19-ben már 506 tanulója volt.

33 FRIEDRICH 1999, 150–156.; FLICH 1992, 71–72.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1955, 25.

34 Az ún. *Schwarzwaldschule* keretében több iskola is működött. Az említettekén kívül koedukált népiskola, 1909-től egy négyosztályos reál-gimnázium, amely utóbb a nyilvánossági jogot is elnyerte, valamint 1911-től egy nyolcosztályossá váló leánygimnázium, amely továbbra is magánstátusú maradt. Az intézménykomplexumba kíváltképp a fővárosi tehetős (nagyiparos, nagykereskedő vagy szabadfoglalkozású értelmiségi) zsidóság járatta gyermekeit. Ahogy Käthe Leichter szociáldemokrata képviselő fogalmazott, ez volt a zsidó polgárság elitiskolája. Vezetője, a galíciai születésű Eugenie Schwarzwald Svájcban szerezte diplomáját és doktori fokozatát. Mivel azonban nem honosított egyetemi oklevelét, csak 1901 és 1905 között tölthetett be igazgatói tisztséget.

35 GÖLLNER 1996, 43–45., 185–186.; MIKULA 1997, 236.

olyan leány-középiskola, ahol ennek feltételét, az érettségit meg lehetett szerezni. Fontos hangsúlyozni, hogy a leánygimnázium, noha az eddigi leány-középiskolák közül legközelebb állt a fiú-középiskolákhoz, azoknak mégsem felelt meg. Specialitása a beiskolázási korhatárban és a tananyagban is megnyilvánult. A közeledés csak állami nyomásra következett be. A leánygimnázium története is mutatja, hogy a társadalomban – hiszen a felsőbb leányiskolák és a leány-középiskolák társadalmi nyomásra jöttek létre és főképp piaci alapon működtek – a századfordulón a speciális leánynevelés volt elfogadott. Az állam ugyanerre az álláspontra helyezkedett, amikor a líceum szabályozása mellett döntött.

3. A LÍCEUM TÉRHÓDÍTÁSA

A polgári iskolai szintet meghaladó nőnevelés az intézményalapítások ellenére szűk keretek között folyt. Három- és többszintű intézmények kizárólag a tartományi fővárosokban alakultak: a század végéig Bécsben öt, Grazban, Linzben és Klagenfurtban 1-1. Kétosztályos továbbképző iskolák már kisebb városokban is megnyíltak.³⁶ A fejlődés nemzetközi összehasonlításban is lassúnak mondható. Legfőbb oka az állam passzivitásában kereshető. A korábbinál fokozottabb, koncepciózus állami szerepvállalásra csak a századfordulót követően került sor. Háttérében anyagi okok is húzódtak. A fiú-középiskolai rendszer kiépítése prioritást kapott, és lekötötte a rendelkezésre álló forrásokat. A polgári nőmozgalmak és a magániskolák vezetői csak viszonylag csekély állami támogatást tudtak kiharcolni.³⁷ A liberális kormányok vállalták, hogy új alapítások helyett anyagilag segítik a fennálló iskolákat. Így kapott hozzájárulást a fentebb említett bécsi és grazi felsőbb leányiskola is. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1870-es években a minisztérium elfogadható szakmai érveket is felvetett, egységes koncepciót pedig a nőegyesületek sem tudtak felmutatni. Jelentősebb állami szerepvállalásra ezért sem került sor. Az évtized végére az állami attitűd megváltozott: az 1878-as kormányváltással hatalomra jutó konzervatívok oktatáspolitikai elképzeléseiben nem szerepelt a felsőbb leányiskolák helyzetének rendezése.³⁸ Az 1880-as években a fokozódó gazdasági válság miatt ráadásul beszűkültek az állam lehetőségei. A kérdés így egy időre kikerült az állam érdeklődési köréből. A magánszféra azonban továbbra is aktív maradt: az 1880-as években – községi anyagi támogatás mellett – folytatódtak az iskolaalapítások és -bővítések. Az 1883-ban módosított birodalmi népiskolai törvény (*Reichsvolksschulgesetz*) értelmében a korábban létrejött nevelőnőképzők egy része líceummá alakult át (nagyobb részük polgári leányiskola lett). Ezek az iskolák saját tantervet követtek, de nagyrészt középiskolai tanárokat alkalmaztak.³⁹

³⁶ ENGELBRECHT 1986, 284.

³⁷ Az 1870- és 1880-as években az iskolák inkább a helyhatóságokra számíthattak.

³⁸ FLICH 1992, 87–89; FRIEDRICH 1999, 96–98.

³⁹ FRIEDRICH 1999, 99.

Az 1890-es években az államra egyre nagyobb politikai nyomás nehezedett a leányiskolák helyzetének rendezését illetően. A képviselőházban először 1891-ben, majd az 1896-ban merült fel az állami beavatkozás szükségessége.

1891-ben Victor von Kraus képviselő – a bécsi leánygimnázium későbbi igazgatója – a magán felsőbb leányiskolák tarthatatlan helyzetére, telítettségére és anyagi, valamint szakmai kiszolgáltatottságára hívta fel a figyelmet, és radikális állami beavatkozást követelt. Néhány hónappal később Tomas Masaryk a lányok közép- és felsőfokú tanulásának lehetővé tételét kérte. Friedrich von Gautsch miniszter válaszában elismerte, hogy a lánynevelés területén vannak megoldandó problémák, de leszögezte, a nemek különbözősége miatt a fiúoktatási rendszert nem lehet a lányoktatásra alkalmazni. Adolf Beer képviselő is kritizálta, hogy – állami intézményekben – a lányok képzése a polgári iskolával befejeződik. Német példára hivatkozva állami felsőbb polgári iskolákat kért, amelyek a reáliskolákhoz hasonlítanak, de a súlypont a nyelvoktatáson van. Ebben az évben a kérdés támogatottsága a képviselőházban ugyan nem volt egyöntetű, de a felszólalások annyi eredményt hoztak, hogy Gautsch dr. Johann Huemer tanár személyében felsőbb leányiskolai referenst nevezett ki. További intézkedés azonban egyelőre nem történt. Ennek oka főként a (fiú) gimnáziumi tanulók számának jelentős emelkedésében kereshető. Nem kedvezhetett a reformnak a bizonytalanuló belpolitikai helyzet sem. 1894-től sűrűn váltották a kormányok egymást. Alig volt olyan, amely akár néhány évig is hatalmon tudott volna maradni.

1896-ban a költségvetés tárgyalásakor ismét felszínre került – a nők felsőfokú továbbtanulása kapcsán – a középiskolai lányoktatás kérdése. Kraus a miniszter szemére vetette, hogy a konkurenciaharcra való hivatkozással egy egyre inkább bevett gyakorlatot akar visszaszorítani. Gautsch válaszában megismételte korábbi álláspontját: nem áll szándékában leánygimnáziumokat alapítani. Elfogadja, hogy egyesek képesek elvégezni a férfiak számára létrehozott intézményeket (így az egyetemeket is), de ezt a minisztérium általánosságban nem támogathatja – mondta, mert a nők felsőfokú tanulmánya gazdasági veszélyt hordoz magában. A női konkurencia a férfiak bérszínvonalát lenyomná, ők nem tudnák egyedül eltartani a családot, ez pedig a család kárára válna – hangsúlyozta. August Sokolowski képviselő arra hivatkozva, hogy a miniszter beszédéből most már világos, mi a véleménye a leánygimnáziumok alapításáról benyújtott kérvényekről, arra kérte az oktatásügy vezetőjét, hogy a lányokat a már fennálló állami oktatási intézményekbe korlátlan számban vegyék fel. Beer három előterjesztést tett a kérdésben: 1. A kormány a felsőbb leányiskolák és a leány-középiskolák szervezetét reformálja meg; 2. Az érettségizett lányokat vegyék fel a filozófiai és az orvosi karokra; 3. Minden olyan nő tehesse le az egyetemi vizsgákat, aki külföldön orvosi tanulmányokat folytatott. Noha a képviselőház mind a három pontot elfogadta (kettőt ellenszavazat nélkül), Gautsch elutasította a fiú-középiskolák megnyitását, a leány-középiskolák alapításának és fenntartásának felelősségét pedig a tartományokra és a városokra hárította.⁴⁰ Döntését 1897-ben a fentebb ismertetett érv mellett azzal indokolta, hogy a lányok fizikai fejlődésére káros, ha fiúiskolába járnak, és veszélyezteteti természetes hivatásuk betöltését.

40 Uo. 99–103., 112.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 35–41.

Parlamenti nyomásra Gautsch oktatási miniszter végül lehetővé tette, hogy a nők 1897-től az egyetemek filozófiai karain továbbtanulhassanak. Noha közvetlenül a rendeletet követően még a fiú-középiskolák megnyitásáról beszélt, később visszakozott. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lányok számára nem kell általánosságban megnyitni a fiú-középiskolákat, illetve hogy a felsőfokú tanulmányok lehetősége csak egy kis körre terjedjen ki.⁴¹ A leány-középiskolai reformot sem lehetett tovább halogatni. Hátráltatta azonban, hogy a Gautschot követő miniszterek rövid ideig töltötték be tisztségüket. A hivatalban ötödik, Wilhelm Ritter von Hartel a szükséges információk megszerzése érdekében a tartományi tanügyi vezetőknek körlevelet küldött ki.

A minisztériumnak ugyanis nem volt pontos áttekintése a leány-középiskolákról. A számbavételhez kérték az iskolák számának, szervezetének, tantervének, tanári karának, a használt tankönyveknek és a végzősök elhelyezkedési lehetőségeinek megadását.⁴² Problémát jelentett a kategorizálás. Szorosan véve 10 intézményt lehetett leány-középiskolának tekinteni, ezek közül 8 működött a mai Ausztria területén. A minisztérium azonban a 2 vagy 3 éves továbbképző tanfolyamokat is ebbe a kategóriába sorolta, és azokat az intézményeket is, amelyek oktatási programja a tanítónőképzőkéhez hasonlított. Az összlétszám így 13-at tett ki.⁴³ A miniszter a tartományi tanügyi tanácsosoktól személyes véleményük megírását is kérte.

A tanügyi vezetők válaszukban sürgették:

- a leányoktatás fejlesztését;
- a kontroll átvételét: állami kezdeményezést a fejlesztés területén, valamint állami finanszírozást;
- egységes, a női természetet figyelembe vevő tanterv és szervezet kialakítását mind a szakmai továbbképző iskolák, mind a leánylíceum részére.

Nem támogatták leánygimnáziumok felállítását és fenntartását, mert véleményük szerint ezek a tananyagban nem érvényesítik kellőképpen a női jelleget, és a lányokat az értelmiségi pályák felé irányítják.⁴⁴ A felmérés világossá tette, hogy a lányok többsége részére az iskolai oktatás 14 éves korban befejeződik. A szabályozandó leány-középiskoláknak a miniszteri elképzelés szerint ezért meg kell haladniuk a nép- és polgári iskolai képzést, de anélkül, hogy a gimnáziumokhoz és a reáliskolákhoz közelednének.⁴⁵ Mert ahogy azt a miniszter az alább ismertetésre kerülő tanácskozáson hangsúlyozta, először a széles néprétegek számára kell biztosítani az alaposabb általá-

41 ENGELBRECHT 1986, 285.

42 FRIEDRICH 1999, 103.

43 Az összes tartományban (Csehországot, Morvaországot, Sziléziát, Galiciát beleértve) 49-et tett ki – ebből 24 volt Galíciában. (FRIEDRICH 1999, 111–112.)

44 FLICH 1992, 89.

45 FRIEDRICH 1999, 112–113.

nos műveltséget, és csak ezt követően lehet közpénzből létrehozandó leánygimnáziumok alapításáról beszélni.⁴⁶

1900 májusában – a reform előkészítésének második lépéseként – a miniszter ankétot hívott össze (*Enquete in Angelegenheiten der Neuorganisation des höheren Mädchen-Bildungs- und Schulwesens*). A napirendi pontokat úgy dolgozta ki, hogy a tanácskozást a líceum megreformálására korlátozza. Ennek szükségességében ugyanis minden résztvevő egyetértett. A feltett kérdés az volt, hogyan lehetne a már működő intézményeket, azok szervezetét, tananyagát és oktatószemélyzetét egységesíteni. A rendezvényen leányoktatásban tapasztalatra szert tett gyakorló pedagógusok, igazgatók és tanügyigazgatásban dolgozók vettek részt. A nőegyesületeket négy hölgy képviselte, hárman a mérsékelt irányhoz tartoztak. A vitán elfogadták, hogy a heti óraszám 24–25 óra legyen, a tanítás délelőtt folyjon. Különösen a nők utasították el, hogy a testgyakorlás, az ének és a kézimunka kötelező tárgy legyen. Neveléstant és háztartási ismereteket oktatni kell – kérték a résztvevők. Ennek ellenére nem fogadták el, hogy a líceum sajátosan női iskolatípus legyen, mert féltek, hogy ebben az esetben a kívánt jogosítványokkal nem fog rendelkezni. Megállapodás született a végzettségek és a továbbtanulás tekintetében. A résztvevők egyetértettek abban, hogy – a hittan kivételével – minden tárgyat nők is taníthassanak.⁴⁷

Az ankétot követően kidolgozásra került a líceum új óra-, majd – egyeztetések után a – tanterve.⁴⁸ A miniszteri határozat 1900 decemberében született meg (*Erllass des Ministers für Cultus und Unterrichts, Z. 34551 betreffend die Mädchenlyzeen* – Az oktatási és kulturális miniszter Z. 34551. sz. határozata a leánylíceumokról). Három részből állt: a provizórikus statútumból, amely a szervezetről rendelkezett, a tantervből, illetve a líceumi tanárjelöltek vizsgakövetelményeiből. A miniszter átállásra csak az új iskolákat kötelezte, a fennállóktól elvárta, hogy igazodjanak. Az utolsó líceum 1909-ben alakult át.⁴⁹

A leány-középiskolák alaptípusa a líceum lett, amely a népiskolára épült.⁵⁰ A továbbra is hatosztályos intézménybe a tanulók 10. életévük betöltése után jelentkezhettek. Az oktatási célokat nem tették túl magasra egyrészt, hogy a túlterhelést elkerüljék, másrészt hogy maradjon idő az otthoni képzésre is. Az iskola magasabb (nép- és polgári iskolait meghaladó) általános képzést kínált minden tárgyan, s egyes tárgyakban a szakmai továbbképzésre és a tudományos életre egyöntetűen elő akart készíteni. Az oktatási célok tekintetében leginkább a reáliskolához hasonlított. Míg a tárgyak döntő

46 Uo. 115.

47 FLICH 1992, 89–91.; ENGELBRECHT 1986, 285–286.

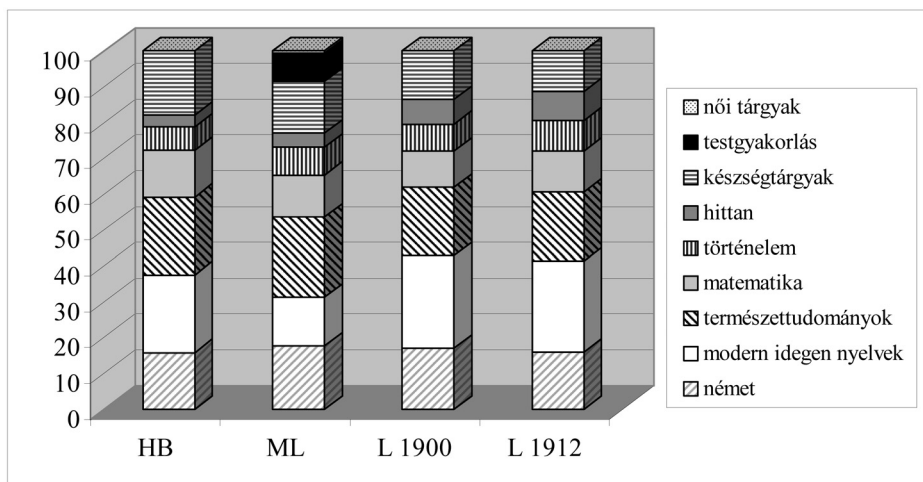
48 Az előzményekhez tartozik, hogy Huemer háromhónapos németországi tanulmányútra küldte Johann B. Degnt, akinek végül kulcsszerepe volt a tanterv kidolgozásában. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 41., 46.)

49 Uo. 47.

50 Az ankétan felmerült, hogy a líceum esetleg a polgári iskolára épülne, de ezt az ötletet végül elvetették. (FRIEDRICH 1999, 116.)

részében alatta maradt a fiú-középiskolák elvárásainak,⁵¹ a nyelvtanulásra különös gondot helyeztek. A tanítási idő 42,9 százalékát erre fordították. Hiányzott a tantervből a fiú-középiskolákban szereplő testnevelés (lásd XIV. táblázat). A tanítás női jellegét nem a plusz tárgyak fejezték ki, hanem minden tantárgy oktatásánál meg kellett találni a kapcsolatot a háztartási munkával és a növendékek későbbi polgári életével.

8. ábra. Óratervi arányok a bécsi Höhere Bildungsschulében, a grazi Mädchenlyzeumban, valamint a líceumokban (%)⁵²

Rövidítések:

HB: Höhere Bildungsschule,

ML: Mädchenlyzeum,

L 1900: líceum (1900),

L 1912: líceum (1912).

A líceumi tanterv több szempontból figyelmet keltő:

- a fiú-középiskolákhoz, sőt a bécsi és a grazi leány-középiskolához képest is alacsony volt a heti óraszám;
- olyan tipikusan női tárgyak csak választható tárgyként szerepeltek benne,⁵³ mint az ének és a kézimunka, viszont a rajzoktatás tág teret kapott;
- a hangsúly a nyelvtanításon volt, a reáltárgyakra kevés órát szántak.⁵⁴

51 A matematika tananyaga például alig haladta meg a polgári iskoláét, a latin pedig csak rendkívüli tárgy lehetett (Uo. 1999, 120.)

52 A líceumi óraterveknél a geometriát – mivel együtt szerepelt a szabadkézi rajzzal – a készségtárgyakhoz soroltuk.

53 Választható tárgy volt a testgyakorlás is. (FRIEDRICH 1999, 288.)

54 FLICH 1992, 91–92.; ENGELBRECHT 1986, 286.

A tanterv a grazi leánylíceum tantervétől is jelentősen különbözött: miközben megjelent a második idegen nyelv és a szépírás, olyan tárgyak maradtak ki, mint a kémia, a torna, az ének és a háztartástan. Az egyes tárgyak óraszámát összevetve világos, hogy az új líceum egy még inkább csökkentett természettudományi képzés mellett, a női jelleget tartalmilag háttérbe szorítva kívánt általános műveltséget adni (lásd 8. ábra). A líceum óraterve két év múlva némileg változott. Kettővel csökkent a francia nyelv és a szépírás órászáma, két órával többet lehetett azonban fordítani matematikaoktatásra. Egy órával bekerült a tantervbe a szomatológia (testtan) és a higiénia.⁵⁵

Az osztálylétszámot 40 főben maximalizálták. Egy iskolában az igazgató és a hittanár mellett 7–8 tanárt és tanárnőt kellett foglalkoztatni. A líceumokban líceumi vagy hasonló fokú intézményekben történő munkára jogosító tanári képesítéssel lehetett tanítani. A miniszter szándéka szerint a beinduló líceumi tanárképzésnek köszönhetően rövid átmeneti idő után az oktatószemélyzet már csak egyetemi végzettségűekből fog állni.⁵⁶ Férfi igazgató mellé – porosz hatásra – előírták ún. igazgatói kisegítőő (*Directionsadjunktin*) alkalmazását, akinek az volt a feladata, hogy elsősorban pedagógiai kérdésekben tanácsot adjon. Ez az intézkedés nem valósult meg.

A líceum megállt félúton: a polgári és a gimnázium között. Presztízse a döntéssel ugyan megnőtt, elismerték középiskolának, és a tanfelügyelet tekintetében is ebbe a kategóriába tartozott, de valójában csak félig-meddig volt az.⁵⁷ Fakultatív érettségivel zárult, de az nem volt egyenrangú a gimnáziumi érettségivel.⁵⁸

A leánynevelés legfőbb célja a „nőiességre nevelés” maradt. Ez pedig nyilvánvalóan megfelelt a polgári körök elvárásainak, hiszen 1911-ben már 27 líceum, illetve líceumi tanterv szerint működő leány-középiskola, és még mindig mindössze 1 leánygimnázium működött Ausztriában. Hozzá kell azonban ehhez tennünk, hogy az alapítótak az állam egyfajta kényszerpályára terelte a leánygimnáziumokat ellenző magatartásával. A keresletet látva számos magánszemély és több szerzetesrend (az orsolyiták és a Notre Dame de Sion) líceumot alapított. Klagenfurtban városi iskolát nyitottak. A tandíj ellenére egyre szélesebb társadalmi rétegek járatták gyermekeiket líceumba. Köszönhetően a rövidebb képzési időnek is, egyre inkább hozzátartozott a polgári származású lányok iskoláztatásához. Ehhez hozzájárult, hogy a líceum jogosítványokat is adatott. 1897 óta a végzettek rendkívüli hallgatóként egyetemi tanulmányokat folytatathattak.

⁵⁵ SIMON 1993, 326.

⁵⁶ Azokat a nyelvtanárnőket viszont, akik a nyelvet külföldi tartózkodás alatt sajátították el, nem kötelezték egyetemi tanulmányokra. A gyakorlat ugyanis azt mutatta, hogy eredményesebben oktatnak, mint sok egyetemet végzett kollégájuk. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 49–51.)

⁵⁷ FRIEDRICH 1999, 118.

⁵⁸ A líceumi érettségi vizsgát a Z. 27915. sz. 1901. október 23-án kelt rendelkezés szabályozta: az írásbeli tárgya volt a német, két idegen nyelv és a matematika, míg a szóbelin 8 tárgyból kellett megfelelni. A feltételeket utóbb könnyítették, ahogy a fiú-középiskolai érettségit is 1908-ban. 1906-tól a szóbeli tárgyak közül kettő alól felmentést lehetett kapni (ezek nem lehettek az idegen nyelvek), ha az írásbelin a tanuló megfelelt. 1908-ban a szomatológia vizsgát is törölték és a matematika is kimaradt, így lett öt kötelező szóbeli tárgy. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 51.)

1900 után pedig hat szemesztert követően szakcsoportok szerint líceumi tanári képesítő vizsgát tehettek, amelyet egyéves tanári gyakorlat követett.⁵⁹

Súlyos problémát jelentett, hogy a líceumi érettségit követően a lányoknak 1 vagy 2 évet várniuk kellett a felsőfokú tanulmányok megkezdéséig, hiszen a vizsgát már 16 vagy 17 évesen letették, 18 éves korukig azonban nem iratkozhattak be. Többen ezért (szakmai) továbbképző vagy egyetemi előkészítő tanfolyamok indítását sürgették. Az ötletet az egyetemek is támogatták. A filozófiai karoknak kezdettől fogva kétségeik voltak a líceumi tanárképzést illetően, és az egyetem színvonalának csökkenésétől tartottak. Szerintük a líceumot végzetteknek mind a tételes tudása (főleg a latin, a klasszikus irodalmi, a történelmi, valamint a művészettörténeti ismerete), mind a módszertani előképzettsége kívánnivalót hagy maga után. Egyesek, mint dr. Adolf Bauer grazi professzor, a líceum középiskolai jellegét kérdőjelezték meg, mikor annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a középiskola feladata nem csupán általános műveltség, hanem a tudományos kutatás alapjainak átadása. Az aggodalmak be is igazolódtak. Ennek ellenére a nőegyesületek és maguk az intézmények további jogosítványokat kértek a líceumnak, aminek a minisztérium korlátozottan eleget is tett. 1904-től a líceumi érettségivel rendelkezők a gyógyszerészeti képzésben is részt vehettek, ha a gimnázium I–VI. osztályának anyagából latin vizsgát tettek. A harmadik vagy a negyedik osztály befejezését követően – egy sor különbözeti vizsga árán – pedig át lehetett jelentkezni az amúgy egyébként is túlszűfolt tanítónőképzőkbe.⁶⁰

Az oktatáspolitikai lehetővé tette a középiskolai és a felsőfokú tanulmányok folytatását a nők számára, de nem ösztönözte azokat. Nem a leánygimnázium, hanem a líceum támogatása mellett döntött, mikor ennek szabályozásába fogott. A líceum szervezetének, tantervének, stb. előírása, ennek kötelezővé/ajánlottá tétele e típus elterjedését hozta. A líceum nem volt valódi középiskola, rövidebb képzést nyújtott, és érettségije is alacsonyabb értékű volt. Az oktatáspolitikai ezzel a döntéssel szűk keretek között tarthatta a nők felsőfokú képzését.

4. A LÍCEUM HANYATLÁSA

A líceumi képzéssel nemcsak az egyetemi szféra, hanem más körök is elégedetlenek voltak. A radikális polgári nőegyesületek tagjai és férfi szimpatizánsaik éles kritikát gyakoroltak. Marianne Hainisch már az említett ankéton azt kérte, hogy a lányok és a fiúk oktatása alapján megegyező elvek szerint történjen. Nem látta okát a tananyagban és a szervezetben történő különbségtételnek sem. 1904-ben ismét napirendre került egy állami leánygimnázium alapításának kérdése. A miniszter arra hivatkozva, hogy a líceumok jól látogatottak, a leánygimnázium iránt pedig kevesen

59 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 50.; MÜLLER 2001, 95–96.

60 FRIEDRICH 1999, 117., 119–122.

érdeklődnek, elzárkózott a követeléstől. A kérdés azonban évekig vita tárgyát képezte: előadásokon, gyűléseken, a sajtóban ismételten felmerült.

A *Neues Frauenleben* c. lapban például Leopoldine Kulka, az ernyőszervezetként szolgáló Általános Osztrák Nőegyesület (*Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*) tagja hevesen támadta a liceum intézményét. A képzés véleménye szerint zsákutcába vezet: azáltal, hogy nem középiskolai végzettséget nyújt, csak „szalonértéke” van. Szűknek találta a jogosítványok körét is. Szerinte a különböző tehetségűeket egy irányba kényszeríti. Követelte, hogy nyissák meg a fiúiskolákat, és adják meg a lányoknak a lehetőséget, hogy kedvük szerint való foglalkozást választhassanak. Ez utóbbit kérte 1907-ben Anna Mareta a *Nők Érdekei* egyesület (*Fraueninteressen*) elnöke is. Azzal érvelt, hogy az egyetlen leánygimnáziumot csak a leggazdagabb réteg tudja megfizetni, ezért az egyetemi képzésbe a belépés nem a tehetségen, hanem a vagyonon múlik. A koedukáció mellett szerinte nem csak a külföldi tapasztalatok szólnak, hanem a vidéki városok példái is. Több helyütt megengedték ugyanis, hogy megfelelő szintű intézmény hiányában a leányok magántanulóként fiú-középiskolákba iratkozzanak és egyes órákra bejárjanak. Alternatívaként jelent meg a speciális leányiskola felfejlesztése és egyenrangúsítása.⁶¹ Ezt támogatta a diplomás nőket tömörítő *Akademischer Frauenverein* (Diplomás Nők Egyesülete) is, amely általánosságban ellenezte a liceumot végzettek felsőfokú továbbtanulását.⁶²

Nemcsak a nőegyesületek tagjaitól hangzottak el liceum fejlesztését indítványozó kritikái észrevételek, hanem a liceumi tanárok és igazgatók részéről is. Az igazgatók 1903-ban platformba tömörültek, és rendszeresen konferenciát rendeztek. 1907-ben kérvényezték, hogy a minisztérium emelje fel a liceumi képzés idejét hét évre. 1909-ben azt a javaslatot tették, hogy a plusz egyéves képzésre még egy nyolcadik év is épüljön: nőiskola vagy reálgimnáziumi kiegészítő tanfolyam. Dr. Rudolf Ortmann igazgató vezetésével a liceumi tanárok 1908-ban *Lyzeum* néven megalakították szakmai egyesületüket. Kérték a liceum fejlesztését, valamint a liceumi tanárképzés nyolc szemeszterre bővítését és a középiskolai tanárképzéssel egyenértékűvé tételét.⁶³

A leány-középiskolák ügye 1908-ban, az oktatási minisztérium költségvetésének parlamenti tárgyalásakor is felmerült. Felszólították a kormányt, kezdje meg a liceumok államosítását, nyissa meg a fiú-középiskolákat a lányok előtt és támogassa a magán leánygimnáziumot. A miniszter azonban kijelentette: csupán a liceumok fejlesztésére hajlandó.⁶⁴ Az 1908. évi középiskolai reformba nem vették bele a leányiskolákat.⁶⁵ Utóbb azonban – akaratlanul – éppen ennek következtében változott meg jelentősen a leány-középiskolai szektor.

61 FLICH 1992, 92–94.

62 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 58.

63 ENGELBRECHT 1986, 287.

64 FLICH 1992, 94.

65 FRIEDRICH 1999, 122–123.

A kritikák hatására, valamint az iskolák még vonzóbbá tételére az iskolafenntartók változtatásokat hajtottak végre a tanterven, főként a matematikát illetően. A tananyag közeledett a fiú-középiskolákéhoz, erősödött tudományos jellege. Az iskolákat jogosítványokat nyújtó tanfolyamokkal bővítették ki: volt, ahol a tanítónői pályára lépni szándékozóknek pedagógiai kurzusokat indítottak, másutt reálgimnáziumi kiegészítő képzést vezettek be. Legnépszerűbbnek ez utóbbi bizonyult. A szaktanfolyamok drágák voltak, és pont a líceumot végzettek látogatták őket kevésbé. 1911/12-ben a 27-ből már 4 líceum indított 2 éves reálgimnáziumi képzést. A líceum zsákutca jellege egyre kevésbé volt fenntartható.⁶⁶

A lányok a fiú-középiskolai magántanulói státust Gustav Marchet oktatási minisztersége (1906–1908) alatt viszonylag könnyen elnyerhették. Ez az út a tandíj alacsonyabb volta, a képzés színvonala, a jogosítványok tágabb köre miatt különösen kedvező volt. Ennek a gyakorlatnak vetett véget Karl Graf Stürgkh oktatási miniszter 1910-ben. Arra hivatkozott, hogy

- a fiú-középiskolák túlszűfoltak;
- a lányok a bánásmódban és a nevelésben különleges gondoskodást igényelnek, amely nem teljesen összeegyeztethető a fiú-középiskolákban folyó gyakorlattal;
- kerülendő a lányok és a fiúk szakmai érdekeinek összeütköztetése;
- a női hivatásokban meg kell előzni a túlképzést.

A lányok a határozatot követően csak azokba a fiú-középiskolákba nyerhettek miniszteri engedéllyel felvételt, amelyek székhelyén nem működött leány-középiskola, és ha az osztályban a felvett leánytanulók arányszáma – 20 főnél nagyobb létszámnál – nem érte el fiútanulók 5%-át. Magántanulóként csak jelen lehettek az órakon, nem kérdezhettek és őket sem kérdezhettkék – se írásban, se szóban.⁶⁷ A döntés újabb kritika-hullámot gerjesztett.

A fiúiskolák megnyitása előtt a miniszter a líceum helyzetének megerősítésével akart kitérni, de éppen ellenkező hatást ért el. A líceumot mind jobban támadták. A nőegyesületek szövetsége arra kérte a minisztert, hogy ha a koedukációt visszaszorítják, legalább olyan intézményeket alapítsanak, amilyenekre valóban szükség van.⁶⁸ A minisztériumba – líceumi igazgatók és tanárok aláírásával – konkrét javaslatok is érkeztek. Az egyik speciális nyolcosztályos leány-középiskola, ún. *Mädchenakademie* felállításáról szólt. E szerint a hétéves általános képzést fakultatív érettségi vizsga zárna le, rá pedig házaszonyi és anyai szerepekre előkészítő egyéves nőosztály (*Frauenklasse*) vagy pedig a szintén egyéves érettségiző osztály (*Maturantenklasse*) épülne.⁶⁹

66 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 56–57.; ENGELBRECHT 1986, 286.

67 FLICH 1992, 94.; FRIEDRICH 1999, 147.

68 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 62.

69 A tervzetet alapján az érettségiző osztályba járók latint, történelmet, matematikát tanulnának és tornaórájuk is lenne. A nőosztályban négy délelőtti szánának a női tárgyak elméleti és gyakorlati oktatására, két további délelőtti pedig tudományos tárgyak szerepelnének az órarendben. Az összesen nyolcéves képzést két ciklusra osztották volna és a felsőfokú tanulmányokhoz szervesen kapcsolódott volna. Kezdeményezték továbbá a líceumi tanárképzés eltörlését. Egy másik terv ez utóbbi

A miniszter 1911-ben a kérdés megvitatására 42 szakértőt – igazgatókat, tanügy-igazgatásban dolgozókat, líceumi tanárképzők professzorait stb. – hívott tanácskozásra, köztük 16 nőt. A vélemények a líceum további fennmaradását illetően nem voltak egyöntetűek, és a javaslatokban – melyek között a fentebb említettek újra feltűntek – nagy különbségek mutatkoztak. Két fő irányt különíthetünk el: az egyikhez tartozók némi változtatással a status quo fenntartása mellett voltak, a másik csoportba sorolhatók a kéttagozatos rendszerre való áttérést, a felső tagozatban reálgimnáziumi és nőiskolai ág közötti választási lehetőség megteremtését támogatták.⁷⁰ Egyöntetű volt a nézet a külön líceumi tanárképzés megszüntetéséről, amelyet a miniszter még ugyanebben az évben el is rendelt.

A tanácskozást követően is érkezett új javaslat a minisztériumba. A – többek között Marianne Hainisch aláírását tartalmazó terv – meghagyta volna a hatosztályos líceumot, de mellette kéttagozatos, nyolcévfolyamos új intézményt hozott volna létre. Ennek alsó négy osztályában a képzés megfelelt a fiú-középiskolák alsó osztályainak, de latint nem taníttatának. Elvégzését követően a lányok választhatnának 1. általános műveltséget adó, általában női hivatásokra előkészítő, illetve 2. felsőfokú tanulmányok felé vezető felső tagozat között. Az igazgatói konferencia szintén a líceum továbbélés mellett foglalt állást.⁷¹

A reformra 1912-ben került sor. A június 14-én kelt új statútum (Z. 27344.) értelmében a líceum – főként gazdasági okokból – továbbra is hatosztályos maradt, de megengedték hét osztályosra való bővítését.⁷² (Ez az osztály azonban nem kapott tantervet, ahogy a kiegészítő tanfolyamok sem.) A líceum feladata továbbra is a női sajátosságnak megfelelő, bizonyos fokig zárt általános műveltség átadása maradt. Újra a középiskolák közé sorolták, de csak a minisztérium által engedélyezett speciális líceumi tankönyveket és taneszközöket használhatták.⁷³

Az intézményben tanító tanárokat – ahogy a középiskolai tanárokat is – megillette a professzor cím. Az igazgatói segítőnői tisztség, bár sokan támadták, megmaradt. Az iskolát a középiskolák mintájára két tagozatra bontották könnyebbé téve a IV. osztály után a váltást egy másik iskolatípusba. A második idegen nyelv oktatását a harmadik osztályba helyezték, és a testgyakorlást kötelező tárggyá tették.⁷⁴

mellett támogatta volna a líceumi képzés fenntartását kétéves gazdasági-gyakorlati, illetve tudományos kiegészítő osztályokkal. (Uo. 65.)

70 FRIEDRICH 1999, 124.

71 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 69–70.

72 ENGELBRECHT 1986, 288.

73 FRIEDRICH 1999, 125–126.

74 A bevezető útmutatásban egy mondatban utaltak arra, hogy a tananyag kiválasztásánál és átadásánál a nemre tekintettel kell lenni. A célkitűzéseknél az előző statútumban szereplő megjegyzések nagy részét törölték. Ha a líceumi régi és új óratervét összehasonlítjuk, megállapítható, hogy csökkent a német, a rajz és a szépírási órák száma, az idegen nyelvek oktatására szánt idő megmaradt, és minden reáltárgy nyert a reformmal (lásd 8. ábra).

Azt mondhatjuk tehát, hogy az iskola tudományos jellege tovább növekedett, de jelentősen nem közeledett a fiú-középiskolákhoz. Nemcsak az óratervben (lásd XV. táblázat), hanem a tantervben is lényeges különbségek maradtak.⁷⁵ A felső tagozatban a diákok vagy a líceumi V–VI. osztályt vagy a négyosztályos reform-reálgimnáziumot választhatták, de járhattak az önálló leány-reformreálgimnáziumba (*Mädchenreformrealgymnasium*) is. Az új intézménytípus nem kapott önálló tantervet, az alsó tagozat a líceumi tantervet,⁷⁶ a felső tagozat – némileg módosítva – a fiúk részére 1908-ban kidolgozott reálgimnáziumi óratervet követte (lásd XVI. táblázat).⁷⁷ Lényeges különbség a latin- (magasabb), valamint a fizika- és kémiaoktatásban (alacsonyabb óraszám) volt. A reform-reálgimnáziumi érettségi egyenrangú volt a gimnáziumiéval, azzal a kitétellel, hogy birtokában olyan szakokra nem lehetett jelentkezni, amelyekhez görög is kellett.⁷⁸

A reformmal a líceum elvesztette korábbi jelentőségét. Az oktatáspolitikai nem járult hozzá speciális leány-középiskola létrejöttéhez, amelynek tanterve eltér a fiúiskolákétól, de jogosítványai ugyanazok. Mivel az iskolák többsége magántulajdonban volt, az intézmények a társadalmi igényekhez igazodtak. A líceumok sorra alakultak át (reform-)reálgimnáziummá, vagy egészültek ki reálgimnáziumi osztályokkal.⁷⁹ (A reálgimnáziumi heti óraszám a XVII. táblázatban látható.) Az új iskolák szinte kivétel nélkül nyolcosztályos intézmények voltak. Reálgimnáziumi érettségi birtokában ugyanis be lehetett iratkozni rendes hallgatóként az egyetemekre, legalábbis azokba/ra az intézményekbe/karokra, amelyekbe/re nőket is felvettek.

Több líceumban az ötödik osztálytól latin nyelvet oktattak, növelve a továbbtanulási lehetőségeket. A líceumi képzés előnye volt, hogy elodázta a pályaválasztást, a teljes jogú érettségéért azonban újra vizsgázni kellett. A líceumok nem csak reálgimnáziumi érettségire előkészítő osztályokkal, hanem – ahogy korábban is volt erre példa – tanítónői vizsgára felkészítő pedagógiai kurzusokkal, illetve ún. nőosztályokkal is kiegészültek. A gazdasági helyzet romlása következtében a szülők lehető legtöbb lehetőséget nyújtó lehető legalaposabb képzést kívánták biztosítani gyermekeiknek. A líceum viszont már csak a gyógyszerészi, rajz- és tornatanári tanulmányokra jogosított.

75 A rajzórán női kézimunkát is tanítottak. A felső tagozatban oktattak általános élettant (V.), valamint szomatológiát és egészségtant (VI.), kémiát és ásványtant azonban nem. Választható tárgyként szerepelt a kézimunka, a gépírás és esetleg speciális háztartási ismeretek. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 71–72.)

76 A reform-reálgimnáziumokat – ahogy erről fentebb írtunk is – eredetileg a fiúk részére hozták létre, és az alsó tagozat a reáliskola tantervét követte. A fiúk között azonban korántsem lett olyan kedvelt, mint a lányoknál. 1924/25-ben 44-szer annyi leány tanult reform-reálgimnáziumban, mint fiú. (HUTTERER 1978, 96.)

77 FLICH 1992, 96.; ENGELBRECHT 1986, 288.

78 A líceumi érettségi annyiban különbözött a (reform-)reálgimnáziumi érettségitől, hogy nem kellett elővizsgát tenni történelemből, földrajzból, hittanból, esetleg rajzból. Csak 1921-ben törölték el teljesen a történelem, földrajz, szomatológia, higiénia, valamint egyetemes földrajz vizsgát. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 74.)

79 1912 és 1918 között tíz líceum egészült ki reform-reálgimnáziumi felső tagozattal. (FRIEDRICH 1999, 127.)

Egyesek azt kérték, hogy a líceumi végzettséget tegyék a közhivatalok betöltésének feltételéül. Mások például az óvónőképzőkbe és a kézimunka-tanárnőképzőkbe való jelentkezést kötötték volna líceumi érettségéhez. Többen azt javasolták, a líceumokat szakképzésre előkészítő tanfolyamokkal egészítsék ki.⁸⁰

A minisztérium elzárkózott a kérések teljesítése elől,⁸¹ és máshogy próbálta megmenteni a líceum intézményét. 1915-ben arra kérte a szülőket, hogy gyermekeiket ebbe az iskolába írássák be, a különösen tehetségeket pedig elvégzését követően a felsőbb reál-gimnáziumi osztályokba irányítsák. Más eszköze nem lévén, a fiúiskolák tanterve szerint működő leány(-reál)gimnáziumoktól minden állami támogatást megvont. 1917-ben öt ilyen intézmény működött: a bécsi leánygimnázium és négy reál-gimnázium (2 Bécsben, 1-1 Salzburgban és Innsbruckban). Az intézkedés a koedukáció terjedéséhez vezetett. A fiúiskolák megnyitása a képviselőházban 1914 után ismételt vitákat váltott ki: a lányok rendes tanulóként való felvételét követelték. A fokozódó társadalmi érdeklődés a leány-középiskolákban is megmutatkozott és a líceumokra is kihatott. A fennálló helyzet a háború kitörése miatt rendezetlen maradt, a nők fokozódó munkaerő-piaci jelenléte egyelőre nem váltott ki aggodalmat. A vita, amelynek egyik központi kérdése a líceum további sorsa volt, a világháborút követően újfent felerősödött.⁸²

Az oktatáspolitikai ragaszkodott a líceumhoz mint alapvető leány-középiskolai típushoz. Sem kifejlesztéséhez nem járult hozzá, sem egy új nyolcosztályos, felsőoktatási felvételi jogosítvánnyal rendelkező speciális leány-középiskola alapításához. A gazdasági-társadalmi változások azonban elvonták a lányokat a líceumtól. Olyan iskolatípusokat kerestek, amelyek teljes értékű érettségit adnak, s ezáltal felsőoktatási beiskolázási lehetőséget nyújtanak. Ezek az intézmények egyfelől a fiú-középiskolák voltak, másfelől a fiú-középiskolai tantervet követő leány-középiskolák. A leányoktatásban ezzel a tartalmi kérdésekben a hasznosság szempontja került előtérbe.

5. A GLÖCKELI REFORM: KOEDUKÁCIÓ TÉRHÓDÍTÁSA ÉS BŐVÜLŐ ISKOLARENDSZER

Az 1919-ben bekövetkezett oktatáspolitikai szemléletváltás az elindult folyamatnak kedvezett és ezáltal felerősödéséhez vezetett. A háború okozta szegénység, az infláció kilátástalan helyzetbe sodorta a leány-középiskolai szektort. Az iskolák fenntartása egyre nehezebbé vált, a tandíjakat folyamatosan emelni kellett. A leány-középiskolák eddig is – fokozottabban, mint a hasonló fiúiskolák – kiváltképp a felsőbb társadalmi

80 Az elhelyezkedési nehézségekkel küzdőknek a *Lyzeum* egyesület 1914-ben pályaválasztási tanácsadást biztosított. 1916-ban pedig létrejött a *Zentralstelle für weibliche Berufsberatung* (Központi Pályaválasztási Tanácsadó Nőknek).

81 FRIEDRICH 1996, 126–127.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 71–75.

82 FLICH 1992, 97.; ENGELBRECHT 1986, 289.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 77–79.

rétegek művelődését szolgálták. Ez a helyzet a háború végére még jellemzőbb lett, csak a leggazdagabbak tudták megengedni maguknak, hogy lányaikat ezen a szinten taníttassák. Az iskolák a magas tandíj ellenére nehezen tartották fenn magukat. Tanáraik elégedetlenek voltak alacsony fizetésük miatt. 1919 végére kritikus lett a helyzet: 28 leány-középiskolából már csak 6 maradt. A fenntartók, a szülők és a tanárok a helyzet megoldása érdekében megpróbálták befolyást gyakorolni az oktatási kormányzatra, a pártokra és a tanügyigazgatásra. Az érdekeltek különböző szervezetekbe tömörültek. A legaktívabb köztük a tanárok egyesülete, a *Lyzeum* volt, amely 1919-től *Mädchenmittelschule* néven működött. 1918-ban a fenntartók is egyesületbe szerveződtek (*Reichsverband der österreichischen Mädchenmittelschulen* – Ausztriai Leány-középiskolák Birodalmi Egyesülete). A szülők tömörülése egy évvel később, 1920-ban jött létre (*Elternverband der österreichischen Mädchenmittelschulen* – Ausztriai Leány-középiskolák Szülői Egyesülete). 1919 áprilisában az érdekeltek emlékiratot nyújtottak be az oktatási államtitkárnak⁸³ és a képviselőknak. Ebben kérték a meglévő intézmények támogatását, állami leány-középiskolák alapítását, a tanárok bérének javítását és szolgálati jogviszonyának rendezését, valamint a nőknek a tanügyigazgatásba és az iskolai felügyeletbe való bevonását. Felhívták a figyelmet arra, hogy 1918-ban a fiú-középiskolák 83-szor nagyobb támogatást kaptak, mint a leány-középiskolák.⁸⁴

1919-ben a nők először szavazhattak Ausztriában. A két világháború között kis számban (6–13 fő, 3,6–7,4%) a parlamentbe is bejutottak.⁸⁵ A nők politikai tényezővé válásával az őket érintő kérdések kormányzati szinten felértékelődtek. A valóban kritikus anyagi helyzet és az iskolák egyre szélesedő társadalmi merítése mellett ez is közrejátszhatott abban, hogy az oktatási államtitkári posztot betöltő szociáldemokrata Otto Glöckel 1919-ben kitűzte a leány-középiskolai oktatás reformját. A fiú-középiskolák megnyitásával fel akarta számolni az általa „luxusiskolának” tartott líceumot. Célja az oktatás demokratizálása volt, az oktatási javak minél szélesebb körben való hozzáférhetőségének biztosítása. A lányokat és a fiúkat közös intézményekben ugyanazon szervezeti, tartalmi és módszertani keretek között akarta oktatni. A lánynevelés ezzel teljesen állami kontroll alá került volna. Ez az elképzelés főleg a líceumi tanárnők körében váltott ki ellenállást, de a szülők és a fenntartók közül is többen tiltakoztak. A terv kritikusai úgy vélték, hogy a leányiskolák felszámolása nem oldja meg a problémákat. Indítványozták, hogy az állam

- a fennálló leány-középiskolákat támogassa;
- maga is nyisson iskolákat;
- a tanárnőket lépésről lépésre vegye át állami státusba.

83 A belügyi és az oktatási miniszteri poszt összevonásával az oktatásügy vezetője.

84 ENGELBRECHT 1988, 140.

85 A különböző nőszervezetek nem hoztak létre saját pártot és nem álltak egyöntetűen egyetlen párt mellé sem. Általában a kis demokrata, liberális pártok színeiben indultak, bejutni azonban csak a nagy pártok listáin szerepelők tudtak. A parlament 1934-es feloszlatásáig legtöbbször szociáldemokrata színekben szerepeltek. Nőket érintő kérdésekben főleg ők szólaltak fel, s elsősorban szociális téren sikerült néhány javaslatukat megvalósítaniuk. (ZAAR 1994, 60–76.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 86.)

Elutasították a koedukációt is, mert szerintük az a nemek közötti különbségek semmibevételét jelenti. Nézetük szerint a női jelleget meg kell őrizni, továbbra is a nők jövőendő családi és társadalmi feladatára kell felkészíteni. Fellépésük nyomán kompromisszumos elképzelés született. Glöckelnek be kellett látnia azt is, hogy az állam az adott körülmények között az egész leány-középiskolai szektor fenntartását nem tudja magára vállalni, a feleslegessé váló líceumi tanárok foglalkoztatását pedig nem tudja megoldani. Egy évvel később ismét többen (a tanári kamara, a parlamenti oktatási bizottság stb.) javasolták az államosítást, de a kormánynak visszakoznia kellett.⁸⁶

Az 1919. július 21-én kelt Z. 10773 Nr. 44. sz. határozat elsősorban a bejáró magán leánytanulók helyzetét könnyítette meg azért, hogy az alábbi feltételekkel megengedte, hogy fiú-középiskolákba nyilvános tanulóként is beiratkozhatnak:

- minden eddigi magántanuló nyilvános tanulói jogviszonyba kerülhetett;
- azokon a helyeken, ahol nem volt nyilvános leány-középiskola a lányok nyilvános tanulóként az első osztálytól kezdve beiratkozhattak fiú-középiskolákba (az alsó tagozatban ugyanazoknak a feltételeknek kellett megfelelniük, mint a fiúknak, míg a felső tagozatban a tanulmányi tanácsos (azaz a tanfelügyelet) engedélyére volt szükség).

Glöckel azt ajánlotta az iskoláknak, hogy a lányok részére párhuzamos osztályokat nyissanak, amelyekben lehetőleg tanárnőket alkalmazzanak, és az oktatásban – az előírt célok figyelembevételével – valósítsák meg a női jelleget.

Mivel a minimális osztálylétszám 30 fő volt, azokban a városokban, ahol több fiú-középiskola működött, egy intézménybe kellett irányítani a lányokat. A leányosztályokban általában a reform-reálgimnáziumi tanterv szerint oktattak. A kötelező órák többségét, de legalább egy órát tanárnőnek kellett tartania. Ennek ellenére általában csak egy tanárnőt alkalmaztak, aki rendszerint tornát vagy kézimunkát tanított. A tanárnők feladata az volt, hogy a lányoknak „anyai” támogatást nyújtsanak. Amennyiben a fent említett feltételek nem teljesültek, a lányok felvétele a korábbi szabályok szerint történt: csak egyedi esetben, a tartományi tanügyi tanácsos engedélyével kerülhetett rá sor. Hogy ez a megoldás a szociáldemokrata politikának valójában nem tetszett, mutatja, hogy Bécsben (ahol Glöckel befolyása megmaradt) az állami iskolaigazgatók már 1920 őszétől maguk dönthettek a lányok felvételét illetően. Ők pedig – a tanulólétszám csökkenését visszafogva – nagyrészt korlátlanul vettek fel lányokat, tanárnőt viszont nem alkalmaztak. A fővárosban 1920/21-ben 1150 középiskolai leánytanuló közül már 362 járt fiúiskolába. A *Mädchemittelschule* egyesület ezért 1921. június 10-re gyűlést hívott össze. Követelték, hogy csak 8, leány-középiskolától távol eső iskola vehessen fel lányokat. A városi iskolai tanács 1922-ben 14 iskolának adott engedélyt. Abban az esetben is elfogadta a felvételt, ha a tanuló helyhiányra hivatkozott. A felső tagozat esetében a városi tanulmányi tanácsos engedélyére továbbra is szükség volt.

⁸⁶ FLICH 1996, 13–15.

Országosan 1923/24-ben már csak a két szövetségi nevelőintézetben (*Bundes-erziehungsanstalt*) nem tanultak lányok, és egyre több iskolában nyíltak párhuzamos leányosztályok. A fiú-középiskolákban a tanárok kis hányada volt nő: az oktatást saját tan-személlyel látták el, 1930 és 1937 között a fiú- és a vegyes osztályokban nem taníthattak nő.⁸⁷

A korlátozások ellenére a koedukáció országos szinten is egyre inkább elterjedt: 1920/21-ben a középiskolai leánytanulók 17,3%-a járt fiúiskolába. Négy évvel később ez az arány már meghaladta a 30%-ot. A reform felerősítette a líceumok hanyatlását, és összességében nehéz anyagi helyzetbe sodorta a leány-középiskolákat, főként a magán (és egyesületi) iskolákat, ezért az állam kénytelen volt egyre nagyobb mértékben hozzájárulni fenntartásukhoz.

A magán leányiskolák tanárai kiegészítő fizetést (*Notstandscaushilfe* – rendkívüli kiegészítés) kaptak, ezzel a keresetük elérte az állami fizetés kb. 90%-át. Az állam négy bécsi egyesületi iskola első osztályának fenntartását is átvette (*Klassensubvention* – osztálytámogatás). A fenntartók ezen osztályok tanulóitól csak az állami iskolai tandíjnak megfelelő összeget kérhették. A tanárok és az igazgató kinevezését állami engedélyhez köthették. A következő évben már nyolc intézményben voltak állami osztályok. Bécsen kívül ezt a rendszert nem alkalmazták, az intézmények a helyi viszonyoknak megfelelően kaptak szubvenciót, amelyet csak személyi kiadásokra fordíthattak. 1921-ben 70 tanár kapott állami státust. Mivel a tanárokat érintő támogatások csak a városi (helyhatósági) és az egyesületi iskolákat érintették, a magánszemélyek által fenntartott iskolákat egyesületivé alakították át.

A támogatással egyrészt megmentették ezeket az intézményeket, másrészt elődázhatták az állami iskolák egyre égetőbb fejlesztését. Az állam hamarosan visszakozni kényszerült, a kiegészítő fizetések folyósítását leállították, új tanárokat 1922 és 1924 között nem vettek állami státusba, 1924/25-től állami tandíjtámogatást nem adtak.⁸⁸

Glöckel tervei között szerepelt az egységes alsó középfokú oktatás létrehozása, amellyel célja a társadalmi esélyegyenlőség megteremtése, a pályaválasztás kitolása és a különféle területeken tehetségesek egyöntetű felkarolása volt.

A reform előkészítésére Glöckel 1919-ben bizottságot hívott életre, amelynek tagja volt Rudolf Ortmann is. Az alsó középfokú ún. német középfokú iskola⁸⁹ (*deutsche Mittelschule*) tantervtervezete 1919-ben jelent meg. Ez volt az alapja az újonnan létrehozott állami nevelőintézetek (*Staats-*, majd *Bundeserziehungsanstalt*) alsó tagozata tantervének. 1919-ben hat ilyen intézmény alapítottak, amelyek közül kettő leányiskola volt (a két állami intézmény utódjai). A *deutsche Mittelschule* tantervét 1921. július 30-i

⁸⁷ MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 82–84.

⁸⁸ ENGELBRECHT 1988, 141–142.; FLICH 1996, 15–16.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 87–88.

⁸⁹ Az iskolatípusok elnevezése és fordítása – ahogy fentebb ezt már említettük – félreértésre adhat okot. Ennek elkerülése érdekében a *Mittelschule* kifejezést – értelmezve azt – középfokú iskolának fordítottuk.

Z. 12847. sz. határozat léptette életbe. Az iskola célja mindent átfogó, harmonikus képzés nyújtása volt.⁹⁰

Míg a német középfokú iskolába felvételt kellett tenni, kötelező és felvételi-mentes volt az ún. általános középfokú iskola (*allgemeine Mittelschule*), amely a polgári helyére lépett volna. Mindkét intézmény ugyanazon tanterv szerint működött. Hasonló volt, hogy mindkettő alap- és emeltszintű csoport közötti választást engedett. Előbbiben csak a kötelező tananyagot, míg az utóbbiban kiegészítő képzést is kínáltak.⁹¹

A felső középfokú ún. általánosan képző középiskola (*allgemeinbildende Oberschule*) tantervének különböző tervezetei is elkészültek az 1920-as évek első felében (1922, 1924). Ez az iskola speciális általános képzés akart nyújtani. Négy típusát különböztették meg: a klasszikust, valamint a modern nyelvit, a matematika-természettudományit és a német típust. Első kettőben a lányok háztartástant is tanultak, a harmadikban fakultatív tárgyként szerepeltek a mezőgazdasági ismeretek. Szakképzés keretében szakmák között választhattak.

Az újító elképzelések kevés visszhangot váltottak ki. A lányoktatásban ennek a hagyományosan hangsúlyos nyelvi képzéshez való ragaszkodás volt az oka. A létrejövő reformiskolák Bécsben lokalizálódtak, ahol a városi tanulmányi tanács erős propaganda-tevékenységet fejtett ki mellettük.⁹²

A középiskolai koedukációt bizonyos körök évtizedekig nem fogadták el, és speciális leány-középiskola felállítását követelték. Az egységes iskolákat is elutasították, mert szerintük a tanterv túlon túl a fiú-középiskoláét követi. Úgy vélték ugyanis, hogy a fiúiskolák céljai nem alkalmazhatók maradéktalanul a leányok oktatására és nevelésére. Az ellenzők ideálja a művelt, dolgozó nő volt, aki egyben jó anya és háziasszony. Az iskola elképzelésük szerint erre a hármas szerepre hivatott felkészíteni. Véleményük alapján a lányok az eltérő testi és szellemi adottságaik révén közös intézményben nem fejleszthetők megfelelően. Ezen törekvések vezettek az 1920-as években a női középiskola (*Frauen-Oberschule*) megalapításához.

90 Az új iskolatípusban idegen nyelvet a III. és a IV. osztályban lehetett választható tárgyként tanulni (lásd XVIII. táblázat). Amennyiben a lehetőséggel a diákok nem éltek, német, rajz és természetrajz órákra járhattak. A németoktatás különösen hangsúlyos volt: a politikai nevelés színterének szánták. Áthatotta a köztársasági, demokratikus, nagynémet szellemiség. A tanterv jellemzője volt továbbá, hogy a készségfejlesztésre különös gondot fordított: mind a képző-, ipar- vagy zeneművészet, mind a testnevelés oktatására. Az életközelség is fontos szempont lett: a tanulókat – lányokat és fiúkat egyaránt – be kellett vonni a házi és ház körüli munkákba.

91 HUTTERER 1978, 101–102.

92 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 86., 101–105. A német középfokú iskola tantervét követő párhuzamos osztályt indított 1922-ben a bécsi leánygimnázium is, ahol a harmadik osztályban a francia és a latin nyelv között lehetett választani, ehhez jött az V. osztályban az angol. A felső tagozaton csak a nyelvtanításban volt különbség a gimnáziumi és a reformosztály között. Két reformosztály érettségizett, az első 1930-ban. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1955, 97.)

Előzménye a líceumra épülő kétéves ún. felsőbb nőiskola volt. Három bécsi leányiskola igazgatónöje (Hildegard Meissner, Amalie Mayer és Ida Wotawa) szakemberek bevonásával – a bécsi *Höhere Mädchenbildungsschule* példájára – négyosztályos felső középfokú intézmény számára tanterveket dolgozott ki. Bár a minisztérium ellenvetéseket tett, a reformkészséget érzékelve a terveket beterjesztették azzal a kéréssel, hogy az állam alapítson azoknak megfelelő iskolákat, a magán kezdeményezéseket pedig támogassa. A tanterv egyszerre akart megfelelni a fentebb említett ideálnak, másrészt anélkül, hogy szakiskola lett volna, szakmákra is fel akart készíteni. Bár minisztérium kezdetben több kifogást támasztott, a három intézmény⁹³ 1920/21-ben V. osztályát az új elképzelések szerint indította. Az iskolák nyilvánossági jogért folyamodtak a minisztériumhoz, amelyet e lépés egységes tanterv kidolgozására ösztökölt.

A tanterv 1921. június 30-án jelent meg a Z. 16954. sz. miniszteri határozattal. A női középiskola a líceum negyedik osztályára vagy más alsó középfokú iskolára épült, és ezzel alkotott 8 osztályos intézményt. Előkészítő osztállyal magában is megállhatott, de önálló intézményeket csak igazgatónők vezethettek. Általános és szakképzést egyszerre adott. Ún. női foglalkozásokra készített fel, ezért a tantervben szerepelt a (gyermek)ápolás és -gondozás, a varrás, a szabás, a főzés és a háztartástan.⁹⁴

Meg kell különböztetnünk ezt az iskolatípust a különböző nőegyesületek szervezésében meghirdetett rövid idejű szakképzésektől. Ezeken egyértelműen túlmutatott nemcsak a képzés időtartamát illetően, hanem elméleti megalapozottsága okán is. Az iskola sajátos képzettségű tanárokat kívánt: az elméleti tárgyakat csak középiskolai tanári oklevéllel rendelkezők oktathatták, míg a többi tárgynál ez eleinte nem volt feltétel. A középiskolai jelleg biztosítása érdekében a gyakorlati tárgyak tanárainak képzését felsőfokra kellett emelni.⁹⁵

A női középiskola jelentősége abban állt, hogy átmentette a XIX. század polgári nőképét.⁹⁶ A tanárképzés megoldásán túl nem volt egyszerű a diákok (és a szülők) megnyerése sem az iskola számára. Sokak szemében a hagyományos női szerepek alacsonyabb rendűeknek tűntek, és inkább a hangsúlyozottabban intellektuális képzést nyújtó iskolákat részesítették előnyben. Úgy vélték, csak ugyanaz a képzés adhatja ugyanazokat a jogosítványokat, teszi teljesen egyenjogúvá a férfit és a nőt. A nőszervezetek attól tartottak, hogy saját eddigi tevékenységüket kérdőjelezi meg, az elért eredményekre jelent veszélyt ez az iskola. A női középiskola kitalálói az intézmény

93 *Schwarzwaldschule*, a *Frauenarbeitsvereine* iskolája és a *Hietzinger Schule*.

94 A reáltárgyak óraszámát csökkentették, a tananyagot egyszerűsítették, illetve kiegészítették, középpontba a gyakorlati alkalmazhatóságot állították. Csak egy idegen nyelvet tanítottak. Újdonság volt, hogy a tantervbe bekerült a néprajz, a gazdaság- és közlekedésföldrajz, valamint a polgári ismeretek (lásd XIX. táblázat).

95 A főzés és háztartástan tanárjelöltek 1931-től vizsgázhattak. 1933-tól képzésükre külön szak és intézmény alakult (*Lebenswirtschaftskunde*, illetve *Institut für Lebenswirtschaft*), amely közvetlenül a minisztérium alá tartozott. 1940-től az intézet a bécsi egyetem filozófiai karának részeként működött tovább. 1930-tól lehetett kézimunka tanári vizsgát tenni, 1937-ben indult a képzés az egyetemeken. 1934-től kézimunka tanár helyett a tárgy oktatására rajztanárt is foglalkoztatni lehetett.

96 FLICH 1996, 16–20.; MAYER, MEISSNER, SISS 1952, 105–119.

gyakorlati létjogosultságával és szükségességével érveltek. Azt azonban, hogy az új tanterv nem volt hatástalan, mutatja, hogy néhány reform-reálgimnázium a felső tagozatban választhatón egy délelőtti háztartási órákat akart az órarendbe iktatni. Az engedélyt a minisztérium nem adta meg.⁹⁷

Az 1921-es határozat nem szabályozta az érettségi vizsgát és a jogosítványokat sem említette. A vizsgatárgyakat – először ideiglenes jelleggel – 1924. január 25-én alapították meg: négy írásbeli vizsgatárgy lett, közte a (gyermek)ápolás és a nevelés-tan. Az érettséginek szóbeli része is volt, két tárgyból pedig gyakorlati vizsgát terveztek (óvónői alkalmassági, valamint főzővizsga). Előírták a szükséges tananyagot is, amely terjedelmét tekintve megfelelt a többi középiskola számára előírtnak. 1924. december 27-én kelt Z. 30586. sz. határozattal új érettségi szabályzat lépett életbe, amely a korábbinál közelebb állt fiú-középiskolákéhoz, bár nem szerepelt a második idegen nyelv a vizsgatárgyak között. A két gyakorlati vizsga megmaradt: gyermeknevelésből és ápolásból decemberben, főzésből és háztartástanból a tanév vége előtt két hónappal kellett megfelelni. Mindkét vizsgának volt gyakorlati és elméleti része.

Hogy az intézmény ne jusson hasonló sorsra, mint a líceum, jogosítványokat kapott. Beágyazták a szakképzésbe azáltal, hogy végzettei – viszonylag könnyű kiegészítő vizsga teljesítése esetén – óvónők lehettek.⁹⁸ A női középiskolai érettségivel a lányok polgári iskolai idegen nyelvtanári képesítést szerezhettek, de jelentkezhettek leányiskolai testnevelés, zene és gyorsírás tanári szakokra is, rajzból pedig leányiskolai tanári vizsgát tehettek. Rendkívüli hallgatóként beiratkozhattak az egyetemek filozófiai karjaira. Később a választék tovább bővült: olyan alacsonyabb presztízsű felsőoktatási intézményekbe jelentkezhettek, mint a Világkereskedelmi Főiskola (*Hochschule für Welthandel*, 1926-tól), valamint a Földművelési Főiskola (*Hochschule für Bodenkultur*, 1927-től). Amennyiben teljesítették latinból és matematikából a kiegészítő vizsgát, reálgimnáziumi érettségit tehettek. Ez pedig – alig néhány kivétellel – az egész felsőoktatást megnyitotta előttük.⁹⁹

Az 1920-as években a felerősödő érdeklődés új, főképp szerzetesrendi intézmények alapításához vezetett. Mivel a jogosítványoknak köszönhetően a női középiskola elsősorban az alacsonyan fizetett tipikus női foglalkozások felé irányított, kevesebb tanulót vonzott, mint a többi leány-középiskola. A gyakorlati tárgyak oktatásához be kellett szerezni a szükséges felszerelést. A költségeket kevés iskola vállalta, ezért csak néhány női középiskola vagy női középiskolai osztály alakult.

Az új intézmények általában reálgimnáziumok voltak. A fennálló líceumok döntő többsége leány-reformreálgimnáziummá alakult át, az utolsó líceumi osztály 1927/28-ban végzett. A nyolcosztályos iskolák kedveltsége háttérben az ország kritikus gazdasági helyzete, a foglalkoztatottság csökkenése állt. A gazdasági helyzet az 1920-as évek közepére ugyan konszolidálódott, de a belpolitikai bizonytalanság továbbra is megmaradt. A reform-reálgimnáziumok korábbi rugalmasságát 1925. június

97 FLICH 1996, 23.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 120–121.

98 Több iskola óvodát indított vagy kereste a kapcsolatot már létező intézményekkel.

99 ENGELBRECHT 1988, 143.; FLICH 1996, 22–23.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 121–123.

24-én kelt miniszteri határozattal szüntették meg. Felső tagozata tantervet kapott, amelynek ismérvei az alábbiak:

- a tananyag a jelenre koncentrálnon – írták elő –, az oktatás során ki kell emelni a tantárgyak közötti összefüggéseket, amihez szükséges a tanárok együttműködése;
- a latin óraszámot 30-ról 24-re mérsékeltek, a felszabaduló időt a német, a polgári ismeretek és a fizika oktatására fordították (lásd XX. táblázat);
- a felső tagozatban a természettudományi és matematikai, valamint a nyelvi és történelmi tárgyak között egyensúlyt kellett teremteni;
- számos tárgy oktatása kétciklusú lett;
- a tananyag az idegen nyelvek kivételével megegyezett a gimnáziuméval, és mindkét nem számára ugyanaz volt, eltekintve a természetrajztól, ahol a lányoknál különös figyelmet kellett szentelni a női és a gyermeki test fiziológiájának és higiénájának.

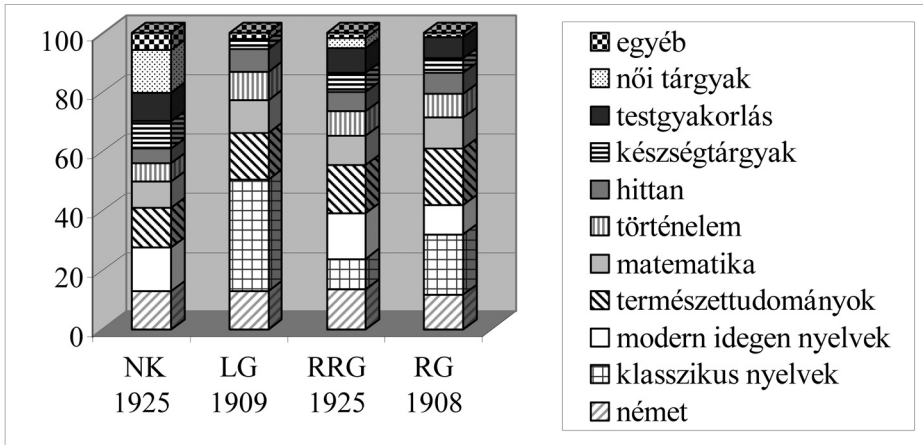
Az 1920-as évek második felében a reform-reálgimnázium és a női középiskola alsó tagozatát is adó líceum tanterve több helyen módosult.¹⁰⁰ A leány-reformreálgimnázium igen népszerűvé vált a lányok körében: 1925-ben már 18 intézmény működött 60 osztállyal.¹⁰¹ 1926/27-ben 3 női középiskola, 21 leány-reformreálgimnázium, 8 leány-reálgimnázium és 1 leánygimnázium állt fenn.¹⁰²

100 Az angol nyelv oktatását a harmadik osztályban meg kellett kezdeni. A történelemtanítás nem a harmadik, hanem a negyedik osztályban zárult. A természettudományokat (fizika, kémia, ásványtan) a III–IV. osztályban a reálgimnáziumi tanterv szerint kellett oktatni. A kézimunka az I–IV. osztályban kötelező lett, a testgyakorlásra pedig a korábbinál több időt lehetett fordítani. A francia, mint első idegen nyelv megmaradt az alsó tagozatban. (Lásd XXI. táblázat.) A változtatás már az egységsírtési törekvéseket tükrözte. (ENGELBRECHT 1988, 144.)

101 FLICH 1996, 24–25.; ENGELBRECHT 1988, 144.

102 MAYER, MEISSNER, SIESS 1955, 264–269., 274–275.

9. ábra. Óratervi arányok az egyes leány-középiskolákban (%)

Rövidítések:

NK: női középiskola (1925),
 LG: leánygimnázium (1909),
 RRG: reform-reálgimnázium (1925),
 RG: reálgimnázium (1908).

* * *

Az első világháborút követően a leány-középiskolai szektorban jelentős átrendezés történt. Az érdekeltek (tanárok, igazgatók, fenntartók) erőfeszítése ellenére a líceumok megszűntek vagy átlakultak. Utódjuk a nyolcosztályos női középiskola lett, amelynek női jellege a líceumnál erősebb volt. A neveléstan, pszichológia, gyermeknevelés és ápolás mellett jelentős óraszámban tanítottak háztartási ismereteket. A jogosítványok társadalmi keresettsége a nyolcosztályos, felsőoktatásba belépőt adó intézményeknek kedvezett. Ezért terjedt el a reform-reálgimnázium speciális leány-középiskolai tartalommal, illetve ezért alakultak fiú-középiskolai tantervet követő leány-reálgimnáziumok, vagy jártak lányok fiúiskolákba. Új képzési célú és tartalmú reformiskolák jöttek létre, mint a német középfokú iskola. Ezek azonban csak a kínálatot színesítették, leginkább Bécsre korlátozódtak, valós alternatívát nem nyújtottak. Összességében megállapítható, hogy a leány-középiskolai oktatás bővült, különböző profilú, egymástól sokban eltérő típusok (lásd 9. ábra) jelentek meg. Szabályozottsága is növekedett.

6. AZ ÚJ KÖZÉPISKOLAI RENDSZER

Richard Schmitz oktatási miniszter e színes és egyben tagolt iskolarendszert egységesebbé és átláthatóbbá kívánta tenni. Nem új iskolatípusok létrehozását tervezte, hanem a meglévőkre alapozott. A szabályozást a lehető legfelső szintre helyezte: 1927. augusztus 2-án a Nemzetgyűlés egyhangú döntésével megszületett Ausztria első

középiskolai törvénye.¹⁰³ A törvény négy nyolcosztályos iskolatípust ismert el: a humanista oktatási ideát követő gimnáziumot, az újkori európai világgépet közvetítő reál-gimnáziumot és a reáliskolát,¹⁰⁴ valamint a lányok számára a női középiskolát (*Frauenoberschule*). A törvény szerint ez a női természetnek leginkább megfelelő a leány-középiskola. A továbbtanulás szempontjából a női középiskola eddig nem volt egyenrangú a többi középiskolával. A törvény változtatott ezen a helyzeten. Az iskolában végzetek már egyetemen is továbbtanulhattak, ha a kiegészítő vizsgán megfelelték. Az intézmények közös céljává tették, hogy magasabb általános műveltséget adjanak, egyetemi tanulmányokra készítsenek fel, és hogy diákjaikat szociális, állampolgári, nemzeti és valláserkölcsei nevelésben részesítsék. A reform-reál-gimnázium – kimon-dottan lányok részére – a reál-gimnázium C típusaként megmaradt.¹⁰⁵ Ebben az isko-lában a latin oktatását – második idegen nyelvként – csak az ötödik osztályban kezd-ték meg s az ábrázoló geometriát nem kellett tanítani.

Sokan aggodalommal fogadták a leány-középiskolák fenntartását. Attól tartottak, hogy ezután nem fogják felvenni a lányokat a gimnáziumokba. 1927 novemberében több nőegyesület közösen ülésezett. Követelték, hogy a lányok előtt feltétel nélkül nyis-sák meg az összes középiskolát, és korlátlan számban vegyék fel őket ott, ahol hasonló szintű leányiskolák nincsenek. Kérték továbbá, hogy a párhuzamos leány-, illetve a koe-dukált osztályokban tanárnők is taníthassanak, és hogy legyen női vezető is azokban a fiúiskolákban, amelyekben a párhuzamos osztályok teljesen kiépültek.

A törvény nem akarta a lányok továbbtanulását a reál-gimnázium C típusára és a női középiskolára korlátozni, a fiú-középiskolákon belüli szegregációt azonban erőltette. Ha nem lehetett a gyakorlatban alkalmazni, az iskoláknak – elvileg – gondoskodniuk kellett arról, hogy a lányok saját osztálytermet kapjanak. A törvény kimondta, hogy a leányisko-lák egyenrangúak a fiúiskolákkal, de a női sajátosságra és a lányok fejlődésének törvény-szerűségére figyelemmel kell lenniük. Ez vonatkozott az oktatási javak kiválasztására és elosztására, az oktatás menetére, a fakultatív tárgyak bevezetésére.¹⁰⁶

1928. június 1-jén minden középiskola új tantervet kapott. A tanterv a nemek közti differenciálást tartalmi és módszertani szempontból is fontosnak tartotta. Nemcsak a tananyag kiválasztásánál kellett különbséget tenni (pl. az irodalomokta-tásban), hanem prezentációja és tárgyalása során is. A közös oktatásnál mindegyre kü-lönbösen gondos figyelemmel kellett lenni.¹⁰⁷

103 A törvény a polgári iskolai rendszerre is kiterjedt. A korábbi háromosztályos intézmény helyére a négyosztályos ún. *Hauptschule* (felsőbb elemi iskola) lépett, amely az alsó középfokon kínált alternatívát. A *Hauptschule* voltaképpen az általános középfokú iskola folytatása volt. A lányok és a fiúk ré-szére közös intézményeket hoztak létre, amelyben oktatásuk párhuzamos osztályokban történt. (GRUBER 1993, 66–67.)

104 A törvény engedélyezte „latinos” reáliskola alapítását is. Ez annyiban különbözött a reáliskolától, hogy első idegen nyelvként a latint oktatták. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 127.)

105 A reál-gimnáziumnak összesen három típusa volt: az A típusban a latin nyelv oktatása a II., a B és a C típusban az V. osztályban kezdődött. (FLICH 1997, 224.)

106 FLICH 1996, 23., 25–26.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 127–129.

107 A tanároknak a bánásmód során differenciálniuk kellett a két nem között, de nem szükségtele-nül. A megkülönböztetett fóképpen a testnevelésre és a kézimunka oktatására vonatkozott: előírták a

Az alsó tagozat I–III. osztálya az idegen nyelvek kivételével minden típus számára ugyanaz volt. A IV. osztályban a gimnáziumban görögöt tanultak, míg a többi iskolában ezt az időt a reáltárgyakra fordították. Az első idegen nyelv oktatása kompromisszumos megoldással a II. osztályban kezdődött.¹⁰⁸ Minden típusban tanították az éneket. A felső tagozatban a lányok és a fiúk oktatásában a tanterv csak a testnevelésnél tért el. A reform-reálgimnáziumhoz képest a reálgimnáziumban magasabb volt az idegen nyelvórák száma, és általában emelkedett az óraszám.

A női középiskola és a többi középiskola (főként a reálgimnázium) között az oktatott általános tárgyak tanterve nagyon hasonlított. Az alsó tagozat tananyaga megegyezett a reálgimnáziuméval.

Az idegennyelv-oktatásnak kezdete a női középiskolában is a második osztályba került. Azt az időt, amelyet a C típus a második idegen nyelv tanítására fektetett, a női középiskola a nőies tárgyak oktatására fordította (lásd XXII. és XXIII. táblázat).¹⁰⁹ A 10. ábra mutatja, hogy a két iskolatípus között a képzés arányait tekintve a különbség nem volt jelentős. A reálgimnázium C típusában a latin nyelv tanítására szánt időt a női középiskola a női tárgyak, illetve a készségtárgyak oktatására használta.¹¹⁰ A női középiskolában a korábbi óratervezet viszonyítva arányait tekintve megnövekedett a reáltárgyakra és a matematikára fordított óraszám, az idegen nyelvek tanítására ellenben kevesebb idő maradt.¹¹¹

szegregált oktatást, és teljesen eltért a tananyag. A kézimunka órákon a lányok kizárólag varrni tanultak, míg a fiúk – a német középfokú iskola tantervének hatására – a mai technika-oktatásnak megfelelő képzésben részesültek. A rajzoktatásban is voltak különbségek. E tárgytól eltekintve a differenciálás minimális volt, inkább a részletekre vonatkozott. (FLICH 1996, 25–27.)

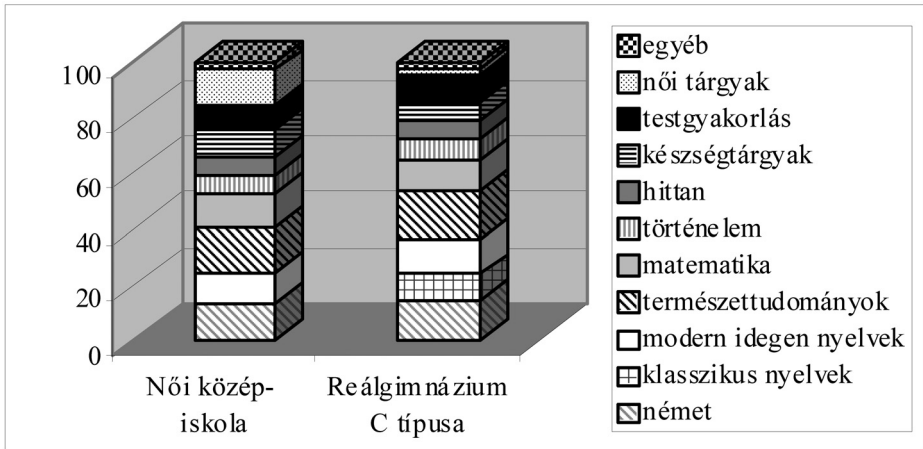
108 A szociáldemokraták a III. osztály mellett érveltek, míg a többi párt az I. osztályban való kezdésnél maradt volna.

109 Ezek tanterve alapján véve nem változott. A VII. osztályban tanították a gyermekápolást. A VIII. osztály anyagában továbbra is helyet kapott az egészségtan és a jogi ismeretek, valamint szerepelt mindaz, amit a lakással és az otthonnal kapcsolatban az életben hasznosítani lehetett: milyen lakások vannak, melyek az előnyei, hogyan lehet berendezni őket stb.

110 Az ábrán – ahogy eddig is – a kézimunka a női tárgyak között szerepel.

111 Uo. 24.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 133.

10. ábra. A középiskolai törvényben szereplő leány-középiskolai típusok óratervének összetétele (1928, %)

Az 1928/29-es tanévre vonatkozó statisztikai adatok azt mutatják, hogy a leányok több mint kétharmada (68,5%) a reálgimnáziumot választotta. 8,9%-uk tanult gimnáziumban és mindössze 4,5%-uk női középiskolában. Ebben az iskolai évben 14 329 leány járt középiskolába, míg a fiúk száma ennek két- és félszerese, 36 533 volt.¹¹² A lányokat tehát a teljes végzettséget adó iskolák vonzották, amelyekben a fiúk és a lányok oktatása csak csekély mértékben tért el egymástól. Hogy a leány-középiskolák száma az egyes típusok szerint hogyan oszlott meg, arra 1934-ből rendelkezünk adatokkal. Ebben az évben Ausztriában a két szövetségi nevelőintézet és a koedukált intézmények mellett csak nem állami intézmények működtek: 2 humán leánygimnázium, 12 A típusú, 2 B és 31 C típusú reálgimnázium, valamint 8 női középiskola.¹¹³ A második leánygimnáziumot az orsolyiták alapították Grazban 1930-ban.¹¹⁴ A tagadhatatlan mennyiségi fejlődés ellenére a leány-középiskolák száma a fiúkéhoz viszonyítva alacsony volt, körülbelül a negyede. Figyelembe kell venni azonban, hogy a lányok megközelítőleg 40%-a fiú-középiskolába járt.¹¹⁵

A törvényt követően, az ország gazdasági helyzetének megszilárdulása következtében, folytatódott a leány-középiskolai szektor lassú államosítása.

1927-ben a Nemzeti Tanács úgy határozott, hogy minden tanárt állami státusba kell átvinni. A megvalósítást 1928. április 1-jén kezdték el. Ekkor az állam a szükséges létszámnak már csak a 75%-át akarta átszerezni. A döntés előnye volt, hogy az intézményeknek nem kellett évente támogatásért folyamodniuk. Az átvétel a szolgálati idő szerint történt, de a *Mädchenmittelschule* egyesület kérésére az iskolák rászorultságát is

112 Összevetésként e két szám 1919/20-ban 34 210 és 7424 volt.

113 FLICH 1996, 28.

114 BREHMER, SIMON 1997, 323.

115 ENGELBRECHT 1988, 145–146.

figyelembe vették. A kimaradó iskolák támogatást kaptak. A rendelkezés nem érintette a felekezeti iskolákat, akik eseti készpénztámogatásban részesülhettek. 1929-ben azonban nyolc szerzetestanárnőt is átsoroltak. A felháborodásra reagálva a miniszter azzal védekezett, hogy ez mindössze a folyamatos intézményi szubvenció egyik formája.

A gazdasági világválság hatására az 1930-as évek elején az állami támogatás különböző formáit néhány évig szüneteltették. 1931. december 16-án hozott *Abbaugesetz* (Leépítési törvény) leépítéseket eredményezett, amelyek főként tanárnőket érintettek. Az ekkorra általánossá vált ún. osztálytámogatások 1931-től az iskolák fenntartási költségeinek maximum 57,8%-át érhették el.

Abban az esetben, ha az állami támogatás a költségek felét meghaladta, az iskolaépület és az intézmény összes vagyona állami tulajdonba került. A minisztérium belemézhetett a könyvelésbe, beleszólt az állami státusok betöltésébe, az igazgató és a tanárok kinevezésébe, és az elbocsátáshoz is beleegyezésére volt szükség. A magániskolák mozgásterét ezáltal jelentősen korlátozták. Viszonylagos függetlenséget csak a szerzetesrendi iskolák tudtak megőrizni. Egy 1931. február 17-én kelt határozat értelmében ugyanis esetükben a támogatás nem érhette el az 50%-ot.¹¹⁶

A középiskolai törvénnyel a leánynevelés jogi szabályozása a korábbiaknál magasabb szintre került. A törvény két leány-középiskolai típusról rendelkezett, amelyek a leánynevelés történetének két eltérő hagyományát jelentítették meg. (Érdekessé, hogy a humán leány-középiskolai típus, a leánygimnázium, noha ilyen intézmény működött, nem került bele a törvénybe.) A női középiskolában az oktatás-nevelés női jellegét egyes tárgyak tantervében szereplése biztosította, jogosítványa pedig nem volt teljes körű. A reál-gimnázium C típusa ellenben – amely a reform-reál-gimnázium utódjának tekinthető – a fiú-középiskoláktól tartalmat és jogosítványokat tekintve alig, illetve semmiben nem különbözött. Ahogy neve is kifejezi, azok egyik változata volt. (Pontosabban azokkal a fiú-középiskolákkal mutatott rokonságot, amelyekben a klasszikussal ellentétben a modern idegen nyelvi képzés volt erős.) A törvény fenntartotta a leány-középiskola intézményét, annak ellenére (vagy épp azért?), hogy (mert) az iskolán vagy osztályon belüli koedukáció egyre elterjedtebbé vált.

7. KONZERVATÍV FORDULAT: AZ AUSZTROFASIZMUS

Az 1930-as évek a konzervatív ideológia és a katolicizmus megerősödését és ezzel együtt a műveltségfelfogás megváltozását hozták. 1933-ban a Dollfuss-kormány kiiktatta a parlamentet és lépéseket tett egy korporatív, ún. ausztrofasiszta állam létrehozására. Németország ellenében Olaszországgal kereste a kapcsolatot, és Ausztria önállóságának megőrzésén fáradozott. A hatalom mind a szociáldemokratákat, mind a

¹¹⁶ MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 89–95.

nemzetiszocialistákat illegalitásba kényszerítette. Politikai tisztogatás kezdődött az állami hivatalokban, a tanulmányi tanácsokban és a tanárok között. Az oktatásügyben a cél az osztrák kultúr- és állameszme megvalósulása, a régi iskolatípusok felé fordulás, a legfontosabbak még hangsúlyosabbá tétele volt. Márciusban határozatban írták elő a hazafias nevelés kötelezettségét az iskoláknak, anélkül, hogy ezt pontosabban körülhatárolták volna. Áprilisban ismét kötelezővé tették a hittanórát. Az iskolai nevelésnek három szegmensből kellett állnia: a valláserkölcsei, a hazafias és a szociális-néphű nevelésből. Az iskola feladata volt a harckészség felélesztése, amit a testnevelésórákon kellett megvalósítani. Az állam határozottan fellépett a marxista ideológia ellen, azt nemzetközinek és vallástalannak, ezért saját céljaival összeegyeztethetetlennek tartotta.¹¹⁷

Az oktatási kormányzat mozgásterét behatárolta az ország súlyos gazdasági helyzete, amely nem engedte meg a középiskolai szektor további expanzióját. Aggasztó állapotokat teremtett a munkanélküli értelmiségek tömege, ezért az oktatási kormányzat a szakoktatás felé próbálta terelni a diákokat. Kurt Schuschnigg miniszter 1934-ben a korábbinál jobban szelektáló iskolarendszer létrehozása mellett döntött. Március 24-én (Z. 9311.) újrászabályozta a középiskolák felső tagozatát. Eszerint a fiúk oktatását két iskolatípus szolgálja: a nyelvi-történeti orientációjú gimnázium és a természettudományi-matematikai karakterű reáliskola. A népszerű reálgimnázium önálló intézményként megszűnt.¹¹⁸ A lányok integrációját Schuschnigg helytelenítette, oktatásukat külön iskolatípusokban képzelte el. Ilyen volt az újonnan létrehozott nyolcosztályos felsőbb líceum (*Oberlyzeum*), amelynek bevezetése már 1927-ben is felmerült. A női középiskola megmaradt, az állam a nőnevelési eszményének leginkább megfelelő iskolatípusnak tekintette. Célja azokra a feladatokra való felkészítés volt, amelyek természetüknél fogva – mind a családban, mind a társadalomban – a nőkre hárultak. Ezt szolgálták az ún. háztartási és életgazdasági szakok (*haus- und lebenswirtschaftliche Fächer*). Társadalmi szerepe a nők éretté tétele volt. Célja, hogy a nők tudatosabban és felelősségteljesebben lássák el feladataikat. A két leány-középiskola (a felsőbb líceum és a női középiskola) működhetett közös I–II. osztállyal.

A középiskolai típusok számának redukálásával nemcsak a kínálat csökkent, hanem az átjárhatóság is nehezebbé vált.¹¹⁹ Az egyes iskolatípusok tantervét vizsgálva megállapítható – meglepő módon – az idegen nyelvi oktatás bővülése.¹²⁰

117 FLICH 1996, 28–29.; GRUBER 1993, 70–71.

118 A gimnázium egyik típusa lett, ahol a görög helyett elő idegen nyelvet lehetett választani és ábrázoló geometriát sem tanítottak.

119 A középiskolai törvény több lehetőséget hagyott erre, valójában azonban csak kevesen éltek velük.

120 Az idegen nyelvi oktatás kezdete visszakerült az első osztályba, amely három következménnyel járt: a felső osztályokban a terhelés csökkent, be lehetett vezetni egy újabb nyelv oktatását és nagyobb lett a szelekció. A reformmal a gimnáziumban és a felsőbb líceumban három, a reáliskolában és a női középiskolában – a korábbinál magasabb óraszámban, illetve az eddigi egy helyett – két idegen nyelvet tanítottak. A reáliskolát kivéve már az alsó tagozatban két idegen nyelv szerepelt a tantervben, szinte lehetetlenné téve az átlépést az alsó középfokú iskolából, a *Hauptschuléből*. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 135–137.; ENGELBRECHT 1988, 282–283.)

Az új műveltségfelfogás jegyében készült el 1935-ben az új tanterv. Kimondta: a fiúk és a lányok nevelése közös alapon áll. Továbbra is a nemek egyenjogúságából indult ki, de szó sem volt egyenlővé tételükről. A nő és a férfi tradicionális szerepét hangsúlyozta, kiemelve a nő különösségét. E felfogás szerint a nevelésnek tükröznie kellett a nemek sajátosságait. A nő elsődleges feladata, hogy – férjét kiegészítő és nemeseítő – hitves és anya legyen. Áldozatot tudjon vállalni másokért, szolgálni tudja szűkebb és tágabb környezetét. A nő értékhordozó és értéktovábbító szerepe is előtérbe került: feladata lett, hogy példát mutasson a hit gyakorlásában, erkölcsös életet éljen, ápolja a hazai (nemzeti) értékeket, szokásokat, kultúrát.¹²¹ A nőt azonban nem akarták ismét a családi tűzhelyhez kötni, mert a „*nő az utóbbi időben messzire tört elő, saját kárára és a közösség hátrányára, de hogy most kizárólag a házban legyen helye, az ugyanúgy értelmetlen.*”¹²²

Az 1928. évi tanterv több eleme megmaradt, az újítás főleg az ideológiai célokra alkalmas tárgyakat érintette. Ilyen volt a német, a történelem, a filozófiai propedeutika, valamint a testgyakorlás, amelynek keretében – az utolsó osztályban – népi gyermekjátékokat tanultak. Az iskolai testnevelés premilitáris jellege felerősödött. Ez utóbbi a lányok óráira is vonatkozott (sorgyakorlatok bevezetése).¹²³

A felsőbb líceum tantervét a gimnáziuméhoz igazították. (Az óraterv a XXIV. táblázatban.) Szervezetét és célkitűzéseit tekintve lényegében a reálgimnázium C típusát követte.¹²⁴ A női középiskola tanterve a korábbitól leginkább a nyelvoktatásban tért el (vö. 10. és 11. ábra).¹²⁵ Az általános tárgyak tananyaga a két leány-középiskolai típusban alapjában megegyezett. Különbségek azonban továbbra is adódtak.¹²⁶

121 FLICH 1996, 29–33., 35.

122 Idézi FLICH 1996, 32.

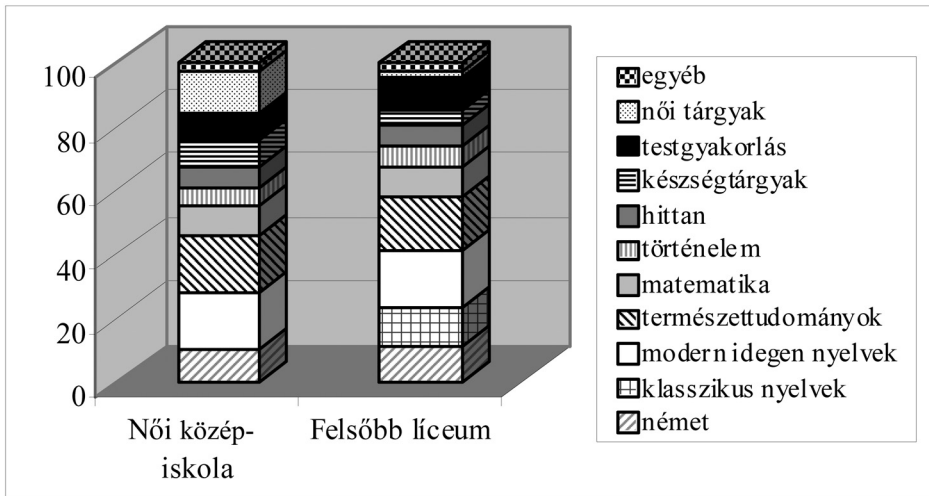
123 ENGELBRECHT 1988, 284.

124 Az új reálgimnáziumi ágtól legfőképp a harmadik idegen nyelv oktatásának kezdetében különbözött. (Először a diákok franciát vagy olaszt tanultak, majd a III. osztálytól latint, az V-től angolt.) Ennek érdekében a tárgyak nagy részének óraszámát némileg csökkentették. A tantervben is kevés volt az eltérés: néhány (főként módszertani) megjegyzés a német, a polgári ismeretek, a biológia, az egészségtan oktatása kapcsán, illetve a katonai nevelésben. A tanterv lehetővé tette, hogy akik gyakorlatiasabb képzésre vágnak, a negyedik osztály elvégzését követően a női középiskolában folytathassák tanulmányaikat.

125 Az idegennyelv-órák számának növekedése leginkább a német- (8 óra), és a matematika-oktatás (4 óra), valamint a gyermekápolás és a testgyakorlás rovására (3–3 óra) következett be, de egyórás csökkenést további négy tárgynál megállapíthatunk. A kémia- és a kézimunkaoktatás nyert az új tantervvel. A női középiskolában a hazafias ismeretek (*Vaterlandskunde*) órán jogi tudnivalókat is átadtak. A biológiaórán elsősegélyt és betegápolást is tanítottak, a kémiaórán a háztartástanra és a táplálkozásra is ki kellett térni. A VII. osztályban az ének az óvónői pályára készített elő. A női középiskolában a gyermeknevelés tananyag kiegészült a csecsemő- és gyerekbetegségek, valamint a serdülő lányok ápolásának tárgyalásával. A gyermekápolás külön tárgy lett. A főzés és a háztartástan oktatója a tananyag kiválasztásában a korábbinál nagyobb szabadságot kapott. (Vö. XXVI. táblázat.)

126 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 138–139.; FLICH 1996, 34–35.

11. ábra. Óratervi arányok a női középiskolában és a felsőbb líceumban (1935, %)

A felsőbb líceumot a szülők kezdetben – már az elnevezés okán is – bizalmatlanul fogadták. A már bevált női középiskolákban ezért emelkedett a tanulólétszám,¹²⁷ sőt az intézmények száma 1937/38-ra 15-re nőtt. Ehhez az új jogosítványok is hozzájárulhattak. 1934-től a női középiskolai végzettség továbbtanulásra jogosított minden latint nem kérő egyetemi szintű tanárszakon (matematika, fizika, kémia, biológia, torna, ének), a műszaki egyetemek kémia-műszaki karain, a pénzügyi főiskolákon, valamint az állatorvosi és a gyógyszerész-képzésben.¹²⁸ Felsőbb líceumok száma azonban gyorsan nőtt (1937/38-ban 26), és hamar meghaladta a női középiskolákét. 1937/38-ban a középiskolai leánytanulók majdnem 39%-a állami fiú-középiskolába járt. Ez az arány tehát annak ellenére nem módosult (bár nem is növekedett), hogy a minisztérium legszívesebben csak különleges esetben engedte volna meg.¹²⁹

A leány-középiskolák számának emelkedése tehát folytatódott. Az új alapítások továbbra is kiváltképp a női szerzetesrendeknek voltak köszönhetőek.¹³⁰ A megszorító intézkedések az új rendszerben is folytatódtak, és az oktatásügy területén főként a leányiskolákat érintették súlyosan.

A 90, majd 85%-os tanári fizetés-kiegészítés 1920-ban elkezdett folyósítását az 1932/33-as tanév végén beszüntették. Az állami támogatás csökkentése következtében

¹²⁷ FLICH 1996, 35.

¹²⁸ MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 134.

¹²⁹ ENGELBRECHT 1988, 285.

¹³⁰ Az 1937/38-as tanévben az iskolák fenntartók szerint a következőképpen oszlottak meg: 1 állami, 3 városi, 22 szerzetesi, 1 evangélikus egyházközségi, 16 egyesületi. Megtörtént a nem állami szektor jogi helyzetének rendezése. Az 1934. évi határozat szabályozta a magániskolák helyzetét, nyilvánossági jogukat. A Szentszékkal kötött ugyanezen évi konkordátum pedig a katolikus iskolák nyilvánossági jogát rendezte. (MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 141., 138.)

az iskolák fenntartási költségüket a tandíj növelésével akarták előteremteni.¹³¹ Erre a lépésre még az állami intézmények is rákényszerültek. A családok a növekvő terheket egyre kevésbé tudták vállalni, és mivel a fiúk oktatására hagyományosan több pénzt szántak, elsősorban a lányok iskoláztatásán spóroltak.

Folytatódtak a leépítések. 1933-ban rendelet (*Doppelverdiener-Verordnung* – Dupla kereső rendelet) mondta ki, hogy minden olyan állami státusban lévő nőt el kell bocsátani, akinek a férje is állami alkalmazásban áll, és közös jövedelmük meghaladja a 340 Schillinget. Ezt a rendelkezést a tartományok is átvették, és igen sok tanárnőt érintett. A leány-középiskolai tanárok 51%-a volt 1935-ben közalkalmazott. Az intézkedés következtében 1937-re ez az arány 43%-ra mérséklődött. 1933 közepe óta egyes tartományokban (Tirol, Voralberg, Salzburg és Felső-Ausztria) ismét életbe léptették a tanárnői cölibátust, vagyis kötelezték a tanárnőket, hogy házasság esetén önként kilépjenek az állami alkalmazotti jogviszonyból. Azok, akik a házasság előtt 10 évet tanítottak, 60 éves koruktól, illetve öregségük vagy rokkantságuk esetén, nyugdíjra voltak jogosultak. A különféle intézkedések nagy felzúdulást váltottak ki. 1934. február 2-án az *Osztrák Nőegyesületek Szövetsége* a bécsi tanulmányi tanács, közalkalmazotti, tanárnői szervezetek, a szülők és a fenntartók részvételével tiltakozó gyűlést szervezett. Eredményt azonban nem tudtak elérni.

A nők hátrányos helyzete már a munkába állásnál megmutatkozott: a pályakezdő állás-talan tanárok között másfélszer annyi volt a nő, mint a férfi.¹³² A tanárnők szinte kizárólag leányiskolákban tanítottak, mivel 1930 és 1937 között koedukált osztályokban vagy fiú-középiskolákban csak a tanköteles diákokkal foglalkozhattak.¹³³

Az ausztrófasiszta oktatáspolitikai a középiskolai leánynevelés kialakult rendszerén lényegét tekintve nem változtatott. Hiszen megmaradt a női középiskola, a reál-gimnázium C típusát a tőle tartalmilag nem sokban különböző felsőbb líceum váltotta fel, és a koedukáció is hasonló kereteket öltött, mint korábban. A jogi szabályozás a parlament kiiktatásával rendeleti szintre süllyedt vissza. Az új nőnevelési eszmény a két leány-középiskolában a tantárgyi struktúrát és arányokat nem befolyásolta lényegesen. A változásokat a részletekben, magában a tananyagban kell keresni. Tartalmi szempontból a fiú- és a leány-középiskolai oktatás között a különbség tehát a korábbi tendenciákkal ellentétben növekedett.

131 1933-ban eltörölték ugyanis azt a korábbi rendelkezést, amely szerint az állami iskolák tandíjánál magasabb összeget nem kérhetnek.

132 Pl. 1932/33-ban 2050 nő és 1430 férfi.

133 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 90–95.; ENGELBRECHT 1988, 145–146.; FLICH 1996, 35–36.

8. ANSCHLUSS A NÉMET OKTATÁSI RENDSZERHEZ

A Schuschnigg-kormány erőfeszítései ellenére nem tudta Ausztria önállóságát megőrizni. Az ország 1938. március 13-án a német katonai invázió hatására – több-kevesebb lelkesedéssel – csatlakozott a Harmadik Birodalomhoz. Ez automatikusan a nemzetiszocialisták hatalomra kerülését jelentette, a többi pártot, politikai szervezetet betiltották. Mivel az iskolát politikai eszköznek tekintették, feladata a nemzeti-szocialista emberré nevelés lett, néhány héten belül pártfunkcionáriusokat helyeztek az oktatásügy élére. A tisztogatás 1938 nyarán intézményi szinten is megvalósult különösen a középiskolákat és a felsőoktatást érintve. Minisztériumi tisztviselők, tanügyigazgatók mellett igazgatóknak és tanároknak is meg kellett válniuk állásuktól. Elbocsátották vagy nyugdíjazták őket, volt, akit koncentrációs táborba deportáltak. A tisztogatás nem csak a zsidókat érintette, hanem mindenkit, aki „politikailag megbízhatatlannak” minősült. Az eljárást megkönnyítette, hogy visszamenőleg meg lehetett semmisíteni a kinevezéseket, illetve idő előtt nyugdíjazni lehetett. A megmaradt tanároknak ideológiai tanfolyamokon és gyűléseken kellett részt venniük. Az intézkedések következményeként a nemzetiszocialista oktatáspolitikai teljes megvalósítása nem ütközött akadályba. Az oktatásirányítás szervezete teljesen átalakult. Az oktatási minisztérium 1938 májusában először az új Kulturális és Belügyminisztérium egyik osztálya lett, majd 1940 júniusában azzal együtt számolta fel magát. Feladatait részint a birodalmi oktatási minisztérium, részint az egykori Ausztria területén létrejövő új közigazgatási egységek vették át. A tanügyigazgatás alsóbb szintjeit a változás nem érintette.

Ausztria megszűnésével a megkötött nemzetközi egyezmények, így az 1934-es konkordátum is érvényüket veszítették. Ezzel megnyílt a lehetőség az egyházellenes intézkedések előtt. Az osztrák nemzetiszocialisták többsége kimondottan antiklerikális beállítottságú volt, és következetesen ki akarta szorítani a hit minden megnyilvánulását az iskolából. Megkezdődött az iskolák államosítása,¹³⁴ a fészletek helyére a Führer képe került, a hittanórákat a „Dicsértessék ...” helyett (előtt) a „Heil Hitler!”-rel kellett kezdeni, 1938 októberében betiltottak minden vallásos rendezvényt az iskolában (misét, áhítatot, imát stb.). Papok és szerzetesek nem taníthattak világi tárgyakat, s gyakorlatilag megtiltották a felekezeti egyesületi tagságot, stb. Az államosítás több lépcsőben történt. Volt, amelyik iskolában már 1938 őszén nem engedték a tanévnitást, máshol egyelőre csak a nyilvánossági jogot vonták vissza. Az üresen maradt iskolaépületekben általában állami iskolákat nyitottak. Több városban ugyanis eddig középiskolai szinten csak felekezeti iskola működött. A hittanórákat lépésről lépésre beszüntették: először az óraszámot csökkentették, majd felmentést lehetett kérni, később délutánra helyezték, majd megszüntették az osztályzást, és külön jelentkezni kellett rá. Arra törekedtek, hogy papok helyett világiakat alkalmazzanak. A szerzeteseket teljesen kitiltották az iskolákból, nem taníthattak többé (sőt még tanárképzőkbe sem járhattak). A párt célja az volt, hogy a vallásnak az ifjúságra gyakorolt befolyását a hittanórák betiltása nélkül minimalizálja. Attól tartott ugyanis, hogy a

¹³⁴ Ez a lépés leginkább a leány-középiskolákat érintette: a leány-középiskolák 26,8%-a volt felekezeti intézmény. Ezekbe járt a tanulók 15%-a. (ENGELBRECHT 1988, 308.)

hittanórák eltörlése tiltakozáshoz vezet. A katolikus egyház pedig ezzel – hiszen elsősorban vidéken eleve nagy volt a befolyása – erősítene helyzetén.

A nemzetiszocialista felfogás szerint a nevelés és az oktatás állami feladat. Ezért nemcsak a felekezeti iskolákat érintette az államosítás, hanem a magán és az egyesületi intézményeket is – ahogy erről fentebb már írtunk. Utóbbiak olykor még üdvözlőtek is a döntést. A községek is sokszor támogatták iskoláik államosítást, örülve, hogy a fenntartási költségektől megszabadulnak. Mindez persze burkoltabban történt: először a nyilvánossági jogot vonták meg, majd feloszlatták az egyesületet, vagyonát pedig átvette az állam. A közvélemény szociális szempontból sokszor még egyet is értett döntéssel. Jelentősebb felzúdulás általában csak neves, reformpedagógiai programmal működő iskoláknál történt.

A tanárok helyzete a felekezeti, egyesületi és magániskolák felszámolásával, illetve államosításával romlott. A nem állami iskolákban dolgozó tanárnőkre ugyanis eddig nem vonatkoztak a korlátozó rendelkezések. Most sokukat nem vették át, mert a családi jövedelem meghaladta az előírt maximumot. Ez vonatkozott mindazokra, akiknek férje nyugdíjra jogosító állami állást töltött be. 35 éves kor lett a végleges kinevezés feltétele, és a nők a férfiaknál – porosz mintára – 10%-kal alacsonyabb fizetést kaptak. 1939-ben a középiskolák közt csak két magánintézmény maradt. Az államosítás következtében az iskolák telítődtek, kollégiumokból pedig hiány mutatkozott. Leány-középiskolákból sem volt elegendő. Bécsben pl. 12 leány-középiskolát szüntettek meg, ezek közül öt nem volt felekezeti. Egyetlen pozitívumnak az iskolák jobb regionális eloszlására való törekvést lehet tekinteni. Figyelmet fordítottak arra, hogy iskolahiányos területeken új oktatási intézményeket nyissanak.

A harmadik átfogó intézkedéssorozat a zsidókra irányult. Ezen a téren az osztrák tartományban keményebben és következetesebben léptek fel, mint másutt a birodalomban. (Ennek történelmi okai is lehetnek: egyes politikai szervezetekre a XIX. század végétől jellemző volt az antiszemitizmus, amely azonban az 1920-as években alábbhagyott.) A tanároknak és a professzoroknak esküt kellett tenniük az új rendszerre. A nem árják azonban nem esküdhetek, így nem is taníthattak tovább. 1938 májusában a *Neuordnung des österreichischen Berufsbeamtentums* (Az osztrák tisztviselői kar újjászervezése) című rendelet kibocsátásával a zsidók eltávolításának jogi alapja is lett. Akiket a zsidó iskolák nem tudtak alkalmazni, azokat nyugdíjazták. Csak a bécsi leány-középiskolákból 45 állami és 11 nem állami státusban lévő tanárt küldtek el. Ugyanilyen kirekesztő jelleggel léptek fel a zsidó tanulókkal szemben is. Az egyetemekre 1938 tavaszától nem iratkozhattak be, a középiskolákban pedig egy 1938. április 27-i utasítás szerint el kellett választani őket a többiektől, illetve külön intézetekbe irányítani.¹³⁵ A következő tanévtől már csak saját iskoláikba járhattak, ahol csak zsidó tanárok taníthattak. A zsidó iskolákba járók létszáma nem érte el a középiskolások számának 2%-át. (A felsőoktatási intézmények szinte mindegyikébe egyáltalán nem is

135 Az izraelita felekezeti tanulók részére már 1934-ben megkezdődött a párhuzamos osztályok szervezése. Ausztriát a lépésért antiszemitizmussal vádolták. A rendelkezést vallási okokkal indokolták: a felekezeten kívülieket és a zsidó vallásúakat azért különítik el, hogy ne zavarja őket a kötelező katolikus vallásgyakorlat. Az evangélikusok azonban gyakran együtt maradtak a katolikusokkal. (FRIEDRICH 1988, 302.)

jelentkezhettek.) 1939 őszén elkezdődött a zsidók deportálása. Az oktatási intézményekre lassan nem is volt szükség: 1942. június 30-án az egész birodalomban minden zsidó iskolát bezártak.¹³⁶

A politikai változással döntő szervezeti reformra is sok került. Ezt az osztrák nemzetiszocialisták kezdetben erősen ellenezték, ők ugyanis a szellemiség átvételét tekintették lényegesnek. A tervek megvalósítása ellen azonban csak rész sikereket tudtak elérni. 1938. június 10-én megszületett a határozat a német iskolarendszerhez történő igazodásról.¹³⁷ Legnagyobb változások a középiskolai szektorban történtek. A Német Birodalomban 1937/38-ban elkezdett ún. újjászervezést (*Neuordnung des höheren Schulwesens*) – a hagyományokat figyelmen kívül hagyva – az osztrák területekre is kiterjesztették. A középiskola elnevezése is megváltozott a németországi szóhasználat szerint (*Mittelschule* helyett *höhere Schule*). Az intézmények nyolcosztályosak maradtak, de az egyes tagozatok – Ausztriában merőben szokatlanul – 5, illetve 3 osztályból álltak. A fiúk 1938/39-től az *Oberschule für Jungen* (fiú-középiskola) és a gimnázium között választhattak, míg a lányok oktatását egy iskolatípus, az *Oberschule für Mädchen* (leány-középiskola) szolgálta. Hat év után a tanulók dönthettek, nyelvi vagy háztartási tagozaton tanulnak-e tovább. Előbbit választók a második és a harmadik idegen nyelv oktatását ekkor kezdték meg.¹³⁸ A leányiskolák élére férfi igazgatók kerültek.

A reform főleg a lányokra nézve volt hátrányos. A rendelet szerint a nemek közös iskolai nevelése ellentmond a nemzetiszocialista nevelési elveknek. (Vö. I. 4. fejezet.) Ha a lányok kivételesen fiúiskolákba jártak, akkor ezekben lányiskolai tanterv szerint külön osztályokban kellett oktatni őket. Lányokat – az 1939. május 8-i miniszeri határozat értelmében – csak egészen kivételes esetben (amennyiben nem volt a közelben leányiskola, leányosztály indítása pedig lehetséges volt), miniszeri engedéllyel lehetett felvenni gimnáziumba.¹³⁹ Ennek eredményeképp a közös középiskolákba járók aránya az egykori Ausztria területén 1942/43-ra 22%-ra esett vissza.¹⁴⁰

A középiskolában továbbra is – viszonylag jelentős – tandíjat kellett fizetni, és fennmaradt a felvételi is. Feladatává tették, hogy az ifjúságot állandó tanulással és vizsgákkal olyan érettségi fokra emelje, amely képessé teszi különleges teljesítmény elérésére. Ezt a célt azonban – úgy vélték – csak akkor teljesítheti, ha megfelelően szelektál, de nemcsak a szellemi képességek, hanem a fizikaiak alapján is. A tudományos képzés háttérbe szorult.¹⁴¹

136 ENGELBRECHT 1988, 304–316.

137 A *Hauptschule* intézményét, valamint a népiskolai és a hauptschulei pedagógusképzést viszont az egész birodalomban bevezették. (FRIEDRICH 1988, 319., 322.)

138 A fiúk számára a felsőbb osztályokban a matematika-természettudományi, illetve a nyelvi tagozat között kínáltak választási lehetőséget.

139 FLICH 1996, 39.; ENGELBRECHT 1988, 316., 319–320.; MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 99.

140 A gimnáziumok számát egyébként erősen leredukálták: 52-ből 16 maradt meg. Csak ott lehetett gimnáziumot működtetni, ahol *Oberschule* is volt. A gimnázium hagyományos klasszikus műveltséget adott: a latin oktatást az I., a görögöt a III., az angolt pedig az V. osztályban kezdték meg. (MIKULA 1997, 248.)

141 A tanterv rövidítésével, az óraszámok csökkentésével időt akartak hagyni a test, a jellem, az akarat, a döntéskészség erősítésére, illetve fejlesztésére. A tantárgyak súlyozásánál, valamint a tananyag kiválasztásánál politikai szempontok érvényesültek. Az értékeket és normákat a párt határozta meg,

Habár a lányok és a fiúk oktatásában néhány tárgy megegyezett (német, történelem, földrajz, zene, angol, illetve a filozófia hiánya), mégis inkább a különbség érvényesült.¹⁴²

A nemzetiszocialista elképzelés szerint – ahogy fentebb már említettük – a nő feladata elsődlegesen az, hogy gyermekeket adjon a népnek. Egyfajta út számított igazán elfogadhatónak: az anyaság, erre kellett felkészítenie az iskolának.¹⁴³ Az egyedülálló nőket is a népközösség szolgálatába állították, nekik női specifikumnak megfelelő hivatást kellett választaniuk. A tudományos és világnézeti tárgyakat ezért csak azzal a céllal oktatták, hogy a női tárgyakat szellemileg alátámasszák, hogy a lányok a praktikus dolgokat megértsék, s hivatásukban jobban helyt tudjanak állni. Kevésbé volt tehát elvont a képzés, inkább a gyakorlati ismeretek szerepeltek, mindaz, amire egy anyának vagy egy feleségnek szüksége lehet a jövőben. Mindez különösen hangsúlyosan jelentkezett a háztartási tagozaton, de a korábbiaktól eltérően – korlátozottan – a nyelviben is érvényesült. A *Fächer des Frauenschaffens* összefoglaló néven illetett tárgyakat csak a háztartási tagozaton tanították. A VI. osztályban a háztartástani óra keretében pénzügyi ismereteket oktattak. A VI–VIII. osztályban a lányoknak csecsemőotthonban, óvodában és családnál kellett eltölteniük egy-egy hónapot.¹⁴⁴ Ezt a gyakorlati foglalkozást sokan kritizálták, mert megakasztotta a tanítás folyamatát. A VIII. osztályban ezért a nyárra helyezték. Amennyiben a két tagozat óratervét összevetjük, az említetteken túl (idegennyelvórák, illetve női tárgyak) a testnevelés és a művészet vonatkozásában állapíthatunk meg különbséget. Nem egyeztetett a matematika tanterv sem.¹⁴⁵ (Az *Oberschule für Mädchen* óraterve a XXVI. táblázatban.)

Az újjászervezés három év alatt lezajlott. 1940-ben a *Die Organisation des Unterrichts an den Höheren Schulen im Kriege* (Középiskolai tanítás szervezete a háborúban) c. rendelettel a tagozódást a felső osztályokban megszüntették, helyette – osztályokon belül – ún. munkacsoportokat lehetett kialakítani. Az említett típusok mellett a középiskolák közé tartoztak a korábbi osztrák szövetségi nevelőintézetekből átalakított ún. nemzetpolitikai nevelőintézetek (*nationalpolitische Erziehungsanstalt*), amelyek között egy leányiskola is volt. Közvetlenül a birodalmi oktatási minisztérium alá tartoztak. A tanterv az *Oberschule*-ét követte, de még hangsúlyosabb volt a testnevelés. Az intézmények célja az új politikai vezetőréteg (ki)képzése volt. Pártiskolák (ún. *Adolf-Hitler-Schulen*) alapítására az Ostmark területén nem került sor, noha léteztek ilyen tervek.¹⁴⁶

az oktatás fundamentumát a nemzetiszocialista ideológia adta. A legfontosabb tárgy a német, a történelem és a földrajz lett.

142 A matematikában és a természettudományi tárgyakban például jelentősen eltért a tananyag. A latin csak az *Oberschule für Mädchen* nyelvi tagozatán szerepelt mint választható tárgy, ezzel szemben mindkét fiú-középiskolában oktatták.

143 Vö. GUGLER 1997, 274–284.

144 FLICH 1996, 40–41.; ENGELBRECHT 1988, 321.

145 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 144–145.

146 ENGELBRECHT 1988, 320–321.

1940/41-ben 31 állami *Oberschule für Mädchen* állt fenn az egykori Ausztria területén. Az egyetlen magániskolát, a Komensky iskolaegyesület cseh nyelvű intézményét, ebben az évben szüntették meg. Nyolc, majd hét *Oberschule für Jungen*-ben indítottak leány párhuzamos osztályokat. Koedukált osztályok azon településeken lehettek, ahol leány-középiskola nem működött. Számuk főleg a bombázások hatására növekedett meg.¹⁴⁷

A második világháború kitörése nemcsak a fiúkat, hanem a lányokat is elvonta a tanulástól. Aratásnál segítettek, gyárakban dolgoztak, híradóknál működtek közre, betegeket gyógyítottak stb. A háborús években szabályozott iskolalátogatásról több helyen nem lehetett szó. 1944 végén az ún. *Kinderlandverschickungen* (gyermekek vidékre küldése nevű akció) keretében tanárok vezetésével egész alsó tagozatok költöztek vidékre, iskolai táborokba (*Schullager*).¹⁴⁸

A szövetségesek győzelmével Ausztria 1955-ig szovjet megszállás alá került. A német, nemzetiszocialista időszakban bevezetett iskolarendszert felszámolták, az 1946. évi átmeneti tanterv az 1927-es középiskolai szervezetet állította vissza.¹⁴⁹ Ismét megengedték a koedukációt, és a lányok képzésére állami leányiskolákat alapítottak. A *Frauenoberschule* intézménye egészen 1962-ig fennmaradt. A koedukációt 1978-ban tették kötelezővé az összes állami iskolában.¹⁵⁰

Ausztria függetlenségének elvesztésével – a művészeti oktatást és a hittant érintő minimális óratervi változtatásokkal – bevezetésre került a németországi leány-középiskola, az *Oberschule für Mädchen*. A háztartási tagozat, ha az óratervi arányokat megvizsgáljuk, az 1925. évi női középiskoláéval rokon. (Az 1935. évi tantervben már magasabb volt az idegennyelvórák aránya.) A nyelvi tagozat óraterve ilyen közeli hasonlóságot egyik korábbi osztrák iskolatípussal sem mutat. A „nyelvi” jelző ellenére, a nyelvek tanítására fordított idő összevetésben nem volt jelentős. Viszont magasnak mondható a természettudományi órák aránya. (A testnevelés órák aránya mindkét típusban kiemelkedően magas volt.) A náciizmus tradicionális nőideálja a fiú- és a leány-középiskolák között az ausztrofasiszta időszakban újra megnövekedett különbség fokozódását eredményezte. Hozzájárult továbbá a koedukáció gyakorlatának visszaszorulásához. Az egységesülési folyamat tehát Ausztriában az 1930-as évek közepén megfordult, és csak a világháborút követően folytatódott.

147 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 148–149.

148 HUTTERER 1978, 143.

149 FLICH 1996, 41.

150 SIMON 1996, 34.; FLICH 1996, 24.

III. Svájc

Mielőtt a svájci felsőbb leányiskolai és leány-középiskolai rendszer, illetve a nők felsőfokú továbbtanulásának történetét tárgyalnánk, áttekintést adunk az oktatási rendszer egészéről. A forrásaink adta lehetőségeken belül mozogva az 1930-as évekre koncentrálunk. Erről az évtizedről viszonylag átfogó, komplex kép rajzolható. Noha a tárgyalt korszak utolsó időszakáról van szó, ennek ellenére úgy véljük, a fejezet második felének megértését – pl. a használt iskolatípusok elhelyezését az iskolaszervezetben – megkönnyíti e sorrend.

1. A SVÁJCI OKTATÁSI RENDSZER AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Az ország oktatási rendszeréről általános képet nyújtani nem könnyű vállalkozás. A szövetségi állam mind a 25¹ kantonja autonóm oktatásüggyel rendelkezett (és rendelkezik), amely a kantonok történetéhez, nyelvi, vallási, gazdasági és kulturális adottságaihoz, valamint a politikai helyzethez igazodva változott. A szövetségi törvények csak keretjellegűek voltak, és általános elveket tartalmaztak. Központi oktatási minisztérium nem is állt fenn korszakunkban, az e szinten elintézendő ügyek a belügyminisztériumhoz tartoztak. A kantonok saját nevelési igazgatósággal vagy osztállyal rendelkeztek (*Erziehungsdirektion*, *Erziehungsdepartement* stb. néven). E irányítási rendszernek, illetve az iskolák demokratikus szerveződésének köszönhetően az oktatásügy a helyi igényekhez rugalmasan igazodhatott.

Svájcban a XX. század első felére diverzifikált oktatási rendszer jött létre, egymásra épülő általános és szakiskolák fonadéka. Az iskolakötelezettség az 1930-as években 6-tól (egyes kantonokban 7-től) 15 éves korig terjedt. A nyugati vidékeken kötelező volt az óvodalátogatás. A gyerekeknek nem csak az oktatás, hanem a tankönyvek és taneszközök ingyenességét is biztosították. Ennek volt köszönhető az analfabétizmus teljesen felszámolása. Az elemi iskolák általában 7–9 osztályos intézmények voltak, attól függően, hogy az ismétlő (kiegészítő, továbbképző) osztályok/iskola betagozódott-e vagy sem. Luzernben például ez az elemi IX. osztályának felelt meg, ahol a fiúk naponta részesültek oktatásban, a lányok pedig hetente kétszer női kézimunka órán vettek részt.²

1 Jelenleg 26.

2 FRANCISCI 1937, 86–87.

Az elemi iskolákra³ vagy azok IV., illetve a VI. osztályára épültek a középfokú, ún. másodfokú iskolák⁴ (*Sekundarschule*). Ez utóbbi volt a jellemzőbb. Ennek megfelelően 2–5, de leginkább hároméves intézményekkel találkozhatunk. Egyes tartományokban (Solothurn, Baselland, Aargau) a középfokú iskoláknak – elhelyezkedésükre utalva – körzeti iskola (*Bezirksschule*) volt a nevük.⁵ Az olasz nyelvterületen *scuole maggori*, a francián *écoles secondaires* vagy *industrielles* (Neuenburg), másutt *école apprentissage* vagy vidéken *écoles secondaires rurales* (Genf) nevet viseltek. A tankötelezettséget a középfokú iskolákban is teljesíteni lehetett. Közös jellemzőjük volt, hogy egy vagy két idegen nyelvet is tanítottak bennük, egyiket (egy hazai nyelvet) kötelező jelleggel. A tanári kart egyetemet (illetve annak néhány szemeszterét) végzett pedagógusok alkották.⁶ Az iskolák célja volt, hogy a később gyakorlati pályákra lépőknek általános műveltséget adjanak. Az intézményekhez – 1–2 éves, nem kötelező – továbbképző tanfolyamok kapcsolódtak. Ezekben a lányoknál a kézimunka oktatáson volt a hangsúly. Léteztek olyan tanfolyamok is, amelyek a középiskolába történő átlépést tették lehetővé. A sekundariskolákhoz szakiskolák is tartozhattak. A felsőbb leányiskolákat (*höhere Mädchen- vagy Töchtereschule*, illetve ezek francia megfelelői) és a leányinternátusokat is a sekundariskolákhoz sorolták, ahogy általában a reáliskolákat is. Volt olyan kanton, ahol reál- és *Sekundarschule* is működött (pl. Basel vagy Uri). Baselben a reáliskola magasabb rangú volt, itt osztálytanítás helyett szakrendszerű oktatás folyt. A négyosztályos reáliskolát ugyanitt a lányoknál alsó leányiskolának is nevezték. A legtöbb kantonban azonban a reáliskola maga a *Sekundarschule* volt. A felsőbb leányiskolák több kantonban⁷ az elemi iskola VI. osztályára épültek, és négy- (Glarus) vagy kétévesek (Neuenburg, Genf) voltak. A középfokon a koedukáció nem volt általános, sokszor még a nagyobb városokban is külön fiú- és leányiskolák álltak fenn, amelyekben a tananyag némileg különbözött (pl. természetrajz, kézimunka, idegennyelvórák száma stb.). A sekundariskolákból szakiskolákban, a tanítóképzőkben⁸ és a középiskolákban lehetett tovább tanulni.

A középiskolákat két csoportba oszthatjuk. Egyrészt ide tartoztak a humán gimnáziumok, amelyek az elemire vagy annak egyik osztályára (III–VI.) épültek, vagy a sekundariskolára, illetve annak valamelyik osztályára. Másrészt ebbe a kategóriába sorolták a technikai és a kereskedelmi iskolákat, amelyekbe szinte kivétel nélkül középfokú iskolából vagy annak valamelyik osztályából lehetett jelentkezni. A tanulmányi idő ennek függvényében változott. A francia nyelvterületen is ugyanezen irányú

3 Basel városában a négyéves elemire.

4 A korabeli magyar szakirodalom sekundarius iskolának is nevezte őket.

5 Kerületenként fel kellett állítani minimum egy középfokú iskolát.

6 Ellentétben a tanítóképzőt végzett elemi iskolai tanítókat foglalkoztató alpfokú iskolákkal. Csak néhány olyan kanton volt, ahol középfokú végzettséget is elfogadtak. Ebben az esetben a képesítő vizsgákon állítottak magasabb követelményeket. A középiskolai tanári vizsgára az egyetemi diploma megszerzését követően lehetett jelentkezni.

7 Forrásaink igen szűkszavúak a felsőbb leányiskolákkal kapcsolatban, csak néhány kanton esetén említik őket.

8 Volt, ahol a tanítóképző az elemire épült (Wallis), de nem ez volt a jellemző.

iskolákkal találkozhatunk: *gymnase classique*, *gymnase scientifique* és *école de commerce*. A középiskolákat volt, ahol kantoniskolának (*Kantonschule*) hívták (Schaffhausen).⁹ A középiskolába történő átlépéshez elsősorban a latin (mellette pl. a mértan) tanulmányokban történő lemaradást kellett pótolni. Erre szolgáltak a már említett tanfolyamok, illetve egyes kantonokban a vidéki reáliskolákban latint is lehetett tanulni. Ugyanezzel a céllal létesültek a – Németországban is fennálló – középfokú progimnáziumok. Volt olyan kanton, ahol a középiskolák a progimnáziumokra épültek.¹⁰

A középiskolákból az egyetemi képzésbe lehetett továbblépni. Svájcban az 1930-as évek második felében a zürichi műegyetemet, a sankt galleni és a genfi kereskedelmi főiskolát leszámítva hét tudományegyetem működött. Mindegyik intézménybe nőket is felvettek.¹¹

Korszakunk második felére Svájcban tagolt és sokszínű iskolarendszerek jöttek létre, amelyek az egyes kantonokban – a felsőfokú képzést helyenként leszámítva – az oktatás teljes vertikumát lefedték. A kantonok teljes oktatási autonómiája az iskolatípusok elnevezésének különös tarkaságát eredményezte.

2. A LEÁNYOKTATÁS KÖZÉPFOKÚ SZINTTŐL

AZ ELSŐ FELSOBB LEÁNYISKOLÁK ALAPÍTÁSA

Elemi ismereteken túlhaladó oktatási intézmények a lányok részére Svájcban először a XVIII. században alakultak. Ezek egyrészt a katolikus területeken nyíló szerzetesrendi intézmények voltak, másrészt magániskolák. Az első magán felsőbb leányiskola (*höhere Mädchenschule*) Zürichben jött létre Leonhard Usteri kezdeményezésére. Ezt követte (1786) az aarai iskola. Pestalozzi 1806-ban nyitotta meg Ifertenben (Yverdonban) – később mintául szolgáló – szemináriummal egybekötött leányintézetét. 1815-ben egyesületi¹² iskola nyílt Baselben. Az 1830-as évektől az alapítások sűrűsödtek. 1830-ban a *Baldegger Schwestern* női rend nyitotta meg – ma is működő – leányiskoláját anyaházában (Baldegg). 1834-ben Bernben alakult felsőbb leányiskola, 1838-ban Lausanne-ban (*Ecole supérieure de jeunes filles*), 1839-ben pedig Olsbergenben. A XIX. század közepéig több állami intézmény is létrejött (Genf, Neuenburg, Bern, Winthertur, Schaffhausen, Aarau, St. Gallen). Az újonnan alapított *Ingenbohrer Schwestern*

⁹ Egyéb – kevésbé gyakori – iskolatípusokkal is találkozhatunk: reálgimnázium, reálkollégium stb.

¹⁰ Zugban ezért a gimnázium és a technikai iskola 4,5, a kereskedelmi iskola 3 éves volt. Graubündenben a kétéves progimnáziumra ötéves gimnázium és négyéves technikai iskola épült. Ebben a kantonban – más kantonokhoz hasonlóan – a kereskedelmi iskolába a sekundariskolát elvégezve lehetett jelentkezni.

¹¹ SÁGHELYI 1930, 304–316., 392–401.; SPEARE 1939, 680–682.; SZIRMAI 1936, 26.

¹² A fenntartó egyesület a *Gesellschaft für das Gute und Gemeinnützige* (Társaság a Jóért és a Közhasznúért).

szerzetesrend Churban nyitott leányinternátust az 1840-es években, működése azonban elsősorban a szociálisan hátrányos helyzetű leányok nevelésére irányult.

Noha az iskolák alapítói szélesebb társadalmi bázisban gondolkodtak, a felsorolt iskolákat szinte kizárólag a nagypolgárság és a művelt középrétegek gyermekei látogatták. Létrejött tehát a nagyvárosokban egy olyan intézményrendszer, amely kiegészítette a párhuzamos fiúiskolai szektort. Az intézmények neve kantononként különböző volt, de társadalmi merítésük mellett célkitűzéseik és tantárgyaik is hasonlítottak. A lányokat természetes hivatásukra készítették fel. Fontos volt a valláserkölcsei nevelés, az általános képzés, valamint a családi életre és a házimunka ellátására való felkészítés. Ehhez igazodott a tananyag: tanítottak hittant, anyanyelvet és irodalmát, egy vagy két idegen nyelvet (anyanyelvtől függően németet vagy franciát, mellette választhatóan olaszt, angolt, esetleg latint) és női kézimunkát. Jelentőségét tekintve csak ezután következett a matematika, valamint a többi tárgy: a szabadkézi rajz, a reáliák (földrajz, történelem, természetrajz), az ének és olykor a testnevelés. Hetente a tanulók megközelítőleg 26–27 órán vettek részt. Az iskolák ugyanis nem akarták elvenni az időt az otthoni házimunkától. A leányok 14 vagy 15 éves korukban – legalább kétéves középfokú tanulmány után – léptek be a felsőbb leányiskolákba, amelyeket 18–20 évesen jártak ki.¹³

A nőnevelés kiteljesedéséhez a XIX. században Svájcban is sokban hozzájárult a nőmozgalom. Jeles alakjait (pl. Rosette Niederer-Kasthofer vagy Albertine Necker-de Saussure) vagy felsőbb leányiskolai oktató és vezető szerepük, vagy saját gyermekeik nevelésében szerzett tapasztalataik ösztönözték arra, hogy beleszóljanak nevelési kérdésekbe. A leánynevelés reformálásával a világot szerették volna igazságosabbá és erkölcsösebbé tenni. Anyagi indítékok (munkaerő-piaci elhelyezkedési kényszer) eleinte egyáltalán nem játszottak szerepet. A nők és a férfiak – műveltségi – egyenrangúságának elérésére törekedtek. Ez azonban nem a teljes egyenlőséget jelentette minden területen, hanem a természetes nemi különbségekből adódó speciális női tevékenységek felértékelését.¹⁴

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELE: A LEÁNYISKOLAI RENDSZER BŐVÜLÉSE

A középszintű leányoktatásban újabb lendületet a XIX. század második fele hozott. Az oktatás évszázada Svájcban az elemi oktatás kötelezővé és ingyenessé tételét, az analfabétizmus teljes felszámolását hozta. A kantonok 1831-től 1874-ig lépésről lépésre bevezették a kötelező népoktatást, amelynek hossza – kantonok szerint különbözően – kb. 6 év volt. Ennek köszönhetően a lányok iskolázottsági foka folyamatosan javult. Az elemi iskolát elvégezve a gyerekeknek ismétlő iskolába kellett járniuk. A tankötelezettség általában 15 éves korig terjedt ki. Bevezetése felszínre hozta a fiúk és a lányok közös oktatásának kérdését. Amíg a katolikus körök a gyerekek erkölcsi fejlődését féltették leginkább, addig másokat az a kérdés foglalkoztatta, vajon szellemi fejlődésük, vagy eltérő jövőbeli feladataik nem teszi-e szükségessé a külön oktatást.

¹³ MANTOVANI VÖGELI 1986, 382–384., 404–407.

¹⁴ Uo. 390.

Az elemi iskolákban – kivéve a felekezeti fenntartásúakat – elsősorban anyagi okok miatt megvalósult a koedukáció. A középfokon viszont még sokáig fennmaradt a külön oktatás.¹⁵

Egyre több középfokú magán leányiskola alakult. A háttérben két eltérő társadalmi igény tapintható ki. A feltörekvő, számban egyre gyarapodó polgárság leánygyermekait reprezentációs feladatokat ellátni képes feleséggé, valamint megfelelő tudás birtokában lévő anyává akarta nevelni. Szüksége volt ezért olyan intézményekre, amelyek felnövekvő leányaiknak státusuknak megfelelő képzést nyújtanak. A működő felsőbb leányiskolák és leányinternátusok egyre növekvő társadalmi presztízstettek szert. A társadalom átstrukturálódásából adódóan a nők számára korábban is létező szociális tevékenységek mellett a század végén elfogadhatóvá lettek a szolgáltatási szektor egyes területei (bank, posta, közigazgatás, iskola) is. A polgári nőideál azonban – amely a nő helyét a családban találta meg – módosulva ugyan, de továbbélt. E társadalmi közegben ezután is az számított természetesnek, ha a nő a hagyományos szerepeket tölti be: feleség, anya, háziasszony. A nemek közötti feladatmegosztást és hierarchiát biológiai érvekkel támasztották alá. Ezen elképzelés szerint a férfi és a nő adottságuknál és természetüknél fogva kiegészíti egymás: a nő emocionális és passzív, míg a férfi racionális és aktív. Mivel a szociális helyzet jelének számított, ha a nőnek nem kell otthon dolgoznia, a kispolgárság körében az otthoni munkavégzést inkább titkolták. A gazdaság munkaerő szükségletei ellenben növekedtek, így Svájcban a becslések alapján 1882-ben a nőknek már az 52%-a dolgozott. A polgári nőideál hátráltatta még a korfelfogás szerint is női foglalkozások elismerését. Az ellentétet feloldotta, ha a munkát ideiglenes állapotnak mutatják be: a hajadonoknál nézik jó szemmel. Kényszerűségnek fogták fel, míg a nő nem talál férjet, ki gondoskodik róla és születendő gyermekeiről.¹⁶

A XIX. század második felében a nők a felsőoktatásban is megjelentek. Az 1848. évi forradalmakban német területeken professzorok is részt vettek, akik a restaurációt követően menekülni kényszerültek. Néhányukat a zürichi egyetem fogadta be. Ők hazai példára bevezették az esti előadássorozatot, amely nagy népszerűségnek örvendett, és nőket is vonzott. 1864-ben egy pétervári hölgy, Maria Knyasnina, engedélyt kért a zürichi nevelési igazgatóságtól, hogy orvostudományi előadásokat hallgathasson. A beleegyezést követően bejárt az órákra, fizette a felmerülő költségeket, korrektül és visszafogottan viselkedett, be azonban nem iratkozott, és néhány szemeszter után eltűnt. A zürichi lett e döntéssel a második egyetem Európában, ahol nő is tanulhatott. Viselkedésének köszönhetően e tény szinte észrevétlen maradt. Nem váltott ki olyan heves vitákat, mint ugyanebben az időben az Egyesült Államokban vagy Angliában. Mivel beiratkozási igénnyel nem léptek fel, egyre több nőnek engedélyezték a vendéghallgatói státust. Hogy a folyamat hova vezet, csak akkor vált világossá, amikor 1867-ben az egyik orosz hallgató nő államvizsgázni akart. A nevelési igazgatóság az Orvostudományi Karhoz fordult. A tanácskozáson részt vevő négy német professzor pragmatikusan járt el. Ahelyett, hogy a nők egyetemi továbbtanulásának értelmét firtatták volna, azt válaszolták, a kérésről csak akkor lehetne érdemben beszélni, ha a hölgy beiratkozott

¹⁵ Uo. 392–398.

¹⁶ Uo. 386–389, 402–403.

hallgatója lenne az egyetemnek. Mivel ekkor már több nő tanult az intézményben, és a szabályzat sem pozitívan, sem negatívan nem rendelkezett beiratkozásukról, az igazgatóság és a rektori tanács is nők javára döntött. Nagyezsda Szuszlovát 1867-ben az orvostudomány doktorává avatták. Ő volt a világon az első nő, aki rendszeres tanulmányokat követően államilag elismert egyetemen diplomázott. Őt a Sorbonne-on négy hölgy követte: egy orosz, egy francia, egy angol és egy amerikai. 1869-ben újra nő végzett a zürichi egyetemen, ezúttal egy angol. Feltűnést azonban még ez az esemény sem keltett. Ellenérzést az oroszok egyre növekvő száma,¹⁷ valamint néhányuk szocialista és anarchista emigráns körökkel ápolt kapcsolata váltott ki. Hevesebb reakciót okozott az is, amikor 1868-ban egy svájci hölgy iratkozott be az egyetemre. A folyamatot azonban nem lehetett megállítani, amit a külföldieknek szabadott, a hazaiaknak is meg kellett engedni: Marie Vögtlin 1872-ben államvizsgázhatott. Asszisztensi idejét azonban Németországban kellett eltöltenie, mert egyetlen svájci kórház sem vette fel. Később viszont hazatért, és sikeresen praktizált. Az 1870-es években a berni (1872) és a genfi (1876) egyetem is megnyitotta kapuit a nők előtt. 1873-ban Zürich lakosai elfogadták azt a törvényt, amely a felvétel tekintetében egyenlő jogokat biztosít a nők és a férfiak számára legitimálva a kialakult helyzetet. Nem sokkal később Lausanne-i egyetemre is felvettek nőket. A baseli egyetemen azonban csak 1890-ben hozták meg a döntést.

A felsőfokú tanulmányok lehetővé váltak ugyan, de a lányok nem tudtak hol megfelelő előképzettségre szert tenni. A felsőbb leányiskolák hálózata ugyan adott volt, de ezek nem érték el a fiú-középiskolák színvonalát, és azoknak megfelelő végzettséget sem nyújtottak. Az egyetemi városokban ezért az említett döntéseket követően néhány éven belül a felsőbb leányiskolákban gimnáziumi tagozatokat indítottak. A (fiú-) gimnáziumokba csak igen huzakodva vettek fel lányokat.¹⁸

A XX. SZÁZAD ELSŐ FELE: PÁRHUZAMOS ISKOLARENDSZER

A XX. század elejére tovább növekedett a rendszeres iskolai oktatásban résztvevő leányok aránya. Háttérben a kötelező népiskolai oktatás meghosszabbítása, a felső tagozaton (illetve a sekundariskolákban) a mindennapi és ingyenes oktatás bevezetése állt. A kötelező oktatáson túlmenő iskolák nemek szerinti elkülönülése megmaradt. Gimnáziumok csak szórványosan vettek fel lányokat, ahogy Bern kantonban 1901-től.

A felsőbb leányiskolák diverzifikálták kínálatukat. Továbbra is a fő tevékenységük – mélyebb általános műveltséget nyújtva – a lányok felkészítése volt hagyományos hármas hivatásukra. Másrészt azonban ezekbe az iskolákba tanítónőképző szeminárium, kereskedelmi iskola és leánygimnázium is betagozódott. A leánygimnáziumok elismerése mind a közvélemény, mind a szövetségi állam részéről nehézkesen ment: a zürichi városi felsőbb leányiskola például 1904-től 1973-ig várt a szövetségi jóváhagyásra.

17 Az 1870/71-es tanév téli szemeszterében 14, az 1872/73-as tanév első félévében 94, míg második félévében már 109 orosz hölgy tanult az egyetemen.

18 MANTOVANI VÖGELI 1986, 411–417.

1934-ben azzal az érveléssel tiltották meg kereskedelmi érettségi tartását az iskolának, hogy már elegendő konkurens hallgatónő van az egyetemen.

Társadalmi bázisát az iskoláknak továbbra is a módosabb középosztály adta. Fenntartói ebben az időszakban a protestáns területeken általában kantonok vagy községek voltak, míg a katolikus Svájcban magán vagy államilag támogatott magániskolákat találhatunk, többnyire szerzetesrendieket. Habár leánygimnázium kevesebb volt, mint fiú-, még az állami intézményekben is fennmaradt a párhuzamos képzés. Csak a XX. század utolsó harmadában vonták össze az állami fiú- és leány-középiskolákat, Zürichben például 1975-ben. Érdemes megemlíteni azt is, hogy szövetségi szinten a nők csak 1971-ben nyertek választójogot. 1981-ben került az alkotmányba a nemek egyenjogúsága.

Meg kell említenünk egy Svájcra oly jellemző szokást, amely a középfokon is megmutatkozott (nemcsak a tanárképzésben). A német Svájc jól szituált köreiben általános lett, hogy a népiskola vagy a felsőbb leányiskola elvégzését követően a lányok bizonyos ideig francia nyelvterületen tanulnak. A lausanne-i leánynevelő intézetben például idegen nyelvet (francia, olasz, angol) oktattak, mellette kézimunkázni, zongorázni, rajzolni, festeni tanultak a diákok.

A tehetősebb középosztály körében a szakképzés továbbra sem volt jellemző, a nők hagyományosan a korábban is elfogadott szakmákat választották. A svájci lakosság csak a második világháborút követően ismerte el, hogy a nőknek érdemes szakmát tanulniuk.¹⁹

A leánynevelés Svájcban kettős természetet mutatott. Ennek oka az ország demokratikus berendezkedésében kereshető. Felsőoktatási intézményei – autonóm testületeik, illetve az intézmény székhelye szerinti kanton oktatáskormányzati szervének döntése alapján – nemzetközi összehasonlításban korán megnyitották kapuikat a nők előtt. Ezen intézkedéseket követően hozták létre azokat az intézményeket, illetve indították el azokat a tanfolyamokat, amelyeken a tanulmányokhoz szükséges képzettséget meg lehetett szerezni. A középiskola bázisát adó polgárság hagyományos nőképe, valamint a szövetségi szintű oktatáspolitikai ellenállása késleltette az érettségit adó leány-középiskola elterjedését. A koedukáció összehasonlításban kimondottan késői bevezetése a középiskolákban a klasszikus nőideál erős társadalmi beágyazottságát tanúsítja, illetve esetleg a fenntartói viszonyokból következhet.

¹⁹ Uo. 419–427.

*Leány-középiskolák
Magyarországon*

I. Felsőbb és felső leányiskolák

Magyarországon alapfokon túlmenő intézményes keretek közötti tanulásra (középkori kolostori előzményektől eltekintve) a női szerzetesrendek alapította iskolák nyújtottak lehetőséget. Az első a XVII. században jöttek létre, kezdeményezőjük Pázmány Péter esztergomi érsek volt, aki a katolikus megújódás érdekében a leánynevelésre különös figyelmet fordított. A XVIII. században újabb rendi leányiskolák nyíltak meg. Melléjük főleg az 1830-as évektől magánintézmények „zárkóztak fel”. Ezek közül a legismertebb Zirzen Janka jászberényi, Karacs Teréz miskolci, valamint Teleki Blanka pesti nevelőintézete volt.¹ Az állam (és a községek) nem foglalkoztak az oktatásügy ezen területével, így az intézményhálózat, a képzés tartalma felekezeti, illetve társadalmi érdekeket (a társadalmi bázist alkotó polgári és nemesi rétegek elképzeléseit) tükrözte.

A lányok fiúkéval egyenrangú és egyenjogú oktatásának követelése a felvilágosodás eszméiből táplálkozva a polgárosodás és a modernizáció előrehaladásával erőteljesebben az 1860-as években fogalmazódott meg. Az ekkor indult kezdeményezés vezetett a németnyelvű országok neveléstörténetéből már ismert ún. felsőbb leányiskolák létrejöttéhez.

1. AZ ORSZÁGOS NŐKÉPZŐ EGYESÜLET² KEZDEMÉNYEZÉSE

A leánynevelés korábbinál magasabb szintre emelésében, az elvek gyakorlati megvalósításban kezdeményező szerepe volt Veres Pálné Beniczky Herminnek és a vezetésével alakult *Országos Nőképző Egyesület*nek. Veres Pálné Madách Imre akadémiai székfoglaló beszédével³ vitázva, arra reagálva lépett a nyilvánosság elé. *Felhívás a nőkhöz* című cikke a Hon c. folyóiratban jelent meg 1865. október 28-án.

„Belső indignatiót okozott bennem mindenkor értelmesnek tartott férfiak által gyakran ejtett azon vélemény nyilvánulása, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen, és fájdalmas érzéseim

1 PUKÁNSZKY 2006, 119–123.

2 Kezdetben *Országos Nőképző Egylet* néven. Az egyszerűség kedvéért azonban az *Országos Nőképző Egyesület* (ONE) nevet fogjuk használni.

3 A beszéd 1864-ben jelent meg a *Koszorúban*. Madách szerint a nő „... mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb contingensét szolgáltatja, soha a művészetet és tudományt előre nem viszi.” (Idézi M. BAGOSSY 1996, 28.)

közepette felkaroltam gondolataimban nemünk alkotását s földi rendeltetését. [...] Az isten az ész-tehetséget ... nemcsak az egyik nem monopóliumává rendelte ... az ész, az isteni szikra, mindkét nemmel közös, ... vajon mire való volna a női nemnél, ha ... kifejtésére, hasznosítására semmi szükség sem volna?” – utalt, többek közt, Madách cikkére.⁴ Az ember rendeltetése a jólét és a tökéletesedés utáni törekvés – tartotta. Ezen utóbbihoz a képzés is hozzájárul. A művelt nő lelkesítheti munkájában ellankadó férjét, az anyagi kiadásokat pedig a szükségletekhez igazítja. Felhívása ezért a férfiakhoz is szólt: *„Ne féljete, ha nőtestvéreitek szellemi és tudományos örökségüket erőlesen követelni fogják; ti csak nyerni fogtok, ha az élet komolyságát felfogni képes, tökélesbülés után törekvő társ fog e földi pályán oldalatok mellett haladni.”*⁵ A nők művelését a nemzet szempontjából is lényegesnek tartotta. Legfőbb címzettjei azonban a nők voltak. Kérte őket, taníttassák lányaikat 18–19 éves korukig. A felnőtt nők számára pedig indítványozta, hogy jöjjenek össze tudományos eszmecsere-t folytatni.⁶

Veres Pálné cikkére reagálva Karlovsky M. Ida női önképző egyesület alapítását indítványozta. Veres Pálné helyeselte a javaslatot, mert – ahogy válaszában fogalmazott – *„a tudományos képzettség a szellemi látókört kiterjeszti, gondolatgazdagságot ad, s az ész-szel bíró egyént legméltóbb módon foglalkoztatja [...], erőt, megnyugvást, méltóságot szerez [...], önálló boldogságra vezet.”*⁷ A jöendő egyesületnek azonban – az önképzésen túl – másik feladatot is szánt: leánynevelő intézet felállítását és működtetését.⁸ Az egyesület 1867. május 24-én tartotta első ülését 22 hölgy részvételével. Három célt tűzött ki maga elé: 1. közhasznú tudományok terjesztése, 2. vagyonatlan hölgyek számára kereseti lehetőségek keresése és 3. kapcsolattartás külföldiekkel.

Megnyitó beszédében Veres Pálné ismételten a nők képzésének fontossága mellett szólt, és az ezt tagadó, társadalomban uralkodó vélemény megváltoztatására hívott fel. A magasabb fokú oktatás során szerzett ismeretek vezetnek az igazsághoz – hangoztatta. Nézete szerint a tudomány és a munka a tökéletesedés feltétele, a haladás motorja. Aki szellemi és anyagi tulajdont szerez, csak az lehet ura saját sorsának. Országos női tanintézetet akart ezért alapítani, ahol a leányok az elemi iskola elvégzését követően tanulhatnak, és a szegényebbek számára lehetőség nyílna szakképzésre. Céljainak támogatására először a sajtón keresztül a közvéleményt akarta megnyerni. Majd a törvényhozáshoz és a kormányhoz akart fordulni, elsősorban az anyagi támogatás megszerzése érdekében.

Az egyesület tagsága gyorsan növekedett. Működési engedélyt – *Nőképző Egyesület* névre – 1868 januárjában kapott. Elkészült az alapszabályzat, és 1868. március 23-án

4 Uo. 33.

5 Idézi GÖNCZY 1915–1916, 55.

6 Uo.

7 M. BAGOSSY 1996, 36.

8 Uo. 28–40.

sor került az alakuló közgyűlésre. Az egyesület elnökévé a tagság Veres Pálnét, alelnökké gróf Teleki Sándorné született gróf Teleki Jozefint választotta.

Ugyanebben az évben Veres Pálné röpiratban ismertette törekvéseit, amelyek *Nézetek a női ügy érdekében* címmel külön füzetben is megjelentek. Ebben a munka jelentőségéről szólt. Kiemelte a szerinte nőknek való területeket, amelyek a tanítás, az ipar, a kereskedelem, pénzügyi cégek alapítása, a posta, a távírászat, a gyógyszerészet, a gyermek- és nőgyógyászat. Véleménye szerint saját ügyükben a nőknek kell megtenniük az első lépést. Kötelességük értelmüket fejleszteni, függetlenségre törekedni, hogy senkinek ne legyenek terhére.⁹

Az egyesület az 1868. november 7-i közgyűlésen elhatározta, hogy mintaiskola felállítása tárgyában kérvényt intéz az országgyűléshez. A kérvényben a nők nevelésének elhanyagolt voltára hívta fel a figyelmet. A nő a családban betöltött anyai és hitvesi szerepét műveltség nélkül nem tudja kellőképpen ellátni – hangsúlyozta. Országos leány-főtanoda felállítását kérte. Felsorolta a tervezett tantárgyakat, és leszögezte, hogy nem tudósokat, hanem tudománykedvelőket akar nevelni. Az egyesület tagjai Eötvös József minisztert is felkeresték. Ő először elutasította a kezdeményezést, inkább a szegényebbek szakképzését támogatta volna, később azonban mellé állt. A kérvényt Deák Ferenc nyújtotta be 1869-ben a Képviselőházban. Veres Pálné minden egyes képviselőtől levélben kérte együttműködését. Az egyesület az iskola működésének anyagi fedezetét az államtól várta, hiszen – érvelt – a fiúk nevelésére milliókat szánnak, míg a lányokéra csak néhány ezer forintot fordítanak. Párhuzamosan gyűjtést is kezdeményezett. A kérvény konkrét eredményeket nem hozott.¹⁰

Az egyesület tanfolyama számára tantervet kért a neves pedagógustól, miniszteri osztálytanácsostól, Gönczy Páltól. Veres Pálné Gönczy javaslatával nem volt elégedett. A tantervet nem tartotta elég tudományosnak, ezért azt végül maga dolgozta ki.¹¹ Az igazgató Gyulai Pál lett, tanárnak több diplomás pedagógust sikerült megnyerni. Az első tanévnyitót 1869. október 17-én tartották. Veres Pálné beszédében a tanfolyam célját szellemileg független, öntudatos, nemes nők nevelésében jelölte meg, akik – ha a sors úgy hozza – megélhetésükhöz szükséges forrásokat is elő tudják teremteni. A tehetségesek előtt az egyetemi tanulmányok lehetőségét is felvetette. Anyagi okokból egy osztályt indítottak, amelybe 13. életévüket betöltött lányok és tovább tanulni vágyó felnőtt hölgyek jelentkezhetnek. Az első évben tizenegy növendék iratkozott be, közülük a tanév végén heten tettek osztályvizsgálatokat.

A tanfolyam – internátussal kiegészülve – a következő tanévekben is megnyílt. Fenntartását az egyesület nagyrészt adományokból fedezte, de az állam is hozzájárult

⁹ Uo. 40–46.

¹⁰ Uo. 46–50.

¹¹ A tantervben a következő tantárgyak szerepeltek: nevelés- és egészségtan, lélektan, elemző gondolkodástan, erkölcsstan, természettan, gyakorlati vegytan, magasabb számtan, könyvtvitel, művelődéstörténet, művészettörténet, esztétika, alkotmányismeret, magyar nyelvtan, stílus, logika, földrajz, irodalomtörténet, világtörténet, angol, német, francia nyelv, rajz és a hazai törvények alapvonásainak ismerete.

a költségekhez. 1877-ben az egyesület a tanfolyamot felsőbb leányiskolává szervezte át. (Ez az iskolatípus 1875-től létezett hazánkban. Céjairól, szervezetéről lásd a következő fejezetet.) Az iskola 1881-ben a Zöldfa (ma Veres Pálné) utca 38. sz. alatt felépített épületbe költözött. Későbbi vásárlásnak és újabb építkezésnek köszönhetően az egyesület iskolakomplexumot alakított ki több iskolatípussal (elemi, polgári, felsőbb leányiskolával, 1896-tól leánygimnáziummal, több szakképző tanfolyammal) és internátussal.¹²

Magyarország a tárgyalat országokkal rokonságot mutat abban, hogy felsőbb leányoktatási intézmény alapítására a társadalomban jelent meg törekvés. Az *Országos Nőképző Egyesület* – neve is ezt tükrözi – kimondottan e cél megvalósítására alakult. A létrejövő iskolát (tanfolyamot) nehéz elhelyezni a korabeli magyar iskolarendszerben. Céljai szerint tudományos szintű nevelést nyújtott, a középiskolák felsőbb osztályait és a felsőoktatást egyaránt helyettesíteni kívánta. Figyelemreméltó, hogy a kulturális és a társadalmi célkitűzések mellett a gazdasági is jelen volt már a kezdeményezés elindulásakor. A létrejövő intézmény működését az állam engedélyezte, sőt támogatást is kapott, jogilag azonban nem szabályozta. A költségek nagysága és talán az érdeklődés visszafogottsága miatt a létrejött „tanfolyam” nemzetközi összehasonlításban szerénynek mondható a maga 1–3 osztályával.

2. A NŐI KÖZÉPISKOLA TERVE

A *Nőképző Egyesület* (egy-, két-, majd hároméves) tanfolyama évekig a tanítónőképezdék mellett az ország legmagasabb szintű leányiskolája volt. Jelentősége működésében rejlett. Bebizonyosodott, létező, valós igényt elégít ki, s teszi ezt jó eredménnyel. A nők képzésének magasabb szintre helyezése terén a következő kezdeményezés Molnár Aladár nevéhez fűződik. Molnár behatósan tanulmányozta – többet meg is látogatva – a svájci és a német felsőbb leányiskolákat, valamint a nőnevelés amerikai és oroszországi gyakorlatát.¹³ 1873. február 25-én beszédet mondott a Képviselőházban. Ebben arra kérte Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy alapítson a nagyobb városokban „női középiskolákat”.¹⁴ A nők számára ugyanis nincs megfelelő iskola a népiskolai oktatáson felül, pedig „... a nőnek ép úgy joga van neveltetését illetőleg az állam gondoskodását igénybe venni, mint a férfinak.” [...] „Nincs gondoskodva az olyan leányok kiképzéséről, kiknek családja nem képes külön nevelőnőt tartani a háznál, de másfelől magasabb műveltségre van szüksége annak, mit a népiskolákban elsajátíthatnak.”

¹² M. BAGOSSY 1996, 50–60.

¹³ MOLNÁR 1877, 14–21.

¹⁴ Nézete szerint ugyanis Magyarországon nem lehet olyan mértékben támaszkodni az egyesületek működésére, mint külföldön. Az állam érdeke az alapítás, mert – úgy vélte – „aki a nőnevelést a kezében tartja, a jövő nemzedék érzületét tartja kezében.” (Uo. VI.)

– mondta.¹⁵ Beszéde a képviselők helyeslését váltotta ki, határozathozatal vagy intézkedés azonban nem történt.

Molnár 1873 márciusában *Nőképzés és annak feladata hazánkban* címmel az *Országos Nőképző Egyesület* estélyén is előadta nézeteit. Külföldi tapasztalatai alapján a jogok megadása és a képzés biztosításának sorrendisége szerint a nőnevelésben két irányt különített el:

- Az angolok és az amerikaiak nemcsak egyenjogúságot biztosítanak a nőknek, hanem a férfiaknak járó közéleti jogokat is megadják nekik. A jogok gyakorlása közben szerzik meg a szükséges ismereteket. A jogok és kötelességek egyformaságából következik, hogy a nőknek ugyanazon tudásra és képzettségre van szükségük, így külön iskolák felállítása nem indokolt.
- A német és a svájci felfogás szerint a nőknek először lehetőséget kell adni a magasabb képzésre, hogy tehetségüket kibontakoztathassák, majd meg kell találni a számukra megfelelő munkaköröket, amelyek betöltésére képessé váltak és képesnek bizonyultak. Számukra ezért külön iskolákat alapítanak.¹⁶

Magyarországot – mintegy természetyszerűen, indokok nélkül – a második csoportba sorolta. A nőnevelés célja nézete szerint, hogy a lányokat önálló, szabad személyllyé nevelje. Alkalmazkodnia kell a nő egyéniségéhez (természetéhez és jelleméhez), valamint társadalmi helyzetéhez, ezért különböznie kell a férfiak nevelésétől. Ebben látta a nemek közötti különbség fennmaradásának biztosítékát és az oktatási-nevelési tevékenység sikerének zálogát. Az iskolarendszerű külön képzés kezdetét 13–14 éves korra tette, amikor a nemek közötti eltérő sajátosságok előtérbe kerülnek. A nevelés céljában a kor társadalmi viszonyainak megfelelő munkakörök betöltését jelölte meg, elsődlegesen a családi életre való felkészítést. A javasolt iskola azonban nem szakiskola, hanem általánosan képző intézmény lenne,¹⁷ mivel nézete szerint a „*legjobb feleség és anya az a nő, ki neveltetésében a nőiség gondos megőrzése s teljes kifejtése mellett magasabb (férjével legalábbis egyenfoku) szellemi műveltséget nyert.*”¹⁸ A nevelés célja továbbá, hogy a nő saját lábán is meg tudjon állni. Így mentesülne a kényszerű házasságkötéstől, s a szellemi munkaereje sem veszne el.¹⁹ Ha pedig nincs ráutalva kenyérkeresetre, lehetősége lesz arra, hogy szabadideje eltöltésére színvonalas szellemi foglalkozást találjon. A tudomány és az irodalom foglalkozásszerű művelését csak a kiemelkedően tehetségeseknél fogadta el. A női középiskola általános céljaként ezt nem lehet ki-tűzni – vallotta.²⁰

¹⁵ Uo. V.

¹⁶ Uo. 13.

¹⁷ Viszont szakiskolák felállítást is kérte az államtól. (Uo. 44., 47.)

¹⁸ Uo. 36.

¹⁹ Hogy a nők mely foglalkozások betöltésére alkalmasak, szerinte a választ majd a jövő adja meg. Olyan pályákat látott megfelelőeknek, amelyek a nőiességgel és a családi élettel nem összeférhetetlenek.

²⁰ Uo. 26–40.

Molnár beszédében felhívta a figyelmet a családon kívüli képzés fontosságára és szükségességére, és elemezte a kialakult helyzetet.²¹ A felekezeti és a magán nőnevelő intézetek több szempontból sem megfelelőek – állította,²² ezért állami (vagy államilag támogatott közszégi, társulati) iskola felállítását javasolta,²³ amely (vidéken) szükség szerint internátussal egészül ki.²⁴ Ez az intézmény a művelt középosztály igényeit szolgálná, annak vagyoni, társadalmi helyzete, műveltségi színvonala határozná meg. Létrehozása azonban a nők sajátos érdekeiből általában, valamint osztársadalmi és nemzeti érdekből is fontos lenne.

Molnár a következő indokokat sorolta fel:

- A középosztály a nemzet zömét alkotja, ezért nőtagjait ugyanolyan szinten kell művelni, mint a férfiakat a gimnáziumban és a reáliskolában.
- A nő befolyással van – anyaként és feleségként – a férfiak művelődésére, magyar szellemben történő nevelése ezért hozzájárul a haza egységének és a nemzeti közszellemnek a biztosításához.
- A boldog házasság feltétele, hogy a férj és a feleség egyazon műveltségi színvonalon álljon.
- A gimnáziumi és a reáliskolai nevelés sikerének egyik legfontosabb akadály a rossz családi nevelés.
- A demokrácia igényli, hiszen a műveltség hozzájárul – a nőknél eleve nagyobb – társadalmi különbségek megszüntetéséhez.

Minden nagyobb városban és vidéken nyilvános „női középiskola” felállítását javasolta. Ezek *„oly középtanodák, melyekben a nők egyéniségéhez s hivatásukhoz mért, s a fiukétól különböző nevelési és oktatási rendszerrel a növendékek lehetőleg olyan mérvű általános műveltséget nyerhetnek, mint a fiúk saját hivatásukhoz képest a férfi közép-tanodákban.”*²⁵ Az iskola működésével kapcsolatban a következőket indítványozta:

- képesített tanárokat, tanítónőket alkalmazzanak, lehetőleg ne óraadóként;

21 Csak a gazdag családok engedhetik meg leányaik megfelelő képzését. A felfogadott nevelők azonban csak egy-egy tárgyhöz értenek, a lányok műveltsége így nem elég széles körű. Az egyéni nevelés elszigeteli a lányokat a kortársaktól, ezért káros a személyiségfejlődésre. (Uo. 6.)

22 A magánszemélyek által alapított tanodákat – nyereségvágyból fakadó – alacsony színvonaluk miatt nem tartotta megfelelőnek: túl sokféle tárgyat oktatnak felületesen, a képzés túl rövid, a tanárok nem elég magasán képzettek, a növendékek pedig túlfutó elnézőek. A zárdaiskoláknak az a hibája szerint, hogy elszakítják a világtól a leányokat. (Uo. 9–10.)

23 A nyilvános iskola mellett szól – szerinte –, hogy a családi nevelésnek is időt hagy, nem nyereségre törekszik, szakképzett tanárai vannak és a különböző társadalmi rétegekből származóknak egyenletes műveltséget ad. (Uo. 43.)

24 Az internátus nézete szerint akkor megfelelő, ha a kevés növendékkel családias légkörben foglalkoznak, mert a nőknél az egyéni nevelés fontosabb, mint a férfiaknál. (Uo. 11–12.)

25 Uo. 42.

- egy osztályban 30, maximum 40²⁶ leány tanuljon, hogy az egyéni nevelés biztosítva legyen;
- ne csak tan-, hanem egyben nevelőintézet is legyen,²⁷
- a tanterv és az oktatás alkalmazkodjon a női nemhez;
- a 4, legfeljebb 6 éves képzés alapos legyen, és az elemi népiskolai oktatásra épüljön;²⁸
- az iskola nyilvános felügyelet és igazgatás alatt álljon, a hatóságokban anyák is kapjanak helyet.

Molnár szerette volna elérni, hogy a törvényhozás rendelkezzen az általa javasolt „női középitanodák” felállításáról.²⁹ Mivel erre nem került sor, emlékiratot intézett Treforthoz, amelyben egyrészt megismételte céljait és indokait, másrészt ismertette a tantárgyakat, és órabeosztást adott. Hangsúlyozta, hogy a tananyag nem ugyanazt az általános műveltséget tartalmazná mint a fiú-középiskolákban, de annak megfelelőt. Az iskola 16 éves korban végződne.³⁰ (Ezért sem tartotta helyes megoldásnak a fiú-középiskolák tantervének átvételét.) Aláhúzta, „tudományos főtanodáról” a nők számára nem lehet szó, hiszen nincsenek meg a feltételek, nincs előzménye, és előkészítő iskola sincs. A „női középitanoda”³¹ nem a (mű)egyetemre készít fel, hanem a „női életre”, ezért befejezett műveltséget nyújt.³² Ez az iskola 1 vagy 2 éves általánosan képző „felsőbb tanfolyammal” egészülhetne ki – javasolta.³³ A beiskolázási korhathárt – nem 10, hanem – 12 éves korra tette volna, egyrészt mert a vidékiek számára ez a megoldás költségkímélőbb lenne, másrészt mert így több idő jutna az anyai nevelésre. A felvételin a hatosztályos elemi iskolában megszerzett tudásról kellene számot adni. Az iskolát a felső népiskolától és a polgári iskolától nem csak a tanult tárgyak, hanem a tanítás tudományos jellege is megkülönböztetné, amelynek biztosítékát az egyetemet végzett szaktanárok alkalmazásában látta.³⁴ A nevelés

26 A Treforthnak írt memorandumban maximum 35 fős osztályokat tartott helyénvalónak. (Uo. 58.)

27 Felhívta a figyelmet a testnevelés fontosságára.

28 A 8 éves oktatást társadalmi okokból lehetetlennek tartotta.

29 Uo. 41–44.

30 Indoklása szerint a nők testi és szellemi „kifejlődése” korábban fejeződik be, mint a férfiaké, és 16 éves korban a gyakorlat szerint is befejezik a tanulást. (Uo. 53–54.)

31 Az intézményt hangsúlyozottan középiskolának nevezte: „Középiskolának nevezem ezen intézeteket nem egészen azon értelemben, mint a gymnasiumokat s reáliskolákat, melyek a tudományos főtanodákra készítenek elő, hanem azért, mert félek, hogy ha felsőbb nőtanodának nevezem, még azt gondolnák, hogy akadémiai főtanodát ohajtok, melyben az oktatás mérve egyfelől a népiskolai, másfelől a tudományos akadémiai oktatás között középen áll. Azután még eljöhethet az idő, midőn ezek mellett vagyis ezek fölé magasabb női tanintézeteket is gyakorlati haszonnal állíthatunk, s majd azok legyenek a női fensőbb tanodák.” (Uo. 57.)

32 A lányok az iskolát elhagyva szellemileg önállóak legyenek – fogalmazta meg a célt –, műveltségük ezért rendszeres, önmagában egészet képező, részeiben összefüggő legyen. (Uo. 53.)

33 Mindkét év befejezett képzést adna, a korábban tanultakat egészítenék ki. (Uo. 90–91.) (Lásd XXVII. táblázat.)

34 Uo. 50–58.

szempontjából szükségesnek tartotta, hogy minden osztálynak ún. állandó osztálytanítója legyen.³⁵

A legfontosabb kötelező tárgyként a magyar nyelvet és irodalmat jelölte meg. Két idegen nyelv (a német és a francia) kötelező tanítását javasolta és egy további választhatóét.³⁶ A latin és a görög oktatását csak azért nem támogatta, mivel az egyetemre való felkészítés nem szerepelt az iskola céljai között. Kimaradásukat pedagógiai szempontból szerintem semmi sem indokolja. A számtan és a mértan tananyag mélységét és nagyságát tekintve – tervei szerint – nem érné el a fiú-középiskolákét. Az embertanon belül szerepelne az egészségtan, és az órarend részét képezné az ének és a „női munkák” nevű tárgy is. A háztartástan ellenben nem lenne külön tárgy.³⁷ A heti óraszám minden osztály estében a javaslat szerint 30 lenne (lásd XXVII. táblázat). Ha a tárgyakat nézzük, azok lényegében megegyeznek a reáliskolában oktatottakkal. Molnár szerint ugyanis a két nem középiskolája között a különbségnek nem a tárgyakban, hanem a következőkben kell állnia:

- a tanítás módszere,³⁸
- az egyes tárgyak oktatásának némileg különböző céljai,
- ugyanazon tárgyak részben más tartalma.

Nagy lett volna a különbség viszont az egyes tárgyakra fordított időt illetőleg. A tervezet szerint a női középiskolában a képzésben az idegen nyelvoktatás (22,5%) és humán jelleg (magyar: 15%, történelem: 10%) dominált volna. A természettudományokra (13,3%) és a matematikára (számtan és mértan együttesen mindössze kb. 8%) fordított idő alacsony lett volna.³⁹

A javaslat szerint a női középiskolában középiskolai tanári képesítéssel rendelkező tanárok tanítanának. Az igazgató mellett hét tanár alkalmazásával számolt, akik középiskolai szintű fizetést kapnának. A nevelés érdeke Molnár szerint megköveteli, hogy nők is tanítsanak az iskolában, konkrét arányt azonban szándékoltan nem javasolt. Megfelelő képzettség hiányában ők az alsó osztályokban magyart és németet, vallást, testgyakorlást, női munkát és angolt taníthatnának. Véleménye szerint az igazgató is lehet nő, ha „pedagógiai ügyességgel” és megfelelő – általa pontosan nem körülhatárolt – tudományos képzettséggel bír. Az intézményt internátus egészítené ki.⁴⁰

35 Az állandó osztálytanító az a tanár, aki az adott osztályban a legtöbb tárgyat tanítja. Amennyiben az illető férfi, legyen mellette állandó osztálytanítónő – javasolta. (Uo. 59.)

36 Angol nyelvet azok tanulnának, akik tudnak németül. (Uo. 64.)

37 A legszükségesebb tudnivalókat szerintem más tárgyak keretében el lehetne sajátítani. (Uo. 81.)

38 Kevésbé tartotta jónak például előadás tartását. A házi feladatok számát csökkentette, 13 éves kor után pedig elhagyta volna. A képzésben inkább az egyéni jelleget érvényesítette volna. (Uo. 59.)

39 Árnyaltabb nemzetközi összehasonlítást a rövidebb képzési idő miatt nem lehet tenni. A német és az osztrák felsőbb leányiskolák általános jellemzői azonban – mint a modern idegen nyelvek oktatásának fontossága, a reáltárgyak elhanyagolása, a női tárgyak tantervébe illesztése – a női középiskolai képzésre is vonatkoztak volna. (Figyelemreméltó, hogy a történelem oktatására arányait tekintve ebben az iskolában jutott volna a legtöbb idő.)

40 MOLNÁR 1877, 60–90

A női középiskola a fiú-középiskolai oktatáshoz célkitűzéseiben, a képzés szintjében, melységében közeli, de a módszereket, az oktatás tartalmának több részletét tekintve attól különböző, speciális képzést akart nyújtani. Hazai jelentősége abban állt, hogy deklaráltan középiskola akart lenni.

3. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK ALAPÍTÁSA

Molnár lobbitevékenysége sikeresnek bizonyult. Trefort támogatást adott, hogy tanulmányozza a németországi felsőbb leányiskolák működését. A látogatásra 1873 őszén került sor. Két évvel később megszületett a javasolt intézmény *Budapesti Állami Felsőbb Leányiskola* néven. Az iskola elnevezése a német szóhasználatot tükrözte. Molnár korábbi terveivel ellentétben szervezete nem a 4 (+1 vagy 2) osztályos felosztást követte, hanem egyéves előkészítőből és négyéves ún. középiskolai tanfolyamból állt. A felvételt mind az előkészítőbe, mind az első középiskolai osztályba meghirdették. A tanítás október 20-án kezdődött a 16, illetve a 33 tanulóval. Az iskola vezetőjévé a miniszter Molnárt nevezte ki. A tantestületet öt férfi és két nő tanár alkotta.⁴¹ Az intézmény tantervét az első év tapasztalatai alapján véglegesítették. Az oktatásban a humán jelleg dominált, az általános műveltségi tárgyakat a női hivatásra felkészítő órák egészítették ki. (Lásd XXVIII. táblázat.) Az intézményt létrehozó rendelet az eredeti molnári célokat tartalmazta. Eszerint a felsőbb leányiskola célja „... *alkalmat nyújtani arra, hogy benne társadalmunk nőtagjai nemük sajátlagossága és a társadalmi viszonyok által felvértezett, de egyszersmind oly mérvű általános műveltséget szerezzenek, amely egyfelől élet-hivatásukra szükséges és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját élet-céljaiknak érdekében gimnáziumi és reáliskolai középiskoláikban nyerhetnek.*”⁴² E célkitűzéssel nem mindenki értett egyet. Volt, aki helytelenítette a fiú-középiskolák mintául vételét.⁴³

A felsőbb leányiskola fennállása második évében párhuzamos első osztályt indított. Egy évvel később már mind a három alsó osztály párhuzamos volt.⁴⁴ 1879-ben az iskola a 12440. sz. rendelettel új szervezetet kapott, hatosztályossá alakították 10–16 éves lányok számára. Módosult az órarend is (a francia rovására, a matematika és a reáliák előnyére).⁴⁵ 1883-ban ismét új szervezetet és tantervet kapott az iskola. A legfontosabb változás az volt, hogy a beiskolázás idejét egy évvel korábbra tették. A tananyag óraszámcsökkentéssel lényegében változatlan maradt.⁴⁶ (Lásd XXIX. táblázat.) Porosz

41 Az egyik tanárnő angolt, a másik testgyakorlást és női munkát tanított.

42 Idézi OTROK 1905, 152.

43 FELMÉRI 1985, 29.

44 SCHWARZ 1938, 51.

45 Az egyes rendeletek csak az állami felsőbb leányiskolákra vonatkoztak. A rendeletekről bővebben NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969.

46 A magyar órák száma 32-ről 28-ra, a számtané 15-ről 13-ra, a természettan és az egészségtan 21-ről 17-re, a történelemé 18-ról 13-ra, a földrajzé 8-ról 6-ra csökkent, a francia órák száma viszont nőtt: 15-ről

mintára az igazgatók mellé – ahol internátus is működött – igazgatónőket állítottak.⁴⁷ Az intézmény középiskolai jellege – részben a középiskolai törvény hatására – fennmaradt.⁴⁸ Érettségi vizsgát azonban nem tehettek tanulói.

Két év múlva a tanterv újfent módosult. A változtatást az indokolta, hogy a létrehozott állami intézmények⁴⁹ közül egyedül a budapesti vonzott elegendő számú tanuló, főként a nagypolgárság köréből. Itt az 1880-as években is voltak párhuzamos osztályok. A peremvidékeken működő iskolák (Trencsén, Máramarossziget, Sopron, Lőcse), amelyek egyszerre voltak hivatottak a műveltséget és a magyarságot terjeszteni, viszonylag alacsony osztályátlagot tudtak csak felmutatni. Ezért – a mutatkozó iskolai kezdeményezéseket megerősítve – az oktatáspolitikai internátusok létrehozását sürgette.⁵⁰ A tantervet felülvizsgálták (az összóraszám jelentősen emelkedett (13 órával), a francia, a német, a számtan órák száma nőtt, míg a magyaré csökkent), a tanítási módszereket újragondolták. Új tárgyként kezdték oktatni a háztartástant és könyvvitelt (lásd XXX. táblázat). Az oktatás ellenében felértékeltek a nevelői tevékenységet: „*a társadalomnak nem tudományosságot szegélyező, még kevésbé tudákos, hanem józan értelemmel bíró, az ismeretek alaptételeit tudó, helyesen gondolkodó, munkaszerető és munkálkodni tudó szerény és vidám nőkre van szüksége.*” [...] „*Az ismeretekből nem a soknak összehalmozása, hanem azok alaptételeinek megtanítása s logikai egésszé alakítása legyen a helyes mérték.*”⁵¹ A felsőbb leányiskola a reformmal eltávolodott a fiú-középiskoláktól. A fiú-középiskoláknak megfelelő műveltség átadása – mint célkitűzés – elmaradt, helyére általános célok kerültek: „*az iskola a növendékeinek lelkét a jó, a szép és az igaz iránt valóssággal megnyerni iparkodik, s gondosan kerüli mindazt, a mi csak álműveltséget eredményezne.*”⁵² Az új elképzelés szerint a felsőbb leányiskolában csak annyit kell tanítani, hogy a „*tanulók a tanultakat értsék, és adandó alkalommal megfelelő biztonsággal alkalmazni is tudják.*”⁵³ A felsőbb osztályokban már nem volt kötelező középiskolai tanárt alkalmazni, hanem a

18 órára. Két új tárgy (szépiprás, testgyakorlás) tanítását vezették be, az angol továbbra is fakultatív maradt. Az összóraszám szinte mindegyik osztályban csökkent: 28-ról 26-ra a II-ban, 27-ről 26-ra a III-ban, 28-ról 25-re a IV-ben, 27 maradt az V-ben, 28-ról 27-re mérséklődött a VI-ban. (KRAMMER 1916b, 170.)

47 SCHWARZ 1938, 52.; SEBESTYÉN 1885b, 423.

48 SEBESTYÉN 1887, 246–247.

49 A budapesti mellett az állami iskolák: Máramarossziget (alapítva 1877-ben), Trencsén (1877), Lőcse (1881), Sopron (1881), Besztercebánya (1883), Pozsony (1883), Temesvár (1884). Miskolcon az evangélikus leánynevelőintézet 1879-ben alakult felsőbb leányiskolává. Kolozsvárott a város állami támogatással 1880-ban alapított felsőbb leányiskolát. Az állami kezdeményezésre szükség volt, mert sem a felekezetek, sem a községek nem tudtak (nem akartak) erre a célra áldozni. (MÖSZL 1884, 41.; KRAMMER 1916b, 169.)

50 Az első internátusok Máramarosszigeten, Trencsénben és Kolozsvárott iskolai kezdeményezésre jöttek létre. 1883-ban és 1884-ben már az állam állított bentlakó intézeteket, illetve átvette ezeket (Besztercebánya, Máramarossziget, Pozsony, Temesvár). Utóbb a többi iskola mellett is létrejöttek kollégiumok (Lőcsén 1886-ban, Sopronban 1887-ben, Trencsénben 1894-ben). Ezt követően az internátust általában már az alapításkor létrehozták. (KRAMMER 1916b, 171.)

51 Idézi -n. 1883, 413.

52 Idézi SEBESTYÉN 1885b, 420.

53 Uo.

polgári iskolai tanítói képesítést is elfogadták, az alsóbbakban pedig több rokon tárgyat egy tanárnak kellett tanítania. Előírták, hogy a hét rendes tanár közül három nő legyen. A tanterv nem érintette a tananyagot, csak az osztályonkénti elosztást és a heti óraszámot.⁵⁴

A változások ellenére a túlterhelést felvető kritikák nem szűntek meg: egyesek további könnyítést láttak volna helyénvalónak, valamint a női jelleg határozottabb megjelenítését.⁵⁵ Más – a klasszikus nyelvek kivételével – a tananyagot a fiú-középiskolákéhoz igazította volna, és az eredeti molnári koncepcióhoz közelítve csak a módszerekben tett volna különbséget. A VKM-ben meginduló tárgyalások⁵⁶ hatására konkrét javaslatok is születtek.⁵⁷ 1887-re elkészült az újabb, immár az 5. tanterv, amelyet összhangba hoztak a többi leányiskola tantervével. A tananyagot csökkentették,⁵⁸ egyes tárgyaknál a célokat is lejjebb szállították, a tanmenetet módosították, a nevelésnek a korábbinál nagyobb fontosságot tulajdonítottak. (Óraterv a Függelékben [XXXI. táblázat].) Mivel a vidéki iskolák (Máramarosziget, Trencsén, Sopron, Lőcse, Pozsony, Besztercebánya, Kolozsvár, részint Temesvár) felső osztályait olykor még elindítani is nehéz volt, a felsőbb leányiskolák két típusát különböztették meg. A hatosztályos intézményeket elsőrendűnek nevezték el, mellettük fennállhattak négyosztályos, ún. másodrendű felsőbb leányiskolák is. Az alsó négy osztály tantervét – a francia nyelv kivételével – lényegében azonossá tették a szintén új tantervet kapó polgári leányiskoláéval, megkönnyítve a két iskolatípus közötti átlépést. A felsőbb leányiskola mindkét típusából tovább lehetett lépni a tanítónőképzőbe.⁵⁹ Az elsőrendű felsőbb leányiskolák órarendjében ezért helyet kapott az egészségtan és a nevelés-tan.⁶⁰ Ezt a lehetőséget utóbb többen kifogásolták, mert attól tartottak, hogy tovább növeli a tanítónők szerintük eleve túl magas számát.⁶¹ A felsőbb leányiskolák feletti felügyeletet a rendelet megosztotta: pedagógiai vezetőül miniszteri biztost kaptak, adminisztratív ügyekben pedig a (népiskolai) tanfelügyelők alá rendelték őket.⁶² (Eddig a budapesti iskola közvetlen miniszteri, a többi intézmény – 1884 óta – miniszteri biztosi felügyelet alatt állt.)⁶³

Az új szervezet előnyeit a polgári leányiskolák igyekeztek kihasználni. A budapesti iskolák memorandumban kérték átalakításukat felsőbb leányiskolává.⁶⁴ (Az átalakítás azonban nem valósult meg, Budán ezért a polgári iskolát végzetteknek szülői

54 Uo. 421.; KRAMMER 1916b, 172.

55 A felsőbb leányiskolák ügyében ..., 1887, 41.; KERÉKGYÁRTÓ 1887, 44.; THURÁNSZKY 1887a, 98–102.

56 Trefort a témában 1887 januárjában értekezletet hívott össze. (KRAMMER 1916b, 173.)

57 Lásd pl. GÚTA 1887, 152–158.

58 Az összóraszám 7%-kal csökkent (166-ra).

59 Felvételi nélkül felvették a jelentkezőket a III. osztályba. (KRAMMER 1916b, 173.)

60 A két tárgy egyben a női hivatásokra való felkészítést szolgálta.

61 Nőnevelési Szemle, 1887, 374.; Nőnevelési Szemle, 1888, 52–53.

62 SEBESTYÉN 1887, 247–254.

63 KRAMMER 1916a, 174–175.

64 A fővárosi polgári leányiskolák átalakítása felsőbb leányiskolákká, 1888, 145–146.

kérésre felsőbb leányiskolai magántanfolyamot indítottak.)⁶⁵ Több vidéki polgári leányiskola azonban sikeresebb volt, magasabb presztízsű felsőbb leányiskolává tudott válni, amit végül két fővárosi iskola is el tudott érni.⁶⁶ A reform hatására egyes felsőbb leányiskolák 5 (Sopron, Besztercebánya, Pozsony), mások 4 évessé (Trencsén, Máramarossziget) alakultak át. Teljes maradt a budapesti, a kolozsvári, a lőcsei és lett az új szegedi felsőbb leányiskola.⁶⁷ Megszervezték a felsőbb leányiskolai tanárképzést is. A képesítést a polgári iskolai tanítóképző elvégzését követő egyéves tanfolyamon lehetett megszerezni.⁶⁸

A felsőbb leányiskola célja, feladata és helye az oktatási rendszerben az újabb és újabb reformok ellenére vitára adott okot. A középiskolai jelleg elvesztése sokak nemtetszését váltotta ki.⁶⁹ De Gerando Antonina, a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatója 1888-ban kérvényt intézett a Képviselőházhoz. Helytelenítette, hogy a budapesti iskolát kivéve a nőoktatás alig emelkedik az elemi népiskolai szint fölé. „Középoktatást” kért, nem a fiú-középiskolákéhoz hasonló – hangsúlyozta, hanem annak megfelelőt, ahogy az 1883-ig a tantervekben szerepelt. A követelések hátterében a tanárok és tanítónők között az állásokért folytatott küzdelem is meghúzódott.⁷⁰ Volt, aki a felsőbb leányiskola szakiskolává alakítását javasolta kereskedelmi, ipari képzéssel, más a túlterhelésre panaszkodott, vagy a női jelleg erősítését kérte.⁷¹ Az 1890-es években a fenntartókat a megnyilvánuló társadalmi igény arra ösztönözte, hogy a felsőbb leányiskolákat továbbképző tanfolyamokkal egészítsék ki. A felsőbb osztályok a bővítések ellenére továbbra is kevés tanulóval indultak.⁷²

A felsőbb leányiskola az ONE tanfolyamától szervezettségével, kiforrottságával különbözött. (Ez annak is köszönhető volt, hogy az állam mellé állt: fenntartásba vette, elfogadta, s ezzel egységesítette óratervét. Így tudott a magán és a felekezeti leánynevelő intézetek színvonala fölé emelkedni.) Az alapítók törekvése volt, hogy helyet találjanak az iskolának a magyar közoktatási rendszerben: a fiú-középiskolákkal párosították. A leánynevelést a felsőbb leányiskola nyújtotta rendszeres képzéssel a középiskolai szinten kívánták bővíteni. A leánynevelés intézményes és általános megszervezésében létrejött – a polgári leányiskolákéhoz és a tanítónőképzőkhöz hasonlóan – ezért mérföldkőnek tekinthető. Később a felsőbb leányiskola besorolása bizonytalanná vált: inkább középfokú iskola lett, mint középiskola.

65 Felsőbb leányiskolai magánoktatás Budán, 1889, 58–59.

66 Az átalakult iskolák székhelye: Lőcse, Eger, Temesvár, Nyitra, Szatmárnémeti, Debrecen stb. (felekezeti), Szeged, Budapesten kettő (községi). (KRAMMER 1916b, 176.)

67 Uo. 444–445.

68 SEBESTYÉN 1888, 450.

69 Vö. A felsőbb leányiskolákról..., 1888, 271.

70 Női középoktatás, 1888, 432–433., 439–441.

71 THURÁNSZKY 1890, 105–106., 111–112.

72 KRAMMER 1914, 342.

4. A LEÁNYGIMNÁZIUM ALAPÍTÁSÁNAK FELVETÉSE

Leánygimnázium alapítására Magyarországon már korábban is mutatkozott törekvés. Báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter és Molnár Aladár a budai tanítónőképző intézet gimnáziummá nyilvánítását indítványozta. Erre azonban nem került sor. Lányok vagy polgári leányiskolába vagy felsőbb leányiskolába vagy leánynevelő intézetbe járhattak. Csak ritkán fordult elő, hogy lány gimnáziumban tanult.⁷³ Jogszerűen erre a Trefort-féle középiskolai törvényt követően is lehetőség nyílt, hiszen az nem zárta ki leányok magántanulását. A nők egyetemi tanulmányának lehetővé válása az Egyesült Államokban és több európai országban, valamint a felsőbb leányiskola jellege körüli viták hozták újra elő leánygimnázium alapításának kérdését.

1890 körül a sajtóban egyre többször jelent meg a „női gymnasium” felállításának kérdése egyelőre elvi szinten.⁷⁴ 1890-ben a vidéki felsőbb leányiskolai igazgatók memorandumot nyújtottak be a miniszternek, amelyben kérték a középiskolai rangot, a „női középiskola” elnevezést, az iskolák főigazgatói hatáskörrel felruházott miniszteri biztos alá rendelését, és hogy csak középiskolai vagy felsőbb leányiskolai pedagógusokat alkalmazzanak.⁷⁵ Ezzel szemben voltak olyanok, akik elítélték ezeket a törekvéseket, és azt hangsúlyozták, hogy a felsőbb leányiskola még mindig nem készíti fel eléggé a lányokat természetes hivatásukra, és tanároknak nők alkalmazását szorgalmazták. Középiskolára amúgy sincs szükség, mert nincs női egyetem – húzták alá.⁷⁶ Egyéb elképzelések is születtek: az *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület* a polgári leányiskola és a felsőbb leányiskola alsó négy osztályának összevonását szorgalmazta „alsó női középiskola” néven. Véleménye szerint ugyanis egyik sem népiskola, hanem magasabb tanintézet, s ugyanabból a társadalmi közegeből veszi tanulóit.⁷⁷

1891-ben Vikár Béla etnográfus a leányok és a fiúk számára közös középiskola felállítását kezdeményezte gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternél. A visszautasítás miatt az általa szerkesztett *Élet* c. folyóirat hasábjain a társadalomhoz fordult segítségért.⁷⁸ Felkérésére Hampelné Pulszky Polyxéna javaslatot dolgozott ki. Ő azonban kimondottan lányok oktatására szolgáló középiskola, 9 osztályos leánygimnázium felállítását támogatta.⁷⁹ Vikár taktikai okokból Hampelné koncepciója mellé állt. A *Nemzeti Nénevelés*⁸⁰ és a *Hét* c. folyóirat az olvasók véleményét kérte a leánygimnázium felállításának lehetőségéről. A nézetek ugyan megoszlottak, de a többség támogatólag nyilatkozott. A leánygimnáziumot ellenzők szerint a lányok művelődésével csorbulnak a hagyományos női értékek. A támogatók a leánynevelésnek az ország fejlőd-

73 KÉRI 2008, 103.

74 Az 1890-es évek elején a fiú-középiskolai reform is napirenden volt, felmerült az egységes középiskola létrehozásának lehetősége.

75 Az állami felsőbb leányiskolák, 1890, 541.; A felsőbb leányiskolák reformja, 1891, 24–38.

76 LÁZÁRNÉ KASZTNER 1891, 1–6.

77 PÁSTHY 1891, 97–100.

78 VIKÁR 1893, 5–7.

79 HAMPELNÉ PULSZKY 1892, 146–150.

80 FELMÉRI 1892, 285–292.

désében betöltött szerepét, a nőnevelés kiterjesztésének elkerülhetetlen szükség-szerűségét, a nők munkába állásának jogát és gazdasági fontosságát hangsúlyozták. Az iskola alapítása érdekében konkrét lépések is történtek: tanárokat kértek fel, kidolgozták az óratervet, megfelelő helyet kerestek, meghírdették a beiratkozást, stb. Az első osztályt 1892 őszén kívánták megnyitni. Erre azonban a VKM engedélyének hiányában nem került sor. A kudarc okát az alapítás előkészítetlenségében, valamint az iskolatípus megválasztásában jelölhetjük meg. Leánygimnázium indítása az intézmény számára az érettségi tartásának jogát vindikálta volna, s ezzel az érettségi és az egyetemi felvételi általános engedélyezését eredményezhette volna, ezt pedig az oktatási kormányzat nem akarta.⁸¹

A lányok középfokú oktatásának reformját az 1890-es évek elején a középiskolai tanáregylet is napirendre tűzte. Felhívására számos javaslat érkezett. Többen (Geőcze Sarolta, Galauner Lujza) a középfokú leányiskolák egységesítését indítványozták. Mások ellenben az oktatás tudományosabbá tételét akarták elérni, a felsőbb leányiskolát a gimnáziumhoz hasonlóvá kívánták tenni.

Geőcze Sarolta polgári leányiskolai igazgatónő egységes leány-középiskola felállítását szorgalmazta. A hatosztályos felsőbb leányiskolához hároméves gyakorlati képzést kapcsolt volna arra hivatkozva, hogy a nők egyre nagyobb számban jelennek meg a munkaerőpiacon. Ennek egyik oka véleménye szerint, hogy az értelmiségiek körében csökken a házasságkötések száma. A felsőbb leányiskolában nagy súlyt adott volna a női hivatásokra előkészítő tárgyaknak: a lélektannak, a neveléstannak és az egészség-tannak, valamint a női jellemet fejlesztő tárgyaknak, mint az irodalom és az esztétika. A „luxus” tárgyakat, azaz a franciát, az angolt és a zenét fakultatívvá tette volna. Helyettük esetleg valamelyik hazai nemzetiség nyelvét illesztette volna a tantervbe. A felsőbb leányiskolai tanárok alkalmazását Geőcze nem kötötte volna egyetemi végzettséghez, mert szerinte az egyéniség ennél fontosabb. A felsőbb osztályokban tartotta szükségesnek nők alkalmazását. Ezen megállapításai mögött – a külföldön is megfigyelhető – tanár–tanítónő–ellentét, pozíció- és megélhetési harc húzódnak. Az új felsőbb leányiskolát, mivel lezárná a lányok képzését, felsőfokú intézménnyek tekintette volna.⁸²

Két évvel később Galauner Lujza szintén a középfokú leányoktatás egységesítését javasolta. A tanító-, óvónőképző, valamint az ipari és a kereskedelmi szakiskolákat véleménye szerint sokan csak azért látogatják, hogy 16 éves korukig felügyelet alatt, értelmesen töltsék el idejüket, tanult szakmájukban elhelyezkedni azonban nem akarnak. Az ő oktatásukat is szolgálná a felsőbb leányiskola, amely elsősorban a női hivatásokra készítene fel. Ezért tanítania kell – véleménye szerint – kézimunkát és neveléstant rendes, franciát pedig fakultatív tárgyként. Ezzel értelmét vesztené szerinte a polgári

81 Bővebben lásd RÉBAY 2008, KÉRI 2008, 106–109.

82 GEŐCZE 1892, 213–221.

iskola különállása, hiszen az iskolák közötti különbség csak abban állna, hogy 4 vagy 6 osztályosok.⁸³

Egy másik javaslat ugyanebből az időből a nők felsőbb leányiskolai humán képzésének erősítését szorgalmazta, tehát a gimnáziumhoz közelítette volna. Bevezette volna a latin oktatását az V. osztályban, fakultatív tárgyként tanította volna az angol helyett az ó- és az újjörögöt. Másvalaki elegendőnek tartotta volna a görög irodalom ismertetését.⁸⁴ 1893-ban a budapesti állami felsőbb leányiskolában kétéves ideiglenes tanfolyam indult, amely alkalmat adott a végzeteknek általános műveltségük bővítésére és elmélyítésére. A tanított tárgyak megfeleltek a gimnáziumban oktatottaknak.⁸⁵

A felsőbb leányiskolák reformja az 1890-es évektől – hullámokban – újra és újra napirendre került. Geőcze Sarolta 1899-ben új javaslattal állt elő, a polgári megtartása mellett a felsőbb leányiskolákkal szembeni jogos kritikák (drága, rossz az elhelyezésük, aránytalanul magasabb a tanárok fizetése, rangfokozata stb. mint a polgáriban) orvoslását javasolta. Megtartotta volna a polgári leányiskolát, és a felsőbb leányiskola két utolsó osztályában a női hivatásra felkészítő tárgyak bevezetését javasolta.⁸⁶

A felsőbb leányiskola középiskolai jellege tehát az 1880-as évek végétől képlékennyé vált. Felügyeletükben is megmutatkozott helyzetük instabilitása: a népiskolák és a középiskolák között álltak. Problémát okozott, hogy a két felügyeleti hatóság illetékességi köre nem volt minden kérdésben teljesen tisztázott. Személyi ügyekben – a kialakult gyakorlat szerint – a tanfelügyelő döntött, a „szellemi” irányítás pedig a miniszteri biztos feladata volt. Volt, aki a felügyeleti rendszert tette felelőssé a felsőbb leányiskola minőségének és státusának romlásáért: hogy tananyagát tekintve közeledett a polgári iskolához. Különbség lényegében a francia nyelv tanításában volt. (A felső két osztályban a polgáriból átiratkozóknak 1895-től franciából felmentést is adhattak.) 1891-ben szó volt arról, hogy a felsőbb leányiskolákat főigazgatói hatáskör alá helyezik, de a VKM közoktatási ügyosztálya vezetőjének ellenzése miatt ez a terv nem valósult meg. Az iskolák kettős felügyeletét 1897-ben szüntették meg, mikor kivették őket a tanfelügyelők hatásköréből, és egységesen külön közeg, a miniszteri biztos szakfelügyelete alá helyezték.⁸⁷ 1897-től az V–VI. osztályban csak középiskolai tanári végzettséggel lehetett tanítani.⁸⁸

A felsőbb leányiskolák száma – részben a polgári leányiskolákhoz való közeledésnek köszönhetően – folyamatosan gyarapodott. 1894/95-ben már 23 intézmény működött az országban 4165 tanulóval, míg 1900/01-ben 27 intézmény 4911 tanulóval. Új

83 GALAUNER 1894, 170–174. (Kerékgyártó Elek szerint a leányiskola a társadalom egy része számára „elhelyező intézmény”. Ezért nevelőintézet kell hogy legyen, a női élethivatásoknak nincs szüksége mélyenjáró tudományokra – vélte. [Kerékgyártó 1895, 19–21.])

84 (n. n.) 1893, 115.

85 (n. n.) 1893, 454–455.

86 GEŐCZE 1899, 211., 218–222.

87 SZEPESI 1897a, 102–104., 1897b, 230–239.

88 KRAMMER 1916a, 365.

felsőbb leányiskolák alakultak az ország központi, magyarlakta területein is: Szeged, Mezőtúr, Eger, Pápa városában.⁸⁹

A felügyelet kérdésének rendezése ellenére a felsőbb leányiskola félig középiskolai státusa megmaradt, sőt az 1895-ben és az 1896-ban bekövetkezett változásoknak köszönhetően állandósult. (Ennek ellenére hivatalosan – ahogy ezt a *Magyar Statisztikai Évkönyv* szerkezete is tükrözi – a népiskolák közé sorolták.) Az iskolák és tanulók számának fokozatos növekedése (lásd XXXIX. táblázat) jelezte, hogy a társadalom korábbi fenntartásai a lányok magasabb szintű formális oktatásával szemben a századfordulóra nagyrészt megszűntek.

5. LEÁNYGIMNÁZIUM ÉS/VAGY FELSŐBB LEÁNYISKOLA?

A kolozsvári és a budapesti egyetem javaslatára 1895-ben kiadott királyi felsőbb elhatározás, majd az ennek nyomán született miniszteri leirat⁹⁰ és rendelet⁹¹ megnyitotta az egyetem bölcsészettudományi és orvosi karát, valamint a gyógyszerészképzést a nők előtt. A miniszteri rendelet elismerte a – hangsúlyozottan művelt és előkelő körökből származó, tehetséges – nők jogát a tudományos pályára. Báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis helytelennek, társadalmilag igazságtalannak találta, hogy a nőket már elvben kizárják a tudományos pályákról, az ezekhez vezető felsőoktatásból.⁹² Aláhúzta azonban, hogy a nőknek elsősorban családjukban kell megtalálniuk hivatásukat, sőt a magasabb tanulmányok is arra szolgálnak, hogy ezen feladatuknak még inkább eleget tudjanak tenni.⁹³ A belépéshez szükséges érettségit a lányok magántanulóként teheték le fiú-középiskolákban.⁹⁴ Ennek megkönnyítése érdekében a miniszter megengedte, hogy a latin rendkívüli tárgyként szerepeljen a felsőbb leányiskolákban. A tankerületi királyi főigazgatókhoz írt körrendeletében

89 Felsorolása azon mozzanatoknak, melyek a felsőbb leányiskolák, polgári iskolák, valamint a kereskedelmi és iparoktatás körében 1894 óta a haladást mutatják. I. Felsőbb leányiskolák. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. (K 721-2/c-1903.)

90 1895. december 19-én kelt 67.719. sz. miniszteri leirat a budapesti és a kolozsvári egyetem egyetemi tanácsának.

91 1895. december 31-én kelt 72.039. sz. miniszteri rendelet a tankerületi királyi főigazgatókhoz.

92 „... azon nőt, kit szellemi képességei arra jogosítanak, hogy tudományosan kiképezze magát s magának a tudományos pályák valamelyikében állást biztosítson, ezen az életfenntartásra irányuló törekvéseiben támogassa azszal, hogy a tudományos pályán való boldogulás lehetőségéről el ne záróssék.” (A magyar középiskolai oktatás és a vele kapcsolatos intézmények fejlődése dr. Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter idejében. MOL VKM K 721 3. csomó 2/d. tétel 1883–1903. Középiskolák [K 721-2/d-1903.]

93 VKM. 1895. 65.719. sz. a. 1895. december 19. budapesti és kolozsvári egyetemek tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti orvosi és gyógyszerészeti pályára lépése tárgyában, 1896, 1–3.

94 A VKM 1895. 72.039. sz. a. rendelete a nők középiskolai tanulmányára vonatkozólag, 1896, 25–26.

hangsúlyozta, hogy a lányokkal szemben a vizsgákon ugyanazon követelményeket kell támasztani, s hogy a vizsgalehetőség csak a valóban tehetséges és szorgalmas lányokat illesse meg.⁹⁵

A fiú-középiskolák koedukálttá tételéről azonban nem volt szó. A miniszter,⁹⁶ a nőmozgalom, a szakma a lányok számára megfelelő előkészítő iskolák létrehozásában gondolkodott, ahol a szükséges ismeretek megszerzésén túl le lehet tenni az érettségi vizsgát. Két különböző elképzelés körvonalazódott: egyesek a felsőbb leányiskola kiegészítését, míg mások új középiskola létrehozását indítványozták.⁹⁷ Ahogy fentebb láthattuk, mindkettőnek volt előzménye. A vélemények az 1896 nyarán megrendezésre került *III. Országos Tanügyi Kongresszuson* ütköztek. *A leányok középfokú oktatásának reformjáról, tekintettel a nők egyetemi képzésére* c. témában előadás megtartására felkért Szuppán Vilmos és Marusák Pál felsőbb leányiskolai igazgatók a felsőbb leányiskola reformjában és tanfolyamokkal történő kiegészítésében látták a megoldást, a tervezett nyolcosztályos leánygimnázium intézményét pedig elutasították.

Szuppán intézményi keretek között folyó egyetemi előkészítést sürgetett. A magánúton történő felkészülés ugyanis véleménye szerint rendszertelen, hiányos és költséges, az érettségi magában pedig nem bizonyítja a rátermettséget. Elítélte azokat a kezdeményezéseket, amelyek a fiú-középiskolák szervezetének és tantervének átvételével kívántak felsőfokú tanulmányokra felkészítő leány-középiskolát (leánygimnáziumot) létrehozni. A középiskolai törvényre történő hivatkozás, miszerint az nem tesz különbséget a fiú és leány tanuló között, szerinte nem elfogadható. Nézete szerint a törvény eleve csak a tantárgyakat rögzíti, a felosztást, a feldolgozás módszerét nem írja elő. Ebből azt a következtetést vont le, hogy a leány-középiskolák számára más, a fiú-középiskolákétól különböző tanterv is kidolgozható. A teljes egyenlőségtételt kizárja – vélte – a leánynevelés egységes célja: a családi életre történő – természetnek megfelelő – nevelés. Amennyiben ez a cél a leány-középiskolában nem valósul meg, kárt szenved a növendék és a társadalom is – mondta.⁹⁸ A leánygimnázium létrehozása ellen a következő érveket hozta fel:

95 A magyar középiskolai oktatás és a vele kapcsolatos intézmények fejlődése dr. Wlassich Gyula vállás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter idejében. MOL VKM K 721 3. csomó 2/d. tétel 1883–1903. Középiskolák (K 721-2/d-1903.). A nők egyetemi képzéséről lásd KÉRI 2008, 113–123.

96 A miniszteri leirat maga is említette a „később keletkező leánygimnáziumokat”. (VKM. 1895. 65.719 sz. a. 1895. december 19. budapesti és kolozsvári egyetemek tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára lépése tárgyában, 1896, 3.)

97 SCHWARZ 1938, 58.

98 „... a legsúlyosabb vétket követné el növendékei és a társadalom ellen az oly leányiskola, mely szem elől tévesztene a nők legfőbb rendeltetését és csupán arra törekednék, hogy természetüktől idegen célok elérésére képesítse őket. A kenyérkeresetre vezető irány a leányok nevelésében csak annyiban jogosult, a mennyiben kiválóan tehetséges leányoknak, kik helyzetüknél fogva arra utalva vannak, utat nyit a literátus vagy egyéb foglalkozásokhoz. Ezen leányok kiválogatásánál azonban a legnagyobb elővigyázattal és szigorral kell eljárni máskülönben egy női proletariátust teremtünk, mely sokkal szomorúbb, mint a már meglévő férfi proletariátus.” (Idézi NAGY, BEKE, KOVÁCS, HAJÓS 1898, I/2. 1184.)

- az átlagosan tehetségesek egyetemi tanulmányát meg kell akadályozni, ezért a leányok középfokú oktatását nem lehet ennek a célnak alárendelni, az előkészítésnek abban a korban kell kezdődnie, amikor már nyilvánvaló, kinek van hajlama és tehetsége a komoly és céltudatos tanuláshoz;
- a leány-középiskolának az egyetemi tanulmányokra alkalmatlannak bizonyulókát nem szabad elidegenítenie természetes hivatásától;
- az előkészítő iskola kezdetének eltolása a nőnevelés egységessége, az intézmények közötti kapcsolatok megőrzése miatt is lényeges;
- a leánygimnázium túlságosan igénybe veszi a szervezetet, káros az egészségre, ezért testi (vagy szellemi) adottságaik miatt kevesen végeznék el, az érettségizők közül több tanuló egészségi állapotával problémák lennének, a kimaradók pedig csonka képzésben részesülnének;
- külön leánygimnázium felállítása költségesebb, mint a felsőbb leányiskolák átszervezése.

Szuppán mindezt a felsőbb leányiskola átszervezését javasolta. A felsőbb leányiskola és a fiú-középiskola célja szerint ugyanaz: magasabb általános műveltség adása. A felsőbb leányiskolában a képzésnek ezért – ismét, eredeti rendeltetéséhez híven – a gimnáziuménak megfelelőnek kell lennie (nem csak a modern idegen nyelvekben). Ezért egyrészt a tanterv revízióját,⁹⁹ másrészt középiskolai képesítésű tanárok alkalmazását indítványozta, amely biztosítaná nézete szerint a képzés tudományos voltát.¹⁰⁰ Az új tanterv a latin, a görög és a matematika egyes részei kivételével az új leány-középiskolában és a fiú-középiskolákban tervei szerint azonos lenne. Az érettségizéshez így elegendő lenne véleménye szerint a különbséget pótolni egy kétéves kiegészítő tanfolyam keretében, ahol ugyanazok a tárgyak szerepelnének mint a gimnáziumban. Tanfolyamokkal nem egészülne ki valamennyi leányiskola, csak a nagyobb városokban fennállók. Ezekben internátus létrehozását javasolta. A felsőbb leányiskola (osztrák és francia mintára „leány-lyceum” néven) megmaradt volna hatósztályosnak, de a IV. osztálytól bifurkációt tett volna lehetővé: az egyetemre készülők francia és női kézimunka helyett latint, a VI. osztályban nevelés tan helyett görögöt vagy görögpótlót és matematikát tanulnának. Véleménye szerint az ezúton biztosított öt, illetve három év elegendő lenne a szükséges latin és görög tudás megszerzésére. Megszüntette volna a másodrendű felsőbb leányiskolákat. (A leminősített államiak ugyanis átalakultak elsőlegessé, a másodlagos felekezeti felsőbb leányiskolák színvonalát pedig nem tartotta megfelelőnek.)¹⁰¹ Szuppán szerint a rendezést törvényi szintre kell helyezni, így biztosítható az egységesség, a megfelelő színvonal.¹⁰²

99 A tantárgyak között szorosabb kapcsolat létrehozását, egyes tárgyaknál új felosztást javasolt. A középiskoláknak közös műveltséget kell közvetíteniük – mondta, a tantervet ezért közelítette volna a fiú-középiskolákéhoz bizonyos különbségek meghagyásával (pl. rajz, női kézimunka, nevelés-tan tárgyak megmaradása).

100 Javasolta ezért, hogy nőket szükséges számban vegyenek fel a tanárképző intézetekbe, az állam gondoskodjon ösztöndíjról, kollégiumi elhelyezésről, a polgári iskolai tanítók könnyített átképzéséről.

101 Elismerte, hogy a döntéssel megnehezülne az átlépés a polgári leányiskolákból, erre azonban szerinté leginkább Budapesten volt példa. A két intézmény közös tantervét pedig az eltérő óraszámok miatt csak fikciónak nevezte.

102 NAGY, BEKE, KOVÁCS, HAJÓS 1898, I/2. 1182–1195.

A másik előadó, Marusák Pál egyfelől elfogadta, hogy az egyetemek jogosan követelnek ugyanolyan felkészültséget a jelentkező nőktől mint a férfiaktól, de nem éretett egyet azokkal, akik szerint ezt – egyedül – a nyolcosztályos leánygimnáziumban lehesen megszerezni. (A koedukációt, mint lehetetlen ötletet elvetette.) Mivel a lányoknak – vélte – csak töredéke jár azért iskolába, hogy egyetemen továbbtanulhasson, a többség a VI. osztályt követően ki fog maradni. Amennyiben az utolsó két évben – folytatta a gondolatmenetet – csak azok maradnak, akik a felsőoktatásba készülnek, számukra felesleges új iskolatípust létrehozni. Leánygimnáziumok felállítását lehetségesnek sem tartotta. Ugyanis 16–17 éves kortól szerinte a lányoknak női hivatásukra kell felkészülniük, és a nemek közötti fizikai különbség is indokolja a képzés rövidebb voltát. Ezért a felsőbb leányiskolák reformját szorgalmazta. Ezeknek az intézményeknek továbbra is fő feladatuk legyen az általános műveltség adása, másrészt meg kell alapozniuk a szakképzést, beleértve a felsőoktatást. Szerinte a felsőbb leányiskola helyes elvek alapján, megfelelő szervezetben működik. A modern leánynevelés legelhivatottabb középiskolájának nevezte, mivel

- 6 éves képzést ad 16 vagy 17 életévig bezárólag,
- csak azt tanítja, amire a tanulóknak valóban szükségük van,
- alkalmazkodik a nő egyéniségéhez, sajátosságaihoz,
- céljait tekintve valódi középiskola.

Véleménye szerint ha közelebb akarják hozni a fiúk és a leányok középiskolai oktatását, a következő intézkedéseket kell tenni:

- függetleníteni kell a felsőbb leányiskolát a polgári leányiskolától és a tanítónőképzőtől,
- törvényben szabályozni kell,
- meg kell újítani a szervezetet és a tantervet,
- részletes utasítást kell kiadni.

A felsőbb leányiskolát Szuppánhoz hasonlóan Marusák egyetemi tanulmányokra előkészítő kétéves tanfolyammal egészítette volna ki. A tantervet úgy kell összeállítani, hogy tartalmazza mindazon ismereteket, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a leány- és a fiú-középiskola nyújtotta általános műveltség harmonikus legyen – hangsúlyozta. Az egyetemi tanulmányokhoz szorosan kapcsolódó ismereteket a tanfolyam keretében, a fennmaradó ismereteket pedig a felsőbb leányiskolában oktatták volna. A tanfolyamon kiegészítő képzés lenne – javaslata szerint – matematikából, fizikából és latinból. Utóbbi tárgyat az V. osztálytól választhatóvá tette volna (francia helyett vagy mellett).¹⁰³ A tanárokat tekintve Marusák is csak egyetemet végzettek alkalmazását helyeselte.¹⁰⁴

¹⁰³ A lányok így a reáliskolákba járókéhoz hasonló mélységű latin nyelvtudásra tehetnének szert. A görög nyelv esetleges oktatásáról nem szólt.

¹⁰⁴ NAGY, BEKE, KOVÁCS, HAJÓS 1898, I/2. 1197–1204.

Szuppán tíz, Marusák öt határozati javaslatot terjesztett a kongresszus elé, mindketten indítványozták, mondja ki a kongresszus, nem támogatja a leánygimnázium intézményét. A *Nőképző Egyesület* leánygimnáziuma ekkor már előkészítési fázisban volt. A szervezőbizottság elnöke, az intézmény jövődő kurátura (Beöthy Zsolt) és tanára (Alexander Bernát) – mindketten egyetemi (magán)tanárok – felszólalt a leánygimnázium mellett.

Mindketten hangsúlyozták: a leánygimnáziumot alapítani szándékozók nem törekednek a felsőbb leányiskola megszüntetésére, és helytelenítették, hogy ezt az új kezdeményezést – amely szerintük előre nem látható következményekhez vezet – már kezdetekkor elítélik. A szükséges (igényelt) előképzettséget Alexander véleménye szerint a tantervi hiányosságok miatt a felsőbb leányiskolában nem lehet megszerezni, a melléktárgyakkal történő kiegészítést pedig nem tartotta megfelelő megoldásnak. Szerinte az egyetemre készülők számára egyetemre előkészítő iskolát kell létrehozni. Beöthy azt hangsúlyozta, hogy a műveltségnek egy társadalmon belül egységesnek kell lennie. Nézete szerint a nők műveltségének egyenlővé tétele a férfiakéval társadalmi nyereség: az egész ország műveltségi szintje nő, továbbá jobb és nemesebb lesz.

A szakosztályt előkészítő – a tanítónők, nevelőnők és óvónők érdekeit képviselő *Mária Dorothea Egyesület* szervezésében megalakuló – bizottság elnöke, a magyarországi nőmozgalom meghatározó alakja, polgári tanítónőképző intézeti tanár, a Nemzeti Nőnevelés szerkesztője, Sebestyén Stetina Ilona a leánygimnázium intézményét kifogásoló passzus elhagyását indítványozta, helyette a leánygimnázium alapítását üdvözlő határozat beiktatását javasolta. Szuppán Vilmos visszakoázására, mi szerint ő csak azokat a leánygimnáziumokat nem fogadja el, amelyek tanterve teljesen megegyezik a (fiú) gimnáziumokéval, kompromisszum született: a leánygimnáziumot elutasító határozat kimaradt, és az elnevezés kérdésében sem döntöttek. A szakosztály elfogadta Szuppán javaslatát a felsőbb leányiskola reformjáról (bifurkáció és kiegészítő tanfolyam), de csupán mint lehetséges megoldást.¹⁰⁵

A szempontunkból kiemelendő határozati javaslatok az alábbiak.

„4. A kongresszus a felsőbb leányiskolákban is látja azt az intézetet, melyre szervezetének és tantervének amúgy is kívánatos revíziója mellett rá lehet bízni a kiváló növendékeknek egyetemi tanulmányokra való előkészítését.

5. A felsőbb leányiskola szervezete úgy módosítandó, hogy hat év alatt a nemzeti szempont alkalmazása és a modern nyelvek irodalmának felhasználása mellett megadja a leánynak a nemzet közös műveltségének azon részét és irányát, melyet a vezető osztály férfi tagjai a gymnasiumban vagy reáliskolában szerezhetnek.

6. Ott, ahol annak szüksége mutatkozik, a felsőbb leányiskola IV. osztályától kezdődő bifurkáció mellett (francia, neveléstan, gazdaságtan egyfelől, latin, görög, mértan másfelől) a VI. osztály fölé két évre terjedő felső tanfolyam állítandó, melyen a sikerrel végzett növendékeknek alkalom adatik az érettségi vizsgálat letételéhez szükséges ismereteket megszerezni.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Uo. 1205–1208.

¹⁰⁶ Uo. 1196.

A kongresszuson javasolt átfogó oktatási reformra évekig nem került sor. Az egyetemi tanulmányokhoz szükséges előképzettséget a nők társadalmi, iskolai kezdeményezéseknek köszönhetően szerezhették meg. Erre – a korábban is lehetséges magánúton végzett tanulmányok mellett – a kongresszusi állásponttal egybevágóan két út kínálkozott: új, érettségit adó leány-középiskola alapítása vagy a felsőbb leányiskola kiegészítése érettségit adó tanfolyammal.

Az ország első leánygimnáziumát az *Országos Nőképző Egyesület* – ismételten vállalva a kezdeményező szerepet – az 1896/97-es tanévben nyitotta meg Budapesten. Az I. osztályba négy elemi népiskolai, az V. osztályba polgári vagy felsőbb leányiskolai végzettséggel lehetett jelentkezni. A megnyitón Wlassics Gyula miniszter is megjelent. Az állam évente segélyben részesítette az intézményt, majd 1908-tól szerződés alapján állandó évi támogatást kapott. A nyilvánossági jogot eleinte ideiglenesen, 1901-től hosszabb időre nyerte el. Az intézmény célja volt, hogy általános műveltséget nyújtson diákjainak, és felkészítse őket az egyetemi tanulmányokra. A leánygimnázium egységes nyolcosztályú iskola lett, de alkalmazkodva a szülői igényekhez már az első hat osztály elvégzése biztosította a szükségesnek tartott általános műveltséget. Noha ugyanazon korosztály művelésére szolgált, és a célok is megegyeztek, a leánygimnázium nem vette át a gimnázium tantervét. Más volt például a tárgyak felosztása. A kimaradókra tekintettel a humán oktatás (irodalom és történelem) az V–VI. osztályra, míg a reál (temészetudományok, matematika) inkább a VII–VIII. osztályra koncentrált. Fontos különbség volt, hogy a leánygimnáziumban a latin nyelv tanítása csak az V. osztályban kezdődött. (Az első négy osztályban helyette modern idegen nyelv szerepelt.)¹⁰⁷ Az I–IV. osztályban kötelező tárgy volt a női kézimunka, és végig tanulták a rajzot és az éneket (lásd XXXIII. táblázat).¹⁰⁸ Az első érettségi vizsgára 1900-ban került sor. A kiváló tanári karnak, a diákok nagyobb – képességbeli, tanulmányi, illetve társadalmi – szelekciójának köszönhetően az érettségi eredmények a fiú-középiskolákkal összevetve igen jóknak mondhatók. Az iskola tanulóinak száma – a szervezeti reform utáni néhány évet leszámítva – folyamatosan növekedett.¹⁰⁹ Egyértelmű sikere ellenére példáját eleinte csak néhány iskola követte. 1912-ig mindössze négy nyilvános leánygimnázium alakult az országban (lásd XL. táblázat).

A másik koncepciót vallók a gimnáziumi tanulmányok megkezdését későbbre, 14 éves korra tölték el. Szerintük ekkorra derül ki, kiben van megfelelő tehetség és hajlam komolyabb tanulmányokra. 1897 őszén a budapesti VI. kerületi állami és a IV. kerületi községi felsőbb leányiskola érettségit adó képzést indított. Az állami felsőbb leányiskola igazgatója ebben az időben Szuppán Vilmos volt. A reformra a kongresszuson általa ismertetett terveknek megfelelően került sor. Az iskola 1893/94-től indított továbbképző tanfolyama mellett, pontosabban azt beolvastva indította el a gimnáziumi képzést. A IV. osztályt követően elvált a gimnáziumi és a felsőbb leányiskolai oktatás. Előbbi – az iskola céljából kifolyólag – a kor követelményei szerint megújított, alaposabb és mélyebbre ható felsőbb leányiskolai oktatást nyújtott, amely azt két év-

¹⁰⁷ A görög helyett ókori irodalom került a tantervbe.

¹⁰⁸ A tanárok között az első világháborúig alacsony volt a nők aránya. Ők elsősorban a készségi tárgyakat oktatták.

¹⁰⁹ MÜLLER 2000, 204–223.

vel kiegészítve megfelelt a gimnáziuménak.¹¹⁰ A gimnáziumi és a felsőbb leányiskolai osztályokban (V–VI.) a képzés eleinte több összetevőben különbözött. A gimnáziumi osztályokban választani lehetett a latin, illetve a francia, a kézimunka és az ének tárgyak között. Alaposabb volt a képzés matematikából és természettudományból. Az 1901/02-es tanévtől a latin kivételével a különbséget felmenő rendszerben megszüntették. A gimnázium VII–VIII., érettségire előkészítő osztályában folytatódott a latin oktatása.¹¹¹ Ekkor kellett a diákoknak a felsőbb leányiskolai és a gimnáziumi tanterv közötti eltérést bepótolniuk. Problémát okozhatott, hogy a VII–VIII. osztályba nem csak érettségizni kívánók jártak, hanem azok is, akik csak műveltségüket akarták bővíteni. Lehetőség nyílt továbbá rendkívüli tanulói státusra. Ők csak az általuk kiválasztott tárgyakat hallgatták. Ennek a gyakorlatnak vetettek véget 1904/05-ben. Ettől kezdve az iskola három tagozatra oszlott: felsőbb leányiskolára (6 osztály), gimnáziumi (4 osztály) és továbbképző tanfolyamra (2 osztály). A gimnáziumi tanfolyamra nem csak a felsőbb leányiskola, hanem – magyar, német, matematika tárgyakból különböző vizsgával – a polgári leányiskola IV. osztályából is lehetett jelentkezni. A tanterv eltért a felsőbb leányiskoláétól és a gimnáziuméhoz hasonlított. A diákok az V. osztálytól latint tanultak,¹¹² a VI. osztálytól görögöt vagy görögpótló tárgyat (lásd XXXV. táblázat). A gimnáziumi tanfolyam felső két osztályát a továbbképző tanfolyamtól az 1906/07-es tanévben választották el. A gimnáziumi tanfolyam ugyanúgy állami támogatásban részesült, mint a leánygimnázium. Működését Wlassics Gyula miniszter külön rendeletben engedélyezte,¹¹³ és az első osztályvizsgálatokon (1898 júniusa) személyesen megjelent. Szintén rendeletben szabályozta az érettségi kérdését.¹¹⁴ Ebben engedélyezte, a továbbképző tanfolyamot végzett latint és görögöt (vagy görögpótló tárgyat) tanulók számára, hogy nyilvános fiú-középiskolákban érettségit tegyenek. Az első gimnáziumi osztály 1901-ben érettségizett az V. kerületi állami főgimnáziumban. Az iskola falai között először 1906-ban tartottak érettségi vizsgát.¹¹⁵

A felsőbb leányiskola gimnáziumi osztályába járok száma – kisebb ingadozásoktól eltekintve – állandóan emelkedett.¹¹⁶ Ezért e koncepciót is megvalósíthatónak és sikeresnek mondhatjuk. A társadalomban az érettségit adó képzési irányt jelentkező

110 „Czélja gyakorlatilag bebizonyítani, hogy a felsőbb leányiskola keretében, érintetlenül hagyva ezen iskola általános nevelő jellegét, meg lehet adni az alkalmat arra, hogy az iskola kiválóbb növendékei, a kiknek főiskolai tanulmányokhoz hajlamuk és képességük van, olynemű képzést szerezzenek, mely megfelel a főgymnasiumnak görög nyelv nélkül való elévzésének és lehetővé teszi az illetőknek az egyetemi tanulmányokhoz vezető érettségi letételét.” (Idézi MÜLLER 2004, 46.)

111 A latint eddig nem tanuló felsőbb leányiskolai végzettséggel rendelkezők latinból felvételit téve jelentkezhetek a VII. osztályba.

112 Korábban választani lehetett a francia és a latin között. (A franciát választók viszonylag magas száma (kb. 30%) jelzi, hogy sokan – noha gimnáziumi osztályba jártak – nem kívántak érettségizni.)

113 1897. június 26-án kelt 30297. sz. rendelet.

114 1898. augusztus 15-én kelt 17843. sz. rendelet.

115 Az iskolát főgimnáziumi joggal a miniszter 1905. december 14-én kelt 102297. sz. rendeletével ruházta fel. Ekkor változott neve *Budapesti Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola és Leánygimnáziumra*.

116 MÜLLER 2004, 46–52.

igény növekedése a nagyobb városokban hasonló tanfolyamokat szült. Ezek főleg magán fenntartásban voltak, de ha a miniszter szükségesnek ítélte őket, részesülhettek állami támogatásban.¹¹⁷

A nők műveltségi igényének emelkedése, amelynek háttérében egyaránt húzódtott a társadalom kulturális szintjének növekedése és a munkaerő-piaci elvárások, az 1890-es évekre Magyarországon az egyetemek megnyitását hozta. A szükséges előfeltételek megszerzésére két lehetőség bontakozott ki: új, szervezetében a fiúkéhoz hasonló leány-középiskola alapítása, vagy a létező leány-középiskolák kiegészítése. Utóbbi egyszerűbb és olcsóbb megoldás volt. Az állam mindkét modellt egyaránt támogatta. A kezdeményezések alá nyúlt, jogilag lehetővé tette és anyagiilag is segítette őket.

6. A FELSŐBB LEÁNYISKOLÁK TOVÁBBI SORSA

A VKM kiváráó állásonpontra helyezkedett, eleinte egyik modell mellett sem kötelezte el magát. A felsőbb leányiskolai kísérletet az első érettségi eredmények fényében kedvezően értékelte: „Ezen két érettségi vizsgálatlaltal [1901., illetve 1902.] gyakorlatilag is be van bizonyítva, hogy a felsőbb leányiskola tulajdonképpeni jellegének megbotlygatása nélkül a latin nyelvnek csupán a felső (V., VI.) osztályokban való fakultatív tanítása és két továbbképző osztály hozzásatolása által az arra tehetséggel és hajlammal bíró növendékeknek alkalom és mód nyújtható arra, hogy ismereteiket a főgymnasiumi tanítás céljaihoz mértén kiegészítsék és érettségi vizsgálatot tehessenek.”¹¹⁸ Ennek ellenére nem ajánlatos engedélyezni latin tanfolyamok felállítást a vidéki intézeteknek – vélte a feljegyzést készítő minisztériumi tisztviselő, egyrészt az eredmény kétsége és a könnyen bekövetkező túlképzés elkerülése végett, másrészt a költségekre (újabb tanárok, két kiegészítő osztály) való tekintettel. Javasolta, hogy az állami felsőbb leányiskolák számát növeljék: alapítsanak új iskolákat nemzetiségi területeken,¹¹⁹ valamint javítsanak általában a területi eloszláson. Indítványozta továbbá, hogy hozzanak létre állami felsőbb leányiskolákat azokban a nagyvárosokban, ahol eddig nem működtek (Győr, Nagyvárad, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely). Hangsúlyozta az internátusok szervezésének fontosságát, és

117 A magyar középiskolai oktatás és a vele kapcsolatos intézmények fejlődése dr. Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter idejében. MOL VKM K 721 3. csomó 2/d. tétel 1883–1903. Középiskolák (K 721-2/d-1903.); MÜLLER 2004, 57.

118 Felsőbb leányiskola. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. (K 721-2/c-1902.).

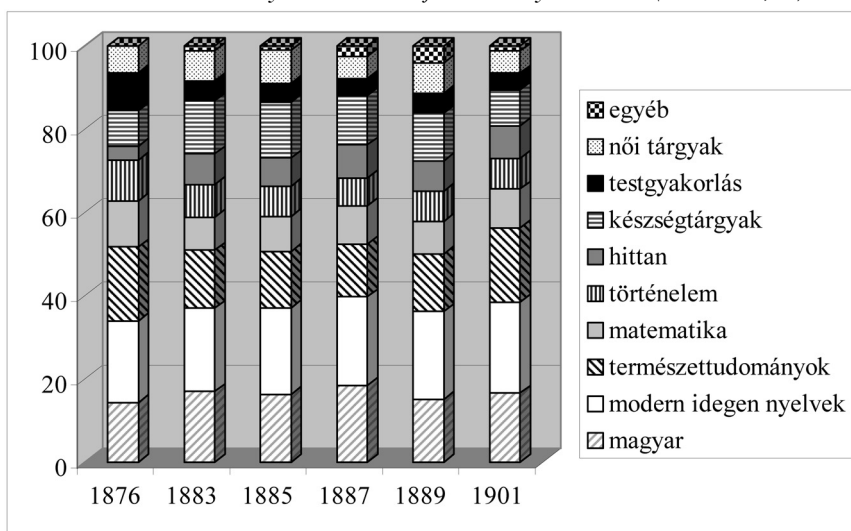
119 „Művelt anyák nélkül a magyar kultúra fejlesztése veszélyeztetve volna s ezért kellene minden erőnköl igyekezni hogy lányaink nemzeti irányban való nevelése és oktatása céljaira elegendő számú hazafias szellemű állami intézet álljon rendelkezésre.” (Felsőbb leányiskola. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. [K 721-2/c-1902.])

kiemelte, az elmúlt években számos beruházás történt, amelyeknek köszönhetően javult az iskolák elhelyezése, felszereltsége.

A felsőbb leányiskola tantervének felülvizsgálata évekig elhúzódott, az új (sorban 6.) tanterv 1901-ben született meg.¹²⁰ (A leánygimnáziumok egységes szabályozása nem történt meg.) A reform főbb szempontjai az alábbiak voltak:

- megszüntetni a tagoltságot alsó és felső tanfolyamra és az ebből fakadó didaktikai hátrányt,
- gondoskodni az egyes tantárgyakban a nemzeti tartalom fokozottabb érvényesítéséről,
- határozottan kifejezésre juttatni a középiskolai jelleget,
- a tananyagot arányosabban felosztani (kötelező lett mindenki számára a nevelés- és a lélektan).¹²¹ (Vö. XXXIV. táblázat.)

12. ábra. Óratervi arányok változása a felsőbb leányiskolákban (1876–1901, %)¹²²

A felsőbb leányiskolák óraterveiben a képzés arányait tekintve az egyes reformok, ahogy azt a 12. ábra mutatja, általában kisebb, hol negatív, hol pozitív előjelű változásokat hoztak. A hullámváz erőssége tárgyak szerint különböző, legnagyobb a természettudományoknál. Egyetlen tárgy esetén mutatkozik világos tendencia: az idegen nyelvek aránya az összes óraszámokon belül igen kis mértékben, de mindig nö-

120 VKM. 1901. 40925. rendelete a felsőbb leányiskolák új tantervének életbeléptetése tárgyában, 1901, 311–317.

121 kf. 1901, 499–501.

122 A felsőbb leányiskola 1876. évi javaslata és a rendeletek alapján az óraterveket alapul véve csak a kötelező tárgyakat feltüntetve. „Egyéb” kategória alatt szereplő tárgyak: nevelés- és gazdaságtan, egészségtan, pszichológia. A háztartás- és könyvvitel órák száma (1885) a „női tárgyak” (női munkák, [női] kézimunka, háztartás- és könyvvitel) között van feltüntetve.

vekedett. A testgyakorlás órák aránya a viszonylag magas kiindulóértéket (kb. 9%) leszámítva mindvégig 4 és 5% között maradt. Legjelentősebb a változás az 1876-os tantervjavaslat és az 1883-as tanterv között. A későbbiekben az arányok kis (egy százalék alatti vagy néhány százaléknyi) módosulása mutatható ki. Nagyobb arányelmozdulás a tárgyak esetében 1889-ben és 1901-ben történt újra. A reformok gyakorisága és e jellemzően hullámzó kép – véleményünk szerint – az állami oktatáspolitikai bizonytalanságára utal.

Az 1901. június 19-én kelt 40925. sz. a. rendelet szerint a felsőbb leányiskola: „*egységes tanfolyamú hat osztályos intézet, amely a fiúközépiskola módjára a művelt osztály leánygyermekének befejezett alapos műveltséget ad.*”¹²³ A tanterv egyik előnye volt, hogy lehetségessé tette, néhány tárgyból tett különbözeti vizsgával el lehessen végezni a középiskolai osztályokat.¹²⁴ Nem tartalmazott azonban variánsokat a felsőbb leányiskolai és a gimnáziumi osztályokra és a kiegészítő, érettségit adó tanfolyamra sem.

A nők egyetemi továbbtanulási hajlandóságát az oktatási kormányzat nemcsak a szabályozás halogatásával, ezáltal a szükséges előkészítő iskolák számának alacsonyan tartásával, hanem a felvételt megszigorító rendelkezésekkel is visszafogta. Berzeviczy Albert miniszter 1904. július 7-én kelt rendeletében csak a jelesen érettek akadálytalan felvételét engedélyezte, jól érettek csak rendkívüli hallgatók lehettek, egyszerűen érettektől pedig megvonta a felsőfokú tanulmányok lehetőségét.¹²⁵ Ezen döntést vezetett a *Feministák Egyesületének* megalakulásához.¹²⁶ Az egyesület szerint, ha a lányoknál az érettségi nem jelent egyben kvalifikációt is, hasonló rendszert kell bevezetni a fiúknál is. Törekvése főként a nők politikai egyenjogúsítására irányult. El akarta érni továbbá, hogy minél több munkahelyet nyissanak meg a nők számára, ezért szorgalmazta a szakképzés fejlesztését. A leány-középiskolák kapcsán a koedukáció bevezetését indítványozta (főleg a középiskolákban, de általánosságban minden iskolában s valamennyi korosztály számára).¹²⁷

A nő és a társadalom c. folyóiratában, amelyet a *Nőtisztviselők Országos Egyesületével* közösen adott ki 1907 és 1913 között, valamint utódjában, *A Nő* c. lapban¹²⁸ megjelenő cikkekben több érvt is felhoztak a közös nevelés mellett. Ezek csokorba szedve az alábbiak:

- a nő éppen úgy ember, mint a férfi, ezért nincs szükség külön iskolatípusra,
- a leányiskolák fenntartása költséges,

123 Felsőbb leányiskola. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. (K 721-2/c-1902.).

124 Vajda 1916, 355.

125 Apponyi Albert a rendeletet utóbb módosította: azokat nem vehették fel rendkívüli hallgatóknak, akiknek érettségi bizonyítványukban három vagy több elégséges volt.

126 Schimmer 1911, 3–4. Az egyesület a *Nőtisztviselők Országos Egyesületéből* vált ki. (Az egyesületről bővebben lásd Kéri 2008, 87–89.)

127 Hacker 1916, 156.; Varsányi 1909b, 70.

128 Megjelent 1914 és 1918 között.

- minden gyermeknek joga van a kultúrához, s hogy érdeklődésének megfelelő foglalkozást választhasson,¹²⁹
- a koedukáció segít, hogy a nemek megismerjék, megértsek és megbecsüljék egymást,¹³⁰
 - megkönnyíti ezáltal a nemi felvilágosítást, nem veszélyezteti az erkölcsöket, sőt mérsékli a szexuális feszültséget,¹³¹
 - bevezetésével visszaszorulna a tanári brutalitás.¹³²
 - megnyitja a lányok előtt azokat az iskolákat, amelyek eddig csak a férfiakat képesítették bizonyos állásokra,
- a lányok szellemi alacsonyabbrendűsége nem bebizonyítható,
- lehetséges, hogy a lányok fizikuma gyengébb, tegyük egységesebbé a fiúiskolákat, ez a fiúknak is javára válik.¹³³

Az 1910-es évektől a középiskolai koedukáció egyre gyakoribb, de korántsem elterjedt jelenséggé vált, köszönhetően annak, hogy bár az állam saját fenntartású intézményeiben nem engedte, a felekezeti iskolák azonban igen.¹³⁴ Több intézményben ugyanis lehetővé tették, hogy a lányok magántanulói státusuk ellenére bejárjanak órákra.¹³⁵ A háttérben a szülői igény húzódott meg: a középiskola mind vonzóbbá vált a társadalom ún. művelt középső rétegei számára, leány-középiskola viszont kevés volt.

Az érettségi kérdésének rendezetlensége miatt az 1910-es évek elején újra megerősödtek azok a hangok, amelyek a felsőbb leányiskolák átalakítását szorgalmazták. A törekvéseket Bittenbinder Miklós középiskolai tanár összegezte 1913-ban. Szerinte a reformot követelik a tanárok, akik keveslik a hatéves képzési időt, és a továbbképző tanfolyamok „intézményét” nem tartják kielégítő megoldásnak. Úgy vélte, a szülők is nyolcosztályos középiskolát kívánnak, amely az érettséggel vagy más módon foglalkozást ad a lányok kezébe. Ennek az igénynek következménye Bittenbinder szerint, hogy az V. és a VI. osztály a legtöbb felsőbb leányiskolában elnéptelenedik. A tanulók tanítónőképzőbe, női kereskedelmi vagy ipari iskolába jelentkeznek át, vagy nagy erőfeszítéssel magántanulóként elvégzik a gimnáziumot. Nézete szerint a felsőbb leányiskola – talán a fővárost leszámítva – soha nem volt népszerű, most azonban a leánygimnáziumok is elvonják tanulóit. Ezek sorra létesülnek (államiak Budapesten, Fiumében, Kolozsvárott, felekezetiak Kolozsvárott, Debrecenben) vagy tervezik alapításukat (Pozsonyban, Kassán, Szegeden, Aradon, Győrött, Trencsénben stb.). Különböző szervezetben és tanterv szerint működnek egyedi engedélyek alapján. Nézete szerint szabályozásuk szükségességét a közvélemény és a szakmai közelet egyaránt elfogadja. Bittenbinder összegyűjtötte a nyolcéves, általános műveltséget és

129 HACKER 1916, 155–156.; VARSÁNYI 1909b, 70.

130 DEMÉNYNÉ, PEISNER 1908, 9.; VAJDA 1917, 40.

131 DEMÉNYNÉ, PEISNER 1908, 9.; VARSÁNYI 1909a, 56.

132 Lányok és iskolák, 1914, 238.

133 VARSÁNYI 1909a, 54–55.

134 Uo.

135 HACKER 1916, 155.

jogosítványokat egyaránt adó leány-középiskolát illetően a sajtóban megjelent különböző elképzeléseket, amelyek az alábbiak:¹³⁶

1. 8 osztályos felsőbb leányiskola gimnáziumi tanfolyammal kiegészítve (De Gerando Antonina felsőbb leányiskolai igazgató);
2. 8 osztályos felsőbb leányiskola, ahol a lányokat természetes hivatásukra készítik fel, mellette esetleg más leány-középiskolák (Klimkó Mihály felsőbb leányiskolai igazgató);
3. 8 osztályos leányiskola kevesebb jogosítványt adó érettségivel és külön párhuzamos, négyosztályos gimnáziumi felső tagozat (Révy Ferenc miniszteri biztos);
4. egységes 8 osztályos leány-középiskola III. osztálytól bifurkációval (klasszikus és modern nyelvi irány), amelyben a női tárgyak oktatása is helyet kap (Otrok Mihály főreáliskolai tanár);
5. 8 osztályos érettségit adó leány-középiskola latin és modern idegen nyelvekkel (a női jelleg eltűnésével) (*Református Tanár egyesület*);
6. alsó négy osztályában egységes leány-középiskola, amely az V. osztálytól háromfelé ágazik (felsőbb leányiskola, gimnázium, felsőbb női kereskedelmi iskola) (ONE);
7. felsőbb leányiskola négy alsó osztályára épülő 4-4 osztályos leányreáliskola, leánygimnázium, női kereskedelmi iskola, illetve hároméves női ipariskola (az így felálló nyolcéves leány-középiskolára kétéves háztartási és gazdasági iskola épülne) (Bittenbinder Miklós).¹³⁷

A következő évben (1914) Krammer József pozsonyi polgári iskolai igazgató is szorgalmazta a középfokú leányoktatás átfogó reformját. Véleménye szerint a polgári iskola átszervezésével, szakképző jellegének erősítésével alábbhagyna a tanítónőképzők iránti fokozott érdeklődés, s megelőzhető lenne a „febris gymnasialis” kitörése. Utóbbi első jelei már mutatkoznak – vélte – hiszen több város leánygimnáziumért ostromolja az államot. Az egységes nyolcosztályos leány-reformközépiskolának (felső leányiskola néven)¹³⁸ nézete szerint három célt kell teljesítenie:

- általános műveltséget adni,
- felkészíteni a természetes élethivatásra, valamint
- bizonyos foglalkozások betöltésére.

Javaslatára szerint az V. osztályban a diákok választanának: a felső társadalmi rétegek, a vagyonos értelmiség igényeinek megfelelő, elsősorban hagyományos női hivatásokra nevelő, de tisztviselői állások betöltésére is képesítő ágban, vagy a felsőfokú tanulmányokra felkészítő ágban tanulnak tovább. Megtartotta volna a leányiskolák hagyományos nyelvi irányultságát. Elképzelései szerint az első ágban angolt, míg a

136 Zárójelben a javaslattevő személy vagy szervezet neve.

137 BITTENBINDER 1913, 657–660.

138 Krammer nem tartotta megfelelőnek a „felsőbb leányiskola” megnevezést, helyette „felső leányiskola” elnevezést javasolt.

másodikban latint tanítanak. Emellett már az I. osztályban megkezdénék a német, a III-ban pedig a francia nyelv oktatását. Az első típus tananyagában szerepelne a nevelés, a testtan, az egészségtan és a háztartás. A második típus nem igazodna sem a gimnázium, sem a reáliskola tantervéhez, hanem valahol a kettő között lenne. Felső leányiskolát csak ott hozott volna létre, ahol már működik polgári leányiskola. Véleménye szerint ugyanis a lányoknak inkább az utóbbit kellene választaniuk. Hangsúlyozta ezért, hogy a két iskola alsó 4 osztályának a tananyaga között nem lehet nagy különbség.¹³⁹

1915-ben a növekvő érdeklődés hatására a miniszter megengedte, hogy a lányok azokon a helyeken, ahol nincs leány-gimnázium, (fiú)gimnáziumba magántanulónként is bejárhassanak. A tantermekben külön kellett ülniük, az órákra csak a tanár kíséretében mehettek be és jöhettek ki, a szüneteket pedig az ún. leányszobában kellett tölteniük.¹⁴⁰

A felsőbb leányiskola intézményét illetően az 1910-es években a kritika egyre erősödött: „luxusiskolának”, „gazdag úrilánynak való” intézménynek nevezték, amely V–VI. osztályának fenntartása erőltetett. Egyöntetű vélemény alakult ki reformját illetően. A nézetek azonban a megvalósítást illetően különböztek: volt, aki valamilyen formában meg akarta őrizni, mások szerint korszerűtlen, meg kell szüntetni,¹⁴¹ esetleg helyette a polgárit kell fejleszteni.¹⁴²

Az oktatási kormányzat a leány-középiskola és a leány-középiskolai tanfolyamok mellett, majd ezekkel szemben a felsőbb leányiskola intézményét támogatta. Rendeleteivel és intézkedéseivel az érettségizők, a potenciális felsőoktatási hallgatók és a munkavállalók számának alacsonyan tartására törekedett. (Azonban hajlandó volt arra is, hogy állami leánygimnáziumokat hozzon létre.) A társadalomban és a szakma részéről ellenben éppen ellenkező törekvések bontakoztak ki. A női jelleg megőrzése mellett vagy anélkül középiskolák alapítását szorgalmazták.

A koedukáció óhaja mérvadó körökben – az oktatási kormányzat részéről vagy az irányadó szakmai folyóiratokban – nem fogalmazódott meg. Noha nem volt szó közös iskolák alapításáról, a szükség alkalmat szült az együttes nevelésre, s ezt 1915-től a VKM hivatalosan is megengedte.

139 KRAMMER 1914, 343–347.

140 MÉSZÁROS 1988, 110.

141 Arató Frigyes szerint „az állami felsőbb leányiskola az általános nevelő iskolának legtisztább típusa. [...] Efelett a típus felett járt el az idő. A felsőbb leányiskolának is át kell alakulnia szakiskolává, vagy szakiskolára előkészítő iskolává. Nyilván az utóbbi lesz a sorsa s mint középfokú iskola az egyetemekre és akadémiákra előkészítő iskolává fog kibontakozni.” (Arató 1916, 359.)

142 VAJDA 1916, 356–357.; KRAMMER 1916a, 367.

7. A LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK ELSŐ ÁTFOGÓ SZABÁLYOZÁSA

A sürgetett reformra Jankovich Béla minisztersége alatt, 1916-ban került sor.¹⁴³ A miniszteri rendelet indoklásában megjelentek a kritikákban említett problémák: a felsőbb leányiskolák nem tudják kielégíteni az újabb igényeket, ezért a felsőbb osztályok elnéptelenednek, a leányok magántanulóként a fiú-középiskolákat és a (fiú) felső kereskedelmi iskolákat, valamint az újonnan létesített különböző típusú leánygimnáziumokat és női felső kereskedelmi iskolákat látogatják. A felsőbb leányiskola nem adja meg nekik azt a lehetőséget, hogy szükség esetén – a megszerzett ismeretek és a végzettség birtokában – megélhetésükről gondoskodjanak. Az indoklás szerint reformra azért is szükség van, mert a leánygimnáziumokat az 1883. évi XXX. tc. alapján, a fiú-középiskolák mintájára hozták létre, „ami pedagógiai szempontból, a nők oktatásánál megkívánt különös követelmények mellőzése miatt célszerűtlen”¹⁴⁴ volt. A felsőbb leányiskolák IV. osztályára épülő leánygimnáziumok (gimnáziumi osztályok/tanfolyamok) a diákok túlterheltsége miatt is reformra szorulnak – vélte a miniszter. A közös oktatás lehetőségét Jankovich elvetette, annak ellenére, hogy egy évvel korábban társadalmi nyomásra engedélyezte, hogy lányok azokon a helyeken, ahol nincsen leánygimnázium, fiú-középiskolákban bejáró magántanulók lehessenek.¹⁴⁵ A két nem együttléte kizárólag az oktatásra korlátozódott. A tantermekbe a lányok a tanárral együtt jöhettek be, és vele együtt távozhattak. Az órákon külön kellett ülniük, a szüneteket a lányszobában tölthették. A leány-középiskolák szabályozásával a miniszter e gyakorlat ellen kívánt hatni. Azonban az iskolák számának sokasodása ellenére e lehetőség egészen a koedukáció általános bevezetéséig megmaradt.¹⁴⁶

A rendelet felső leányiskola néven meghagyta a felsőbb leányiskolát, hogy az továbbra is „a művelt középosztály leánygyermekének nevelő intézete maradjon.”¹⁴⁷ A felső leányiskola fő célja a hagyományos női szerepekre való nevelés maradt, de feladatául kapta, hogy a diákokat az esetleges későbbi munkavállalásra is felkészítse. Hogy a képzés alaposabb és gyakorlatiasabb lehessen, a korábbi hat osztályt hetedik osztállyal egészítették ki. Az új iskolatípus nagyobb súlyt fektetett a reáltárgyak tanítására, viszont továbbra is gondot fordított a neveléstani, háztartási és gazdasági ismeretek átadására. Tananyagába kerültek közgazdasági és jogi kérdések, s az oktatás gyakorlati jellegét erősítette a gyermeknevelési és a háztartástani képzés. A felső leányiskola jogosítványokat is adott. A hetedik osztály elvégzése után a tanulók záróvizsgára jelentkezhet-

143 A századfordulón a fiú-középiskolákat is egységes szervezetbe szerették volna rendezni, de ez nem valósult meg.

144 A VKM 1916. évi 86.100 eln. sz. rendelete a leányközépiskolák szervezetének, rendtartásának és tanításterveinek életbeléptetése tárgyában, 1916, 261.

145 A közös oktatás kérdése a *Magyar Paedagogia* lapjain 1900-tól jelent meg, azonban nem lehetséges hazai megoldásként, hanem kizárólag a külföldi gyakorlat bemutatásán keresztül Kelemen Ignác [?] 1910 körül megjelenő cikkeiben mindennemű állásfoglalás nélkül. (n.n. 1900, 216.; K-n 1909, 52–53.; KELEMEN 1910, 563–566.; K-n 1910, 102–103.)

146 MÉSZÁROS 1988, 110.

147 A VKM 1916. évi 86.100 eln. sz. rendelete a leányközépiskolák szervezetének, rendtartásának és tanításterveinek életbeléptetése tárgyában, 1916, 262.

tek, amely azonban nem volt kötelező. Amennyiben a vizsgán megfelelték, továbbtanulhattak a kereskedelmi és a színművészeti akadémián, különbözeti vizsgával pedig felvételt nyerhettek az elemi iskolai tanítónőképző intézetek negyedik osztályába. A hetedik osztály fölé szervezhető volt nevelőképző osztály is, amelynek elvégzése nevelőnői állásra képesített.

A felső leányiskola mellett két leány-középiskolát: a leánygimnáziumot és a felső kereskedelmi leányiskolát ismert el a rendelet. A korai pályaválasztás elkerülése érdekében – illetve anyagi okok miatt – mind a három iskolatípust közös négyosztályos alapra helyezte. Ennek következményeként sor kerülhetett több iskolatípust magába foglaló intézmények létrehozására. A rendelet a felső leányiskolákat preferálta, ezek mellé vélte megszervezhetőnek a másik két iskolatípus valamelyikét. Szabályozta az iskolák közötti átlépést. Ennek értelmében a polgári iskolát elvégző kiemelkedő tanulók is továbbtanulhattak a leány-középiskolák valamelyikében.

A rendelettel született felső kereskedelmi leányiskolában a felső leányiskolában szerezhető általános műveltséget kereskedelmi szakismerettel lehetett kiegészíteni. Ahol mindkét iskolatípus fennállt, a közös tárgyakat a tanulók együtt tanulhatták. A leány-középiskolák harmadik típusa a leánygimnázium lett. Az eddigi hasonló elnevezésű intézmények helyébe lépett, mivel azok – az indoklás szerint – a nőnevelés sajátos feladataira kevés gondot fordítottak.¹⁴⁸ A leánygimnázium esetében a közös alsó tagozatra négy osztály épült. A felsőbb osztályokban kevesebb volt a kapcsolódási pont, mint az előbbi két iskolatípus között. *„Feladata, hogy oly nőnevelő irányú, magasabb általános műveltséget adjon a leánynak, amely egyenlő értékű a fiúgimnáziumokéval és őt meghatározott főiskolai tanulmányokra képessé teszi”* – írta elő a rendelet.¹⁴⁹

A rendelet szabályozta a leány-középiskolákban a pedagógusokkal szemben támasztott követelményeket, valamint a felügyelet kérdését. A polgári iskolai tanítói képesítéssel ezt követően már csak az alsó tagozaton lehetett oktatni, a felsőbb osztályokban az alkalmazás feltétele a diploma lett.¹⁵⁰ Igazgatásilag a miniszter a leány-középiskolákra kiterjesztette a tankerületi királyi főigazgatók felügyeletét, s ezzel egyenjogúsította őket a fiú-középiskolákkal.¹⁵¹

Az 1916/17-es tanévtől csak azok a felsőbb leányiskolák kaphattak nyilvánossági jogot, amelyek a rendeletet végrehajtották, és az új, 1916-ban kiadott tanterv szerint működtek, a többiek polgári iskolák lettek. Az átalakulásra a VKM 3–4 évet adott.¹⁵² A leánygimnázium a hagyományos középiskolai műveltség átadásának feladatát kapta, ezért szerepelt a tantervben a latin és a filozófia. A görög nyelv a VI. osztálytól választható tárgy lett. Az egy évvel hosszabb felső tagozat nem a tananyag szétterítését,

148 Uo. 262–263.

149 Uo. 263. A miniszter nem látta indokoltnak a többiek által javasolt leány-reáliskola létrehozását. Nézete szerint ellene szól, hogy társadalmi kezdeményezésből ilyen iskola még nem született, s a magántanuló lányok túlnyomó többsége gimnáziumba jár. (Uo.)

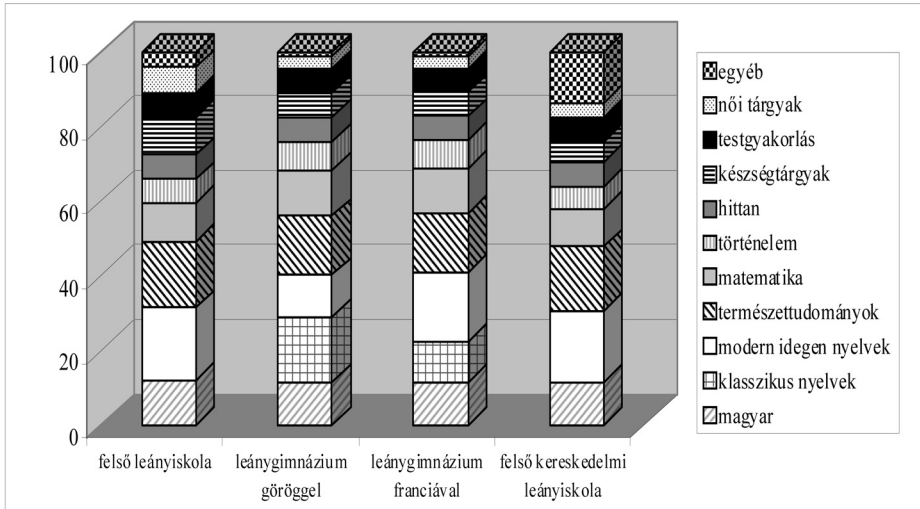
150 Uo. 264–265.

151 A felső kereskedelmi leányiskolákat egyben a felső kereskedelmi iskolai királyi főigazgatók felügyelete alá helyezte. (Uo. 263.)

152 Uo. 264.

hanem az elmélyültebb és alaposabb feldolgozást tette lehetővé. A felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányiskola közötti különbség főként a – kereskedelmi és gazdasági – szaktárgyakban, valamint a női és a kézségtárgyakban (kézimunka, rajz) mutatkozott meg (lásd XXXVI. táblázat és 13. ábra).

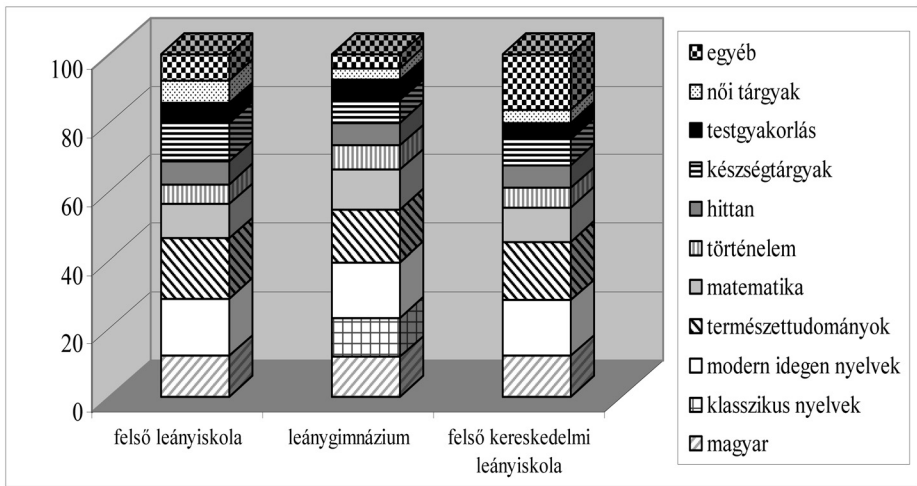
13. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban (1916, %)

A tanterv módosításra már két év múlva sort kellett keríteni. A módosítás a leánygimnáziumban átlagban hét, a felső kereskedelmi leányiskolában hat órával csökkentette a kötelező óraszámot. Szinte minden tantárgyat érintett a változás, úgy a humán, mint a reál tárgyakat, sőt a nyelvórákat is. E mögött a miniszternek a tanulói túlterheltség megszüntetésére irányuló általános törekvése húzódott. Az óraszám emelése négy tantárgy esetében tapasztalható: az egészségtan, az alsó tagozatban az ének, a leánygimnáziumban a filozófia, míg a másik két iskolatípus esetében a háztartási és jogi ismeretekre fordítható idő növekedett. Az egyes iskolatípusok önállósága nőtt. A leánygimnáziumban a görög rendkívüli tárgy lett, helyette a franciát tették kötelezővé az V–VIII. osztályban. A felső leányiskolában és a felső kereskedelmi leányiskolában a hagyományos női ismeretek és készségek átadása a korábbinál hangsúlyosabbá vált (lásd XXXVI. táblázat és 14. ábra). A reform mélyreható változást nem eredményezett. A három iskola a korábbi elvek szerint, eddigi szervezetében működött tovább.¹⁵³

153 NÁNY 1918a, 443–445.

14. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban (1918, %)

A feminista sajtó a rendeletet több szempontból is kifogásolta. Glücklich Vilma, a *Feministák Egyesületének* ügyvezető elnöke, előzetesen egyrészt törvényi szabályozást várt volna, másrészt hogy a leány-középiskolák alsó négy osztályának egységesítésével megszüntessék a „*felső leányiskola elavult, az élet mai viszonyai közül élesen kirovó iskolatípusát*”¹⁵⁴ A megjelent rendelettel kapcsolatban több negatív és pozitív megjegyzést tett. Üdvözölte, hogy a jövőben több „*komoly leányközépiskola*” lesz, mert a felső leányiskola – „*minden létjogosultságot nélkülöző fényűzési cikk*” – egymagában véleménye szerint nem állhat fenn.¹⁵⁵ Kritizálta, miért írta elő a rendelet, egy helyen csak leánygimnázium vagy felső leányiskola lehet. Glücklich a tananyagra vonatkozóan is tett több apró megjegyzést. Véleménye szerint helyes a latin nyelv oktatását az V. osztályban kezdeni, a trifurkációt 14 éves korra tenni és az alsó három osztály órarendjébe 2-2 óra testgyakorlást iktatni. Az alsó tagozatban kézimunka helyett slöjd oktatását javasolta, valamint a számtan tananyag csökkentését a német és a történelem ellenében.¹⁵⁶ Végeredményben azonban Glücklich a leányok külön középiskolai oktatásának megszüntetését, a közös iskola megteremtését indítványozta. Ennek szükségességét szociológiai és pszichológiai érvekkel támasztotta alá.

„Alkossák meg az egységes, fiúk és lányok számára közös, gyakorlati élet munkájára minden felserdült egyenlően képesítő középiskolát; bajtársak legyenek a fiúk és a lányok már tanuláskor idején, értéklik egymást emberi szempontok alapján, és ne lássanak egymásban sem titokzatos izgató lényeket, sem helyzetüket rontó illoyalis versenytársakat. Mérjék össze szellemi erejüket már annak fejlődése folyamán. Ne féltsük a „férfias” és „nőies” jellegüket az egyenlő munkaanyag feldolgozásától, éppen abban fog nyilvánulni természetes különbségük, hogy ugyanazt az anyagot nem ugyanugy

154 GLÜCKLICH 1916b, 108.

155 GLÜCKLICH 1916a, 118.

156 Uo.

fogják és dolgozzák fel. Vajjon miért kellene a priori megszabni – amit nem is lehet, – hogy azonos reakciót milyen anyag vált ki különböző szubjektumokból? Ami pedig az „erkölcsi” aggodalmakat illeti: számos vidéki gimnázium liberális igazgatói lehetővé tették annak bebizonyítását, hogy sokkal egészségesebb viszony fejlődik az együtt dolgozó fiúk és lányok között, mint ha csak az utcán, a tánciskolában, a korszolyapályán találkoznának” – írta.¹⁵⁷

A jogszabály rendezte a felsőbb leányiskolák és a gimnáziumi osztályok/tanfolyamok helyzetét. Minden működő leány-középiskola országszerte egységes, fenntartótól független szervezetet és tantervet kapott. A leány-középiskolák új rendszere a közös alsó tagozatnak köszönhetően lehetővé tette mindkét korábbi modell továbbélését. A korábbi felsőbb leányiskolák könnyen leánygimnáziumokká alakulhattak. A felső leányiskolát elfogadták ugyan leány-középiskolának, de a jogosítványok szűk köre fokozatos átalakulásukat eredményezte. Ennek üteméről pontos információval nem rendelkezünk. (A *Magyar Statisztikai Évkönyv* a reformot követően egységesen leány-középiskola kategória alatt tüntette fel mindhárom iskolatípust.)

157 Uo. 119.

II. A leány-középiskolák első törvényi szabályozása

1. AZ 1916. ÉVI RENDELET HATÁSA

A női munkaerő háború okozta felértékelődése, a nők elhelyezkedési lehetőségeinek bővülése és a háborút követő elszegényedés következtében az iskoláztatás jelentősége növekedett. Mindez együttesen az érettségit adó iskolák, a leányoknál a leánygimnáziumok elterjedését hozta. A mindig is némileg bizonytalan jogállású és tartalmú felső leányiskolák népszerűsége csökkent. Azokban a körökben, amelyek a – fiúkéhoz viszonyítva hagyományosan drágább – középiskolai leányoktatást megengedhették maguknak, a hagyományos női szerepekre felkészítő iskola, mint amilyen a felső leányiskola is volt, veszített presztízséből. A humanisztikus leánygimnázium körül maradt azonban bizonytalan tényező: az 1916-os tantervet – ahogy fentebb láttuk – már 1918-ban módosítani kellett. A közös alsó tagozat miatt nem volt egyszerű gimnáziumi színvonalat adni az iskolának. A kompenzációként jelentkező magas óraszám a felső tagozaton nehezen volt teljesíthető.

A rendelettel létrejövő szervezet korántsem volt teljes mértékben elfogadott. A leánygimnáziumot volt aki a túlterhelés elkerülése, illetve a jobb eredmények elérése végett egy évvel ki szeretne volna egészíteni.¹ Más a – műgyetemi tanulmányokra képesítő – leányreáliskola megteremtését javasolta, azzal érvelve, hogy a reform során nem vették figyelembe a nők valamennyi érdeklődési körét.² Már 1920-ban megjelent – Pintér Jenő budapesti tankerületi főigazgató részéről – olyan javaslat, amely a leány-középiskolák leánygimnáziummá és leányreáliskolává történő átalakítását és tantervüknek a hasonló fiúiskolákéval teljesen azonossá tételét tartalmazta.³ Elképzeléseit Pintér több középiskola (köztük leány-középiskolák) tantestületével megvitatta. A *Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége* írásban kérte a javaslat véleményezését, amelyhez számos egyéb egyesület is hozzászólt. A beérkező vélemények alapján Pintér módosította a javaslatot. Legnagyobb változás, hogy közbeiktatta és fő típusnak tette meg a reálgimnáziumot. A leánynevelésről alkotott elképzelésén

1 MARÓT 1918, 286–287.

2 NÁNY 1918b, 428–429.

3 Pintér értelemszerűen a fiúk oktatására is – megreformálva – e két típust (gimnázium és reáliskola) képzelte el. Minden középiskola egységesen jogosítana valamennyi felsőfokú képzésre és egyaránt 9 éves lenne az elemi III. (esetleg IV.) osztályára épülve. A tananyagot a típusok között közeli-tette, az óraszámot pedig megemelte volna. (Vö. PINTÉR 1920c, 7–17.)

nem változtatott. Tanterv-javaslatában sehol sem tér ki a leánynevelésre, azt teljesen azonosnak tekintette a fiúkéval. Még az olyan tárgyakkal is, mint a kézimunka (vagy a zene és az ének) általánosságban fogalmazott: minden önként vállalkozó nemtől függetlenül felveheti ezeket rendkívüli tárgyként.⁴

Az egységesítést – már ami a típusokat illeti – az 1934. évi középiskolai törvény hozta meg. Az 1920-as években, ahogy – többek között – azt a leány-középiskolai törvényjavaslat vitája és maga a törvény is mutatja, ez az elképzelés inkább elutasításra talált. A javaslatra beérkező írásbeli vélemények alapján azonban a fiú- és leány-középiskolák egységes jogosítását illetően már ekkor teljes volt az egyetértés.⁵ Ezt tükrözik a *Magyar Paedagógiai*ban megjelent, és alább ismertetésre kerülő vélemények is. A tantervi egységesítés ezzel szemben kritikát váltott ki. Kemény Ferenc reáliskolai tanár például így vetette el az ötletet 1920-ban: „*A természettel szembeszállva ne akarjuk a nőt és a férfit szellemi és lelki tekintetben uniformizálni. Azt, ami örökké női, semmiféle közös tanterv nem fogja kiirtani; az ilyen, hogy úgy mondjam „szellemi koedukáció” nem fogja az anyát arra késztetni, hogy az apát pótolja, avagy viszont megfordítva.*”⁶

A VKM a tervezett középiskolai reform előkészítéseként megfogalmazta a legfontosabb kérdéseket. Ezek egyike a leány-középiskolákra vonatkozott. A *Magyar Paedagógiai* [korábban: Paedagógiai] Társaság (a továbbiakban: MPT) 1920. májusában, júniusában több vitaülésén foglalkozott a témával. A felszólalók Pintér elképzelésére reagálva nyilvánítottak véleményt. Szuppán Vilmos elfogadta, hogy a fiú- és a leány-középiskoláknak egyenértékűeknek kell lenniük, de azonos típusok és tanterv létrehozását elvetette. Tanári tapasztalataira alapozó indoklása szerint „*a két nem középiskoláinak egyenlő értékűsége nem kíván azonosságot. Evégből elegendő, hogy egyenlő magasságú célokat tűzünk ki a fiúk és a lányok elé. Mindazonáltal az utak, amelyeken e célokhoz jutunk, mások lehetnek a lányoknál, mint a fiúknál. Sőt mások kell legyenek azért, mert nemcsak jelentékeny fiziológiai különbségek vannak a két nembeli fiatalok között, hanem lelki alkotásuk sem egyforma.*”⁷ Az eltérő tanterv meghagyása mellett szól véleménye szerint a két nem élet-hivatásának különbsége is: „*... nem szabad megelégednünk arról, hogy ezentúl is az lesz a nőnek legfontosabb hivatása, hogy háziasszony és anya legyen. Ez az egyetlen hivatás, amelyben a normális nő igaz boldogságot és teljes megelégedést találhat. Minden másfajta hivatás a nőre nézve csak tartalék, refugium, amelybe akkor menekül, ha a körülmények abba a szomorú helyzetbe sodorják, hogy nem képes természetes hivatását betölteni. Azért minden fokozatú és irányú leányiskolában gondoskodnunk kell arról, hogy a leányt el ne idegenítsük a háziasszonyi és anyai hivatásától és egyéb képzés mellett erre a természetes rendeltetésére előkészítsük.*”⁸ Hasonló nézetet képviselt egy másik előadó, Geőcze Sarolta is. Ő egyrészt egészségügyi szempontból nem támogatta Pintér javaslatát – mivel véleménye szerint a megerőltető tanulás a lányokat jobban igénybe veszi –, másrészt „társadalmi veszedelmet” látott benne: a középiskolai tanulmányok a háziasszonyság rovására mennek és eltávolítják a lányokat

4 PINTÉR 1920a, 2–9.

5 PINTÉR 1920b, 63–64.

6 KEMÉNY 1920, 114.

7 Magyar Paedagógiai Társaság, 1920, 147.

8 Uo.

a női hivatástól. Szerinte az állásokba és az egyetemekre nem az alkalmasak jutnak, ezért hármast: egészségi, szellemi és erkölcsi szelekcióra van szükség – hangsúlyozta.⁹ Az elhangzottak alapján a leány-középiskolák tárgyában az MPT a következő álláspontot „fogadta el”: *„A leányközépiskolák szervezete és tanterve – tekintettel a fejlődésnek a nemi különbségekből eredő eltérő menetére – nem lehet teljesen azonos a fiúközépiskolák szervezésével és tantervével. Ugyanazon [kiemelés: R. M.] tanulmányi anyag más-más elrendezést kíván a kétféle középiskolákban.”*¹⁰

A VKM élén több gyors váltást követően 1922-től Klebelsberg Kuno állt. Az új miniszter vezetésével valószínűleg a fiú-középiskolai törvényt követően (vagy még korábban) újabb leány-középiskolai reformjavaslat kidolgozása kezdődött el. A munkába társadalmi szereplőket is bevontak. 1925. április 27-én a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének* (MANSz) szervezésében *Országos Nőnevelési Kongresszust* tartottak Budapesten. A rendezvényt a helyszínen nagy érdeklődés kísérte. Az elhangzottakról azonban – legalábbis eddigi kutatásaink ezt mutatják – szinte kivétel nélkül hallgatnak a források. Mindössze néhány felszólalóról és beszédének tárgyáról tudunk.¹¹ Klebelsberg Kuno beszéde azonban ismert, és bepillantást enged az említett előkészületi munkálatokba és saját személyes indítékaiba. Szerinte Európa-szerte az oktatásügy vezetői ugyanabba a hibába esnek: *„túlágosan utánozzák a fiúiskolában kifejlett típusokat s nincsenek tekintettel a nő sajátos pszichéjére és azokra a nagy megélhetési követelményekre, melyek különösen a középosztálybeli nővel szemben állnak fenn.”*¹² Ő a fiúkétől eltérő szervezetet és tantervet szeretett volna. Egyrészt új típusokat akart teremteni, másrészt a régieket átdolgozni, hogy a nők sajátos igényeinek még jobban megfeleljenek. A középfokú nőneveléssel kapcsolatban már kidolgozott javaslattal érkezett (és ennek véleményezését kérte). E szerint két valóságos (érettségit adó és – elvileg – minden felsőfokú tanulmányra jogosító) leány-középiskola lenne: a humán leánygimnázium és a latinmentes, német vagy francia nyelvet és irodalmat központba helyező leánylíceum. Nem voltak ennyire kiforrott elképzelései a harmadik típus kapcsán, mindössze leszögezte, hogy szeretné a felső leányiskolát megmenteni.¹³ Éppen a polgári nőmozgalom képviselői voltak azok, akik hangot adtak nemtetszésüknek a leányiskolák és a fiúiskolák közeledése miatt és a női hivatásra való felkészítés fontosságát hangsúlyozták.¹⁴ Így feltételezhetjük, hogy szándéka a tanácskozáson megerősítést nyert. Klebelsberg kultúr-, gazdaság- és szociálpolitikai szempontból egyaránt hangsúlyozta a nőnevelés szerepét. A nemzet a létért folytatott harcban nem nélkülözheti a nők

9 Uo. 152–153.

10 Uo. 159.

11 A tanácskozást Tormay Cecile, a MANSz elnöke nyitotta meg. Kimelte annak a jelentőségét, hogy az oktatásügy irányítói a nőnevelés reformjához tanácsot kértek a nőktől. A beérkezett vélemények alapján Sebestyenné Stetina Ilona nőpariskolai igazgató a nőnevelés céljait vette sorra. Pogány Iduna főiskolai tanár a testi neveléssel foglalkozott. (Az Országos Nőnevelési Kongresszus, 1925, 19.)

12 Uo.

13 Uo. 19–20.

14 Rudnay Józsefné például a leánygimnáziumok elterjedését kritizálta. (Veres Pálné lánya a kultuszminiszterhez, 1926, 26–27.)

szellemi tőkét – mondta. A fennálló gazdasági és társadalmi helyzet miatt senki nem tanácsolhatja a nőknek, hogy ne tanuljanak. Férjhezmeneteli kilátásaik ugyanis jelentősen romlottak: a középosztálybeli férfiak ritkán vagy csak előrehaladottabb korban alapítottak családot.¹⁵

Az 1916. évi rendezés hiányosságai hamar megmutatkoztak. A szülői elvárások megváltoztak, illetve növekedtek a leány-középiskolákkal szemben, ami a szervezet és a tanterv újragondolását indokolta. A javaslatok az egységes alsó alap (I–IV. osztály) felszámolását vetítették elő.

Már az 1910-es évek elején megnőtt az érettségit adó leány-középiskolák száma (lásd XL. táblázat), s a végzettek között emelkedett a felsőoktatásban tovább tanulók aránya. Ez a tendencia az 1916. évi rendeletet követően is folytatódott. Előmozdította, hogy 1918-ban rendelet helyezte hatályon kívül a nők felsőfokú továbbtanulását korlátozó intézkedéseket. Megengedte, hogy a nők beiratkozhasanak az egyetemek világi karaira, a műegyetemekre és a jogakadémiákra.¹⁶ Ezt később visszavonták, a korábbi helyzethez azonban már nem lehetett visszatérni. Ugyan a jogi (és a hittudományi) képzésre évente csak 1–2 főt vettek fel, a műegyetemi és főként a közgazdaságtudományi képzés lehetősége megnövelte a nőhallgatók számát.¹⁷

A felsőoktatási beiskolázás bővülésével a leány-középiskolák előkészítő funkciója erősödött. Ez vezetett Pintér Jenő tantervi egységesítését célzó javaslatához, amelyet azonban tanári körökben támadtak, és Klebelsberg Kuno miniszter sem fogadott el.

2. A TÖRVÉNYJAVASLAT KIDOLGOZÁSA ÉS BETERJESZTÉSE

Az 1920-as évek Magyarországon az oktatáspolitikai (és a kultúrpolitika) felértékelődését hozták. A körülmények adottak voltak az 1890-es évek óta hol jobban, hol kevésbé jobban forszírozott középiskolai reform keresztülviteléhez. Klebelsberg Kuno a kultúrfölény elérése és biztosítása érdekében tűzte ki a felsőfokú képzés alapjául szolgáló középiskolai rendszer reformját, s ennek keretében került sor a leány-középiskolai törvény meghozatalára. A középiskolákról 1924-ben hozott XI. törvény 18. paragrafusa kimondta, hogy hatálya alá csak a fiú-középiskolák tartoznak, a leányiskolákról külön törvény fog rendelkezni.¹⁸ Ez a törvény két év múlva született meg *1926. évi XXIV. törvény a leányközépiskolákról és a leánykollégiumról* címmel. Klebelsberg a minisz-

¹⁵ Az Országos Nőnevelési Kongresszus, 1925, 20.

¹⁶ A műegyetemre rendkívüli hallgatóként lehetett eddig beiratkozni. (VKM. 1896. évi 63.520. sz. a. kelt rendelete a nőknek egyetemi illetőleg műegyetemi rendkívüli hallgatókul leendő felvétele tárgyában, 1896.)

¹⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv (1919–1922), 1925, 189.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1923–1925), 1927, 249. [A tárgyév(ek) a továbbiakban zárójelben.] Vö. PUKÁNSZKY 2006, 162–163.

¹⁸ XI. tc. a középiskoláról, 1925, 159.

teri indoklásban a kérdés rendezésének sürgősségére hívta fel a figyelmet. A reform szükségességét abban látta, hogy az 1916. évi rendelet nyomán (át)alakult iskolák nem tudták beváltani a hozzájuk fűzött reményeket. Az új, 1918-as tanterv nem járult hozzá sem a felső leányiskolák, sem a felső kereskedelmi leányiskolák megerősödéséhez. Az első világháborút követő gazdasági és társadalmi viszonyok – véleménye szerint – eleve az 1916-os koncepció újragondolását tették indokolttá, de a törvényi szabályozással nagyobb fokú stabilizációt is el akart érni. A fiúiskolák példájára ezúttal korai és többféle választási lehetőséget biztosító, viszont egységes jogosítványt kínáló rendszert kívánt létrehozni. Ezek az intézmények továbbra sem koedukáltak, hanem speciális leányiskolák, amelyek figyelemmel vannak a lányok fizikai, szellemi és lelki adottságaira, alkalmazkodnak érdeklődésükhöz. A differenciálódást nemcsak a különböző egyéni képességek és célkitűzések, hanem az eltérő társadalmi szükségletek miatt is szükségesnek tartotta.¹⁹ Az indoklás általános magyarázatot is fűzött a törvényhez. Az új leány-középiskoláknak (és a leánykollégiumnak) a fiú-középiskoláknak megfelelő szintű műveltséget kell átadniuk. Feladatuk nem az egyetemi tanulmányokra való előkészítés, hanem „*elsősorban az önálló szellemi munkára való nevelés a tudományos képzés segítségével, azaz olyan lelki készség, szellemi érettség kialakítása, hogy azután a tanuló az ismeretek bármely szakterületén csakhamar otthonosan tudjon mozogni.*”²⁰ Ebben a célkitűzések azonosságát mutattak a két nem középiskolái között.

A törvényjavaslattal a Nemzetgyűlés Közoktatásügyi és a Pénzügyi Bizottsága közös ülésen foglalkozott. A tárgyalásról – amelyre Pekár Gyula elnöklete alatt 1926. május 21-én került sor – kevés információval rendelkezünk. Az összevont bizottság két okból kifolyólag találta üdvöztetőnek a javaslatot: mert az megszünteti az összevisszaságot, és mert helyesnek és célravezetőnek tartotta a lefektetett elveket. Csak minimális változtatást hajtott végre a javaslaton. A leányiskolák csekély számára hivatkozva – Örfly Imre jogász, egységes párti képviselő indítványára – egészében törölte a 11. §-t, amely kizárta volna a lányokat – mind magán, mind nyilvános tanulóként – a fiú-középiskolákból, és az eredeti 31. §-ba egy szót szűrt bele, amely így hangsúlyozta, hogy a leánykollégiumot végző tanulók kimondottan leánykollégiumi érettséget tehetnek. A bizottság néhány kérést intézett a miniszterhez:

- az egészségtan tanításánál mindhárom iskolatípusnál emeljék ki a végrehajtási utasításban, hogy – a gyermekhalandóságra való tekintettel – a gyermeknevelésre és -gondozásra különös figyelmet kell fordítani;
- a leánykollégiumi tanulók különbözeti vizsga letételével leány-középiskolai végzettséget szerezhessenek;
- a középiskolai tanári oklevéllel nem rendelkező leány-középiskolai tanárokat működésük alapján képesített tanárokká minősítsék át.²¹

Utóbbi kérésre válaszul – a problémát Vasadi Balogh György előadó és Maday Gyula, az *Országos Középiskolai Tanáregyesület* elnöke vetette fel – Klebelsberg biztosította a bizottság

19 1926:XXIV. tc., 1927, 284–286.

20 Uo. 287.

21 Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai, 1926, 328–329.

tagjait, hogy a polgári iskolai képesítésű felső leányiskolai tanárokat az átminősítés során el fogják ismerni képesített középiskolai tanárnak. A bizottság kimondta a törvényjavaslat sürgősségi tárgyalását. A tárgyalásra közel fél év múlva került sor.²²

A benyújtott törvényjavaslat egyaránt állt az 1924-es középiskolai törvény és az 1916. évi rendelet alapján. A tervezett leány-középiskolák és a leánykollégium szervezetben igazodtak a fiú-középiskolákhoz, egyaránt nyolcévesek lettek, és feladták a közös alapot (I–IV. osztály). A korábbi leánygimnáziumot (fakultatív görög vagy francia nyelvvel) két típusra választották szét, s hangsúlyosabbá tették a különbséget. A felső leányiskola helyébe lépő leánykollégium jogosítványi köre ugyan bővült, de vele elentétben nem ismerték el középiskolának.

A bizottsági tárgyalás lényegében elfogadta a miniszteri koncepciót. Azzal, hogy kihúzta a leányok fiú-középiskolai tanulmányait tiltó paragrafust, fenntartotta a meglévő gyakorlatot. Leányokat magántanulóknak évtizedek óta felvették a fiú-középiskolákba. Az 1883. évi, majd az 1924. évi középiskolai törvény a tanulók nemét nem említette, s ezzel nem zárta ki a lányokat a fiúiskolákból. A századfordulótól esetenként a leányok bejárását is megengedték bizonyos órákra. 1925/26-tól a leányok nyilvános tanulói státusban is megjelentek a fiúiskolákban – legalábbis a statisztikában így szerepeltek.²³

3. A TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE

A leány-középiskolákról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat egy nap alatt (1926. november 11-én), érdembeli részletes tárgyalás nélkül került elfogadásra. A magyar politikai elitet és a széles közvéleményt a napilapok tanúsága szerint a kérdés nem igen foglalkoztatta. Az újságok hasábjain széles teret foglalt el a frankhamisítási ügy, amelynek bírósági tárgyalásai közvetlenül a javaslat nemzetgyűlési tárgyalását megelőzően folytak. A másik kérdés, amely – még inkább – uralta belpolitikai életet, a választás volt. A felsőházi törvény meghozatalát követően mindenki ennek kiírását várta. Az időpontot illetően folytak a találgatások. Klebelsbergnek a leány-középiskolai törvény vitája során tett felszólalásából a napilapok egyetlen mondatot emeltek ki, azt szó szerint is idézve: „*Minthogy csak ez az egy ülésnap áll rendelkezésemre ...*”²⁴ Ez a mondat volt az, amely fogódzót adott a bizonytalan helyzetben, és megerősítette a kiszívárgott híreket. A leány-középiskolai törvényt Klebelsberg még éppen keresztülvitte, úgy hogy egy napon zajlott az általános és a részletes vita, az ülészak utolsó napján pedig a harmadszori olvasás. Utóbbi – ez inkább (ha egyáltalán) jelzésértékű, hiszen ennek valós funkciója nem volt – még nagyobb érdektelenség övezte. Az elfo-

²² A közoktatásügyi bizottság elfogadta a leányiskoláról szóló javaslatot, 1926, 5.

²³ Magyar Statisztikai Évkönyv (1926), 1928, 232. Magyar Statisztikai Évkönyv (1927), 1929, 217. stb.

²⁴ December 8-án választ az ország, 1926, 1. Jellemzőek az ülésnapról megjelenő tudósítások címei (vö. bibliográfia).

gadott törvényjavaslatot felolvasták, de abból a nagy zajban alig lehetett bármit is érteni. A folytonos bekiabálásokat még a szociáldemokrata tüntetések betiltása tárgyában benyújtott napirend előtti felszólalások megtagadása váltotta ki.²⁵

A nemzetgyűlési tárgyaláson az előírtakon túl, vagyis a bizottsági előadón és a miniszteren kívül, összesen négy képviselő szólalt fel a szinte üres ülésteremben. (A képviselők a folyósokon inkább a jelöltállítás kérdéseit vitatták.)²⁶ A bizottság nevében Vasadi Balogh György előadó hangsúlyozta, hogy a javaslat régi mulasztást pótol, mivel hazánkban, sőt Európa szinte valamennyi országában még nem született törvény a leányoktatásról. A nőnevelés társadalmi fontosságára hívta fel a figyelmet, mely azon túl, hogy a nemzet fejlődéséhez hozzájárul, a nők és a családok szociális helyzetének javítására szolgál. Véleménye szerint a felsőbb leányiskola megalapítása óta eltelt időszakot a kapkodás, a toldozás-foltozás jellemezte, s egyértelműen csődbe jutott. A felállított iskolatípusok közül egyedül a leánygimnázium vált be, a felső leányiskola és a felső kereskedelmi leányiskola elsorvadt. Üdvözölte a törvényjavaslatot, a fiúk (reál-gimnáziumi és reáliskolai) képzésének megfelelően két leány-középiskolai típus létrehozásának szándékát: „Ez a felfogás – vélte – megfelel az élet követelményeinek, mert a nőnevelésre vonatkozólag ma már elavult az a régi felfogás, amely a lányokat oda utasítja a családi tűzhelyhez. Igaz ugyan, hogy a nőknek az a természetes hivatása, hogy a családban a maga munkássága révén a jövő generáció nevelését teljesítse, azonban éppen az élet a legtöbbre nézve ezt lehetetlenné teszi. Rá van utalva a leány arra, hogy felvegye a küzdelmet a kenyérért, a megélhetésért a férfiakkal és ezt csak úgy tudja elérni, ha a férfiakkal egyenlő fokú tudás és ismeret áll rendelkezésére, hogy ebben a versenyben megállhassa a helyét.”²⁷ A leánygimnázium és a leányliceum az életben való boldoguláshoz – szavaival élve – tudást, műveltséget és harckészséget adna át. A leánykollégiumok ellenben azok számára létesülnének, akik nem kívánnak elhelyezkedni, csak magasabb általános műveltségre vágynak. Ez az iskolatípus nem a tudós, hanem az elmés nő képzésére szolgálna, aki „nem tudásával és tudományával, hanem mindenben való járatosságával tűnik ki, s aki hivatva van arra, hogy a férfiakat maga köré vonván, minden kérdésben a maga véleményét nyitváníthassa, és ezáltal a férfiakban a nemes ambíciót felkeltse.”

Az egységes párti politikust követően a szociáldemokrata Kéthly Anna emelkedett szólásra, aki a javaslat keretjellegét kifogásolta, és hiányolta belőle a valódi tartalmat, a tantervet. Helytelennek tartotta, hogy azt miniszteri szinten szabályozzák, így a beleszólási lehetőségek behatároltak. Szerinte „a javaslat a polgári osztályok leányainak iskoláztatását biztosítja,”²⁸ főképp ami a leánykollégiumot illeti. Ez utóbbi véleménye szerint „minden középiskolai alapot nélkülöző általános kulturszósszal leöntött valami.”²⁹ Hozzátette, hogy mélyen megalázónak tartja, hogy „létezzék egy olyan iskolatípus, amely csak arra való, hogy a leányok a serdülés és a férjhezmenetel közötti időt valahol és vala-

25 Eltemették a második nemzetgyűlést, 1926, 3.; eszje 1926, 4.

26 A Nemzetgyűlés utolsó előtti ülése, 1926, 2–3.

27 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója, 1926, 328–329.

28 Uo. 370.

29 Uo.

*hogy el tudják tölteni.*³⁰ E „kimondottan luxusi” iskola fenntartása szerinte a nehéz gazdasági viszonyok mellett nem lehet állami feladat. A korábbi tapasztalatok alapján azt jósolta, hogy ez az iskolatípus – a felső leányiskolához hasonlóan – el fog néptelenedni, létesítése ezért csak haszontalan szervezési munkát jelent. Megkérdőjelezte, hogy szükség van-e egyáltalán külön leányiskolákra, hiszen – vélte – a nők a munkahelyükön csak a férfiakéval egyenlő előképzettséggel állják meg a helyüket. A koedukáció kérdése azonban – hangsúlyozta – szóba sem kerülhet Magyarországon. Ezért is tartotta pozitívnak, hogy a bizottság az említett magántanulmányokra vonatkozó szakaszt beiktatta. Az 1916-os reformot Kéthly szociális szempontból is elhibázottnak tartotta. A három iskolatípus merev elválasztásával a vidéki szülők részére – vélte – lehetetlenné tették az iskolaválasztást. Kéthly szerint nemcsak hibás ez – a továbbra is fennmaradó – felosztás, hanem felesleges. Javaslatára szerint „*ha el akarják választani az egyetemre készülöket a többiektől, ami a tanítás egysége szempontjából egyáltalán nem helyes, akkor inkább egy olyan iskolatípus szervezésére volna szükség, amely más gyakorlati pályákra, például a szociális munka hivatásos elvégzésére készít elő és képesít.*”³¹ Beszédének második részében Kéthly az iskolatípusokat sorra véve elsősorban tartalmi problémákkal és a továbbtanulás kérdésével foglalkozott.

Az egyes tárgyaknál – többek között – kiemelte a társadalmi és gazdasági összefüggések és az életre vonatkozó ismeretek tanításának fontosságát. A leánygimnáziumban javasolta gyakorlati hasznánál fogva legalább fakultatív tárgyként az angol nyelv bevezetését. Az egészségtan órán a gyermeknevelési ismereteknek kell előtérbe kerülniük – hangoztatta. A filozófia óra szerinte nem elég színvonalas: a kívánt cél a filozófiai alapfogalmak tanítása kell hogy legyen filozófus szerzők művein keresztül. Megjegyzéseiből kiderül, hogy a leány-középiskola feladatának a hagyományos klasszikus műveltség átadását tekintette. Kifogásolta ugyanis, hogy a leánylíceumban a görög nyelv nem szerepel fakultatív tárgyként a tantervben, a leánykollégiumban pedig hiányolta a latin nyelv oktatását. Mivel szerinte az igazi műveltség elengedhetetlen része a human tárgyak tanítása, a „*kultúra veszedelmének*” tekintette, hogy „*a liceális típus az alapvető, a gimnázium pedig a középfokú oktatásnak csak ornamense.*”³² Nézete szerint a két iskola közötti átlépés lehetetlenné tette igazolja azt a feltevését, hogy a líceum igazából nem középiskola, ezért „*kifejlesztése a nők középfokú oktatását agyonnyomja.*”³³ Az érettségi és a felvételi javasolt szabályozása a szegények ellen szól, mert a vagyonosabb családok gyermekei külföldön is tovább tudnak tanulni – folytatta. Sürgette, hogy a törvény mondja ki, a nők ugyanolyan feltételekkel vehetők fel egyetemekre mint a férfiak, és továbbtanulásuknak sem felekezeti, sem nemi korlátozásai nem lehetnek. Mindazonáltal túlzásnak tartotta a középiskolai oktatás érettségi centríkusságát, és elvetette az érettségi felülvizsgálatára irányuló törekvést. A leánykollégiumi

30 Uo. 370–371.

31 Uo. 371.

32 Uo.

33 Uo. 372.

tanulók továbbtanulásával kapcsolatban megjegyezte, hogy nem világos számára, mit értenek a javaslat szövegezői „főiskola” alatt.

Kéthly felszólalását azzal zárta, hogy a javaslat nem felel meg a pártja által kitűzött célnak, amely a magyar nép egyetemes műveltségének emelésére irányul, vagyis a népoktatás szabályozását látja elsődlegesen fontosnak, ezért azt még az általános vitára sem tartja alkalmasnak.

A következő felszólaló a *Keresztény Gazdasági és Szociális Párt* szónoka, Petrovác Gyula volt, aki a fiú-középiskolai reform logikus következményeként üdvözölte a javaslatot. Szerinte szükség van elkülönülő leányiskolákra, mert – ahogy fogalmazott – „*ameddig különbség van a női lélek és a férfi lélek között, addig ezt a két lelket másként és másként kell kicsiszolni.*”³⁴ Saját tanári tapasztalataira hivatkozva úgy vélte, hogy „*azt állítani, hogy a fiúközépiskola rendszere, tananyaga, tantervi beosztása minden további nélkül alkalmaztassék a női oktatásra, ez az oktatásügy terén való teljes járatlanságot bizonyítja.*”³⁵ Szerencsésnek tartotta alapvető iskolatípusként a leánylíceum létrehozását, és nagy jövőt jósolt neki. Szerinte ez az iskolatípus felel meg legjobban a szülők elveinek és a növendékek adottságainak, ezért alkalmasnak tartotta, hogy elősegítse az összhangot az iskola és a társadalom között. Egyetértett azzal, hogy leánygimnáziumot csak ott lehessen létrehozni, ahol leánylíceum már van. Véleménye szerint azonban ilyen iskola csak a fővárosban fog létrejönni. Mivel léteztek hasonló nevű intézmények, nem tartotta szerencsésnek a líceum és a kollégium elnevezést. Ez utóbbi létrehozását nem támogatta, mivel nézete szerint, ha csak általános műveltséget akar adni, felesleges érettségi vizsgával zárulnia. Petrovác elfogadta részletes vita tárgyául a javaslatot.

A *Földművesek és Polgárok Szövetsége* nevében felszólaló Szilágyi Lajos ugyan általánosságban elismerte, hogy a javaslat pozitív irányba viszi a leánynevelést, több kifogásolnivalót talált. Például ellenezte, hogy a leány-középiskolai oktatás tízéves korban kezdődjön. Az 1916-os szervezethez hasonló megoldást javasolt: az elemi népiskola I–IV. osztályának elvégzése után a lányok a négyéves polgári leányiskolában tanuljanak, és csak ezután következzen a leánygimnázium vagy leánylíceum, esetleg más nevet viselő leány-középiskola. Ha pedig ez a négy év kevés lenne a középiskolai ismeretek átadásához, elfogadhatónak tartotta volna az ötéves leány-középiskolai oktatást is. Szilágyi hibásnak és értelmetlennek találta a középiskola és a középfokú intézet megkülönböztetését. Amennyiben a középiskola kezdete kitolódna, véleménye szerint a leánykollégium is megkaphatná a középiskolai jelleget. A leánygimnáziummal kapcsolatban megjegyezte, hogy a korábbiakhoz képest kevés változás történt (a latin és a francia nyelv oktatásának kezdetét felcserélték),³⁶ s tantárgyai nagyrészt megegyeznek a gimnáziuméval. A kézimunka oktatás kimaradásában visszafejlődést látott, különösen amikor – érvelt – a lányok arra törekednek, hogy külsejükben is utánozzák a fiúkat.

34 Uo.

35 Uo. 373.

36 A latin lett az első idegen nyelv, oktatását a III. osztályban kezdték, míg a franciáét az V. osztályban.

Nem az a fontos, hogy a kötést vagy a varrást megtanulják, hanem azzal „*a hajlamukat elégtették ki bizonyos mértékben, munkára nevelték őket, és közelebb hozták ezzel is a családi nevelést. Hiszen a nő egész élethivatása – folytatta – aprólékos ténykedésekből tevődik össze, és jaj annak a háznak, amelynek nője nincs előkészítve arra, hogy ezeket a reávró kötelességeket észrevegye és teljesítse.*”³⁷ Véleménye szerint a kézimunka oktatás mellett szól egyrészt, hogy fejlesztí az ízlést és a színérzékét, s ezáltal lehetőséget ad az egyéniség megnyilvánulására, másrészt felüdülést nyújt az elméleti tárgyak mellett. A kézimunkát tehát nem megszüntetni, hanem megreformálni kell – vonta le a következtetést. Gyakorlati haszna miatt elítélte, hogy törölnék a leánygimnáziumi tantervből a közgazdasági és jogi ismeretek tanítását.

A leánylíceumokról szólva Szilágyi támogatta a művészettörténeti oktatás bevezetését, mert szerinte ez kiválóan megfelel a „leányléleknek”. Hozzátette azonban, hogy a fiúknál is tantervbe kellene iktatni. Pozitívnak tartotta az óraszám csökkentését, habár megjegyezte, hogy az énekórák számát növelni kellene: tanítsák mind a négy osztályban, a felsőbb osztályokban zenetörténettel kiegészítve. Figyelemreméltó az a megjegyzése, hogy ha már a fiúiskolákban nem lehet, legalább a leányiskolákban legyen élet közeli az oktatás. Petrováczhoz hasonlóan egyetértett azzal, hogy csak ott állítsanak fel leánygimnáziumot, ahol leánylíceum is van. Javasolta, hogy a fővárosban az egyetlen állami leánygimnázium mellett a nagy érdeklődésre való tekintettel legalább másik kettő ilyen típusú iskolát alapítsanak.³⁸ Szigorú végrehajtását kérte az osztálylétszám 40 fős maximumát előíró passzusnak. A leány-középiskolai beiskolázás feltételeként – a fiukéhoz hasonlóan, hiszen „*fejlődésük, különösen szellemi képességeinek tekintetében nincsenek hátrányban*”³⁹ – gyakorlati okokból elfogadta volna a 9 éves korhatárt.

Szilágyi kedvezően nyilatkozott a fiú- és a leány-középiskolai érettségi egyenértékűvé nyilvánításáról, és arról, hogy a törvény nem kötötte legalább jó rendű érettségéhez a beiskolázást. Egyetértett az egyetemi felvétel esetleges rendeleti korlátozásával. Fenntartásai ellenére a törvényjavaslatot a részletes vita alapjául elfogadta.

A miniszter előtti utolsó felszólaló a szociáldemokrata Hebelt Ede volt, aki elutasította a javaslatot. Hebelt annak hibájaként rótta fel, hogy túlságosan nagy hatáskört biztosít a miniszternek az iskolatípus megválasztásánál. Úgy vélte, mivel félő, hogy a leánykollégium – hiszen képesítést nem ad, ezért zsákutcába vezet – nem fog beválni, a miniszter hatalmi eszközzel fogja átalakítani intézményeket ezzé a típusá. Minden iskolának tartania kell attól, hogy ez bekövetkezik, ezáltal függőségük megnövekszik. Hebelt tananyagra vonatkozó megállapításokat is tett.

37 Uo. 374.

38 Tölmácsolta Budapest Székesfőváros Köznevelési Bizottságának kérését, amely autonómiájára hivatkozva kérte a VKM-től, hogy saját fenntartású iskoláinál – a felekezeti iskolákhoz hasonlóan – maga választhassa meg az iskolatípust. (Uo. 375.)

39 Uo.

Többek között kiemelte, hogy az idegen nyelvek tanításánál meg kell valósítani a kiscsoportos oktatást, mégpedig ezeket a gyermekek tudása, és nem kora alapján összeállítva. A leánygimnáziumban és a leánylíceumban a francia helyett az angol legyen a kötelező tárgy – javasolta, s a szomszédos államok nyelveit is oktassák minimum választhatóan. Megítélése szerint a nőket közgazdaságtanra is tanítani kell, és legalább felületesen megismertetni őket a szociálpolitikával, a nemzetiségi kérdéssel. Foglalkozniuk kellene az emberiséget érintő problémákkal, a békével. Általánosságban óvott az oktatásügy átpolitizálásától, és részletesen foglalkozott a tanárok revíziójával.⁴⁰

Klebelsberg a napirend feszegetésére hivatkozva csak röviden válaszolt az elhangzottakra. A struktúrát érintő kritikákra (Kéthly, Petrovác és Szilágyi felvetéseire) a fiú-középiskolai rendszerrel történő harmonizálás szükségességét hozta fel. A leánylíceumi latinmentes iskola létrehozását társadalmi igényekkel magyarázta. Nem tagadta, hogy ezt szánta alaptípusnak, de lehetőséget akart nyújtani egyúttal azoknak, akik a klasszikus gimnáziumi képzés iránt érdeklődnek. A leánykollégiumot védelmébe véve kijelentette: nem térhet napirendre a vagyonos családok óhaja felett, akik külön iskolát szerettek volna. Beszédét azzal zárta, hogy szerinte az ellenzéki felszólalások is elismerték a javaslat nélkülözhetetlenül szükséges voltát.

A beterjesztett törvényjavaslatot az ellenérveket figyelmen kívül hagyva a Nemzetgyűlés változtatás nélkül elfogadta. A törvény a fiú-középiskolai rendszer mintájára három nyolcosztályos, önálló iskolatípust hozott létre (9., 10. §). Ezek közül kettőt középiskolának (leánygimnázium, leánylíceum), egyet középfokú intézménynek ismert el (leánykollégium).⁴¹ Az iskolákba a népiskola alsó négy osztályát elvégző, 10. életévüket betöltött leányok jelentkezhetnek (12. §).⁴² A leánygimnázium a reálgimnáziumnak, a leánykollégium a korábbi felső leányiskolának feleltethető meg, a leánylíceum pedig a kettő között helyezkedett el. A hasonlóságok ellenére Klebelsberg fontosnak tartotta leszögezni: „*a leányközépiskola nem lehet puszta másolata a fiúközépiskolának.*”⁴³

Az egyes leány-középiskolák egyeségesek voltak az ún. nemzeti tárgyak oktatásában. Specialitásuk célkitűzéseikben, jogosítványaikban és az oktatás bizonyos szegmenseiben, főképp a nyelvtanításban nyilvánult meg. A leánykollégium átlagos képességű, középfokon tanulni vágyó leányok igényeit szolgálta, családi és társadalmi életre nevelt. A pontos törvényi meghatározás szerint: „*a leánykollégium oly vallásos és nemzeti szellemű magyasabb általános műveltséget nyújt tanulóinak, amely különösen a nők sajátos hivatására, családi és társadalmi szerepére van tekintettel. E szerint a leánykollégium, mint középfokú tanintézet, olyan tanulók iskolája, akik magasabb műveltségre, esetleg főiskolai tanulmányokra törekednek ugyan, de egyetemi tanulmányokat folytatni nem kívánnak.*” (17. §)⁴⁴ Szükségét statisztikai adatokkal igazolták, melyek szerint a gimnáziumba beiratkozott leányok

⁴⁰ Uo. 376–379.

⁴¹ Uo. 288.

⁴² 1926:XXIV. tc., 1927, 291.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 292–293.

csak egyharmada akar egyetemi tanulmányokat folytatni.⁴⁵ A nevelés és oktatás speciális női jellege a leánykollégiumban domborodott ki leginkább. A leánylíceum mellett ebben az iskolában tanítottak művészettörténetet, csak itt szerepelt a lélek- és neveléstan, a háztartás- és gazdaságtan, valamint a kézimunka rendes tantárgyként (18. §).⁴⁶ Kimondottan kevés volt a matematika tananyag.

A leánygimnázium a klasszikus műveltségtelemelek oktatására szentelt speciális figyelmet. Benne latint is tanítottak, s – rendkívüli tárgyként – a görög nyelv és irodalom oktatására is lehetőség nyílt. A latin nyelv fontossága a korábbinál hangsúlyozottabb, és oktatását már a III. osztályban megkezdték. A második idegen nyelv a francia lett (2. §).

A leánylíceumban a modern nyelvek és irodalmuk tanítására került a hangsúly. Rendkívüli tárgyként azonban a latin is tanulható volt (4. §). A diákok a német mellett nemcsak a francia, hanem az angol vagy az olasz nyelvet is választhatták. Ebben az iskolában külön tantárgyként szerepelt a művészettörténet.⁴⁷

A három típus közül a miniszter leginkább a leánylíceum létrehozását támogatta. Ehhez a törvény is felhatalmazást adott neki. Ő állapíthatta meg ugyanis az új leányközépiskolák típusát. A törvény pedig előírta, hogy leánygimnázium lehetőleg akkor állítható fel, ha már működik a településen leánylíceum. Kivételt képeztek a felekezeti iskolák, amelyek fenntartói maguk határozhattak a típust illetően. A döntést utólag kellett jóváhagyásra beterjeszteni. (7. §)⁴⁸

A leánykollégiumi érettségi nem jogosított egyetemi, csak főiskolai tanulmányokra (31. §).⁴⁹ A leánygimnáziumot és a leánylíceumot végzettek ellenben egyetemen folytathatták tanulmányaikat. A törvény nem tartalmazta az 1920-as években újra bevezetett korlátozást, amely a rendes hallgatói státust minimum jörendű bizonyítványhoz kötötte. (15.§) A miniszteri indoklás ugyanis bizonyítottan vette, hogy a nők szellemi képességei ugyan a férfiakétól eltérőek, de nem alacsonyabb rendűek.⁵⁰ A leány-középiskolák feladata – ha más szavakkal is megfogalmazva, de lényegében a fiú-középiskolákéval megegyezően –, hogy „a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben magasabb általános műveltséghez jutassa és ekként az egyetemi és általában főiskolai tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára is képessé tegye” (1. §).⁵¹

45 Uo. 292. Az érettségizett leányközépiskolai tanulók között azonban az 1920-as években jelentősen megnövekedett a felsőoktatásban továbbtanulók aránya. Az 1920-as évek első felének öt éves átlaga 48,5%, míg az évtized második felének átlaga már 65,8% volt. Még magasabb értékeket kapunk, ha az érettségizők közé a fiú-középiskolákban vizsgázó leányokat is beleszámítjuk. (Magyar Statisztikai Évkönyv [1919–1922], 1925, 189; Magyar Statisztikai Évkönyv [1923–1925], 1927, 249; Magyar Statisztikai Évkönyv [1926], 1928, 239; Magyar Statisztikai Évkönyv [1927], 1929, 224.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1928], 1929, 262.)

46 1926:XXIV. tc., 1927, 293.

47 Uo. 289–290.

48 Uo. 291.

49 Uo. 294.

50 A felvételi szabályozását a VKM hatáskörébe utalta. (Uo. 289.)

51 Uo.

A törvény alapján a két leány-középiskolában és a leánykollégiumban – a testnevelőn kívül – férfi tanárok is alkalmazhatók voltak a középiskolai törvényben támasztott feltételeknek megfelelően (31. §). Azonban legalább annyi tanárnőt kellett foglalkoztatni – a testnevelő tanárt leszámítva –, ahány osztály volt az iskolában (13. §).⁵²

A törvényjavaslat vitáját összegezve elmondható, hogy – mivel a törvény kompromisszumnak tekinthető – az előadó beszédében megjelentek a lányok középiskolai oktatásával kapcsolatos különféle álláspontok. A vita során teljes egyetértés mutatkozott a képviselők között a leánykollégium létrehozásának feleslegességét illetően. Figyelemre méltó, hogy többen (Kéthly, Szilágyi, Hebelt) hangsúlyozták a leányoktatás gyakorlati jellegének fontosságát, illetve a leányoktatáson belül a gyakorlati irány megteremtésének szükségességét (Kéthly). A felszólalók többsége a leányoktatás sajátos nőies jellegének garanciáját néhány tárgy, mint a kézimunka, az ének vagy a művészettörténet oktatásában látta. A fiú- és a leány-középiskolai oktatás közötti tartalmi különbség megszüntetését egyedül Kéthly támogatta. Ezt konkrétan ki is jelentette a szerinte szóba sem hozható koedukáció kapcsán, rejtetten pedig amikor szóvá tette a nyelvtanításbeli eltéréseket. A középiskolák egységes jogosítását azonban már minden képviselő helyeselte.

A törvény a fiú- és a leány-középiskolák szervezetének és tananyagának közeledésében jelentős lépést hozott. Felszámolta a jogosítványokban, a tanárok képesítésében mutatkozó korábbi különbséget. Nyolcosztályos, teljes középiskolákat hozott létre a lányoknak is.

4. A TÖRVÉNY(JAVASLAT) FOGADTATÁSA

A napilapok közül néhány a bizottsági tárgyalásról is tudósított (*Budapesti Hírlap*, *Népszava*, *Pesti Hírlap*),⁵³ a katolikus *Új Nemzedék* kivételével⁵⁴ pedig mindegyik részletesen beszámolt a nemzetgyűlési vitáról. Jellemzően – politikai irányultság szerint eltérően – hosszabb-rövidebb formában közölték a beszédeket. Törekedtek azok lényegét visszaadni. A félhivatalos, kormánypárti *Budapesti Hírlap* például mind a négy képviselő felszólalását kivonatolta, Klebelsberg választát pedig talán szó szerint is közölte. A Szociáldemokrata Párt orgánuma, a *Népszava* ugyanígy járt el a két szociáldemokrata képviselő beszédével. Kommentálásra a lapok nem vállalkoztak, különbség esetleg a válogatás szempontjaiban figyelhető meg, amely inkább politikai indíttatásból

⁵² Uo. 294. 291.

⁵³ A közoktatásügyi bizottság elfogadta a leányközépiskolákról szóló javaslatot, 1926, 5.; A leányközépiskolákról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat tárgyalása, 1926, 7.; Törvényjavaslat a lányiskolákról és kollégiumokról, 1926, 10.

⁵⁴ A lap érdektelenségét jelzi, hogy leány-középiskolai törvényjavaslat helyett helytelenül a korábban elfogadott felsőházi javaslat a harmadszori olvasásáról számolt be. (Ma olvasták fel a kormányzó házfelosztató kéziratát, 1926, 1.)

fakadt. A nemzeti liberális *Pesti Hírlap* csak annyit állapított meg Klebelsberg válaszáról, hogy „kortesbeszéd jellegű”. A kritikája tehát nem szakmai, hanem a belpolitikai eseményekhez köthető.⁵⁵ A vita egyik lapban sem került a címlapra, hanem egy a belpolitikai hírek között. (Amennyiben igen, akkor is csak Klebelsberg „elszólása”, s nem a vita maga.)

Vezércikk sem született a kérdésben. Az egyetlen cikk, amely – tudunkkal – teljes egészében a leányneveléssel foglalkozott, *Diákkisasszonyok* címmel a liberális *Pesti Napló*-ban jelent meg ugyanabban a számban, amely a vitáról is tudósított.⁵⁶ A szerző ismeretlen egyetemi tanár, aki saját és amerikai tapasztalataira hivatkozva helyeselte a leányok és a fiúk elkülönülő oktatását. Szerinte a koedukáció káros, mert nem váltott ki sem a modor, sem más szempontból pozitív hatást egyik nemre sem. Véleménye szerint a leányok nevelésében a módszereknek döntőbb jelentősége van, mert minél intelligensebb egy nő, annál nehezebben fegyvelmezhető (szemben a férfiakkal). A nők és a férfiak közötti pszichológiai különbségek szerint az életkor előrehaladtával csak növekednek. Javasolta ezért felsőfokon is külön leányiskolák alapítását. A szerző általánosságban támogatta a törvény meghozatalát, mert a társadalmi viszonyok változása miatt a lányoknak – vélte – a korábbinál sokkal nagyobb műveltségre van szükségük.⁵⁷

A szakcsajtó hasonlóan kevés figyelmet szentelt a leány-középiskolai reformnak. A *Néptanítók Lapja*⁵⁸ a javaslat ismertetésére, illetve közlésére szorítkozott.⁵⁹ Röviden tudósított a bizottsági ülésről,⁶⁰ a tárgyalásról már részletesebben beszámolt, igaz a beszédekből egyedül Petrováczára tért ki, a többit csak említette. A miniszteri választ viszont teljes terjedelmében lehozta.⁶¹ Kommentálásra, értékelésre – talán mert hivatalos lapról van szó – egyik cikkben sem vállalkozott. Az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* (a továbbiakban: OKTK) cikkírója a javaslat ismertetését dicsérő szavakkal zárta: „ritka körültekintéssel és jelen élet kívánalmainak, szükségleteinek bölcs mérlegelésével készült. Úgy érezzük, a leánynevelés sorsa ezen az alapon messze jövőre mintaszerűen

55 Már csak egy ülésnap lesz: mondta a kultuszminiszter, 1926, 8.

56 Vö. Törvény lett a MFTR szubvenciójának és a leányközépiskolák reformjának javaslatairól, 1926, 10. A cikk a vitából elsősorban az ellenzéki megszólalásokat emeli ki különösen Kéthly beszédét értékelve.

57 Diákkisasszonyok, 1926, 4.

58 A folyóirat 1925 februári száma a nőnevelésnek ugyan külön cikket szentelt, ebben azonban a szerző nagyrészt Paul Janet francia egyetemi tanárnak évtizedekkel korábban megjelent tanulmányát ismertette arra hivatkozva, hogy a szakma és a közvélemény által szerinte türelmetlenül várt miniszteri javaslat valószínűleg felújítja a leánygimnáziumok körüli 30 évvel korábbi vitát, amelyben az említett francia tanulmány a támogatóknak szolgált érvekkel. (k.h. 1925, 1–4.)

59 Gróf Klebelsberg Kuno törvényjavaslat a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról, 1926, 19–22.

60 A polgári iskoláról, a külföldi magyar intézetekről, a nemzeti közművelődési alapítványról, a leányiskolákról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat tárgyalása, 1926, 29–30.

61 A leányközépiskolákról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat tárgyalása, 1926, 21–22.

biztosítva lesz”.⁶² Az OKTK a vitáról is tudósított minden felszólalást ismertetve ismét nagy jövőt jósolva a törvénynek.⁶³

Az *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny*ben megjelent tanulmányában Kováts György 1926 március–áprilisában, tehát még a vitát megelőzően a miniszteritől jelentősen eltérő javaslattal állt elő. A családi életre nevelés fontosságára hívta fel a figyelmet.⁶⁴ A leányiskoláknak ezért véleménye szerint széleskörű ismereteket kell nyújtania elméleti és gyakorlati háztartástanból, gazdaságtanból, egészségtanból és kézimunkából. A lányokat minden középszintű iskolában ezekből az ismeretekből egyformán képezni kell, a leány-középiskolákban is, ahol szerinte erre a területre nem fordítanak kellő figyelmet. Két leány-középiskolai típust fogadott el: a leánygimnáziumot és a leányreáliskolát. Elsőben az oktatás alapját a klasszikus nyelvek és műveltség képezné, míg másodikban a modern nyelvek, a világirodalom és a reáltárgyak. Az alsó tagozatban a nyelvek kivételével minden tárgy ugyanaz lenne mint a polgári leányiskolában. A hatosztályossá alakítandó polgári V. és VI. osztályából különbözeti vizsgákkal át lehetne lépni a leány-középiskolákba. A polgári leányiskola ebben a rendszerben középponti szerepet kapott volna, amit Kováts azzal indokolt, hogy a polgári az életre való nevelés szempontjából értékesebb, mint a leány-középiskolák. Utóbbiak felállítását csak minden nagyobb városban látta szükségesnek. Nem a központban, hanem a határon vagy a városon kívül, ahol adott a megfelelő környezet (lehetőség kertészeti, mezőgazdasági ismeretek gyakorlására, illetve szabadban történő tanításra).⁶⁵

Ami a polgári leányiskolával való összekötést illeti, Kovátséhoz hasonló javaslattal állt elő a törvény meghozatalát követően ugyanebben a folyóiratban Magyar László. Magyar a leánykollégium intézményét a jogosítványok hiánya miatt elítélte. Szerinte ugyanarra a sorsra fog jutni mint elődje, a felső leányiskola. A célkitűzéseknek sem fog megfelelni: eleinte, amíg divatos, nem a magyar nagyszonyok, hanem az úgazdagok iskolája lesz, később azonban ki fognak ábrándulni belőle. A IV. osztályt követően – jósolta – sokan el fogják hagyni az iskolát. Ők azonban nem kapnak befejezett műveltséget (szemben a polgárral), nem lesznek a szükséges alapvető ismeretek birtokában fizikából, csillagászati földrajzból, egészségtanból, világtörténelemből. Egy már többször is felmerült, illetve Szilágyi által is felkarolt javaslattal állt elő: a középfokú leányiskolák (beleértve a polgári leányiskolákat) alsó négy osztályát egységesíteni kell, ezekre épülne a leánygimnázium és a leánylíceum V–VIII. osztálya, a női felső kereskedelmi iskola, a tanítónőképző és más szakiskolák. Ismét olyan javaslattal találkozhatunk tehát, amely a polgári iskolának alapozó jelleget adott, így próbálva

62 drn 1926, 391–394.

63 „... ezzel a törvénnyel a középiskolai oktatás évtizedes reformtörekvései szerencsés megoldáshoz és egy felvirágzás felé vezető nyugvóponthoz jutottak. A középiskolai oktatás keretei biztos alapot nyertek; most még a keretek tökéletes kiépítése van hátra.” (drn 1927, 216–218.)

64 Legszívesebben azt látta volna, ha az állam a nőket eltiltja a kenyérkeresettől, a férfiakat pedig intézményesen támogatja. Így lenne leginkább megmenthető a családok élete – vélte. Addig azonban, míg nem gondoskodnak a férfi helyzetének, a családalapításnak a megkönnyítéséről, nem lehet elzárni a nők elől a tudományos pályákat – hangsúlyozta. (KOVÁTS 1926b, 403–405., 407.)

65 Uo. 407–408.

megegyeztetni annak helyzetét, a nőnevelésben pedig a női jelleget fokozottabban érvényesíteni akarta. Magyar a leánykollégium reformjára is tett indítványt. E szerint kiépíthető olyan felső tagozat, amelyben általános műveltséget adó tárgyak mellett háztartástan, kertészet, s egyéb gazdasági ismeretek elméleti és gyakorlati oktatása történne. Ez az intézmény váltaná fel a leánykollégiumot, venné át célját.⁶⁶

A törvényt a sajtóban megjelent cikkek és elemzések többsége tárgyilagosan vagy kedvezően fogadta. Az alternatívaként felmerülő javaslatok az 1916-os szerkezettel rokoníthatók: az egységes középfokú leányiskola létrehozását szorgalmazták, s a felső tagozatban engedtek volna differenciálódást. A középiskolai leányoktatás szervezésébe többen a polgári leányiskolát is beépítették volna. Ezek a megoldások a fiú-középiskolák rendszerétől való távolodást hozták volna.

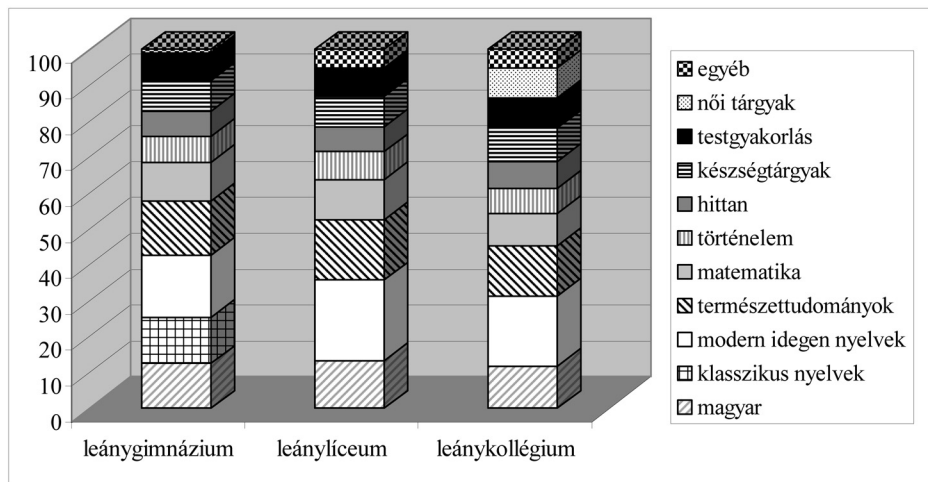
5. A TANTERVI SZABÁLYOZÁS

A leány-középiskolai törvényhez kapcsolódó tantervet a VKM – hosszas OKT tárgyalást követően – 1927-ben adta ki. A tantervet fokozatosan, osztályonként felmenő rendszerben az 1927/28-as tanévtől kezdve vezették be. A tanterv készítői figyelmet fordítottak az oktatás ún. női jellegének megőrzésére. Ez egyrészt a különböző (magyar és idegen nyelvi) olvasmányok megválasztásánál érhető tetten, másrészt a tantárgystruktúrában. Hiszen míg a fiú-középiskolákban nem szerepelt rendes tárgyként az ének, addig a leányoknál igen, a leánygimnáziumban négy évig, a másik két iskolában pedig 6-6 évig. Művészettörténetet mind a leánylíceumba, mind a leánykollégiumba járók tanultak. A rajz ugyan a fiúk órarendjének is része volt, de náluk az oktatásban a gyakorlati jelleg dominált. A korábbi tantervhez képest változást jelentett, hogy a latin nyelv tanulását a leánygimnáziumban két évvel korábban, már a III. osztályban elkezdték, és az óraszámot is emelték az eddigi 27-ről 30-ra. Viszont a gimnáziumban (46 óra), sőt még a reálgimnáziumban (41 óra) is jóval több időt fordítottak a nyelv oktatására. A nemzeti műveltségelemek az új tantervben fokozottabban előtérbe kerültek. A leánygimnáziumban a magyar nyelv és irodalom összóraszámával egyet növelt (28 helyett 29 óra), a líceumban annyi maradt, amennyi korábban a leánygimnáziumban (28 óra), a leánykollégiumban pedig, mint amennyi felső leányiskolában (25 óra) volt.⁶⁷ A magyar történelmet pedig már nem csupán a VIII., hanem a VII. osztályban is oktatták (lásd XXXVII. táblázat).⁶⁸

⁶⁶ MAGYAR 1927, 178–180.

⁶⁷ A fiúiskoláknál ez a szám 27 (gimnázium), 27 (reálgimnázium), illetve 28 (reáliskola) volt.

⁶⁸ A VKM 1927. évi 1889. eln. sz. r. a leányközépiskolák és a leánykollégium új tantervének életbe léptetése tárgyában, 1927, 223–224.

15. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban és a leánykollégiumban (1927, %) ⁶⁹

Ha az óraszámok alapján a képzési területek súlypontjainak változását áttekintjük, feltűnő, hogy az arányok az 1916-os és az 1927-es leánygimnázium között minimálisak. Mindössze a készségtárgyakra fordított idő növekedett a korábban különböző női tárgyakra szánt idővel (vö. 14. és 15. ábra). A 15. ábra azt is mutatja, hogy a leánygimnázium és a leánylíceum között az egyéb kategóriában szereplő művészettörténet kivéve csak a nyelvtanításban volt lényeges különbség. A leánykollégiumi arányszámok több területen (humán és reál tárgyak, nyelvek) alacsonyabbak voltak, mint a leány-középiskolákban.

Az 1927-es tanterv módosítására 1933-ban került sor.⁷⁰ A változtatás ismét⁷¹ a latin nyelv oktatását érintette. Mintegy előzményeként a miniszter 1931-ben rendeletileg engedélyezte, hogy az 1931/32-es tanévtől a leánygimnázium III. osztályában latin helyett ugyanannyi órában a leánylíceumi tanterv szerint a franciát tanítsák.⁷² Az új tanterv a

69 A művészettörténet és rajz c. tárgy órászáma fele-fele arányban a készségtárgyak között, illetve az egyéb kategóriában szerepel. Egyéb címszó alatt ábrázoltuk továbbá a filozófiát, valamint a lélektan és neveléstan c. tárgyat.

70 Egy kisebb változtatást kell még megemlíteni 1927-ből, amikor előírták, hogy a leánylíceumban és a leánykollégiumban az ének órákon az V–VI. osztályban az elméleti részt ki kell bővíteni, a tantárgyból pedig – az V–VIII. osztályban – magánvizsgát lehet tenni, az érdemjegy pedig az előmenetelbe is beleszámít. (A rendtartás szerint ugyanis az ún. készségtárgyak közül a testnevelés, a kézimunka és az ének nem számított bele az előmenetelbe.) (VKM 1927. évi 89.205 V. sz. rendelete a leánylíceumok és leánykollégiumok V–VI. osztályaiban szereplő ének érdemjegyeinek beszámítása tárgyába, 1927, 336–337.)

71 Ahogy az 1918. évi tantervnél. Ebből is látható a latin nyelv startégiai fontossága s egyben vitatott helye a leány-középiskolákban.

72 VKM. 540-05-418-1931. sz. r. a leánygimnázium latin nyelvi és irodalmi tantervének módosítása tárgyában, 1931, 155–156.

latin nyelv oktatásának kezdetét – a szükségletekre hivatkozva – az V. osztályba helyezte vissza, a heti óraszám pedig a következő lett: V. osztály: 4, VI.: 5, VII.: 5 és VIII.: 5 óra, ami azt jelentette, hogy a még az 1916. évi rendelethez képest is csökkent a latin nyelv oktatására fordítható idő. Ez azt feltételezi, hogy ezúttal a tananyagot is lényegesen csökkentették.⁷³ A többi tárgy tekintetében a tanterv nem változott. Mielőtt azonban az időközben meghozott új törvény alapján a VIII. osztályban bevezették volna – az új tanterv megszületéséig – átmeneti tantervet léptettek életbe.⁷⁴

Az 1927. évi tanterv és annak módosítása (1933) fenntartotta a fiú- és leány-középiskolák közötti különbséget. Ahogy korábban is, az eltérés egyik oka a leányiskolákban fontosabbnak tartott esztétikai nevelés (magasabb ének óraszám, művészettörténet oktatása) volt, másik oka pedig a női szerepekre való felkészítés (kézimunka). A latin nyelv oktatása körüli állandó tantervi változások (tanulásának kezdete, óraszám) hátterében több tényező húzódhatott meg. A hagyományos, e korszakban ugyanakkor már kevésbé elfogadott vélekedés szerint a latin (és általában a holt nyelvek) elsajátítása olyan képességeket kíván (például logikus gondolkodás), amelyek a lányokra kevésbé jellemzőek. A latin nyelv tanulásának haszna – a klasszikus műveltség gyarapításán túl – a felsőoktatásban mutatkozott meg. A latin a nők számára – a statisztikák szerint – két leginkább vonzó egyetemi tanulmányi iránynál volt elengedhetetlen: az orvosi képzésben és a bölcsész szakok többségében.⁷⁵ Az érettségizett lányok körében ugyan az 1920-as évek második felében, az 1930-as évek elején is sokan maradtak otthon (kb. 15–20%),⁷⁶ egyre nagyobb hányaduk azonban továbbtanult egyetemeken vagy főiskolákon (kb. 65–75%).⁷⁷ Ehhez hozzájárult Klebelsberg felsőoktatási politikája: 1927-ben a 63 000 számú rendelettel kiterjesztette a nők továbbtanulási lehetőségeit: korlátozás nélkül felvehetők lettek az eddigiek mellett a matematika és természettudományi karokra, a Közgazdaságtudományi Kar kereskedelmi és mezőgazdasági osztályaira és a József Nádor Műegyetem közgazdasági osztályára, valamint a különféle (művészeti, testnevelési, tanárképző) főiskolákra. Csak a keretszám öt százalékos

73 VKM 29/706/1933. V. a. 1. sz. r. a leánygimnázium latinnyelvi tanterve tárgyában, 1933, 145–146.

74 A törvény születését megelőzően – a fent említetteken túl – a felvétel, az osztálylétszám, az iskolatípusok közötti átlépés és a tanárok képzése tárgyában hoztak rendeleteket.

75 1925/26 és 1927/28 között az összes érettségizett leány között az orvosi, valamint a bölcsészettudományi karokon továbbtanulók aránya átlagban 10,8%, illetve 43,7%, 1928/29 és 1930/31 között pedig 7,1%, illetve 30% volt. (Magyar Statisztikai Évkönyv [1926], 1928, 239; Magyar Statisztikai Évkönyv [1927], 1929, 224.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1928], 1929, 262.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1929], 1930, 259.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1930], 1931, 257.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1931], 1932, 273.)

76 Magyar Statisztikai Évkönyv (1927), 1929, 224.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1928), 1929, 262.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1929), 1930, 259.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1930), 1931, 257.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1931), 1932, 273.

77 Forrás e fejezet 45. és 75. lábjegyzetében megjelölve. Az összes érettségizett lány között a továbbtanulók aránya a legmagasabb 1931/32-ben volt: 84,1%. (Magyar Statisztikai Évkönyv [1932], 1933, 281.)

arányában, illetve férfi jelentkezők hiányában iskolázhatták be őket a református és evangélikus hittudományi karokra, valamint a Műegyetem építészeti osztályára.⁷⁸ Az 1932/33-as tanévtől a tendencia megfordult: a továbbtanulási kedv (lehetőség) ismét csökkenni kezdett, oka a gazdasági válságban kereshető.⁷⁹

6. A NŐNEVELÉS KÉRDÉSE A III. EGYETEMES TANÜGYI KONGRESSZUSON

A *III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus* 1928. július 2. és 5. között tanácskozott Budapesten. A leány-középiskolai törvény mérlegének megvonásához ekkor egy tanév tapasztalatai már rendelkezésre álltak. A „tanügyi alakulatok” közül három nőegyesület is részt vett a rendezvényen: a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* (MANSz), a *Nőképző Egyesület* és a *Mária Dorothea Egyesület* (másként *Mária Dorottya Egyesület*). A kongresszus témái között kezdettől fogva szerepelt a leánynevelés, az előkészítéssel külön szakosztály foglalkozott, amely tárgyalta és megvitatta a beérkezett javaslatokat.⁸⁰ A nőnevelési szakosztály Sebestyenné Stetina Ilona volt nőipariskolai igazgató elnökletével a nőnevelés speciális (tartalmi és módszertani) kérdéseivel, a tanárképzéssel és az irányítással foglalkozott. A szekció határozatai közül hármat emelnénk ki:

- a jelenlevők javasolták, hogy valamennyi iskolában – a leány-középiskolákat beleértve – minden 14–16 éves leány részesüljön kötelező jelleggel háztartási oktatásban, amelyet szakképzett tanár tart;
- hangsúlyozták a női kézimunka oktatás fontosságát a leány-középiskolákban is;
- indítványozták *Nőnevelési Tanács* felállítását iskolatípusokként 3-3 taggal, illetve a VKM-ben külön leányiskolai szakosztály létrehozását, valamint a szakfelügyelők és az érettségi miniszteri küldöttek között nők alkalmazását.⁸¹

A középiskolai leánynevelés kérdésével részletesen a középiskolai szakosztály foglalkozott.⁸² Bernolák Kálmán, az Állami Mária Terézia Leánygimnázium igazgatója expozéjában üdvözölte az 1926. évi törvényt, remélve, hogy meghozza a várt állandóságot. Véleménye szerint a továbbfejlődés irányát a törvény adta kereteken belül kell keresni. Elfogadta, és szükségesnek tartotta a leánykollégium felállítását. Úgy gondolta ugyanis, hogy az érettségit adó leány-középiskolák túlontúl megterhelik a lányok idegrendszerét, ráadásul feleslegesen, mert az érettségizők kb. 40%-a tanul tovább egyetemen,⁸³ a diplomások pedig elhelyezkedési nehézségekkel küszködnek.

⁷⁸ PUKÁNSZKY 2006, 164–165.

⁷⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv (1933), 1934, 304.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1934), 1935, 307.

⁸⁰ SIMON, PAPP 1928, I. 3–49.

⁸¹ SIMON, PAPP 1928, II. 142–192.

⁸² Számos más szakosztály is programjába vette a nőnevelést, és a témával saját nézőpontjából (pl. iskolán kívüli nőnevelés) foglalkozott.

⁸³ A számadat pontatlan, lásd fentebb.

Csak azoknak javasolta volna a leány-középiskolát, akik valóban képesek felsőfokú tanulmányokra. Megítélése szerint a többiek számára megfelelő intézmény a leánykollégium, amelyet – elviekben – az 1925. évi *Nőnevelési Kongresszus* is szorgalmazott: középfokú iskola, amely a női ideált tartja szem előtt. Bernolák értetlenségének adott hangot a leánykollégiumot érő szülői idegenkedéssel⁸⁴ szemben: ez az iskola – ellentétben a felső leányiskolával – képesítést ad, és elvégzése könnyebb, mint a leánygimnáziumé. Nézete szerint azonban az iskola jövője csak abban az esetben biztosított, ha a törvényben garantált főiskolai továbbtanulás mellett köztisztviselői pályákra is jogosít. (A törvény erre intézkedést ígért, de rendelet még nem született meg, a kongresszus ezért sürgette kibocsátását.)⁸⁵

A leánykollégium fennállásáról vita alakult ki a szekcióban. A hozzászólók szintén a fogadtatásból kiindulva a törvényben rögzítettől eltérő szervezetet javasoltak, de voltak, akik egyáltalán nem támogatták az intézmény bevezetését. Lázár Piroska budapesti felső leányiskolai igazgató véleménye szerint ugyanis bár a leánykollégium célja, tanterve jó, a gazdasági és társadalmi viszonyok miatt nem felel meg a(z) – elszegényedett – középosztály igényeinek. Ezt mutatja szerinte, hogy a fennálló két leánykollégium közül csak egyikben, az evangélikusban tanul elegendő számú diák, főleg vidéki birtokosok gyermekei. A nyolcosztályos elemi iskola bevezetésével a polgárit át kell alakítani, ez lehet majd – vélte – a megfelelő középfokú iskola. A leánykollégiummal szemben a leány-középiskolákat fenn kell tartani, meg kell erősíteni, mert ezek hozzájárulnak a „*magyar társadalmi élet komolyabbá*” tételéhez, a családok erősebbé, szilárdabbá, nemzetibbé válásához, a gyermekek iskolaihoz alkalmazkodóbb családi neveléséhez.⁸⁶ Borsos Károly mezőtúri református gimnáziumi igazgató a szülői igények elfogadása és tiszteletben tartása mellett érvelt. Úgy gondolta, a leánykollégium legfeljebb a fővárosban lesz életképes, bármennyire is jó az elgondolás. Csak ott fogadta el leánykollégium létrehozását, ahol a szülők leánygimnáziumot és/vagy leánylíceumot is választhatnak. Vitatta Bernolák véleményét a leány-középiskolai túlterhelésről.⁸⁷

A leánykollégium fontosságát és szükségességét hangsúlyozó felszólalók a törvény szerinti megvalósítás sikerét kétségbe vonták. Gajda Béla budapesti állami reál-gimnáziumi igazgató a leánylíceumokban és a leánygimnáziumokban a tagozati rendszer bevezetését szorgalmazta. A leánykollégiumot kezdetben ne önálló típusként

84 A leánygimnáziumok és a felső leányiskolák átszervezésekor az iskolák legnagyobb része leánylíceum lett, 7–8 [11, lásd XL. táblázat] leánygimnázium maradt. A szülők azonban sok iskolában – így Bernolák – indítványozták a visszaalakulást leánygimnáziummá. Attól tartottak ugyanis, hogy a latin érettségivel rendelkezők az egyetemi felvételnél előnyt fognak érezni. Leánykollégium csak néhány iskola lett, sem az állam sem a községek nem tartottak fenn ilyen intézményt. (Simon, PAPP 1928, II. 284–285.)

85 Uo. 286–287., 313.

86 Uo. 292.

87 „... a lányokat nem a latin, nem is a matematika teszi idegesekké, vérszegényekké az iskolában, hanem pszichológiai adottságuk, a fiukénál nagyobb szorgalmuk, nagyobb lelkiismeretességük, sensibilitásuk, a „drukkolásra” való nagyobb hajlandóságuk s maga az iskolában való hosszabb tartózkodás. Ha a leánykollégium komoly szellemi munkát kíván, amint kell, hogy kívánjon, ép úgy idegesekké, vérszegényekké fogja tenni a lányokat tantervi különbözősége ellen is mint a leányközépiskolák.” (Uo. 289–290.)

hozzák létre – javasolta, hanem tagozat formájában. Szükség esetén, ha a diákok száma megnő, az oktatási kormányzat támogatásával külön intézménnyé lehetne fejleszteni őket. Nézete szerint ugyanis a leány-középiskolák, az ott szerzett érettségi bizonyítvány feleslegesen felsőfokú tanulmányokra ösztönzi a lányokat. A leánykollégium fenntartását ugyan a szülők is kívánják, az azonban önállóan – egyelőre – nem életképes.⁸⁸ Demeter István debreceni református leánygimnáziumi igazgató Gajda javaslata mellé állt. Azt annyiban módosította volna, hogy a leánykollégiumot – mind önállóan, mind tagozat formájában – csak ott engedte volna felállítani, ahol leánygimnázium vagy leánylíceum is van. A tagozatok létrehozását Bernolák is támogatta.⁸⁹ A kongresszus az eredeti javaslatot módosítással fogadta el: önállóan, s tagozat formájában egyaránt sürgette a leánykollégiumok felállítását.⁹⁰

A szekcioulésen további témák is felmerültek. Bernolák a leány-középiskolák és a leánykollégium tanárainak képzésére tett javaslatot. Véleménye szerint számukra gyakorlóiskolával egybekötött külön tanárképző intézet felállítása szükséges, amelyben „nőtannal” is foglalkoznak. A nők eltérő lelki alkatából fakadó tantervi és módszertani különbségek miatt nézete szerint a képzésüknek a fiú-középiskolai tanároktól el kell térnie.⁹¹ Erre az indítványra egyetlen felszólalás sem érkezett, a szekció határozatként elfogadta Bernolák javaslatát.⁹² Arató István, kőszegi evangélikus leánylíceumi igazgató az érettségi vizsgatárgyak számában mutatkozó szerinte indokolatlan különbségtételre hívta fel a figyelmet. Helytelenítette, hogy míg a (fiú) gimnáziumokban öt, addig a leány-középiskolákban hét tárgyból kell érettségizni. Bernolák egyet értett e különbség megszüntetésével, de azt indítványozta, hogy a javaslatot a tanáregyesület tegye meg.⁹³

A leánykollégiumot érintő javaslatok nem valósultak meg. Az intézmény nem bizonyult életképesnek.⁹⁴ A gazdasági helyzet bizonytalansága ellen a családok a gyermekek

⁸⁸ Uo. 290–291.

⁸⁹ Uo. 294.

⁹⁰ Uo. „A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus nőnevelésünk érdekében kívánatosnak tartja, hogy mind az állam, mind más iskolafenntartók leánykollégiumokat is állítsanak fel, illetőleg a helyi viszonyoknak megfelelően a meglévő leányközépiskolák mellett a bifurkáció elve alapján leánykollégiumokat is szervezzenek és ennek megejthetése végett az 1926. évi XXIV. törvénycikk 10.§-ának rendelkezése megfelelően módosíttassék.” (Uo. 312.)

⁹¹ Uo. 288–289.

⁹² „A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus kívánatosnak tartja, hogy a női lélek sajátosságainak megfelelően nőtanárjelöltek részére külön tanárnőképző intézetek és gyakorlóiskolák állíttassanak fel.” (Uo. 313.)

⁹³ Uo. 294.

⁹⁴ 1927/28-ban három leánykollégium működött az országban: 1-1 evangélikus, izraelita és magán intézmény. A következő tanévtől 1933/34-ig közülük már csak a budapesti evangélikus leánykollégium maradt meg. (Magyar Statisztikai Évkönyv [1928], 1929, 250.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1929], 1930, 247.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1930], 1931, 245.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1931], 1932, 242., 264.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1932], 1933, 272.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1933], 1934, 295.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1934], 1935, 280.)

oktatásába történő befektetéssel próbáltak védekezni. A képzés egyazon hosszúsága és a jogosítványok közötti különbség egyértelműen a leány-középiskolák javára billentette a mérleget. A leánykollégium mellett, hogy bizonyos rétegek számára a nőnevelési eszményt testesítette meg, – bár ezt nem jelentették ki – a diplomás munkanélküliség mérsékléséhez járult volna hozzá. Az oktatási kormányzat azonban – nem váltva valóra a képviselőházi vitákban megfogalmazott félelmeket – nem erőltette ezt az iskolatípust. A társadalmi igényeknek megfelelően hagyta az iskolatípus megválasztását: a leánykollégiumok egy, a budapesti evangélikus iskola kivételével átalakultak, a leánylíceumok közül pedig több a latin nyelv oktatását is biztosította.

III. Az egységes leány- és fiú-középiskola

1. A TÖRVÉNYJAVASLAT ELŐKÉSZÍTÉSE

Az 1926. évi törvény három iskolatípust hozott létre, a nyelvoktatásban megnyilvánuló szabadságot kihasználva azonban több iskolatípus működött az országban. A középiskolákban általában gyakoriak voltak a tantervi módosítások. Ez nehezítette az áttekintést, és bizonytalanságot szült. Problémát jelentett, hogy az egységes jogosítvány csak elméletben létezett, az egyetemek különbséget tettek az iskolatípusok között. A középiskola műveltségtartalmát is érték kifogások.¹ Hóman Bálint a törvény eredeti rendelkezéseitől való eltérésre, az átláthatatlanságra, valamint az egységes (nemzeti) szellem megteremtésének szükségességére hivatkozva határozta el a reformot, amelyet még hivatalba lépésekor bejelentett. Személyes ambíciók is vezették, úgy vélte, ezen a – kiváltképp bírált – területen alkothat maradandót, léphetet sokat dicsért és bíralt, de mindenképpen elismert elődje, Klebelsberg Kuno nyomdokaiba.

A középiskolai törvény meghozatalát több mint egyéves előkészítő munka előzte meg. A fenntartókkal és a szakmai, illetve érdekképviselői szervezetekkel történt egyeztetés során kialakult vitában a felvételi jogosítvány és a tagozatok kialakításának kérdése kapott különös hangsúlyt, de szóba került a fiú- és a leánynevelés egységesítése is. A VKM 1933 márciusában háromnapos (március 6–8.) szakértői értekezletet hívott össze, amelyen főként (egyetemi) tanárok, tanügyigazgatásban dolgozók vettek részt. Hóman a meghívóban tíz pontban ismertette főbb elképzeléseit. A másodikban a fiú- és a leány-középiskolák szervezeti és tantervi egységesítésének célját fogalmazta meg.² Az új középiskola közös alsó tagozatú gimnázium és reáliskola lett volna.³ Antall József kutatásainak köszönhetően a tanácskozás anyaga szemelvényekben hozzáférhető. Antall válogatási szempontjai között a nőnevelés is szerepelt, így felté-

1 Hóman Bálint iskolapolitikája. Egyetemi Könyvtár Kézirattár F 103/VII/7. Prohászka Lajos, Töredékek [Orosz Gábor kutatásai alapján a szerző feltehetően Kornis Gyula.]; BARTA 1935, 21–22.

2 „A fiú- és a leányközépiskoláknak az 1924. évi és 1926. évi törvényekben adott egyenjogúsításából a fiúk és a lányok főiskolai tanulmányainak és képzésének azonosságából véleményem szerint természetesen következik, hogy alapvető középiskolai tanulmányaik menetét és rendjét is egységesé kell tennünk. Ezért külön fiú- és leányközépiskolai típusok fenntartását szükségtelennek tartom. A női lélek sajátos vonásainak figyelembevételéből származó követelményeket nem külön típusok és ennek megfelelően tantervi eltérések által, hanem a tantervek és utasítások gyakorlati alkalmazásánál, a tanítás és a nevelés módjának tényleges keresztülvitelénél kell érvényre jutatni.” (A középiskolák újabb reformja, 1933, 171.)

3 Uo.

telezhetjük, hogy mindazt rögzítette, amely e témában a jegyzőkönyvek szerint elhangzott.⁴ A 17 válogatásban szereplő felszólaló közül kilencen foglalkoztak a kérdéssel. Máday István orvos, a *Magyar Szülők Szövetségének* ügyvezető elnöke, a kompetencia hiányát vetette fel: ha a témát újra napirendre tűzik, legalább egy nőt is hívjanak meg – indítványozta.⁵ A további felszólalók véleményét két nagyobb csoportba oszthatjuk, aszerint, hogy az egységesítést ellenezték vagy támogatták. Árnyaltabb megkülönböztetést a forrás szűksavúsága nem tesz lehetővé.

A leány- és fiú-középiskolai oktatásban a különbségek fenntartása mellett érvelők közé tartozott Kornis Gyula egyetemi tanár, korábbi államtitkár, aki a lányoknál – szerinte – fokozottabban jelentkező mobilitási törekvésekre vezette vissza a leánykollégium elsorvadását. Helyeselte a miniszeri javaslatban a két leány-középiskolai típus összevonását. A latin nyelvet is oktató leánygimnáziumot tartotta megfelelő típusnak, mert véleménye szerint a lányok által leginkább preferált bölcsész képzés során erre a nyelvre szükség van. Ezt mutatják a tendenciák is – állapította meg. Helyeselte, hogy a javaslat a tanterv és az utasítások gyakorlati alkalmazásánál érvényesíthetővé teszi a női sajátosságokat. A leány- és a fiú-középiskolák tantervében a lelki eltérések miatt különbséget kell tenni – hangsúlyozta. Erre ügyelni kell az olvasmányok megválasztásakor is.⁶ A lányok és a fiúk eltérő fejlődésére, illetve eredményeik pszichikai különbségeire hivatkozott Mitrovics Gyula egyetemi tanár is, aki a fiú- és leány-középiskolák közötti különbségek erőteljesebb érvényesítését javasolta. A középiskola – érvelt – anyagi és társadalmi helyzetűtől függően mindenki számára elvégezhető. Az egyetemen a szelekciónak köszönhetően az eltérések kiegyenlítődnek, ezért ott elfogadja az egységességet.⁷ Mátrai Rudolf tankerületi főigazgató szerint a lelki különbségeket nem külön típusokban és tantervekben kell érvényesíteni, hanem a tantervek és az utasítások gyakorlati alkalmazása közben, a tanítási és nevelési módszerekben.⁸ Egy másik tankerületi főigazgató, Ady Lajos szerint sem a tantervben, hanem a tananyagban kell fenntartani az eltérést, sőt abban is kizárólag a kézimunka és az irodalmi olvasmányok terén. Feltette a kérdést, vajon honnan lehet ehhez a szükséges időt előteremteni.⁹ Krywald Ottó, a *Katholikus Hittanárok Egyesületének* főbiztosa a szervezeti és a tantervi egységesítést, ha nem is deklarálta, de elfogadta. A különbségeket (női léleknek megfelelő olvasmányok és – közelebből nem meghatározott – tudnivalók) az utasításokban fejezte volna ki.¹⁰ Voltak, akik nem tudtak jelen lenni a tanácskozáson, véleményüknek azonban hangot szerettek volna adni. Közéjük tartozott Raffay Sándor evangélikus püspök. Raffay védelmébe vette a leánykollégiumot, amelynek egyik kezdeményezője volt. (Az ország egyetlen leánykollégiuma evangélikus egyházi fenntartásban állt, s az általa vezetett egyházkerületben mű-

⁴ Az eredeti források az 1956-os forradalomban megsemmisültek.

⁵ ANTALL 1986, 24.

⁶ Uo. 8.

⁷ Uo. 13.

⁸ Uo. 15.

⁹ Uo. 17.

¹⁰ Uo. 35.

ködött.) Véleménye szerint ugyanis ez – annak eredeti, minisztériumi módosítások előtti változata – felel meg leginkább a lányok lelki alkatának. Szerinte nem értették meg vagy félreértették a leánykollégium célját. Ez, a leány-középiskoláktól való hangsúlyos elkülönítése, valamint a jogosítványok korlátozottsága vezetett megszűnéséhez. Az azonos képesítés okán külön leány- és fiú-középiskolák fenntartását nem tartotta elfogadhatónak. Pszichológiai okokból különbséget tett volna a tananyagban: az irodalmi olvasmányok megválasztásában, illetve a módszerekben. Nézete szerint mindez megoldható lenne csak női tanerők alkalmazásával is.¹¹

Az értekezleten három felszólaló nem javasolt megkülönböztetést a fiú- és a leány-középiskolák között. Kürti Menyhért középiskolai igazgató a felsőfokú tanulmányok és képesítések azonosságára hivatkozva fogadta el az előképzettség, vagyis a középiskolai tanulmányok egységesítést.¹² Szandtner Pál egyetemi tanár általában ellenezte a középiskolai szektor expanzióját, és az egységesítést is azért támogatta, mert véleménye szerint az a lányok között a fokozottabb szelekció irányába hat.¹³ Szücs István helyettes államtitkár, országgyűlési képviselő legszívesebben megszüntette volna a – szerinte szükségtelen – leánygimnáziumot, de mivel ezt nézete szerint nem lehet megvalósítani, egységesítette volna tananyagát a fiúgimnáziuméval. Szűkszavúsága miatt indokaira még csak nem is következtethetünk.¹⁴ Imre Sándor egyetemi tanár levélben küldte el véleményét a miniszternek. Nézete szerint az egységesítést az azonos rendeltetés indokolja, ezáltal biztosítható az oktatás és a színvonal egyöntetűsége. A reformot szükségesnek tartotta az intézménytípusok közeledése miatt is, amelyet egyaránt jellemzőnek vélt a fiú- és a leányiskoláknál is. A törvényeknek elmentendő fejlemények, az egyes típusok rossz asszociációkat keltő elnevezése miatt (pl. a leánygimnázium inkább a reálgimnáziumnak felel meg) nemcsak új, hanem közös rendezés szükséges – húzta alá.¹⁵

A VKM javaslatával az érdekelt társadalmi szervezeteket is megkereste. Konzervatív álláspontot képviselt a nőnevelésről a *Magyar Szülők Szövetsége*, amely 1933. április 12-én kelt levélében írta meg véleményét. A levél 9. pontja foglalkozott a leány-középiskolákkal: ezen iskolák egységesítését „*bizonyos fokig nem kifogásoljuk, de feltétlenül kívánatosnak tartjuk, hogy a leányok már az alsó tagozatban a háztartással és kézimunkával foglalkozzanak, a felső tagozatban pedig a női hivatásra is kellő előkészítést kapjanak (háztartás, csecsemőápolás, szociális feladatok, nevelés)*”.¹⁶

A vélemények tehát korántsem voltak egyöntetűek még az alapvető kérdésekben sem. Az 1933 végére elkészült javaslat kompromisszumot hozott. E szerint egyetlen típus jönne létre, a gimnázium, amely azonban nem lenne koedukált, hanem külön intézménybe járnának a lányok és a fiúk is. A tantervben – ha minimális mértékben

¹¹ Uo. 53.

¹² Uo. 25.

¹³ Uo. 33.

¹⁴ Uo. 34.

¹⁵ Uo. 46.

¹⁶ A Magyar Szülők Szövetségének 1933. április 12-én kelt levele. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

is –, de fenntartották volna a különbségeket. A javaslat 1934 elején került az *Országos Köznevelési Tanács* (OKT) elé. Az 1934. január 9-i tanácskozáson elhangzott, hogy semmi sem indokolja a külön leány-középiskolai típus fenntartását, hiszen 1. a leány- és a fiú-középiskola tanterve lényegében eddig sem tért el; 2. a sikeres érettségi ugyanúgy felsőfokú tanulmányokra képesített; 3. az egyetemeken a nők kevés kivétellel ugyanazt a képezést megszerezhetik, mint a férfiak. Az OKT szerint ezért nincs értelme annak, hogy a lányok középiskolai képzése eltérjen a fiukétól. Megállapította, hogy a szervezeti egységesítés mellett a tervezet gondoskodik arról, hogy a fiúk és a lányok számára fenntartott középiskolák tanterve és tananyaga a külön nevelési szempontok szerint eltérő legyen, hiszen a lányok számára rendes tárgyként a tanterv része maradna például a kézimunka. Véleménye szerint a tervezet ezáltal „*csupán a női lélek követelményére akar bizonyos tekintettel figyelemmel lenni.*”¹⁷ A javaslat részletes tárgyalásán módosító indítványt nyújtottak be a 2. §-sal kapcsolatban, amely így hangzott: „*vannak fiú- és leányközépiskolák külön igazgatással és külön elhelyezéssel.*”¹⁸ Pintér Jenő tankerületi főigazgató a vitában a fiúgimnázium és a leánygimnázium elnevezést ajánlotta. Az OKT végül az eredeti szövegezést fogadta el, és a törvény szövegében is az eredeti megfogalmazás maradt meg, de a közbeszédben, sőt a hivatalos szóhasználatban is a leánygimnázium megnevezés gyökeresedett meg. A szelekció kérdése is szóba került tárgyaláson. Csapody Vera leánygimnáziumi igazgató a szelekció szigorítását kérte a lányok számára. Felvetését azzal indokolta, hogy a lányok jobb tanulmányi eredménye miatt ugyanazt a hatást csak a feltételek szigorításával lehet elérni. Javaslátát az OKT elvetette.¹⁹

A VKM 1934 elején a leány-középiskolák V–VIII. osztályában párhuzamos tagozatok kialakításában gondolkodott (leánygimnáziumi, reál-gimnáziumi (leánylíceumi) és reáliskolai tagozat). A javaslat megvalósíthatóságát felmérendő a miniszter rendeletben kérte az egyes leány-középiskolák vezetőit, írják meg, mely tagozat kialakítása milyen plusz terheket róna rájuk. 1934. január második felében született választlevelek számos nehézséget helyeztek kilátásba (helyhiány, tanárhiány), és többen a gimnáziumi tagozat sikertelenségét jósolták. Ennek ellenére az iskolák legnagyobb része leánylíceumi és leánygimnáziumi tagozatok kialakítását tartotta leginkább megvalósíthatónak, illetve érdemesnek. Alig volt, aki mindhárom tagozat felállítását lehetségesnek látta. Néhányan azt is a VKM szemére vetették, hogy a javaslat nem elég konkrét, ezért nem tudtak csak hozzávetőleges számításokat tenni.²⁰ A várható nehézségek ellenére a véglegesített, országgyűlés elé kerülő törvényjavaslat fenntartotta a tagozatokról kialakított elképzelést.

17 Az OKT 1934. január 9-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

18 Uo. A törvényben elfogadott szakasz szerint: „*Fiúk és lányok számára külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett középiskolák vannak.*” (3. §) (XI. Törvénycikk a középiskoláról, 1935, 86.)

19 Az OKT 1934. január 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

20 Törvényjavaslattal kapcsolatos vélemények az egyházi hatóságoktól stb., iskolák vezetőitől. [1934. január] MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

A tagozatok kapcsán érdemes kitérni Bartha József, gimnáziumi tanár javaslatára, amely a *Magyar Művelődés*ben 1934 elején jelent meg. Bartha csak a latint is tanító középiskolák egységes alsó tagozatát találta helyénvalónak.²¹ Erre épülne rá – javaslata alapján – a gimnázium, a reálgimnázium és a leánygimnázium (V–VIII. osztály). Ezzel szemben a reáliskola és a leánylíceum nyolcosztályos önálló intézmény maradna. Utóbbit választhatnák azok, akik számára nehéz lenne a latin nyelv, s az iskola elvégzését követően nem készülnek felsőfokú tanulmányok folytatására. (A leánykollégiummal nem foglalkozott, mert az – indokolta – a vélemények szerint magától meg fog szűnni.)²²

A leány-középiskolák 1934 januárjára kikristályosodó új, miniszteri szervezete az 1916-os 4+4 éves rendszerhez való visszatérést jelentette. Az eltérés a fiú- és a leány-középiskolák egységesítésében volt, amelyet főként azonos előkészítő és képesítő funkciójukkal magyaráztak. Noha a koncepció kidolgozása és megvitatása során a különbségek fenntartása melletti vélemények voltak többségben, utóbb – s ebben az OKT határozata perdöntő lehetett – az egységesítés mellett született döntés. Közrejárhatott benne, hogy a különbséget fenntartani akarók egy része a tantervben nem, csak az utasításokban, tehát a módszerekben és a tananyagválasztásban differenciált volna. Az egységesítés ellen a korábbi időszakokban felhozott érvek sokféleségével szemben (pedagógiai, erkölcsi, biológiai, szociológiai) egyedül pszichológiai érveket említettek.

2. A TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE

A törvényjavaslat hosszas előkészítő fázist követően került tehát a parlament elé, ahol a viták hol erősebb – hol gyéresebb érdeklődés mellett zajlottak.²³ Az okokat a törvény keretjellegében és – szakmai mellett – politikai előkészítésben kereshetjük. Hóman Bálint még a képviselőházi tárgyalás előtt külön értekezleten ismertette a javaslatot – bevett szokás szerint – a kormányzó párt tagjaival.²⁴ Az összejövetelen felszólalt Gömbös Gyula miniszterelnök is, aki a(z iskolai) jellemnevelés fontosságáról beszélt. Hozzászólásra is lehetőség nyílt, de ezek nem érintették a leánynevelést.²⁵

21 Abból indult ki, hogy a hírek szerint az egységes első tagozatra öt különböző felső tagozat épül: a gimnázium, a reálgimnázium, a reáliskola, a leánygimnázium és a leánylíceum. Szerinte azonban a rokon és az eltérő iskolatípusokat nem lehet egységesíteni, ezért más szervezetet javasolt.

22 BARTHA 1934, 4–6.

23 Összehasonlításként: az előtte elfogadott *Fővárosi törvény* hevesebb vitát váltott ki.

24 Többek között kijelentette: „*Helytelennek bizonyult a leányközépiskolák külön tantervének megállapítása is, annál is inkább, mert ezekben csak két eltérő tantárgy volt a fiúiskoláktól: művészettörténet az egyik típusban, a háztartástan, a gazdaságtan a másik típusban, mind a két típusban pedig az ének.*” (Gömbös Gyula új népi és gyökerekig nemzeti nevelést hirdet, 1934, 1.)

25 Uo. 2.

Hóman a középiskolai törvényjavaslatot 1934. március 6-án nyújtotta be. A *Képviselőház Közoktatásügyi Bizottsága* 1934. március 12-én tárgyalta és a szervezetet érintően döntő változást eszközölt a javaslaton. Az eredeti koncepció ugyanis – ahogy fentebb már említettük – késleltette ugyan, de megtartotta volna a trifurkációt tagozatok formájában. Eszerint a tanterv csak az első négy osztályban lett volna azonos, az V. osztálytól pedig a diákok – az iskolán belül maradva – választhattak volna gimnáziumi, reálgimnáziumi és reáliskolai tagozat között. A gimnáziumi és a reáliskolai tagozat megszervezése alól a VKM felmentést adhatott volna. A bizottság az elkülönülő tagozatok helyett – feltételezhetően anyagi, személyi, valamint szervezési okok miatt – az óráválasztás lehetővé tételéről döntött. Az V. osztályban a módosított törvényjavaslat szerint a diákok vagy a görög és vagy egy második modern idegen nyelvet tanulhatnak.²⁶

A Képviselőház elnyújtva, összesen kilenc ülésnapon keresztül tárgyalta a javaslatot.²⁷ A bizottsági előadó, Szinyei Merse Jenő az egységesítés szükségességét a túlságosan differenciálódott iskolarendszer létrejöttével magyarázta, amely a törvényekben rögzített iskolatípusokon túl a választható tantárgyak rendszerével öt fiú- és öt leányiskolai típus kialakulását eredményezte. A leányiskoláknál ezek a következők voltak: 1. a fiúgimnáziumnak megfelelő humanisztikus leánygimnázium; 2. a reálgimnáziumnak megfelelő leánygimnázium, ahol a görög választható tárgy; 3. a leánylíceum választható latinnal; 4. a reáliskolának megfelelő leánylíceum; 5. a leánykollégium, amely azonban elsovdadt vagy már ki sem alakult. Érveléséből kitűnik a leányiskoláknak a fiúiskolákkal való párhuzamba állítására irányuló törekvés. A fiúiskola a minta, amelyhez viszonyul a leányiskola, elveszítve ezáltal önálló karakterét. Az előadó szerint ebben a káoszban, a nehezen átlátható rendeleti szabályozásban kíván rendet teremteni az új törvény. A latin nyelv tantervébe iktatását olyan iskolákban, hol eredetileg nem szerepelt, a felsőfokú felvételi követelményekkel magyarázta. Noha az egyes középiskolák ugyanazt a jogosítványt adták, az egyetemek egyrészt megkívánták a latin nyelvtudást, másrészt a nagyobb társadalmi tőkével rendelkező (reál)gimnáziumot végzett fiatal részesítették előnyben. Az egységesítést azonban nem csak gyakorlati (mint például a korai iskolaválasztás kényszere), hanem elvi okokkal is magyarázta. A műveltségről alkotott felfogás módosulása véleménye szerint azt eredményezte, hogy a középiskoláknak nem többféle műveltséget (humán, reál, modern nyelvi), hanem egyféle általános műveltséget kell átadniuk többféle irányt megengedve. Az egységes középiskola megteremtését nemzet-, és kultúrpolitikai szempontokkal is indokolta: a társadalmi és az állami vezető szerepre hivatott értelmiségnek kell „a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez”²⁸ jutnia. A javaslat ezért a nemzetismereti tárgyakat állította a középpontba. Az értelmi nevelés helyett az erkölcsi és a jellemnevelés kapott alapvető szerepet. Ezért került a tantervébe az osztályfőnöki óra, illetve a magyarázat szerint ezért emelték fel a testnevelés órák számát.²⁹ Az előadó az említetten kívül még egy helyen hozta szóba a leány-

26 722. sz. A Képviselőház Közoktatásügyi Bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 718. számú törvényjavaslat tárgyában, 1934, 414–416.

27 1934. április 6., 10–12., 17–20., 24.

28 Az országgyűlés képviselőházának 257. ülése, 1934, 114.

29 Uo. 115.

oktatást. Úgy vélte, hogy az egységes középiskola megszervezése által feleslegessé válik a külön leány-középiskolai típus, ezért a törvény megszüntetné mind a leány-középiskolákat, mind a leánykollégiumot. Fenntartaná azonban a fiúk és a lányok számára külön igazgatás alatt álló és külön elhelyezett középiskolát, általánosságban lehetetlenné téve a koedukációt. A tananyag gondoskodna arról, hogy „a testgyakorlatoknál és a testi ügyességeknél a női lélek és a női szervezet sajátos követelményei tekintetbe véssenek.”³⁰ A javaslat leginkább vitatott része az ún. szelekciós szakasz lett, mely szerint az érettségi nem jogosítana feltétlenül felsőfokú tanulmányokra, hanem szerepét külön képesítés venné át, amelyet szintén bizottság hozna, a tanuló nyolcéves tanulmányi, illetve érettségi eredménye, valamint magaviselete és egyénisége alapján. Szinyei Merse Jenő a szelekciót azzal indokolta, hogy szerinte a felsőoktatásba való bejutás előtt a nem megfelelő képességűek kiszűrésére leginkább az érettségi alkalmas, amelynek eredménye azonban sokszor a véletlentől függ. A képesítésről való külön döntéssel ezen lehetne korrigálni – mondta.³¹

Az előadót követően az általános vitában a miniszter mellett tizenhét képviselő³² emelkedett szólásra, köztük elsőként Kéthly Anna. A képviselői felszólalásokból az alábbiakban már csak azokat a részleteket emeljük ki, amelyek kimondottan a leányok középiskolai oktatására vonatkoznak. A szociáldemokrata politikus véleménye szerint nincs szükség új törvényre, a régi keretjellege miatt a módosítás elegendő lenne. Az új törvény szerinte legfeljebb arra alkalmas, hogy a meghaladott részt kioperálja. Ilyennek nevezte a leánykollégiumot, amelyről – vetette a beterjesztő szemére – az ellenzék előre megmondta, hogy felesleges. A leánykollégium nem vált be, mert „semmittevésre készülő úrihölgyek”³³ inkább külföldi intézmények mellett döntöttek. Akinek pedig vagyoni helyzete megengedte, hogy iskolába járjon, az „a célszerűbb és a hasznos munkára előkészítő egyéb iskolatípusokat”³⁴ választotta.

A keresztény gazdasági és szociális párti Petrovác Gyula – Szinyei Merséhez hasonlóan – az iskolarendszer differenciálódásával kapcsolatban említette a leányiskolákat. Az 1926. évi törvényről így szólt: Klebelsberg „a differenciálás gondolatában annyira ment, hogy még ott is differenciált, ahol azelőtt nem volt differenciálva a középfokú oktatás, a leányközépiskolánál; ahol azelőtt csak egyetlen egységes típus volt, a leánygimnázium, ott is megcsinálta – ad normam fiúiskolák – a hármas tagozódást.”³⁵ Petrovác is kitért arra, hogy a differenciálódás ezzel nem állt le, hanem a három típusból öt lett, mivel a leánygim-

30 Uo. 114.

31 Uo. 112–116.

32 Az általános vitában felszólalt: Szinyei Merse Jenő, Kéthly Anna, Petrovác Gyula, Vázsonyi János, Fitz Artúr, Kornis Gyula, Farkas Tibor, Kocsán Károly, Turi Béla, Gál Jenő, Erneyi István, Krüger Aladár, Pintér Béla, Tóth Pál, Madai Gyula, Andreotti Károly, Éber Antal, Hóman Bálint és Szücs István. A részletes vitában kért szót: Petrovác Gyula, Vázsonyi János, Kéthly Anna, vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, Éber Antal, Hóman Bálint, Kocsán Károly, Szinyei Merse Jenő, Fitz Artúr, Petri Pál, Madai Gyula, Farkas István és Györki Imre. [A lánynevelésre beszédükben kitérők dőlt betűvel kiemelve.]

33 Az országgyűlés képviselőházának 257. ülése, 1934, 117.

34 Uo.

35 Az országgyűlés képviselőházának 258. ülése, 1934, 125.

názium a görög, a leánylíceum a latin felvételt kérte. A leánykollégiumról megjegyezte, hogy sokan megmondták előre: nem fog beválni, mert nem ad kvalifikációt.³⁶

Két felszólaló is foglalkozott a koedukáció kérdésével. Farkas Tibor a javaslatból arra következtetett, hogy az – a fiú- és a leányiskolák elkülönítésével – kizárja a koedukációt. Ezért bizonytalan abban – mondta, hogy a jövőben a bevett gyakorlat folytatódhat-e, amely szerint – ahol erre lehetőség nyílt – a nehezen elsajátítható gyakorlati tárgyaknál mint pl. a fizika vagy a kémia megengedték, hogy a leány magántanulók bejár hassanak a fiú-középiskolák óráira. Véleménye szerint a koedukáció kérdésében demokratikus és gazdasági szempontokat egyaránt figyelembe kell venni. Félő – vélte a párton kívüli képviselő –, hogy az állam nem tud gondoskodni mindenütt leány-középiskola felállításáról. Ezért ha a koedukációt nem engedik, a családok tetemes összegek kiadására kényszerülnek. A kötelező állami feladatvállalást szerinte az indokolja, hogy szinte minden álláshoz képesítés szükséges.³⁷

Az egységes párti Tóth Pál ugyan azzal vezette be a témát, hogy a javaslatban „igen helyesen” külön középiskola szerepel a fiúk és a lányok részére, hozzátette azonban, hogy léteznek olyan települések, amelyekben lehetetlennek tartja külön leánygimnázium felállítását. Magyarozatként az érvényben lévő gyakorlatra utalt: több vidéki felekezeti iskolában, különösen azokon a helyeken, ahol csak egy középiskola működik, megengedik, hogy a fiúiskolákba lányok is járjanak.³⁸ Megítélése szerint az évtizedre visszanyúló tapasztalat azt mutatja, hogy majdnem könnyebb a nevelést irányítani és ellenőrizni, ha a két nem egy iskolába jár, mintha két közvetlenül egymás melletti iskolát látogatna. Példaként a szarvasi gimnáziumot hozta fel. Itt megengedték, hogy a lányok magántanulóként naponta bejár hassanak. A szünetekben külön tanárnők felügyelete alá helyezték őket. Szerinte ha ebben a rendszerben pár lány növendék is tanul az iskolában, az „bizonyos mértékig” a fiúkra még serkentően is hat, és erősíti jó ízlésüket. Tóth kérte ezért, hogy ezt a gyakorlatot ott is engedjék meg, ahol leánygimnázium van. (Hóman Bálint erre közbevetette: így is van.) Tóth kérte, hogy erre a lehetőségre a jövőben is legyen mód. Hozzátette továbbá, hogy nem látja annak akadályát, hogy a lányok a fiúiskolákban nyilvános tanulóként szerepeljenek. Hiszen

36 Uo. 127.

37 Az országgyűlés képviselőházának 259. ülése, 1934, 158.

38 1925/26-ban a nyilvános középiskolai leánytanulók 2,2%-a járt fiúiskolába. Ez az arány a következő tanévekben 2 és 3% között maradt. 3% fölé először 1934/35-ben emelkedett. Az országhatárok módosulásáig jelentősen nem változott (2–4%). A Felvidéken elterjedt koedukáció nagyságrendileg módosított az arányokon. (A trianoni magyar területekre vonatkozó statisztikai adatok hiányoznak.) (Magyar Statisztikai Évkönyv [1926], 1928, 232.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1927], 1929, 217.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1928], 1929, 255.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1929], 1930, 252.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1930], 1931, 250.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1931], 1932, 267.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1932], 1933, 275.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1933], 1934, 298.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1934], 1935, 301.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1935], 1936, 311.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1936], 1937, 293.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1937], 1938, 301.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1938], 1939, 289.; Magyar Statisztikai Évkönyv [1939], 1940, 186.)

valójában bejárók, s a kapott képzés is ugyanaz. A megkülönböztetés tehát felesleges – hangsúlyozta.³⁹

A szintén egységes párti Andreetti Károly a reáliskola megszüntetésének ellensúlyozásaképp a rajzórák számának emeléséért lobbizott. Ennek kapcsán mellékesen említette a leányiskolákat a latin „*hódításának*” példájaként: „*ha tehát a latin annyira előtérbe jutott, hogy megkapja az összes leányközépiskolákat, sőt a leányliceumokat is*”,⁴⁰ akkor a legkevesebb lenne a tantervben a rajznak is nagyobb teret biztosítani – érvelt.

A vitában felszólalók egyrészt a leánykollégium felállításának szükségtelenségét rótták fel a minisztériumnak, másrészt megoldásra számítottak a koedukáció kérdésében. A képviselők szavaiban egyértelműen tetten érhető a gyakorlati megközelítés, és csak az előadó említette a megkülönböztetés szükségességét elvi alapon. Ennek megkérdőjelezésére egyedül Tóth Pál vállalkozott.

Hóman Bálint részletekbe menően válaszolt a felszólalóknak, a leányok oktatásával foglalkozó megjegyzésekre azonban nem reagált. Nem érintette tehát sem a szervezeti reform, sem a nyelvoktatás, sem pedig a koedukáció kérdését. A részletes vitán sem kerültek említésre ezek a problémák. A részletes vita, illetve a bizottsági tárgyalás több ponton módosította a beterjesztett javaslatot, ezek közül kettőt emelünk ki: a Képviselőház által elfogadott javaslat egyrészt önálló tárgyként szerepelteti a gazdasági és társadalmi ismereteket,⁴¹ másrészt becsempészte a reáliskolai irányt a gimnáziumba, mikor lehetővé tette, hogy az V. osztályban latin helyett a tanulók ábrázoló mértant és vegytant válasszanak.⁴²

A Felsőház Közoktatásügyi Bizottsága egy nappal később, április 25-én tárgyalta javaslatot, s változtatás nélkül elfogadta azt. A felszólalások – a sajtóban megjelent tudósítások alapján – nem érintették a nőnevelést.⁴³ A bizottság jelentése mindössze egy kitételt tartalmazott: „*A női testi és lelki alkatnak megfelelően fog alakulni a leányok számára a tanterv, a testnevelési gyakorlatok és a kézügyességek.*”⁴⁴ – vagyis a nőies jelleg megőrzése mellett döntött. A felsőházi tárgyalásra május 3-án került sor. A leányoktatás kérdése viszonylag visszhangtalan maradt. Sebes Ferenc piarista tartományfőnök, a javaslat előadója a történelmi előzmények ismertetésekor említette az 1926-os törvényt, illetve a további differenciálódás eredményeképpen kialakult öt különböző típusát a leány-középiskoláknak.⁴⁵ A koedukációval kapcsolatban pedig az idézett bizottsági jelentéssel egybehangzóan a következőket mondta: ahogy nincs helyi értelemben vett koedukáció, úgy nincs szellemi értelemben sem. A „*leányközépiskolák*

39 Az országgyűlés képviselőházának 260. ülése, 1934, 219.

40 Az országgyűlés képviselőházának 261. ülése, 1934, 231.

41 Az országgyűlés képviselőházának 264. ülése, 1934, 295.

42 Uo. 294.

43 A felsőház közoktatási bizottsága elfogadta Hóman Bálint reformterveit, 1934, 4.; A felsőház bizottságai letárgyalták a kultuszjavaslatokat, 1934, 6.; Kultuszjavaslatok a felsőház közoktatásügyi bizottságában, 1934, 3–4.

44 243. sz. A Felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 244. számú törvényjavaslat tárgyában, 1934, 508.

45 58. ülés. A középiskoláról szóló törvényjavaslat, 1934, 219–220.

az egységes középiskola határain belül, a női test és lélek alkatának megfelelően, tananyag, testgyakorlás és ügyességek tekintetében más tantervet fognak kapni, mint a fiúközépiskolák.”⁴⁶ – szökölt. Az egységes középiskola megítélése szerint nem merev, hanem alkalmazkodó.

Az előadón túl a vitában összesen hat képviselő⁴⁷ szólalt fel. Lényegében ugyanazokat a kérdéseket érintették, amelyeket a képviselőházi felszólalók. A Felsőház összetételéből adódóan kiemelkedett ezek közül a katolikus iskolák ügye. A leányiskolákkal érdemben egy képviselő, Kapi Béla evangélikus püspök foglalkozott. (Kelemen Krizosztom pannonhalmi főpápat mindössze a differenciálódás kapcsán említette ezeket.)⁴⁸ Kapi helytelenítette a fiú- és a leány-középiskolák egységesítését, s szerette volna elérni legalább a tanterv differenciálását: „*A leányközépiskoláknak és a fiúközépiskoláknak ugyanannak a törvényjavaslatnak keretében való kormányzati rendezését illetőleg örömmel látom ezt az egységesítést, azonban bizonyos mértékű aggodalom marad a szívemben. Nem éppen érzelmi húrok rezdülnek meg a szívemben, – bár ezek is megrezdülhetnének, – amikor az önálló leányközépiskolai típusnak ez a törvényjavaslat mintegy sírboltját jelenti, hanem inkább az, hogy a leányközépiskoláknak a fiúközépiskolákkal való azonos elbírálását a leánynevelés szempontjából nem tartom egészen megnyugtatónak.*”⁴⁹ Kapi az előadó külön tantervről szóló szavait üdvözölte, és kérte, hogy „*a tantervben, a végrehajtási utasításban és más rendeletekben jusson érvényre és kifejezésre az, hogy a női lélek mást akar és másra van szüksége, mint a fiúléleknek.*”⁵⁰ A javaslatból két olyan rendelkezést hiányolt, amely a régi törvényben még szerepelt: 1. a leány-középiskolákban legalább annyi női tanerő legyen, mint ahány osztály; 2. a tantárgyak között szerepeljen a művészettörténet, amelyet Kapi „*éppen a női lélek kifejlesztésére vonatkozólag rendkívül értékesnek és szükségesnek*”⁵¹ tartott volna. A leány-középiskolák feladatát a következőképpen látta: „*Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy a mi nemzeti kultúránk és nemzeti jóvendőnk szempontjából sok minden fontos, és sok minden feladat égetővé válik a leányközépiskolák és a nemzet jóvendőjének aranykapuja előtt, de kevés dolog olyan fontos, mint az, hogy leányközépiskoláink szem előtt tartsák azt, hogy nőt kell nevelniük: hitvest, édesanyját, aki szívében, lelkében hordozza azokat az erényeket, amelyek nélkül a nemzetnek el kell sorvadnia és el kell pusztulnia. (Úgy van! Úgy van!)*”⁵² Kapi egyértelműen a hagyományos célokat kitűző leánynevelés fenntartása mellett volt, és az egységesítést túlzottnak tekintette. Még az azonos jogosítás értelmét is kétségbe vonta, és tartalmi tekintetben is jobban differenciált volna.

Hóman Bálint Kapi beszédére reagálva megköszönte, hogy a fiú- és a leányiskolák különleges elbírálásával kapcsolatban néhány értékes szempontra felhívta a figyelmet, és diplomatikusan utalt arra (de ígéretet nem tett rá), hogy a törvényi felhatalmazásnál fogva módja lesz arra, hogy ezeket a végrehajtási utasításban

46 Uo. 222.

47 Serédi Jusztinián, Zelovich Kornél, Kelemen Krizosztom, Kolossváry Mihály, Kapi Béla és vitéz Endrey Antal.

48 58. ülés. A középiskoláról szóló törvényjavaslat, 1934, 231.

49 Uo. 240.

50 Uo.

51 Uo.

52 Uo.

megfelelően érvényesítse.⁵³ A Felsőház általánosságban elfogadta a javaslatot. Módosító indítványt nem nyújtottak be, ezért még ugyanazon az ülésen sor került a részletes vitára, amelyen hozzászólás nem esett, így – a pozitív eredményű végszavazást – még aznap megtartották.

Az új középiskola az általános műveltség, azon belül a nemzeti műveltségelemek átadására összpontosított: „*A középiskolai műveltség legjellemzőbb vonása nemzeti jellege, ennek a műveltségnek az európai műveltség színvonalán álló, de a leghatározottabban nemzeti irányú műveltségnek kell lennie. A középiskolai műveltség kell, hogy magában foglalja a korunk műveltségi színvonalától előírt humanisztikus és reális elemeket, de mégis oly magyar műveltségnek kell lennie, amelynek birtokában és anyagának ismeretében volt tanulói hasznos tagjai lehetnek a magyar társadalomnak, képzett munkatársai a magyar közéletnek és etikus világnézeti polgárai az államnak.*”⁵⁴ A tanítás középpontjába a törvény a nemzeti tárgyakat állította: a magyart, a történelmet, a gazdasági és társadalmi ismereteket, a latint, a földrajzot kiegészítve néprajzi ismeretekkel, illetve a hittant. Az egyes tárgyakon belül pedig tartalmi változásokat előlegezett meg.⁵⁵ Fontosság tekintetében a nevelést az oktatás elé helyezte, ezért a testgyakorlás órák számát emelték, és bevezették az osztályfőnöki órát, amely ebben a formában újdonságot jelentett.

Az új középiskola alapját az elfogadott törvény szerint – mint a leginkább elterjedt és bevált iskolatípus – a reálgimnázium adta. A törvény egyetlen magyar középiskolát hagyott meg, a nyolcosztályos gimnáziumot (4–5. §).⁵⁶ A fiúk és a leányok oktatását külön igazgatás alatt álló, és külön elhelyezett intézményekben kellett megvalósítani (3. §). A különbség a fiúk és a lányok számára felállított gimnázium között néhány dologra terjedt ki. Az általános indoklásban a leány-középiskola mindössze két helyen szerepelt, általában a(z egységes) középiskoláról beszéltek. Csak a testnevelésnél emlelte ki – a képviselőházi előadóhoz hasonlóan –, hogy a tananyagban a nemek szerint különbséget kell tenni.⁵⁷ A rendes tantárgyak sora a fiú- és a leányiskolák tekintetében csak a kézimunkában különbözött. A gimnázium első osztályába az elemi népiskola IV. osztályát elvégzett minimum – betöltött – 10 és maximum 11

53 Uo. 243.

54 XI. Törvénycikk a középiskoláról, 1935, 83. Ezzel összhangban a törvény első paragrafusa így határozta meg a középiskola feladatát: „*A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.*” (Uo. 85.)

55 Az egyetemes történet oktatása háttérbe került, a nyelvtanításnál pedig az irodalomtörténet helyett a gyakorlati nyelvtanulás dominanciáját kellett megvalósítani. A latin nyelv oktatásánál az olvasmányoknak új szempontok szerinti megválasztása javasolt: a jellemnevelést elősegítő és a latin műveltség lényegére rávilágító művek kiválasztása. De ki kellett térni a magyarországi latin irodalom bemutatására, valamint a nyelvnek a magyar kultúrában betöltött szerepére is.

56 Az általános indoklás szerint az iskolák differenciálódása nem egészséges, sőt elavult, mert a szakmai specializációt támogatta, és túl nagy terhet rótt a diákokra: „*része van annak a szomorú jelenségnek az előidézésében amit általánosságban a nemzeti közszellem az egységes nemzeti világnézet hiányának szoktunk nevezni. [...] A differenciálódás eredménye a magyar értelmiség általános műveltségének többféle és gyakorta hiányos szakműveltséggé való szétesése lett.*” (XI. Törvénycikk a középiskoláról, 1935, 83.)

57 Uo. 84.

éves tanulót lehetett felvenni (26. §). Az alsó tagozat egységes lett, az egyéni érdeklődésnek az V. osztálytól adott teret, így a pályaválasztás kötelessége négy évvel későbbre tolódott.⁵⁸ Az V. osztályba lépő tanuló választhatott, hogy görögöt vagy második elő idegen nyelvet (az angolt, a franciát vagy az olaszt) tanul. Miniszteri engedéllyel – a nemzeti művelődés szempontjából fontos – más idegen nyelv tanítása is lehetséges volt (22. §), illetve latin helyett az V. osztálytól mértant vagy vegytant is lehetett választani (23. §).⁵⁹ Az érettségi kérdésében a törvény kimondta, hogy a vizsga mindazokkal a képesítésekkel felruházza a tanulót, amelyekkel 1883. évi középiskolai törvény. Ahhoz azonban, hogy valaki egyetemi vagy főiskolai tanulmányokat folytathasson, a vizsgabizottság külön megállapítása szükséges. A döntést a testületnek az érettségi eredmény, a középiskolai tanulmányi eredmény, a magaviselet és a diák egyéniségének mérlegelésével kell meghoznia – írta elő (38. §).⁶⁰ E szelekció értelmét vagy igazságos megvalósíthatóságát azonban már a tárgyalások során is többen kétségbe vonták. A szakmai oldalról is érkező kritikák miatt végül nem is alkalmazták (vagy csak részben – erről további kutatások szükségesek).

A középiskolai törvény parlamenti tárgyalása során a leánynevelés kérdése mellékszál maradt. A két nem oktatása közötti tartalmi különbségek szinte teljes felszámolását a Képviselőházban nem kérdőjelezte meg senki, sőt ennél egyes képviselők tovább is mentek, mikor aggodalmaikat fogalmazták meg a koedukáció esetleges visszaszorításával kapcsolatban. A koedukáció bevezetéséről vagy akár törvényi szabályozásáról nem esett szó. Ezzel szemben a Felsőházban a bizottsági előadó, illetve a felszólaló képviselő annak a – főként a világháborút megelőzően általános, de az 1926. évi törvény létalapját képező és a vitában többször hangoztatott – nézetnek adott hangot, amely szerint a női test és lélek adottságbeli különbsége miatt az oktatás terén történő differenciálás – még a törvényben elfogadott mértéket is meghaladva – szükséges lenne.

A törvény a fiú- és leánynevelés, illetve -oktatás relációjában mérőföldkőnek tekinthető: immár nem létezik külön iskolatípus a középiskolák között a fiúk és a lányok számára, megmaradtak viszont a külön intézmények. Ennek egyik oka egyes tantervi különbségek fennmaradása volt.

3. A TÖRVÉNY FOGADTATÁSA

Az egyes napilapok – a katolikus *Új Nemzedék* kivételével, amely az országgyűlés munkájáról általában elég rendszertelenül tudósított – részleteiben is követték a vitát. Beszámoltak a bizottsági tárgyalásokról, ismertették a képviselőházi és a felsőházi vitán elhangzott egyes felszólalásokat. A leánynevelésre azonban csak Tóth Tibor beszéde kapcsán tértek ki. Hangsúlyozták, hogy Tóth helyesnek tartotta volna, ha a fiúk

⁵⁸ Uo. 85–86. 92.

⁵⁹ Uo. 91–92.

⁶⁰ Uo. 95.

és a lányok részére közös iskolákat hoznak létre, és ahol erre nincs mód, ott fogadta volna el a külön intézményeket.⁶¹ A napilapok a vitát legtöbbször nem a címlapon hozták le, hanem a belpolitikai oldalak egyikén. Több problémás kérdés, leginkább a szelekció, a képzés nemzeti jellege, a humán-reál műveltség összeegyeztetése és súlya, vagy a nyelvtanulás vezércikkében is megjelent. A nőnevelésnek azonban nem szenteltek külön írást. Kivételnek számít egy olvasói levél, amelyet *Egy anya panasza* és *kívánságai* címmel L-né Révész Irén tollából a liberális *Pesti Napló* közölt még a képviselőházi vita előtt. Ebben a szerző az állandó kísérletezés okozta izgalomra és bizonytalanságra hívta fel a figyelmet, illetve azon nézetének adott hangot, hogy a munkanélküliséget nem oldja meg a tananyag növelése.⁶²

A szakfolyóiratok közül az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* ismertette a képviselőházi vitát egyes képviselők és Hóman Bálint miniszter beszédét szó szerint, más beszédekből részleteket közölve, egyes felszólalásokra viszont ki sem tért. A válogatás tematikai szempontja a tanárok szerepe, a tanárok munkája volt. A nőneveléssel kapcsolatos vélemények nem kerültek közlésre.⁶³

A törvény lényegében egységessé tette a fiúk és a lányok közpiskolai oktatását, nevelését. A megengedett különbségeket kifejtő és rögzítő tanterv és az utasítások kidolgozása késett. Ez is oka lehetett annak, hogy a törvény meghozatalát követően több cikk is foglalkozott a leány-középiskolai oktatással. A szakajtóban felerősödtek azok a hangok, amelyek a nevelés speciális női jellegét kívánták vissza. Alapvető kifogásai voltak a reformmal kapcsolatban Gálffyiné Tarczay Erzsébet leánygimnáziumi tanárnak, aki a felső tagozatban a leánygimnáziumi és a leánylíceumi típus visszaállítását szorgalmazta. A tantervre és az óratervre vonatkozóan – tantárgyanként – részletes javaslatot tett. (A művészettörténetet például meghagyta volna a leány-középiskolában.)⁶⁴ Kiemelte a nevelés sajátos női jellegének fontosságát: „...a leányközépiskolának nem is annyira a kiszemelt anyag sajátos színeződése adja meg az igazi jellegét, hanem az, hogy nevelő és oktató munkájában, a kiszemelt anyag feldolgozásában mindig tekintettel van a leánylélek sajátosságára. És mert a nőnek kettős hivatása van, úgy kell nevelni az iskolában, hogy lelki készség vigye rá a házi, sajátosan női foglalkozások, ügyességek elsajátítására [...] Az általános műveltség ennek nemhogy akadályozója volna, hanem ellenkezőleg: segédeszköze, támasza.”⁶⁵

Az ismert író és műfordító, Kosáryné Réz Lola szerint a nevelésben nem, csak tudományban fejlődtek a leányiskolák.⁶⁶ Az anyai hivatásra való felkészítést hiányolta a nőnevelésben – a szakképzés mellett – Nemesné Müller Márta, a neves reformpe-

61 Általános elismeréssel tárgyalják Hóman Bálint középiskolai törvényjavaslatát, 1934, 1.; Tovább folyik a középiskolai vita a képviselőházban, 1934, 2.; A tanszabadság korlátjai és Széchenyi „európai magyar” eszménye a középiskolai javaslat vitájában, 1934, 5.; A középiskolai reform tárgyalása a képviselőházban, 1934, 4. (Egyedül a legitimista *Magyarság* nem említette Tóth beszéde kapcsán ezt a kijelentést. Vö. A képviselőház kedden folytatja a középiskolai reform vitáját, 1934, 8.)

62 Tanárok, szülők, diákok a középiskolai reformról, 1934, 8.

63 A középiskolai törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1934, 252–295.

64 Hasonlóan Bónisné dr. Wallon Emmához. (BÓNISNÉ DR. WALLON 1936, 343–348.)

65 GÁLFFYNÉ TARCZAY 1936, 138–142.

66 KOSÁRYNÉ RÉZ 1935, 119.

dagógus. Véleménye szerint nem a numerus clausust kell erőltetni, hanem emelni kell a női foglalkozások értékét. Ha az anyai hivatatáshoz nem kívánnak képzettséget, nem lehet csodálkozni azon – hangsúlyozta, hogy a szellemi munka magas presztízse miatt csak azok választják, akik különös elhivatottságot éreznek iránta.⁶⁷ A korábban már említett Máday István a kettős hivatásra való felkészítés fontosságára hívta fel a figyelmet. Elfogadta, hogy gazdasági és lelki okok miatt minden lánynak szüksége van foglalkozásra, de szerinte minden tantervnek a gerincét az anyaságra való felkészítésnek kell adnia, ezért a „női tárgyaknak” (varrás, gyermekápolás) is helyet kell biztosítani a tudományos képzés mellett – javasolta.⁶⁸ Evva Gabriella, tanítónőképző iskolai tanár is a két életfeladat egyazon fontosságát hangsúlyozta. Szükségesnek tartotta e két feladat közt az egyensúly megvalósítását, és a nő öntudatra ébresztését jellemnevelés útján.⁶⁹

Arató Amália leánygimnáziumi tanár nézete szerint a férfi és a nő közötti alapvető különbségek indokoltá teszik, hogy az oktatás tartalma kiváltképp néhány tárgyban (irodalom, idegen nyelvek stb.) eltérő legyen. Szerinte minden tárgyban vannak olyan elemek, amelyek nagyobb sikerrel taníthatók a leányoknak (vagy a fiúknak). Nem a tantervben javasolt eltérést, bár szerinte vannak olyan tárgyak, amelyek inkább a lányoknak vagy a inkább fiúknak valók (művészettörténet, esztétika, pszichológia versus logika), hanem a tananyagban (pl. „kézügyesítő munka”, „gazdaságtan-háztartástan” más-más tartalommal fiúknak és lányoknak). Ezáltal lehetővé válna – írta, hogy a leányok (és a fiúk) természetüknek, fejlődési sajátásaiknak megfelelő nevelést kapjanak.⁷⁰

Zibolen Endre gimnáziumi tanár szintén a nőnevelés kettősségéből, e két cél összeegyeztetésének nehézségéből indult ki, és tett megoldási javaslatokat. Hangsúlyozta, hogy teljesen eltérő nem lehet az oktatás a leány- és a fiú-középiskolákban, de erre nincs is szükség: ugyanakkor a tananyagnak felhasználásával és megfelelő módosításával is fejleszthetők a lányok sajátos lelki tulajdonságai. Részleges eltérést külön tananyag beiktatásával azonban indokoltnak tartott. Emellett a módszerek megválasztására helyezte volna a hangsúlyt. Javasolta, hogy a tantervben szerepeljenek kifejezetten vagy nagyobb részt lányok nevelését szolgáló tárgyak (művészettörténet, női kézimunka, közgazdaságtan, ének, egészségtan). Minden olyan tantárgy oktatásánál pedig, ahol erre alkalom adódik, tekintettel kell lenni szerinte a női lélek sajátosságaira. E téren elsősorban a magyar és idegen nyelvi olvasmányok megválasztására hívta fel a figyelmet.⁷¹

Részben ezen követelések vezettek a gyakorlati középiskolák létrehozásához 1938-ban (XIII. tc.), illetve a tanítónőképzés reformjához (XIV. tc.).⁷² Az új leánylíceum lépett a felső(bb) leányiskola és a leánykollégium örökébe. (A líceum 14–18 éves leányok oktatását szolgálta, a leánygimnázium alsó négy osztályára épülve nőnevelő intézetté válhatott. Elvégezve az új pedagógiai akadémiákon, illetve főiskolákon nyíltak

67 NEMESNÉ M. 1935, 117.

68 MÁDAY 1935, 121–124.

69 EVVA 1937, 160–162.

70 ARATÓ 1936, 394–397.

71 ZIBOLEN 1937, 377–382.

72 Gyakorlati középiskola létrehozását indítványozta konkrét javaslatokat téve Laurentzy Vilmos is. (LAURENTZY 1938, 435–441.)

mód továbbtanulásra.)⁷³ Ez lett az az iskola, amely a létrehozók szándéka szerint középiskolaihoz hasonló általános műveltséget kínál, mellette azonban a női természetnek is megfelelő képzést és nevelést biztosít: a háztartás ellátásához, a családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapvető ismereteket ad. Az 1930-as évek végére, az 1940-es évek elejére tovább fokozódó diplomás és érettségizett munkanélküliség mérsékléseképp az oktatási kormányzat régi-új kereseti lehetőségek felé akarta irányítani a lányokat: a nevelői és a szociális munkák felé. (Ez a cél még fokozottabban érvényesült a mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari középiskoláknál.)⁷⁴ A nőnevelésben hagyományos nyelvi képzést biztosította 1940-től a nyelvmesternő-képző iskola, amely nem zárult érettségi vizsgával.⁷⁵

A törvényjavaslatnak a lányok nevelésére vonatkozó részei a vitáról szóló tudósításokban alig kerültek ismertetésre. A koedukáció kérdése volt az egyedüli, amely a lapok és folyóiratok érdeklődését kiváltotta, amely azonban – erre következtethetünk a kommentárok hiányából – a szélesebb közvéleményt nem foglalkoztatta. A szaksajtóban, ha nem is a koedukáció, hiszen ez nem volt elterjedt jelenség,⁷⁶ de a fiúk és a lányok oktatásának egységesebbé tétele váltott ki reakciókat. Felerősödtek azok a hangok, amelyek a leánynevelés hagyományos célját (felkészítés a női hivatásokra) kérték számon, és a két nem közötti különbségeket emelték ki. Ezeket adottságként fogták fel, amelyre reagálni kell az iskolai munkában (a módszerek, a tananyag kiválasztásában).

4. AZ ÚJ TANTERV ÉS MÓDOSÍTÁSA

A középiskolai törvény leszögezte, hogy „a fiúk és lányok számára fenntartott középiskolák tanterve a különleges nevelési szempontokhoz képest eltérően állapítható meg” (23. § (2)).⁷⁷ Az új tanterv kidolgozása évekig húzódott. Megszületéséig (1938) átmenti tantervek szerint tanítottak, amelyek minden tanévre vonatkozóan jelentek meg a VKM lapjában, a *Hivatalos Közlöny*ben. 1934/35-ben a 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelet értelmében a leánylíceumban az 1927-es leánygimnáziumi tanterv szerint kellett tanítani. Ebben az évben osztályfőnöki óra csak a fiú-középiskolákban volt.⁷⁸ Az 1935/36-os tanévtől kezdődően minden középiskolának a (leány)gimnázium nevet kellett használnia, a bizonyítványokat azonban – míg ezek az osztályok fel nem fejlődnek – a régi iskolatípusnak megfelelően kellett kiállítani. Az egyes tantárgyak pontos óraszámát a rendelet

⁷³ MÉSZÁROS 1991, 54–55.

⁷⁴ KÓSA 1938, 272–277.; LOCZKA 1938, 84.

⁷⁵ MÉSZÁROS 1995, 54–55.

⁷⁶ Lásd III. fejezet 38. lábjegyzet.

⁷⁷ XI. Törvénycikk a középiskoláról, 1935, 92.

⁷⁸ VKM 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelete a középiskoláról szóló 1934:XI. tc. bizonyos rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában, 1934, 124–125.

adta meg. A leánygimnáziumban is fel kellett venni az osztályfőnöki órát az órarendbe, és a latin helyett az I. osztályban – miként az előző tanévben is – a németet kellett tanítani egyelőre heti három órában. A heti óraszám mindkét iskola első osztályában 31-31 lett. Különbség a testnevelés, a latin, a német és a kézimunka tekintetében volt.⁷⁹ A rendelet melléklete tartalmazta az egyes tantárgyak tananyagát, azt magyarázattal is ellátva. A speciálisan lányokra vonatkozó kitételek zárójelben szerepeltek, de csak az osztályfőnöki és a rajz óránál találunk ilyeneket.⁸⁰ (A testnevelés tananyaga pedig csak a fiúiskolákra vonatkozott.) Az osztályfőnöki órán például a köszöntésnél⁸¹ vagy az utcai viselkedésnél⁸² szerepeltek lányokra vonatkozó megjegyzések. Többször is hangsúlyozta a szöveg, hogy a lányokat a tanároknak figyelmeztetniük kell háztartási teendőikre.⁸³ A következő tanévekhez kapcsolódó rendeletekben továbbra is az egységesítési törekvések térnyerését figyelhetjük meg. A nemek közti különbségtétel a tananyag és az oktatott tárgyak tekintetében minimálissá vált: az első idegen nyelv (latin vagy német) mellett csak a testnevelés és a kézimunka óraszámában, illetve tanításában érhető tetten (I–II. osztály). A korábbi külön fiú- és leány-középiskolák számára elkészített tankönyvek helyett mindkét iskolába járók jórészt ugyanazokat a tankönyveket használhatták. A tananyagra vonatkozóan külön rendelkezéseket csak az osztályfőnöki, valamint a latin és a német, illetve a testnevelés órákra vonatkozóan hoztak.⁸⁴ A VKM 6717/1937. eln. sz. rendelete – gyakorlati szempontokra hivatkozva – lehetővé tette, hogy a szülők választásának megfelelően a III. osztályban a lányok latin helyett a második elő idegen nyelvet tanulhassák, így – növelve a különbséget – a leánygimnáziumon belül megjelenhetett a latinmentes irány.⁸⁵

Az új tanterv 1938-ra készült el,⁸⁶ és az 1938/39-es tanévben került bevezetésre.⁸⁷ Szinte minimálisra szűkítette a fiúk és a lányok órabeosztása közötti különbséget.

79 A fiúknál testnevelés 4, latin 4 óra, míg a lányoknál testnevelés 3 óra, német 3 óra, kézimunka 2 óra.

80 A hangsúlyt a síkformákra és a díszítési feladatokra kellett helyezni a műszaki rajz rovására.

81 „A leányiskola növendékeit kellő felvilágosítással rá kell bírni, hogy se maguk, se mások ne használják az értelmetlen és rút becéző neveket, mint Putyi, Tyutyi, Pipi stb.” (VKM 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelete a középiskoláról szóló 1934:XI. tc. bizonyos rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában, 1934, 135.)

81 „A lányokat a sikongatástól kell eltántítani, valamint attól a lányos rossz szokástól, hogy az iskolából hazamenet egymásba karolva járjanak az utcán.” (Uo. 136.)

83 VKM 3000/1935. eln. sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek a középiskolák első osztályába való bevezetése és ezzel kapcsolatban szükséges intézkedések tárgyában, 1935, 132.

84 VKM 1301/1936. eln. sz. r. a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek fokozatos bevezetése tárgyában, 1936, 122–128.; VKM 5200/1937. eln. B sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tanterv fokozatos életbeléptetése tárgyában, 1937, 122–125.

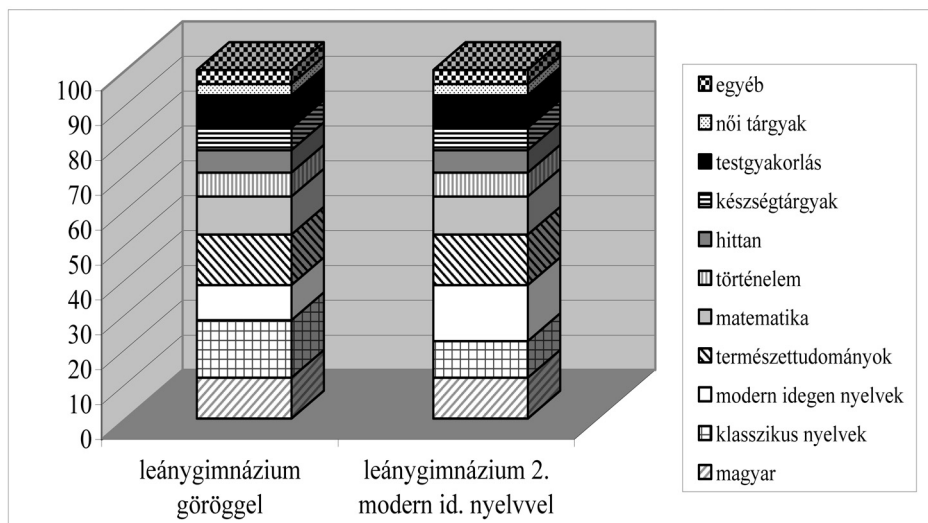
85 VKM 6717/1937. eln. sz. rendelete az 1934: XI. tc. alapján átszervezett leánygimnázium tanterve tárgyában, 1937, 153.

86 Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára, 1938.

87 VKM 109646/1938. IX. sz. r. a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített gimnáziumi tanterv és utasítások életbeléptetése tárgyában, 1938, 194–195.

A korábbiaktól eltérően – de az átmeneti rendelkezéseknek megfelelően – mindössze négy tantárgynál maradt eltérés (leszámítva, hogy a kézimunka csak a leánygimnázium, míg a sportdélután csak a fiúgimnázium órarendjében szerepelt). A fiúknál fennmaradt a hagyományosan magasabb latin óraszám, míg a lányok a német nyelv és a filozófia tanulására fordíthattak több időt. A testnevelés órák száma a fiúknál lényegesen (mintegy 34%-kal) nagyobb volt, mint a lányoknál (lásd XXXVIII. táblázat).

16. ábra. Óratervi arányok a leánygimnáziumban (1938, %) ⁸⁸

A 15. és a 16. ábrát összevetve több tárgynál vagy kategóriánál állapíthatunk meg kisebb-nagyobb eltérést. Az 1927. évi tantervben a leánygimnáziumban mind a nyelvekre (+3,5%), mind a készségtárgyakra (kb. +2%) több időt fordítottak. Ezzel szemben növekedett az egyéb, a női tárgyak és a testgyakorlás (+1,5%) oktatására fordított órák aránya.

Az előírt tananyagon túl a gimnazisták ismereteiket egyrészt a rendkívüli tárgyak tanulásával, másrészt az önképzőköri és egyéb tudományos diákköri foglalkozásokon bővíthették ki. A gimnáziumokban és a leánygimnáziumokban az alábbi rendkívüli tárgyak tanítására nyílt lehetőség.

⁸⁸ Egyéb kategória alatt szerepel: gazdasági és társadalmi ismeretek, bölcsészet, egészségtan, gyorsírás, osztályfőnöki óra. A föld- és néprajzot a természettudományoknál tüntettük fel.

1. táblázat. Rendkívüli tárgyak a leány(gimnáziumban) (1938)⁸⁹

Tantárgy	Osztály
Német társalgási gyakorlat	III–VIII.
Francia, angol, olasz	V–VIII.
Hazai kisebbségi nyelv	III–VIII.
Görög	V–VIII.
Természetrájk gyakorlat	V–VIII.
Vegytan gyakorlat	VI–VIII.
Természettan gyakorlat	VII–VIII.
Ábrázoló geometria	V–VIII.
Rajz	V–VIII.
Gyorsírás	V–VIII.
Karének	I–VIII.
Kézimunka	V–VIII.
Gépirás	V–VIII.
Mintázás	I–VIII.
Zene	I–VIII.
Vívás	I–VIII.
Javító torna	I–VIII.

A gimnáziumi és leánygimnáziumi tanterv 1942. évi módosítása egy órával csökkentette a fiúknál a latin órák számát (33 óra), a lányoknál viszont változatlanul hagyta (26 óra). A német és a bölcsészet tekintetében az óraszámok nem módosultak (20 és 25, illetve 2 és 3 óra). Bevezették azonban a honvédelmi ismereteket először csak – heti 8 órában – a fiúknál,⁹⁰ majd a következő tanévtől a lányoknál is.⁹¹

A tanterv a törvényben kinyilvánított egységesítési törekvéseket valósította meg. A leány- és a fiú-középiskola között két – korábban is – jellemző különbség ennek ellenére megmaradt. A női kézimunka a leány-középiskolai típusok összevonásával visszakerült a leánygimnázium órarendjébe. A nyelvoktatásban a fiúk továbbra is inkább a klasszikus nyelvek, míg a lányok inkább a modern nyelvek tanulása felé orientálódhattak. Más alternatíva is elképzelhető lett volna: például természettudományos – matematikai és humán képzési irányok kialakítása (vö. humán és reál tagozat 1945/46-tól). A két nem eltérő általános adottságaival ezt a döntést ugyanúgy meg lehetett volna indokolni. Ennek hagyománya azonban kevésbé volt erős, vagy nem álltak olyan befolyásos lobbicsoportok mögötte.

89 VKM 137494/1939. IX. sz. r. a középiskoláról szóló 1934. XI. tc. 21.§ 2. bekezdésének végrehajtásáról, 1940, 96–97.

90 VKM 110.167/1942. VKM. sz. rendelete a gimnáziumi és a leánygimnáziumi tanterv módosítása tárgyában, 1942, 522.

91 VKM 8777/1943. V.K.M. sz. rendelete a honvédelmi ismeretek c. tantárgynak a leányiskolákban történő bevezetése tárgyában, 1943, 171.

5. A KOEDUKÁCIÓ KÉRDÉSE

Kisebb tantervi különbségektől eltekintve az 1934. évi középiskolai törvény megvalósította a szellemi koedukációt. Az iskolákban a „fizikai” koedukáció továbbra sem volt általánosan lehetséges, s egy intézményen belül sem lehettek fiú- és leányosztályok. A leányok magántanulóként történő érettségizésének engedélyezése óta, a leány-középiskolák megalakulása ellenére főleg vidéken lehetőség nyílt arra, hogy leányok fiúiskolákba járjanak. Eleinte státusuk magántanulói volt továbbra is, annak ellenére, hogy több órára bejártak.⁹² A törvény a tananyag egységesítésével e gyakorlat további elterjedését okozhatta volna. Meghozatalát követően a lányok fiúiskolai tanulmányait ezért igyekeztek keretek között tartani: *„lányok csak igen kivételes körülmények között és csak mint magántanulók végezhetik fiúközépiskolákban tanulmányaikat, a megszabott feltételek és a megállapított százalékos lehetőség keretei között. Be nem járó magántanulói lehetnek azonban lányok olyan fiúközépiskola alsó osztályainak”*⁹³ is, amelynek székhelyén polgári leányiskola van.”⁹⁴ Az előző tanévben bejárásra engedélyt kapó lányok 1936-tól legalább jó rendű bizonyítvány esetén élvezhették továbbra is ezt a lehetőséget.⁹⁵

A koedukáció kérdésének rendezését az érdekeltek között szakmai egyeztetés előzte meg. A törvény végrehajtási utasításának tervezetét 1935 júliusában a VKM egyeztetésre elküldte az egyházi főhatóságoknak. A válaszokból a vélemények széles spektruma rajzolódik ki. Szmracsányi Lajos egri érsek levelében a törvény 3. §-ára hivatkozott, amely szerinte határozottan a koedukáció ellen rendelkezik. Úgy vélte, *„ezért csak dicsérni lehet, mert ennek az amerikai importnak káros voltát az elméleti pedagógia már kezdet kezdetén vitatta, története a nyugati országokban (Franciaország, Németország) az elméletet igazolta, eredménye pedig döbbenetes statisztikai adatokban immár közismert.”*⁹⁶ Kifogásolta, hogy lányok bejáró magántanulók lehetnek, ha erre a tankerületi főigazgató-ságtól vagy egyházi intézményeknél a fenntartó hatóságtól engedélyt nyernek. Annak a véleményének adott hangot, hogy nincs kétsége afelől, hogy a katolikus egyházi hatóságok ezt az engedélyt nem fogják megadni, s a nemzet javára hivatkozva általánosan tiltakoznak majd *„a koedukáció ilyen formában is partiális bevezetése ellen.”*⁹⁷ Szerinte a tapasztalat is ellene szól, és vélt szükségből sem engedhető meg: *„A tapasztalat azt mutatja, hogy ha valahol valóban mutatkozik a leányközépiskola szükségessége, ez azt meg fogja teremteni. A nevelési elveket nem lehet, nem szabad feladni helyenként 1-2 szűves ember erőszakoskodó követelésének, vagy a magántanulókat szívesen látó és legtöbbször igazgató- és tanárszülői érdekeltségű iskolák ilyen irányú kérelmének; már csak azért sem, mert az ilyen lehetőség tágra*

92 SZOMBATFALVY 1934, 88.

93 Az alsó négy osztálynak. (VKM 34.846/1936. V. 1. sz. rendelete a be nem járó leánymagántanulók-nak a fiúközépiskolába való felvétele tárgyában, 1936, 295.)

94 A VKM 5574/1936 eln. sz. r. az 1934: XI. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 32400/1934. V. 1. sz. r. kiegészítése tárgyában, 1936, 339–340.

95 Uo. 340.

96 Az egri érsek 1935. augusztus 3-án kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

97 Uo.

nyitja a középiskola kapuját olyan lányok előtt is, akiknek eszök ágában sem volt középiskolába iratkozni.”⁹⁸ A koedukáció nézete szerint a fiúk és a lányok eltérő lelki alkatából adódóan lehetetlen: azonos célkitűzések mellett is különböző eszközök használata indokolt. Ezért üdvözölte a törvényben szereplő megkülönböztetést. További okként említette a „*diplomás nők immár légiójának ijesztő szociális helyzetét, amelyet – folytatta – a szám lehetséges csökkentésével inkább enyhíteni kellene, mintsem eléggé meg nem okolható alkalmak természetellenes nyújtásával súlyosítani: kikötések, amelyek a gyakorlatban vagy csak tessék-lássék foganasítanak, legtöbbször azonban sehogy sem érvényesülnek.*”⁹⁹ Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a lányok mint „magántanulók” nyilvános tanulóként látogathatják a fiúiskolákat. Az utasítás szerint ezzel törvényt sért, „*mert akárhogy határolja el ... a kétnemű fiataltságot a teljesen tartalmatlanná vált „magántanuló” jelzővel, ez az intézkedés a koedukációt rejtett formában mégis csak bevezeti.*”¹⁰⁰ Megítélése szerint csak azt szabadna megengedni, hogy a leánytanulók mint valódi magántanulók vizsgázhassanak azon helyiségek fiúközépiskolaiban, ahol nincs leány-középiskola.¹⁰¹

A protestáns egyházak vezetői a koedukáció kérdésében teljesen ellentétes fel fogást képviseltek, éppen a tervezett utasítás korlátozó rendelkezéseit kritizálták, de nem erkölcsi, társadalmi, hanem iskolapolitikai szempontból. A református püspökök véleményét tolmácsolva az Egyetemes Konvent azt kérte a VKM-től, hogy a gazdasági válság idején a fiú-középiskolákba felvehető leánytanulók arányszámát 1/3-ra emeljék fel. Raffay Sándor bányai evangélikus püspök is kevesellte a tervezett 10%-os limitet, és nem értett egyet azzal, hogy csak V–VIII. osztályos jó és jeles rendű leánytanulók jelentkezhesse nek gimnáziumokba. Véleménye szerint ugyanis azáltal, hogy azon településeken, ahol polgári leányiskola működik, nem engedik a fiú-középiskolák látogatását, a polgári elvégzése után továbbtanulni szándékozó lányokat „*meglehetősen körülményes*” különbözeti vizsgák letételére kényszerítik. Feltette a kérdést, mi történik akkor, ha a 10%-os keretet meghaladó, legalább jó rendű leánytanuló jelentkezik. A kiválasztás szerint ebben az esetben teljesen ötletszerű lesz. A problémákon megítélése szerint úgy lehetne segíteni, ha az utasítás megengedné, hogy a megkötések alól az egyházi főhatóság kivételes esetben felmentést adjon.¹⁰² Ugyanennek a véleménynek adott hangot az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelője. Mindezt az egyház diaszpóra jellegével magyarázta, és hozzátette, hogy az aszódi és a

98 Uo.

99 Uo.

100 Uo.

101 A katolikus egyházi méltóságok közül a bíboros hercegprímás, a székesfehérvári és a győri püspök levelében nem érintette a koedukáció kérdését, hanem kizárólag az apácarendek iskoláival foglalkozott. Egyetértettek abban, hogy az utasítás az apácaiskolákat nehéz, sőt egyenesen válságos helyzetbe hozná, ezért az egyes rendelkezések (az iskolák kötelező különválasztása vagy a tanárok alkalmazása és besorolása) végrehajtásához türelmi időt kértek. (Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás 1935. október 7-én kelt levele Hóman Bálinthoz; Az OKT középiskolai albizottsága 1935. szeptember 10-i ülése jegyzőkönyvének kiegészítése. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.)

102 Raffay Sándor 1935. augusztus 7-én kelt levele Hóman Bálintnak. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel. 1933–39.

szarvasi gimnáziumra a törvény merev végrehajtása súlyos csapást jelentene. Ezekbe az iskolákba ugyanis az alsó osztályokba is bejárhatnak lányok.¹⁰³

A javaslatok az OKT elé kerültek, amely azonban elvette őket. A vitában felmerülő érveket, az egyes tagok álláspontját a jegyzőkönyv nem tartalmazza.¹⁰⁴ Az elfogadott rendelet a korábbi gyakorlat megszigorítását hozta, hiszen hangsúlyozta, hogy a leányoknak ténylegesen magántanulóknak kell lenniük, és az eddiginél szigorúbb feltételeket (10%-os keretet) szabott meg. Viszont polgári leányiskola székhelyén is engedélyezte lányok felvételét fiú-középiskolákba. Nem vett tudomást arról a nem elterjedt, de létező gyakorlatról, amely engedte, hogy a lányok nyilvános tanulók lehessenek.¹⁰⁵

A kérdés azonban nem került le a napirendről. Ezt bizonyítja dr. Kanász Nagy Sándor szentesi ügyvéd 1936. augusztus 12-én kelt beadványa. Kanász kilenc másik szülővel közösen azt kérte, hogy a szentesi állami fiú-középiskola látogatására engedélyt nyert leány magántanulók száma az illető osztályba jelentkező fiútanulók 10%-a helyett, az illető iskolába az előző tanévben járt fiútanulók összes létszámának 10%-át érhesse el. Ebbe az intézménybe ugyanis – helyi leány-középiskola hiányában – korábban korlátlan számban vettek fel lányokat. Indoklása szerint az utasítás végrehajtása lehetetlen helyzetbe hozná a szülőket, hiszen csak jelentős anyagi áldozatokkal tudnák lányaik továbbtanulását biztosítani. Méltánytalannak tartotta, hogy a lányok beiratkozását minden évben függővé teszik a keretszámtól és tanulmányi eredményhez kötik, hiszen a fiúk számára nem hoztak hasonló rendelkezést. A lányok ráadásul – folytatta – majdnem kizárólag az év végi vizsgán kapott jegyek alapján nyerik osztályzataikat, így nem lehet pontos képet rajzolni tudásukról és képességeikről. Szerinte a szelektálást nem a gimnáziumban kell megvalósítani. Erre a felsőoktatási felvétel kapcsán is lehetőség nyílik, annál is inkább, mert megítélése szerint a legtöbb beiratkozott nem óhajt továbbtanulni az érettségi után, csupán nagyobb tudást és műveltséget kíván szerezni. A lányok középiskolai oktatásának biztosítása az egész társadalom számára nyereség: „*Ma társadalmilag szinte megkívánt és teljesen indokolt is, hogy a jobb képességű lányok a polgári leányiskola [...] elvégzése után továbbfejlesszék tudásukat és műveltségüket az esetben is, ha nem is céljuk az, hogy a továbbtanulás révén valamilyen kenyérkereső pályán helyezkedjenek el.*”¹⁰⁶ A levelet felterjesztő szegedi tankerületi főigazgató a kérés teljesítése ellen foglalt állást, mivel azt kellő tapasztalat hiányában nem látta indokoltnak. Úgy vélte, a szülőket meg fogja nyugtatni azon rendelkezése, amelyben megengedi, hogy az utasítást csak az V. osztályba jelentkezők esetében alkalmazzák,

103 Az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelőjének 1935. július 29-én kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

104 Egyetlen javaslatot fogadtak el az ülésen: a református konvent kérelmére a közösen használható termék sorába felvették tornatermet. (Az OKT külön bizottsága 1935. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.)

105 E gyakorlat további kutatása szükséges. Feltételezésünk szerint elhallgatott jelenségről lehet szó, amelyre az 1924-es középiskolai törvény adott alkalmat. Jogi szabályozásának feltárására folytatott kutatásaink nem hoztak eredményt. Sokatmondó, hogy az idézett levelek sem tudnak róla (vagy nem említik) és a szaksajtóban sem találtunk erre vonatkozó forrásra.

106 Dr. Kanász Nagy Sándor szentesi ügyvéd 1936. augusztus 12-én kelt beadványa. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

az 1935/36-os tanévben bejárási engedélyt nyert magántanulókra viszont ne. Beszámolt arról, hogy felhívta az igazgatók figyelmét arra, hogy méltánylást érdemlő esetekben tegyenek hozzá felterjesztést az arányszám felemelésére, hogy a miniszteri engedélyt esetenként kikérhesse.¹⁰⁷

Meglepő módon – talán a vélemények, az elvek és a realitás különbözősége okán – a szaksajtóban nem bontakozott ki vita a középiskolai koedukációval kapcsolatban. Eddigi kutatásaink során mindössze két olyan cikkel találkoztunk, amely e kérdésre koncentrált. Drozdy Gyula a *Néptanítók Lapjában* 1936-ban megjelent tanulmányában a fentebb ismertetett cikkekhez hasonlóan a kettős hivatás megvalósításának szükségességét szögezte le.¹⁰⁸ Drozdy, aki a lap főszerkesztője volt, nem tartotta helyesnek a nőnevelés utóbbi fejlődését, a körülményekre való tekintettel azonban elfogadta. Szerinte túlságosan érvényesül a kenyérkeresetre való képzés, ami megakadályozza a természetes hivatásra való nevelést. Ezért sem kívánatos – tért rá a koedukáció kérdésére – az együttnevelés, amely véleménye szerint csak a kamaszkorig engedhető meg: egyrészt ebben a korban jelenik meg a lányoknál a másik nem iránti érdeklődés,¹⁰⁹ másrészt a lányokat ekkortól már természetes, „ideális” hivatásukra lehet felkészíteni. Speciális elméleti és gyakorlati képzésben, illetve nevelésben („a női lélek kialakítása”) kell őket részesíteni, hogy a leány leány (és a fiú fiú) maradhasson.¹¹⁰ A másik tanulmány megszületéséhez a külpolitikai helyzet vezetett: felvidéki területek visszacsatolásával koedukált középiskolák kerültek vissza Magyarországhoz. A szerző egy ilyen gimnáziumban szerzett tanári tapasztalataira hivatkozva helytelenítette a rendszert, és a magyar gyakorlat bevezetését javasolta. Bár elismerte, hogy az együtttanulás mellett szólnak pszichológiai okok, s az erkölcsi aggodalmaknak, ha elkülönítést következetesen végrehajtnak, nincs alapjuk.¹¹¹ Általánossá az 1960-as években vált.

A tényleges gyakorlatról a számok árulkodnak. Míg közvetlenül a törvényt megelőzően (1933/34.) a fiú-középiskolába járók 24%-a volt leány, addig 1936/37-ben 2,7%-a, 1941/42-ben pedig már 7%-a.¹¹² A középiskolai tanulmányok állandósult magas presztízse miatt feltehetően azokon a területeken, ahol a leánygimnáziumok hálózata nem volt elég fejlett, a koedukáció egyre inkább elterjedt. Jogszabályban is rögzített megvalósulása azonban csak évtizedek múltán következett be: először a fiú- és a leányosztályok, utóbb a vegyes osztályok létrejöttével.

107 A szegedi tankerületi királyi főigazgató 1936. augusztus 26-án kelt levele Hóman Bálintnak. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

108 „Minden magyar leány olyan nevelésben részesüljön, amely őt az anyai és családi munkára, a nő igazi élethivatására képesíti még akkor is, ha a körülmények azt kívánják, hogy kenyérkereső legyen.” (DROZDY 1936, 519.)

109 Negatív hatással van az oktatási-nevelési tevékenységre, és a fiúk érését előrehozza.

110 DROZDY 1936, 517–519.

111 SEMETKAYNÉ SCHWANDA 1938–1939, 154–158.

112 Utolsó adatban azonban felvidéki (és kárpátaljai?) középiskolák is szerepelnek. A feltevés megerősítéséhez további kutatások szükségesek. (Magyar Statisztikai Évkönyv [1934], 1935, 299; Magyar Statisztikai Évkönyv [1937], 1938, 299; Magyar Statisztikai Évkönyv [1942], 1944, 221.)

A koedukáció körüli vita tanúsítja, hogy a lányok és a fiúk középiskolai nevelésének, oktatásának egységesítéséről akotott vélemények, s az (ellen)érvek mennyire különböztek voltak. Véleményünk szerint a koedukáció kérdését Magyarországon elhallgatták. Az oktatáspolitikai igyekezett visszafogni, ezért eseti engedélyhez kötötte. Ebben feltehetőleg egyházpolitikai szempontok is szerepet játszottak. Az államnak nem állt érdekében semmilyen kérdésben vitába bocsátkozni egyik fontos ideológiai támaszával, a katolikus egyházzal. A koedukáció – ha nem is nagy arányban, de – évtizedek óta gyakorlat volt, bárhogy is címkézték a tanulókat (nyilvános, bejáró magán, magán). Az engedélyezési mechanizmus miatt azonban nem terjedhetett el. (Tömeges igény feltehetőleg nem is mutatkozott.) A szakmai diskurzusokban is alig bukkant fel, mintha nem is létezett volna. A szakma és a társadalom vélekedéséről árnyalt képet alkotni, a változásokat követni ezért nem állt módunkban.¹¹³

113 A kérdőjelek elhagyásához további intézményi és tankerületi szintű kutatásokra van szükség.

*A leány-középiskolák
közös jellemzői*

A leány-középiskolák németországi, ausztriai, svájci, valamint magyarországi történetének bemutatása után összegezzük az eltérő és a közös vonásokat. Elemzésünk során hat szempontot emelünk ki, amelyek az alábbiak:

- I.) AZ ÁLLAM SZEREPE,**
- II.) A NÓMOZGALOM JELENTŐSÉGE,**
- III.) AZ ÁLTALÁNOSAN KÉPZŐ NŐISKOLA FENNMARADÁSA (KÖZÉPISKOLAI FOKON),**
- IV.) AZ ÉRETTSÉGIT ADÓ LEÁNY-KÖZÉPISKOLA LÉTREJÖTTE,**
- V.) A SZERVEZETI ÉS TANTERVI HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBBSÉGEK,**
- VI.) A KOEDUKÁCIÓ TÉRHÓDÍTÁSA.**

Az áttekintés megkönnyítése végett táblázatba foglaltuk a németországi, az ausztriai és a magyar középiskolai leánynevelés történetének legfontosabb eseményeit (lásd XLI. táblázat). A táblázat tartalmazza a tárgyalt nőegyesületek megalakulásának időpontjait, valamint a jelentős oktatáspolitikai döntéseket: határozatokat, rendeleteket, törvényeket. A táblázat alapján a szervezeti változások is követhetők.

I. Az állam szerepe

A nevelés terén Németországban az állam a XIX. század végéig, a XX. század elejéig háttérben maradt, az intézményalapítási kezdeményezések a társadalomból indultak. A XIX. század folyamán egyre nagyobb számban alakultak felsőbb leányiskolák, amelyek tanterve, szervezete tartományon belül is különbözött. A fenntartók döntően egyesületek, magánszemélyek, a katolikus vidékeken szerzetesrendek, utóbb községek voltak, az állam egyik (birodalmi és tartományi) szinten sem vállalt szerepet. A változás az 1870-es évektől eltérő ütemben következett be. A kötelező érvényű tanterveket és szervezetet az egyes tartományok az 1910-es évekig bezárólag bocsátották ki. A szabályozás hatására a tartományok (és a községek) aktivitása fenntartóként – tartományonként különböző mértékben – erősödött. Az egyre nagyobb szerepvállalás a nemzetiszocialista korszakban vált kizárólagossá: a Harmadik Birodalom az oktatást politikumnak tekintette, nem engedett más befolyást. Néhány éven belül államosította nemcsak az egyesületi és magán, hanem a felekezeti iskolákat is.

Ausztriában az államot gyakorlatilag egészen az Anschlussig elmarasztalások érték azért, mert nem vett részt (a fenntartók, az igazgatók és a tanárok, a szülők által) elvárt súllyal a felsőbb leányiskolák, majd a leány-középiskolák fenntartásában. Valóban, a leányiskolák többségben felekezeti, egyesületi vagy magán, illetve községi iskolák voltak. Az intézmények – ahogy a német tartományokban is – egységes tanterv és szervezet nélkül működtek. Az első állami beavatkozás a szektor működésébe irányítási jellegű: az átláthatóságot biztosító és jogosítványokat odaítélő határozatok, rendeletek (és az ezekhez kapcsolódó tantervek) meghozatalához fűződik. Ezen intézkedéseket az 1890-es években kezdték egyre erőteljesen sürgetni, az első lépést az állam a századfordulón tette meg. Az első világháborút követően az állam fenntartóként továbbra sem volt jelen a leány-középiskolai szektorban – kivételt a két speciális szövetségi nevelőintézet jelentett – az egyes iskolákat azonban különböző formában támogatta. Ennek ellenére az intézmények általában anyagi problémákkal küzdöttek, és a tandíj felemelésére kényszerültek. A szektor államosítását az Anschlussot követően hajtották végre ideológiai és politikai okokból.

Ezzel szemben Magyarországon az első felsőbb leányiskola állami alapítású, a kezdeményezés magánszemélytől eredt, de az oktatási kormányzat legfelsőbb szintű támogatásával valósult meg. Az első felsőbb leányiskolák nemcsak a nőképzést, hanem a nemzeti érdekeket is szolgálták. Az intézmények többségét ugyanis az állam vegyes lakosságú területeken hozta létre. Utóbb a társadalmi igény felerősödésével már nem csak állami, hanem községi és felekezeti stb. iskolák is létesültek, immár az ország középső területein is. Az állami iskolák viszont mindvégig többségben maradtak (lásd XXXIX. táblázat). Vitathatalan azonban az *Országos Nőképző Egyesület* tevékeny-

ségének jelentősége is. Ez az egyesület fordította a figyelmet a lányok magasabb oktatására, és alapította az első érettségit adó leány-középiskolát. A leánygimnáziumok és egyéb leány-középiskolák között a nem állami iskolák egészen a korszak végéig többségben voltak (lásd XL. táblázat). Ugyan államsegély (például a tanárok fizetésének kiegészítése) formájában fenntartásukba az állam bekapcsolódott, de nem ez volt meghatározó. Államosítási törekvésekről – a középiskolai szektorban – hazánkban nem beszélhetünk, még akkor sem, ha az állami bürokrácia kétségkívül nőtt az 1930-as évektől. Az állam irányítóként egyre meghatározóbb befolyást gyakorolt. Azonban míg Ausztriában a szabályozás törvényi szintre emelése egyszerre történt a leány- és a fiú-középiskolák számára, addig hazánkban bő négy évtizedes csúszással következett be. Addig rendeletek révén valósították meg a felsőbb leányiskolák és a leány-középiskolák szabályozását.

Mind – a leginkább meghatározó német tartományban – Poroszországban, mind Ausztriában, mind hazánkban az első átfogó szabályozás tízéves intervallumon belül esik. Az 1908. évi porosz rendelet az osztrák (1912) alapját adta,¹ és feltehetően a magyarra (1916) is hatott. Mind három intézkedésnek egyazon célja volt: össze akarta kötni a különböző leányiskolákat. Egységes alsó tagozatra épülő többféle elágazást biztosító leány-középiskolai rendszert hoztak létre.

Az állami befolyást illetően a három országban ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi. Magyarországon az állami jelenlét a kezdetekkor, az első iskolatípusok megteremtésekor volt hangsúlyosabb, később irányítási és ellenőrzési jellegű. A felsőbb leányiskolák között – amíg létezett ez az iskolatípus – az állami fenntartású intézmények aránya meghatározó volt. Németországban – általában, s minden területen – fokozódott az állam jelenléte a szférában. Ausztriában az irányítási funkció volt meghatározó. Az állam fenntartóként nagyobb szerepet csak az anchluss követően vállalt.

¹ Albisetti 1994, 21–22.

II. A nőmozgalom jelentősége

Ausztriában és Németországban a leányoktatás középiskolai szintre emelése elsősorban a nőegyesületeknek volt köszönhető. Magánszemélyek mellett a nőegyesületek voltak azok, amelyek létrehozták az első felsőbb leányiskolákat, és fenntartásukban évtizedekig meghatározó szerepet játszottak. A nőmozgalomban több irány kristályosodott ki, beszélhetünk mérsékelt, polgári (Németországban az *Allgemeiner Deutscher Frauenverein*, az *Allgemeiner Deutscher Lehrerinnenverein*, Ausztriában a *Wiener-Frauen-Erwerb-Verein*)² és radikális szárnyról (*Deutscher Frauenverein Reform*, *Verein Frauenwohl*, illetve *Verein für Erweiterte Frauenbildung*). Míg előbbi – leegyszerűsítve – a leánynevelés speciális voltát, a természetes hivatásra való felkészítés iskolai keretek között való fennmaradását, ezért külön tantervet kívánt, addig utóbbi a leány- és a fiú- (közép)iskolai oktatás egységesítését, a szervezet, a tanterv átvételét szorgalmazta. Ezen a követelés végeredményben a középfokon fennmaradó párhuzamos iskola-rendszer felszámolását és a koedukáció bevezetését hozta volna. Mindkét oldal egyaránt sürgette a felsőbb leányiskolák fejlesztését, helyzetük szabályozását, elhelyezését az oktatási rendszerben a középiskolák között. Az első irányzat körülbelül a századfordulóig mindkét ország esetében elfogadottabb és erősebb volt, így a nőnevelés történetét – az állam háttérben maradása miatt – a mérsékelt szárny elképzelései alakították. A századforduló szemléletváltást hozott. Mérséklődött az egyetemek elutasító magatartása, a kutatások, illetve az első hallgatónők eredményei a lányok és a fiúk hasonló (célú és tantervű) oktatásának lehetőségét és sikerét igazolták. Németországban a mérsékelt oldal is revideálta álláspontját: a leánynevelés mindkét (fiúkéttől eltérő és hasonló) irányának megtartását szorgalmazta. A porosz állam először a konzervatívabb álláspontra helyezkedett, de az 1908. évi szabályozás már ugyanezt a szándékot tükrözte.

Ausztriában a nőmozgalom kezdeményezte az első felsőbb leányiskolák, illetve a leánygimnázium alapítását. A nőegyesületek, nőegyesületi tagok a XX. század elejétől jellemzően érettségig adó leány-középiskolák alapítását, a koedukáció megengedését kérték. A speciális irány, a líceumi képzés – amelyben korántsem volt erős a női jelleg, hanem a modern idegen nyelvek oktatása dominált – fenntartása és reformja mellett a XX. század első két évtizedében alakult érdekképviseletek (a felsőbb leányiskolák, utóbb leány-középiskolák igazgatóit, tanárait, fenntartóit, a diákok szüleit tömörítő egyesületek) fejtették ki aktív tevékenységét.

² Ausztriában szervezetenként nem különült el élesen a két irány. Az említett bécsi nőegyesületnek is voltak radikális nézetet valló tagjai, ahogy az *Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*nek is.

Magyarországon a mérsékelt szárnyhoz sorolható *Országos Nőképző Egyesület* úttörő szerepe a nőnevelés „felsőbb” szintre emelésében vitathatatlan, de olyan széles és sokszínű nőmozgalommal, mint Németországban, Ausztriában vagy Svájcban, hazánkban nem találkozhatunk. A társadalom – még ebben a korszakban is – kevésbé volt szervezett, mint a többi országban. A radikális vonal (*Feministák Egyesülete*) csak a XX. század elején jelent meg és kisebb érdekérvényesítő erővel rendelkezett, különösen az 1920-as évektől. A nőegyesületek jelentősége az első világháborút követően csökkent. Nem jöttek létre új egyesületi iskolák, tevékenységüket pedig kevésbe az oktatás területén fejtették ki. Két egyesületet emelnénk ki e korszakban: a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét*, amely az 1925. évi nőkongresszus szervezését látta el, illetve a – még a XIX. században alakult, s akkor is igen aktív – *Mária Dorothea Egyesületet*, amely azon túl, hogy a tanárnők és a tanítónők érdekképviselői szerveként működött, szakosztályi rendszerben pedagógiai kérdésekkel foglalkozott.³ Ezen két utóbbi egyesület az elkülönülő leány-középiskolai oktatást képviselte, álláspontjuk az 1930-as évek végére az államénál mérsékeltebb.

A leányok képzésének eltérő vonásai korszakunkban jellemzően egyre halványodtak. A leány-középiskolák létrejötte, fokozódó hasonulása a fiú-középiskolákhoz Németországban, Ausztriában és Magyarországon a leánynevelés hagyományos vonásait kiemelő törekvéseket szült. Ezen törekvések képviselői kiváltképp nők voltak. Hatásukra új intézmények, speciális nőiskolák jöttek létre.

³ Egy apró momentumra szeretnénk felhívni végül a figyelmet: állami szinten történhetett kapcsolatfelvétel Ausztria és Magyarország között a felsőbb leányoktatás tárgyában, ezt igazolhatja a grazi látogatás, a nőegyesületek azonban nemzeti okokból nem működtek együtt. (Simon 1993, 155.) Tágabb keretek között – köszönhetően többek között a nemzetközi kongresszusoknak – már lehetett kapcsolat. Mindazonáltal erősebb szálak fűzték a magyar nőmozgalmat a némethez. Kutatásunk azonban ebbe az irányba nem terjedt ki, állításunk megalapozásához további vizsgálatok szükségesek.

III. A nőiskola

Magyarországon a lányokat kiváltképp természetes hivatásaikra felkészíteni kívánó, speciálisan lányoknak szóló iskolák, az ún. nőiskolák⁴ közé sorolhatjuk a felsőbb és a felső leányiskolát, valamint a leánykollégiumot. Közös mindegyikükben, hogy a tantervben női tárgyak is helyet kaptak, s az oktatás tudományos jellege kevésbé volt hangsúlyos. A felső leányiskola középiskolaként történő elismerése (1916) ellenére, megfelelő jogosítványok hiányában az 1920-as évekre elnéptelenedett, és a – a többek által kudarcra ítélt – 1926. évi reform ellenére sem tudott immár új formában, felsőfokú beiskolázási jogosítványokkal ellátva leánykollégiumként megerősödni. A leánykollégiumi képzés irányultságát jelzi, hogy oktattak benne kézimunkát, háztartástant és gazdaságtant nevelést és pszichológia mellett. (A másik két típusban rendes tárgyként még kézimunkát sem.) Az utolsó leánykollégium az 1934-es középiskolai törvénnyel szűnt meg. Ez az irány a líceumban utóbb tovább élt.

Ausztriában és Németországban ezzel szemben a nőiskola újra és újra megújítva egész korszakunkban fennmaradt. Ausztriában a kifejlett felsőbb leányiskolát már eleve középiskolának tekintették, míg Németországban középiskolai elismerésük évtizedes küzdelem eredménye volt. Bajorországban a felsőbb leányiskolát csak abban az esetben ismerték el az 1911. évi szabályozást követően középiskolának, ha érettségítő kurzusokkal egészült ki. Ezen intézményhez számos jogosítványt rendeltek, amely – finanszírozási és egyéb okok mellett – hozzájárult a leány-középiskolai oktatás szűk keretek között tartásához.⁵

Poroszországban – és utóbb más tartományokban is – külön ággént megmaradt a középiskolára (felsőbb leányiskolára, líceumra) épülő nőiskola. Poroszországban 1908-tól a *Frauenschulét* választhatták a felsőbb leányiskolát elvégzők, ahol az általános műveltségi tárgyakat pedagógia-, egészségtan-, háztartástan-oktatás egészítette ki. A nőiskola fennmaradását biztosította, hogy előírták, érettségire felkészítő *Studienanstalt* csak ott létesülhet, ahol *Frauenschule* is működik. A porosz rendszert alkalmazó tartományok is megtartották a nőiskola intézményét (Baden: *Fortbildungskurse*; Szászország: *Frauenbildungsschule*, *Haushaltungsschule*; Bajorország: *Frauenschule*; stb.). A nőiskolához szakképző tanfolyamok csatlakoztak, de volt, ahol maguk is adtak jogosítványokat

4 Nőiskolának nevezzük azokat az intézményeket, amelyek céljai között hangsúlyozottan szerepelt, és a tantervben is megjelent a nők természetes hivatására való felkészítése. A megnevezés a németországi és az ausztriai szóhasználaton alapul (*Frauenschule*).

5 Bajorországban 1916-ban ráadásul újabb középfokú leányiskolát hoztak létre (*Mädchen-Mittelschule*).

(Bajorországban). Poroszországban az 1910-es évek végétől a nőiskola speciális jellege, valamint szakképzésre előkészítő szerepe erősödött. 1927-ben a nőiskola új típusát hozták létre: a hároméves intézmény (1932-től *Frauenoberschule* néven) kettős funkciót kapott, egyszerre kínált ugyanis szakképzést és tette lehetővé az érettségi letételét. Bajorországban nem került sor reformra, ezért a jogosítványok nélküli nőiskola egyre kevesebb tanulót vonzott. Fordulatot az 1930-as évek második fele hozott.

Frauenoberschule intézményét Ausztriában 1921-ben hozták létre. A négyéves iskolába líceum vagy más középiskola alsó tagozatát elvégzett lányok jelentkezhetek. Ez az intézmény is egyszerre nyújtott általános és szakképzést. Létrejötté társadalmi kezdeményezésnek volt köszönhető: három leány-középiskolai igazgatónő javasolta megalapítását. A javaslat mögött a koedukáció egyre erőteljesebb térhódítása állt. A női középiskolához – újabb és újabb – jogosítványokat rendeltek: rendkívüli hallgatóként beiratkozhattak végzettei az egyetemek filozófiai karjaira, feltételek mellett érettségit tehettek stb. Az intézményt az 1927. évi középiskolai törvény meghagyta, és 8 évesre bővítette.

A leánynevelés ausztriai és a németországi történetének közös jellemzője az 1930-as években bekövetkező visszarendeződés: a középiskolai leányoktatás és nevelés mellé újra a félszáz évvel korábban meghatározó célokat és feladatokat rendelték. Az ausztrófasiszta ideológia már hangsúlyozta, hogy a nők nevelése természetes hivatásukra való felkészítést nem nélkülözheti. A nemzetiszocializmus a nőben elsősorban (sőt kizárólagosan) anyát látott: a német nép fennmaradásának és megerősödésének zálogát. Az új hatalom a nőiskolák korábbi rendszerét először egyszerűsítette, meghagyva egyetlen intézményt, majd megszüntette. Célkitűzéseit a leány-középiskola (*Oberschule für Mädchen*) háztartási tagozatsa vette át, amelyben jelentős volt a női tárgyak aránya. Magyarországon a rendeletek és a törvények a leánynevelés fokozódó egységesedését hozták. A nőiskola (a leánykollégium) – éppen ellenkezőleg – az 1930-as években szűnt meg. Elsorvadását, az egységesítést hozó 1934-es középiskolai törvény meghozatalát követően a társadalomban (és nem az állami oktatáspolitikában) erősödtek meg azok a hangok, amelyek a leánynevelés hagyományos céljainak elhanyagolását, elhagyását kérték számon.

A három ország leány-középiskolai rendszerében a nőiskola és a teljes körű érettségit adó leány-középiskola – a tanulók létszámát tekintve – különböző súllyal volt jelen. Hazánkban a nőiskola legkorábban, már az 1920-as években súlytalanná vált, s itt tűnt el először. Jelentősége Németországban volt a legnagyobb. A nemzetiszocialista uralom legfőbb leány-középiskolai típusá emelte az *Oberschule für Mädchen* háztartási formáját.

IV. Az érettségit adó leány-középiskola

Ausztriában a felsőbb leányiskolákat (*Höhere Bildungsschule, Mädchenlyzeum*) elfogadták középiskolának. Ennek az oka abban kereshető, hogy – nemzetközi összevetésben – viszonylag kevés intézmény létezett, azokban pedig az oktatást – a készségtárgyak kivételével – egyetemet végzett férfi tanárok látták el. A nők aránya ezen iskolák tanári karaiban csak a századfordulót követően növekedett meg. A teljesen kifejlett intézményekben az oktatás színvonala elérte a fiú-középiskolák szintjét. Németországban éppen ellenkező volt a helyzet, a felsőbb leányiskola intézménye hamar elterjedt. A tanárok között pedig korábban emelkedni kezdett a nők aránya, akik nem rendelkez(het)tek középiskolai tanári képesítéssel. Poroszországban a felsőbb leányiskolák középiskolai szintre emelése a férfi tanárok érdekérvényesítő harcának is köszönhető volt (vö. *Weimari Emlékirat*). Az egyetemet végzett tanárok elhelyezkedési lehetőségei a középiskolákban a századfordulóra beszűkültek. Ők azonban az alacsonyabb rangú intézményekben való munkavállalást presztízsét tekintve, illetve anyagi okokból nem preferálták. A leányiskolákban elhelyezkedni kényszerült tanárok helyzetükön az iskolák középiskolának történő elismerésével kívántak javítani. Hasonló kezdeményezésre Magyarországon is találunk példát. A felsőbb leányiskolák igazgatói által aláírt memorandum a felsőbb leányiskolák bizonytalan, polgári és középiskola közötti köztes helyzetén kívánt javítani. A felsőbb leányiskolát mindazonáltal – a szellemi alapító Molnár Aladár céljaival ellentétben – 1916-ig a népoktatási intézmények közé sorolták (vö. *Magyar Statisztikai Évkönyv*).

Ausztriában és Magyarországon a leányok magántanulóként az 1870-es, illetve az 1880-as évektől tanulhattak fiú-középiskolákban. Ausztriában érettségit is tehettek, viszont 1878-ban az e formában tanuló leányok érettségi vizsgájáról új határozat született: a leányok bizonyítványából kimaradt az a záradék, amely lehetővé tette a felsőfokú tanulmányokat, és csak 1901-ben került vissza. Ez visszavetette az érettségizők számát. Egyetemi előadásokat nők 1878-tól hallgathattak, de beiratkozni csak 1897-től tudtak. Magyarországon az 1895-ös rendelet alapján 1896-tól vált lehetővé a nők egyetemi tanulmánya. Közös vonás továbbá, hogy mindkét országban a karok időben eltolva nyitották meg kapuikat a nők előtt. Amíg azonban Ausztriában már ezt megelőzően, 1892-ben megalapították az első érettségit nyújtó leányiskolát, addig hazánkban a Vikár-féle leánygimnázium alapítási kísérlet meghúszulása okán erre az eseményre csak az említett engedélyt követően került sor (1896). (Svájcban a sorrend a magyarországgal egyezett meg.) Németországban alapjában más helyzettel találkozhatunk: az első leánygimnázium (1893) osztrák (és cseh) hatásra jött létre, de még azelőtt, hogy az egyetemi tanulmányokat a nők részére – általában és nem eseti jelleggel – engedélyezték volna. A döntést az első érettségi vizsgák sikere eredményezte.

E összehasonlításban későn megszületett rendeletek (először Badenben 1900-ban) a katolikus teológiai képzésen kívül minden karra megengedték a beiratkozást.

Ausztriában és Németország egyes tartományaiban nem teljes értékű érettségivel is lehetett (bizonyos) egyetemi tanulmányokat folytatni. Ausztriában a líceumi záróvizsga teljesítése rendkívüli hallgatói státusz betöltésére jogosított, 1900 után pedig a felsőfokú líceumi tanárképzésre lehetett jelentkezni, 1904-től pedig gyógyszerész képzésre. Később a női középiskola elvégzése is hasonló jogosítványokkal járt. Poroszországban a líceumra épülő tanítónőképző szeminárium végzettjei – eleinte 2 éves gyakorlatot követően, 1913-tól pedig közvetlenül – is továbbtanulhattak az egyetemeken, de csak a filozófiai karokon. A felsőfokú tanulmányok lehetősége Ausztriában a nőiskola fennmaradását és továbbélését hozta, annak ellenére, hogy a teljes jogú érettségit adó intézmények aránya egyre növekedett. Németországban pedig hozzájárult az érettségit nyújtó *Studienanstalt*ba járók számának alacsony szinten tartásához. Magyarországon azonban ezzel szemben e kerülőutak keskenyebbek voltak: a felső leányiskola csak középfokú tanítónőképzőbe engedett továbbtanulást, a leánykollégium pedig csak a tudományegyetemeken és a műegyetemeken kívüli felsőoktatásba (például művészeti és kereskedelmi akadémiákra). A különböző nőiskolákhoz társított jogosítványok nem tudták elejét venni az intézmények elnéptelenedésének. Hazánkban a szülők a gazdasági helyzet és a magángazdaság viszonylagos fejletlensége következtében minél szélesebb körű jogosítványokat kívántak gyermekeik kezébe helyezni. A – még a fiú-középiskolákra hozott – jogosítási törvény pedig nemcsak az egyetemi felvételi, hanem a magasabb hivatali állások betöltésének feltételéül is az érettségit szabta.

Az érettségit adó leány-középiskola legfőbb előnye a felsőfokú tanulmányokra való jogosítás volt. A fiú-középiskolákkal egyező igazgatás, a hasonló, közel azonos tananyag ezen előkészítő funkciójából fakadt. A nőiskolákból vagy egyáltalán nem vagy csak bizonyos felsőfokú tanulmányokra nyílt lehetőség – főként hazánkban, ami a nőiskolák bukását hozta.

V. Szervezeti és tantervi hasonlóságok és különbségek a leány-középiskolákban

Szervezetét tekintve az érettségit adó leányiskoláknak két nagy csoportját különböztethetjük meg: a fiú-középiskolákkal azonos, teljes vagy közel teljes intézményeket, illetve a felsőbb leányiskolákra (azok valamelyik osztályára) épülő rövidebb képzési idejű leány-középiskolákat. Az első német kezdeményezések mindkét irányhoz kapcsolhatók: a karlsruhei és a hannoveri leánygimnáziumot az alapító egyesület teljes, 9 osztályos intézménynek szánta, csak állami beavatkozás következtében lettek 6 osztályosak 12 éves beiskolázási korrál. Helene Lange kezdeményezésére elindított reál és gimnáziumi kurzusok pedig a felsőbb leányiskolákra épültek. Utóbbi gyakorlatot követte az 1908. évi porosz szabályozás, amely létrehozta a felsőbb leányiskola (líceum) bizonyos osztályaira épülő érettségit adó *Studienanstalt* intézményét, amely a fiú-középiskolák mintájára gimnáziumi, reálgimnáziumi vagy felsőbb reál típusú lehetett. E szabályozás több tartomány számára mintául szolgált. Bajorországban köztes megoldás született, amely a karlsruhei gimnáziuméhoz hasonlított. Az érettségit adó képzések – különböző névvel – a felsőbb leányiskola (1911), utóbb (1927) a leánylíceum III. osztályára épültek.

A bécsi leánygimnázium szervezetiileg a karlsruhei típushoz hasonlított: szintén hatéves volt, és 19 éves korban bocsátotta ki végzőseit. Középiskolaként történő elismerése érdekében azonban a fiú-középiskolákhoz hasonlóan nyolcosztályossá alakult. A nőegyesületek az államtól további leánygimnáziumok alapítását kérték, erre azonban nem került sor, ezt a típust csak az 1930-as években követte egy második – nem állami, hanem felekezeti – intézmény. Az állam a *Studienanstalt*hoz hasonló típus, a *Mädchenrealgymnasium* alapítását támogatta. Ezen négyosztályos iskola az 1912-ben megreformált líceum alsó tagozatára épült. Tantervét nem írták elő, az a reálgimnáziumét követhette. (Megfelelő jogosítványok hiányában a líceumok bő 10 éven belül átalakultak reform-gimnáziumokká.) Magyarországon is találkozunk hasonló megoldással. Az 1916. évi reform közös négyosztályos alsó tagozatra helyezte a leány-középiskolákat. A – 8 osztályos – leánygimnázium tanterve csak a felső tagozatban vált el. Az egyetemi tanulmányokra előkészítő iskolák között is a fentebb megállapított két típus különíthető el: alakultak felsőbb leányiskolákat kiegészítő, vagy azok valamely osztályára épülő gimnáziumi tanfolyamok és teljes, fiú-középiskolákéhoz hasonló szerkezetű leánygimnáziumok. 1926-tól mindegyik szabályozás utóbbi szervezet szerinti leány-középiskolákat teremtett.

A német tartományokban az 1920-as évekre különösen differenciált intézményrendszer jött létre, amelyben a később elágazó leány-középiskolai típusok mellett

megjelentek a fiú-középiskolák mintájára alakuló intézmények, a gimnázium, reál-gimnázium, reáliskola és különböző reformvariánsai tartományonként eltérő névvel s rendszerben. A szegregált leányiskolai intézményrendszer Ausztriában az 1927-es törvénynek köszönhetően (amely párhuzamba állítható a magyar 1926. évi törvénnyel) a leány-középiskolák jelentősen közeledtek tantervükben a fiú-középiskolákhoz, szervezetükben pedig azokat követték. A tantervi különbségeket a későbbi reformok fel erősítették, de a szervezet azonos maradt. Magyarországon az egységesülés folyamatos volt, a leányoktatás intézményrendszere fokozatosan hasonult a fiúkéhoz. Egyrészt elnevezésbeli közeledésről, majd megfelelésről beszélhetünk (gimnázium versus leány-gimnázium), másrészt tartalmiról. Ezt a folyamatot tetőzte be az 1934. évi középiskolai törvény. Az elkülönülés az egyenmű iskolák fenntartásával már nem az oktatási rendszeren belül volt, hanem az egy iskolatípuson belül.

A tananyagot nézve a felsőbb leányiskolákban – országtól függetlenül – jellemzően a modern nyelvi képzés volt hangsúlyos. Általában szerepeltek a tantervben speciális női tárgyak, mint a kézimunka, a háztartástan. A felsőbb leányiskolára vagy annak valamelyik felső osztályára épülő érettségít adó képzés ezért fokozott megterhelést jelentett. A karlsruhei leánygimnázium tanulóinak például jelentős lemaradást kellett bepótolniuk matematikából, latinból, görögből. A leány- és a fiú-középiskolákban, amíg a képzés eltérő hosszúságú maradt, a tartalmat tekintve teljes egységesítésről nem lehetett szó.

Ausztriában és Németországban a középiskolai leányoktatás területén az 1930-as évektől két irányt különíthetünk el: a nyelvit és a háztartásit (másképpen a leány-középiskolait és a nőiskolait). Az első típushoz sorolható iskolákban a női tárgyak közül egyedül a kézimunkát tanították. A kézimunkaoktatás azon kevés különbség egyike volt, amely az 1934-es reformot követően a magyar leány- és fiúgimnáziumok között fennmaradt. (Annak ellenére, hogy a korábbi, 1926. évi törvény a leánygimnáziumban eltörölte a kézimunkaoktatást.) A másik különbség pedig, hogy a gimnáziumban a klaszszikus, míg a leánygimnáziumban a modern nyelvi képzés volt előtérben. A leány-középiskolai oktatásnak tehát ugyanazok voltak jellemző vonásai, de nem öltöttek külön intézménytípusban alakot. A háztartási irány gyakorlati jellegű képzéssel középiskolai fokon Magyarországon nem jelent meg csak tanfolyam formájában.

A hagyományos klasszikus gimnáziumi irány Németországban és Ausztriában meg sem erősödött, a görög nyelv oktatása – a leánygimnáziumokat, gimnáziumi típusokat leszámítva – kimaradt a leányiskolák kínálatából. A latin szerepe Ausztriában csak az 1912. és az 1927. évi reformmal növekedett meg, és elsősorban a továbbtanulásra volt kihatással. Magyarországon ezzel szemben a latin kötelezően, majd (1926) iskolatípus szerint választhatóan vagy kötelezően mindvégig megmaradt. (Mindez azonban nem a lánynevelés, hanem általában a magyar középiskolai oktatás sajátossága.)

A leányközépiskolák szervezete – mind a három országban – fokozatosan hasonult a fiú-középiskolákéhoz: először egyes iskolatípusok, majd a többségük, végül az összes iskolatípus. (Kivétel a magyarországi leánygimnázium, amely már kezdetektől fogva szervezetileg azonos volt a gimnáziummal.) A leány-középiskolai oktatás kezdete így egyre korábbra tolódott. A különböző furkációs lehetőségeket kínáló képzési

struktúra helyett, majd mellett, egyre jellemzőbbek lettek azok a típusok, amelyek az iskolaválasztást már kb. 10 éves korban szükségessé tették. A szervezeti hasonlással az érettségit adó képzés túlsúlyba került.

A tartalmi hasonulás íve már nem volt töretlen. Magyarország az egyedüli, ahol az egységesülés folyamatos és fokozatos volt. Azok a kísérletek, amelyek megtörték volna ezt a folyamatot, nem jártak sikerrel (lásd nőiskolák története). Tartalmi (és szervezeti) szempontból az 1920-as évek végére Ausztriában is jelentős közeledés történt a fiú- és a leány-középiskolák között. Ezt a folyamatot akasztották meg az 1930-as évek intézkedései. Az 1930-as évek Németországban is a különböző nemű középiskolák közötti tartalmi különbségek növekedését hozták. A háborút követően azonban gyorsan megtörtént a visszarendeződés az 1920-as évek hagyományaihoz, illetve folytatódott a XIX. században elindult folyamat. A mai középiskolákban – ritka kivételtől eltekintve – egyáltalán nincs különbség a lányok és a fiúk oktatása között: ugyanazokban az intézményekben egységes tanterv alapján történik.

VI. Koedukáció

A fiú-középiskolákban a fiúk és a lányok közös oktatásának lehetővé tétele Németországban tartományonként különbözött. Badenben az 1880-as évektől engedéllyel leányokat is felvettek (fiú) reáliskolákba. 1896-ban a lányok először fiú-középiskolában tettek érettségit. A koedukációt a leány-középiskolák alacsony száma miatt a századfordulón már több tartományban engedélyezték. Az 1910-es években Poroszország (1914), majd Bajorország is megengedte (1919), azokban a tartományokban pedig, amelyekben – bizonyos feltételek mellett – eddig is lehetőség nyílt rá, egyre szélesebb kereteket öltött. A fiú-középiskolákba járó leányok aránya tartományonként eltérő volt. A koedukáció Bajorországban például nem öltött nagyobb mértéket. Pontos adatokkal azonban nem rendelkezünk.

Ausztriában a századelőn – főként vidéken – egyre több fiú-középiskolában megengedték, hogy leányok magántanulók lehessenek, sőt a nehezebb órákra be is járjanak. Ennek oka abban kereshető, hogy mindössze egy teljes érettségit adó leány-középiskola működött az „országban”. Az engedélyt az 1900-as évek második felében könnyen meg lehetett kapni, az oktatási tárca élén bekövetkezett váltás viszont szigorítást hozott. Az 1910-ben kiadott határozat két feltételt szabott: a helyiségben nem működhet felsőbb leányiskola, illetve a felvett leányok aránya 5% alatt marad. 1919-ben határozat törölte el a második feltételt. (Bécsben az első feltételt sem tartották be.) A döntés következtében – a leány-középiskolák drágasága miatt – folyamatosan emelkedett a fiú-középiskolákba járó lányok aránya, akik számára az oktatási kormányzat párhuzamos osztályok indítását javasolta. Az 1920-as évek közepén a középiskolákba járó leányok több mint 30%-a már fiúiskolába járt. A középiskolai törvény helybenhagyta a gyakorlatot, az arányszám az 1930-as évek elejére 40%-ra nőtt. Noha az ausztrófasiszta rendszer nem támogatta a koedukációt, az arány egészen az anchlussig közel változatlan maradt, és csak a nemzetiszocialista uralom alatt csökkent le 22%-ra.

Magyarországon Ausztriával – és egyes német tartományokkal – szemben a koedukáció szűk keretek között maradt. A források a közös oktatás gyakorlatát a XX. század elejétől bizonyítják. (Egyes ritka esetekre korábban is volt példa.) Bizonyos iskolákban megengedték, hogy a magántanuló lányok az iskolai órákon is jelen legyenek. Ebben az időszakban ez kis számban fordulhatott elő, néhány (elsősorban protestáns felekezeti) iskolánál. Feltehetően az állami oktatáspolitikai tilalma, a – bentlakást is biztosító – leány-középiskolák megjelenése és számának növekedése az 1910-es évektől, illetve a középiskolai oktatás iránt ugyan növekvő, de összességében így is korlátozott igény okozta, hogy a közös oktatás a következő évtizedekben sem terjedt el. A fiú-középiskolákba járó leányok aránya néhány százalék volt. (Egyetlen koedukált, reformpedagógiai programot követő középiskola volt.) Az arány lassú növekedése az

1934. évi középiskolai törvény meghozatalát követően figyelhető meg. A lányok nyilvános tanulói státuszban az 1925/26-os tanévtől tanultak fiú-középiskolákban.

A koedukáció Svájcban még kisebb arányokat öltött, mint Magyarországon. A vizsgált országok közül itt vezették be legkésőbb. A leány-középiskolai oktatás külön intézményekben vagy tagozatokon folyt.

A koedukáció elterjedése a tárgyalt országokban igen különböző volt: jellemzően a leány-középiskolai szektor kiépítettségétől, az oktatás hozzáférhetőségétől (tandíj nagysága) és a finanszírozottságtól függött. Fontos tényező volt továbbá az oktatási kormányzat viszonyulása is. Megítélésében a pedagógiai szempontok súlya egyre csökkent, a két világháború között már nem volt jelentős.

Magyarországon a koedukáció bevezetése a középiskolákban az 1940-es évek végétől valósult meg, általánossá az 1960-as években vált. Néhány felekezeti iskolát leszámítva azóta minden intézmény együtt neveli a lányokat és a fiúkat. A koedukáció létjogosultsága a rendszerváltást követően sem kérdőjeleződött meg. Az újjáalakult felekezeti középiskolák között is kevés (egyre kevesebb) az egynemű. Külföldön ellenben vita bontakozott ki a koedukáció értelméről, megkérdőjelezték előnyeit.⁶

6 Mihály 2004.

Bibliográfia

I. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- A magyar középiskolai oktatás és a vele kapcsolatos intézmények fejlődése dr. Wlassich Gyula [sic!] vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter idejében. MOL VKM K 721 3. csomó 2/d. tétel 1883–1903. Középiskolák (K 721-2/d-1903)
- A Magyar Szülők Szövetségének 1933. április 12-én kelt levele. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- A szegedi tankerületi királyi főigazgató 1936. augusztus 26-án kelt levele Hóman Bálintnak. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az egri érsek 1935. augusztus 3-án kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelőjének 1935. július 29-én kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az OKT 1934. január 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az OKT 1934. január 9-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az OKT középiskolai albizottsága 1935. szeptember 10-i ülése jegyzőkönyvének kiegészítése. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Az OKT külön bizottsága 1935. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Dr. Kanász Nagy Sándor szentesi ügyvéd 1936. augusztus 12-én kelt beadványa. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Felsorolása azon mozzanatoknak, melyek a felsőbb leányiskolák, polgári iskolák, valamint a kereskedelmi és iparoktatás körében 1894 óta a haladást mutatják. I. Felsőbb leányiskolák. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903., (K 721-2/c – 1903)
- Felsőbb leányiskola. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. (K 721-2/c-1902)
- Hóman Bálint iskolapolitikája. Egyetemi Könyvtár Kézirattár F 103/VII/7. Prohászka Lajos, Töredékek [Orosz Gábor kutatásai alapján a szerző feltehetően Kornis Gyula.]
- Raffay Sándor bányai evangélikus püspök 1935. augusztus 7-én kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás 1935. október 7-én kelt levele Hóman Bálinthoz. MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.
- Törvényjavaslattal kapcsolatos vélemények az egyházi hatóságoktól stb., iskolák vezetőitől. [1934. január] MOL VKM K 802 Elnöki iratok 82. doboz 27. tétel 1933–39. Középiskolai reform.

II. EGYÉB ELSŐDLEGES FORRÁSOK

- 1926:XXIV. tc. A leányközépiskola és a leánykollégium. In: *Magyar Törvénytár, 1926. évi törvények*. Budapest, 1927. 284–294.
243. sz. A Felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 244. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Felsőházának Irományai*. V. kötet. Budapest, 1934. 508–509.
58. ülés. A középiskoláról szóló törvényjavaslat. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*. III. kötet. Budapest, 1934. 219–245.
722. sz. A Képviselőház Közoktatásügyi Bizottságának jelentése „a középiskoláról” szóló 718. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai*. IX. kötet. Budapest, 1934. 414–416.
- A budapesti állami felsőbb leányiskolával kapcsolatos gimnáziumi – irányú tanítás terve*. [Budapest, 1905.]
- A felsőbb leányiskolák reformja. *Nemzeti Nénevelés* XII. évf. 1. sz. (1891. január) 24–38.
- A felsőbb leányiskolák ügyében ... *Nemzeti Nénevelés* VIII. évf. 1. sz. (1887. január) 40–42.
- A felsőbb leányiskolákról ... *Nemzeti Nénevelés* IX. évf. 5. sz. (1888. május) 271.
- A felsőház bizottságai letárgyalták a kultuszjavaslatokat. *Magyarország* XV. évf. 93. sz. (1934. április 26.) 6.
- A felsőház közoktatási bizottsága elfogadta Hóman Bálint reformterveit. *Budapesti Hírlap* LIV. évf. 93. sz. (1934. április 26.) 4.
- A fővárosi polgári leányiskolák átalakítása felsőbb leányiskolákká. *Nemzeti Nénevelés* IX. évf. 3. sz. (1888. március) 145–146.
- A képviselőház kedden folytatja a középiskolai reform vitáját. *Magyarország* XV. évf. 82. sz. (1934. április 13.) 8.
- A középiskolai reform tárgyalása a képviselőházban. *Pesti Hírlap* LVI. évf. 82. sz. (1934. április 13.) 4.
- A középiskolai törvényjavaslat országgyűlési vitája. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LXVII. évf. 9. sz. (1934. május) 252–295.
- A középiskolák újabb reformja. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LXVI. évf. 7. sz. (1933. március) 169–174.
- A közoktatásügyi bizottság elfogadta a leányiskolákról szóló javaslatot. *Budapesti Hírlap* XLVI. évf. 114. sz. (1926. május 22.) 5.
- A leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) tanítástervei*. Budapest, 1916.
- A leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) tanítástervei*. Budapest, 1918.
- A leányközépiskolákról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat tárgyalása. *Néptanítók Lapja* LIX. évf. 45–46. sz. (1926. december 3.) 21–22.
- A leányközépiskolákról és leánykollégiumokról. *Népszava* LIV. évf. 114. sz. (1926. május 22.) 7.
- A Nemzetgyűlés utolsó előtti ülése? *Budapesti Hírlap* XLVI. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 2–3.
- A polgári iskoláról, a külföldi magyar intézetekről, a nemzeti közművelődési alapítványról, a leányiskolákról és leánykollégiumokról szóló törvényjavaslatok. A nemzetgyűlés közoktatási és pénzügyi egyesített bizottságának ülése. *Néptanítók Lapja* LIX. évf. 23–24. sz. (1926. június 18.) 29–30.
- A tanszabadság korlátjai és Széchenyi „európai magyar” eszménye a középiskolai javaslat vitájában. *Pesti Napló* LXXXV. évf. 82. sz. (1934. április 13.) 5.
- A VKM 1895. 72.039. sz. a. rendelete a nők középiskolai tanulmányára vonatkozólag. *Hivatalos Közlöny* IV. évf. 2. sz. (1896.) 25–26.
- A VKM 1916. évi 86.100. eln. sz. rendelete a leányközépiskolák szervezetének, rendtartásának és tanításterveinek életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XXIV. évf. 17. sz. (1916. július 14.) 261–266.
- A VKM 1927. évi 1889. eln. sz. r. a leányközépiskolák és a leánykollégium új tantervének életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XXXV. évf. 15. sz. (1927. július 11.) 223–224.

- A VKM 5574/1936 eln. sz. r. az 1934. XI. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 32400/1934. V. 1. sz. r. ki-egészítése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLIV. évf. 20. sz. (1936. szeptember 29.) 339–340.
- Általános elismeréssel tárgyalják Hóman Bálint középiskolai törvényjavaslatát. *Budapesti Hírlap* LIV. évf. 82. sz. (1934. április 13.) 1.
- ARATÓ Amália: Női szempontok a középiskolai nevelőoktatásban. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LXIX. évf. 10. sz. (1936. június) 394–397.
- ARATÓ Frigyes: A felső leányiskoláról. *Magyar Paedagogia* XXV. évf. 6–7. sz. (1916.) 357–363.
- Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója*. XLVI. kötet. Budapest, 1926.
- Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai*. XXVIII. kötet. Budapest, 1926.
- Az állami felsőbb leányiskolák. *Nemzeti Nevelés* XI. évf. 10. sz. (1890. december) 541.
- Az Országos Nőképző-Egyesület tan- és nevelőintézete női gymnasiumának tantervjavaslatja. Előadói tervezet.* [Budapest, 1896.]
- Az Országos Nevelési Kongresszus. Gróf Klebelsberg Kunó beszéde. *Néptanítók Lapja* LVIII. évf. 17–18. sz. (1925. május 2.) 19–20.
- Az országgyűlés képviselőházának 257. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 111–120.
- Az országgyűlés képviselőházának 258. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 123–152.
- Az országgyűlés képviselőházának 259. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 155–166.
- Az országgyűlés képviselőházának 260. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 197–220.
- Az országgyűlés képviselőházának 261. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 224–248.
- Az országgyűlés képviselőházának 262. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 249–269.
- Az országgyűlés képviselőházának 263. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 285.
- Az országgyűlés képviselőházának 264. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 292–296.
- Az országgyűlés képviselőházának 265. ülése. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. XXI. kötet. Budapest, 1934. 298.
- BARTA József: Az új középiskolai törvény. *Magyar Művelődés* XIV. évf. 6–10. sz. (1935. július–december) 21–25.
- BARTHA József: A legújabb középiskolai reformtervezet. *Magyar Művelődés* XIII. évf. 1–2. sz. (1934. január–február) 4–7.
- BÉDY-SCHWIMMER Rózsa: A Schwarz Liza esete és a magasabb nőnevelés. *A nő és a társadalom* VII. évf. 10. sz. (1913. október 15.) 163–164.
- Bestimmungen der Frauenoberschule 1. Februar 1932. *Zentralblatt Jg. LXXIV* Nr. 3 (5. Februar 1932.) 64–65.
- BITTENBINDER Miklós: A felsőbb leányiskola megoldatlan kérdései. *Magyar Paedagogia* XII. évf. 10. sz. (1913.) 656–663.
- BITTENBINDER Miklós: *A leányközépiskolák szervezésének kérdése*. Budapest, 1916. [1916a]
- BITTENBINDER Miklós: *A nőnevelés tan alapkérdéseiből*. Budapest, 1916. [1916b]
- BOGA Alajos: *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben. Székfoglaló a Pázmány Társaság 1940. március 12-iki felolvasó ülésein*. Kolozsvár, 1940.
- BÓNISNÉ dr. Wallon Emma: A művészettörténet jelentősége és módszere a középiskolában. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIX. évf. 9. sz. (1936. május) 343–348.
- BUZGÁNY Áron: Állami felsőbb leányiskolák. *Nemzeti Nevelés* V. évf. 1. sz. (1884. január) 6–13.
- De GERANDO Antonia: *A nő szerepe a mai középoktatásban minálunk*. Kolozsvár, 1904.

- De GERANDO Antonina: Néhány szó a női középiskolákról. *Nemzeti Névelés* V. évf. 10. sz. (1884. december) 742–745.
- December 8-án választ az ország. *Pesti Napló* LXXVII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 1.
- DEMÉNY Ottóné – PEISNER Ella: Nemi felvilágosítás és koedukáció. *A nő és a társadalom* II. évf. 9. sz. (1908. szeptember 1.) 150–150.
- Diákkisasszonyok. *Pesti Napló* LXXVII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 4.
- drn: A leányközépiskolák reformja. (A törvényjavaslat ismertetése.) *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIX. évf. 10. sz. (1926. június) 391–394.
- drn: A leányközépiskolákról és leánykollégiumokról szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LX. évf. 5–6. sz. (1927. január–február) 216–218.
- DROZDY Gyula: A nőnevelés kérdésének alapvonalai. *Néptanítók Lapja* LXIX. évf. 14. sz. (1936. július 15.) 517–519.
- Elnémult az ország háza ... *Pesti Napló* LXXVII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 10.
- Eltették a második nemzetgyűlést. *Népszava* LIV. évf. 261. sz. (1926. november 17.) 3–4.
- eszje: A t. Ház folyosóját ellepték a mezei hadak. *Magyarország* VII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 4.
- EVVA Gabriella: Nőnevelésünk válsága. *Nevelésügyi Szemle* I. évf. 3. sz. (1937 március) 160–162.
- FELMÉRI Lajos: A leánygimnázium. *Nemzeti Névelés* XIII. évf. 7. sz. (1892. szeptember) 285–292.
- FELMÉRI Lajos: Leányiskoláink és a női természet. *Nemzeti Névelés* VI. évf. 1. sz. (1985. január) 27–32.
- Feloszlatták a nemzetgyűlést. *Magyarország* VII. évf. 261. sz. (1926. november 17.) 1–2.
- Felsőbb leányiskolai magánoktatás Budán. *Nemzeti Névelés* X. évf. 1–2. sz. (1889. január–február) 58–59.
- GALAUNER Lujza: Egyszerűs közép fokú leányiskola. *Magyar Paedagogia* III. évf. 4. sz. (1894.) 169–175.
- GÁLFYFÉNYÉ TARCZAY Erzsébet: A leányközépiskolák reformjához. *Magyar Paedagogia* XLV. évf. 7–8. sz. (1936.) 138–142.
- GEŐCZE Sarolta: A leányok középfokú oktatásáról. *Magyar Paedagogia* I. évf. 4. sz. (1892.) 213–221.
- GEŐCZE Sarolta: Polgári és felsőbb leányiskola. *Magyar Paedagogia* VIII. évf. 4. sz. (1899.) 208–222.
- GLÜCKLICH Vilma: A leányközépiskolák reformja. *A Nő* III. évf. 8. sz. (1916. augusztus 5.) 118–119 [1916a]
- GLÜCKLICH Vilma: A leánynevelés a törvényhozás előtt. *A Nő* III. évf. 7. sz. (1916. július 5.) 108–109 [1916b]
- Gömbös Gyula új, népi és gyökerekig nemzeti nevelést hirdet. *Budapesti Hírlap* LIV. évf. 53. sz. (1934. március 7.) 1–2.
- Gróf Klebelsberg Kuno törvényjavaslata a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról. *Néptanítók Lapja* LIX. évf. 17–18. sz. (1926. május 1.) 19–22.
- GÚTA József: Az állami felsőbb leányiskolák. *Nemzeti Névelés* VIII. évf. 4. sz. (1887. április) 152–159.
- HACKER Boriska: A leányközépiskolák reformja és a koedukáció. *A Nő* III. évf. 10. sz. (1916. október 5.) 155–156.
- HAMPELNÉ PULSZKY Polyxéna: A nőkérdéshez. *Az Élet* II. évf. 4. sz. (1892. március 15.) 146–150.
- k.h.: A nőnevelésről. *Néptanítók Lapja* LVIII. évf. 5–6. sz. (1925. február 1.) 1–4.
- Kedden házfelosztás, megkezdődött a harc a kerületekért. *Magyarország* VII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 5.
- KELEMEN Ignác: Az együttes nevelés egészségtana. *Magyar Paedagogia* XIX. évf. 9. sz. (1910.) 52–53.
- KEMÉNY Ferenc a középiskola újjászervezésének előkészítése. *Magyar Paedagogia* XXIX. évf. 8–10. sz. (1920.) 97–120.
- KERÉKGYÁRTÓ Elek: Leányaink neveléséről és oktatásáról. *Magyar Paedagogia* IV. évf. 1. sz. (1895.) 11–30.
- KERÉKGYÁRTÓ Elek: Nemzeti nőnevelési törekvések. *Nemzeti Névelés* VIII. évf. 1. sz. (1887. január) 44.
- kf.: A felsőbb leányiskolák új tanterve. *Magyar Paedagogia* X. évf. 8. sz. (1901.) 499–503.
- K-n: A nőnevelésről. *Magyar Paedagogia* XVIII. évf. 2. sz. (1909.) 52–53.
- K-n: Koedukáció Badenben. *Magyar Paedagogia* XIX. évf. 2. sz. (1910.) 102–103.
- KÓSA Kálmán: Gyakorlati irányú leánynevelésünk. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIX. évf. 8. sz. (1938. április) 272–277.
- KOSÁRYNÉ RÉZ Lola: Néhány szó a serdülő lányok neveléséről. *A jövő útjai* X. évf. 5. sz. (1935. szeptember–október) 118–121.

- KOVÁTS György: A középfokú leányiskola reformja II. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* XXX. évf. 9. sz. (1926. április) 476–479. [1926a]
- KOVÁTS György: A középfokú leányoktatás reformjáról. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* XXX. évf. 8. sz. (1926. március) 401–410. [1926b]
- KRAMMER József: A felső leányiskoláról. Válasz a felszólalásokra. *Magyar Paedagogia* XXV. évf. 6–7. sz. (1916.) 363–373. [1916a]
- KRAMMER József: A felsőbb leányiskola negyven éve. *Magyar Paedagogia* XXV. évf. 4. sz. (1916.) 167–182. [1916b]
- KRAMMER József: Leányoktatásunk egységes szervezete II. *Magyar Paedagogia* XXIII. évf. 6–7. (1914.) 335–351.
- Kultuszajavlatok a felsőház közoktatásügyi bizottságában. *Pesti Hírlap* LVI. évf. 93. sz. (1934. április 26.) 3–4.
- Lányok és iskolák. *A Nő* I. évf. 12. sz. (1914. június 20.) 238.
- LAURENTZY Vilmos: A nőkérdés és a korszerű gyakorlati leányiskola. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* XLII. évf. 6. sz. (1938. február) 429–442.
- LÁZÁRNÉ KASZTNER Janka: Még egy szó „a lányok hivatásszerű képzéséhez”. *Nemzeti Nénevelés* XII. évf. 1. sz. (1891.) 1–6.
- LOCZKA Alajos: A gyakorlati középiskoláról és a tanítóképzésről szóló törvényjavaslatok. *Magyar Paedagogia* XLVII. évf. 3–4. sz. (1938.) 74–85.
- Ma megszűnt a nemzetgyűlés. *Magyar Újság* VIII. évf. 138. sz. (1926. november 17.) 3.
- Ma olvasták fel a kormányzó házfelosztató kéziratát. *Új Nemzedék* VIII. évf. 261. sz. (1926. november 17.) 1.
- MÁDAY István: Nénevelés és individuálpeszichológia. *A jövő útjain* X. évf. 5. sz. (1935. szeptember–október) 121–124.
- MAGYAR László: A leányközépiskolák reformja. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny* XXXII. évf. 4. sz. (1927. december) 178–180.
- Magyar Paedagógiai Társaság. Vitaülések 1920. május 15-én, június 5-én, 19-én és 26-án. *Magyar Paedagogia* XIX. évf. 8–10. sz. (1920.) 126–159.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1884*. XIV. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1887.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1885*. XV. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1887.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1886*. XVI. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, é. n.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1887*. XVII. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1890.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1888*. XVIII. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, é. n.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1889*. XIX. évfolyam. IX. füzet. Szerkeszti, kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1891.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1894*. Új folyam II. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1895.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1897–1906*. Új folyam V–XIV. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1898–1907. [Az egyes évfolyamok mindig a tárgyév utáni évben jelentek meg.]
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1907*. Új folyam XV. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1909.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1908–1911*. Új folyam XVI–XIX. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1909–1912. [Az egyes évfolyamok mindig a tárgyév utáni évben jelentek meg.]
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1912*. Új folyam XX. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1914.

- Magyar Statisztikai Évkönyv 1913.* Új folyam XXI. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1915.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1914.* Új folyam XXII. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1916.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1915.* Új folyam XXIII. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1918.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1916, 1917, 1918.* Új folyam XXIV., XXV., XXVI. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1924.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1919, 1920, 1921, 1922.* Új folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1923, 1924, 1925.* Új folyam XXXI., XXXII., XXXIII. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1927.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1926.* Új folyam XXXIV. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1928.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1927.* Új folyam XXXV. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1929.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1928.* Új folyam XXXVI. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1929.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1929–1939.* Új folyam XXXVII–XLVII. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1930–1940. (Az egyes évfolyamok mindig a tárgyév utáni évben jelentek meg.)
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1940.* Új folyam XLVIII. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1942.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1941.* Új folyam XLIX. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1942.* Új folyam L. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1944.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1943, 1944, 1945, 1946.* Új folyam LI., LII., LIII., LIV. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1948.
- Már csak egy ülése lesz a nemzetgyűlésnek – mondta ma a kultuszminiszter. *Magyar Újság* VIII. évf. 135. sz. (1926. november 13.) 2.
- Már csak egy ülésnap lesz: mondta a kultuszminiszter. *Pesti Hírlap* XLVIII. évf. 259. sz. (1926. november 13.) 8.
- MARÓT Károly: A leánygimnáziumi latin- és görögnyelvi tanítás. *Magyar Paedagogia* XVII. évf. 5–6. sz. (1918.) 286–289.
- MOLNÁR Aladár: *A nőképzés hazánkban és a budapesti állami felsőbb leányiskola.* Budapest, 1877.
- MOLNÁR Aladár: A nőnevelésről. *Nemzeti Nénevelés* II. évf. 4. sz. (1881.) 276–280.
- MÖSZL Gusztáv: Mire és hogyan neveljük leányainkat. *Nemzeti Nénevelés* V. évf. 1. sz. (1884. január) 40–48. -n.: Az állami felsőbb leányiskolák új szervezete. *Nemzeti Nénevelés* IV. évf. 6–7. sz. (1883. szeptember) 409–415.
- n.n.: A leánygimnáziumról ... *Magyar Paedagogia* IX. évf. 3. sz. (1900.) 215–216.
- n.n.: Leány-gymnasium, felsőbb leányiskola és tanítónő-képzés. *Magyar Paedagogia* II. évf. 1–2. sz. (1893.) 115.
- NAGY László – BEKE Manó – KOVÁCS János – HAJÓS Mihály (szerk.): *A III. Országos Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója* I–II. kötet. Budapest, 1898.
- NÁNAY Béla: A leányközépiskola új tanterve. *Magyar Paedagogia* XVII. évf. 8–9. sz. (1918.) 443–445. [1918a]
- NÁNAY Béla: A magyar leányreáliskola kérdése. *Magyar Paedagogia* XVII. évf. 8–9. sz. (1918.) 428–429. [1918b]
- NEMESNÉ M. Márta: Merre visz a nőnevelés útja? *A jövő útjain* X. évf. 5. sz. (1935. szeptember–október) 117.

- Neugestaltung der Frauenschule 31. Dez. 1917. *Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preußen* Jg. LX. Nr. 2. (15. Februar 1918.) 276–285.
- nn.: Továbbképző tanfolyam a felsőbb leányiskolánál. *Magyar Paedagogia* II. évf. 8. sz. (1893.) 454–455.
- Női középoktatás. De Gerando Antonina kérvénye az Országgyűlés Képviselőházához. *Nemzeti Nénevelés* IX. évf. 8. sz. (1888. október) 431–442.
- Nőnevelési Szemle. *Nemzeti Nénevelés* IX. évf. 1–2. sz. (1888. január–február) 49–56.
- Nőnevelési Szemle. *Nemzeti Nénevelés* VIII. évf. 8. sz. (1887. október) 370–376.
- OTROK Mihály: A francia nyelv tanításának fejlődése a felsőbb leányiskolákban és az új tanterv. *Magyar Paedagogia* XIV. évf. 3. sz. (1905.) 152–158.
- PÁSTHY Károly: A polgári és a felsőbb leányiskolák reformja. *Nemzeti Nénevelés* XII. évf. 3. sz. (1891. március) 97–103.
- Pénteken tartotta a nemzetgyűlés utolsó érdemleges ülését. *Népszava* LIV. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 5.
- PETRICH Béla dr.: Rövid beszámoló egy pedagógiai tanulmányútról. *Magyar Középiskola* XXXII. évf. 2. sz. (1939. február) 42–48.
- PINTÉR Jenő: Az új középiskolai tanterv javaslatának módosítása. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIV. évf. 1–2. sz. (1920. október 1.) 2–9. [1920a]
- PINTÉR Jenő: Megjegyzések az új középiskolai tanterv tervezetéhez. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIII. évf. 8–10. sz. (1920. július 1.) 63–64. [1920b]
- PINTÉR Jenő: Új középiskolai tanterv. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LIII. évf. 1–7. sz. (1920. április 1.) 7–17. [1920c]
- SCHWIMMER Rózsa: A deáklyányok sorsa. *A nő és a társadalom* V. évf. 1. sz. (1911. január 1.) 3–4.
- SEBESTYÉN Gyula: A budapesti állami felsőbb leányiskola és Berecz Antal. *Nemzeti Nénevelés* VI. évf. 8. sz. (1885. október) 567–575. [1885a]
- SEBESTYÉN Gyula: Észrevételek De Gerando Antonina kérvényére. *Nemzeti Nénevelés* IX. évf. 8. sz. (1888. október) 443–451.
- SEBESTYÉN Gyula: Magasabb fokú leányiskoláink reformja. *Nemzeti Nénevelés* VIII. évf. 6–7. sz. (1887. augusztus–szeptember) 245–255.
- SEBESTYÉN Gyula: Módosítások az állami felsőbb leányiskolák szervezetén. *Nemzeti Nénevelés* VI. évf. 6–7. sz. (1885. augusztus–szeptember) 417–424. [1885b]
- SEMETKAYNÉ SCHWANDA Magda: Koedukációs kérdések. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* LXII. évf. 4–5. sz. (1938–1939. december–január) 154–158.
- SZEPESI János: Az állami felsőbb leányiskolák felügyelete. *Magyar Paedagogia* VI. évf. 2. sz. (1897.) 100–106. [1897a]
- SZEPESI János: Az állami felsőbb leányiskolák felügyelete. *Magyar Paedagogia* VI. évf. 4. sz. (1897.) 229–239. [1897b]
- SZOMBATFALVY György: Középiskoláink reformja. *Társadalomtudomány* XIV. évf. 1–2. sz. (1934. január–június) 87–90.
- SZUPPÁN Vilmos: *A lányok középfokú oktatásának reformja, tekintettel a nők egyetemi képzésére. A II. országos és egyetemi tanügyi kongresszus nőnevelési szakosztályában 1896. július 4-én tartott előadás.* Budapest, 1896.
- Tanárok, szülők, diákok a középiskolai reformról. Néhány cikk a Pesti Napló postájából. *Pesti Napló* LXXXV. évf. 62. sz. (1934. március 18.) 8.
- Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára.* Budapest, 1938.
- Tanterv a leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok számára.* Budapest, 1927.
- THURÁNSZKY Irén: A „ülterhelés” felsőbb leányiskoláinkban. *Nemzeti Nénevelés* XI. évf. 3. sz. (1890. március) 105–112.
- THURÁNSZKY Irén: A felsőbb leányiskolák szervezetének módosításáról. *Nemzeti Nénevelés* VIII. évf. 3. sz. (1887. március) 97–104. [1887a]
- THURÁNSZKY Irén: A felsőbb leányiskolák szervezetének módosításáról. (Második Közlemény) *Nemzeti Nénevelés* VIII. évf. 4. sz. (1887. április) 145–151. [1887b]
- Tovább folyik a középiskolai vita a képviselőházban. *Népszava* LXII. évf. 82. sz. (1934. április 13.) 2.

- Törvény lett a MFTR szubvenciójának és a leányközépiskolák reformjának javaslataiból. *Pesti Napló* LXXVII. évf. 258. sz. (1926. november 13.) 10.
- Törvényjavaslat a lányiskolákról és kollégiumokról. *Pesti Hírlap* XLVIII. évf. 114. sz. (1926. május 22.) 10.
- Utasítások a leánygimnázium, leánylíceum és leánykollégium tantervéhez. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 540-05/172-1930. sz. rendeletével. Budapest, 1930.
- VAJDA Gyula: A felső leányiskoláról. *Magyar Paedagogia* XXV. évf. 6–7. sz. (1916.) 354–357.
- VAJDA Piroska: Fiúk között. *A Nő* IV. évf. 3. sz. (1917. március 10.) 40.
- VARSÁNYI Géza: A nemek együttes nevelése. *A nő és a társadalom* III. évf. 4. sz. (1909. április 1.) 54–56. [1909a]
- VARSÁNYI Géza: A nemek együttes nevelése. *A nő és a társadalom* III. évf. 5. sz. (1909. május 1.) 69–70. [1909b]
- Veres Pálné lánya a kultuszminiszterhez. *Néptanítók Lapja* LIX. évf. 33–34. sz. (1926. szeptember 4.) 26–27.
- VIKÁR Béla dr.: A leánygimnázium. *Nemzeti Nénevelés* XIV. évf. 1. sz. (1893. január) 4–14.
- VKM 109646/1938. IX. sz. r. a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített gimnáziumi tanterv és utasítások életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLVI. évf. 11. sz. (1938. május 25.) 193–196.
- VKM 110167/1942. VKM. sz. rendelete a gimnáziumi és a leánygimnáziumi tanterv módosítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny* L. évf. 16. sz. (1942. augusztus 11.) 522–524.
- VKM 1301/1936. eln. sz. r. a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek fokozatos bevezetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLIV. évf. 8. sz. (1936. március 24.) 121–148.
- VKM 137494/1939. IX. sz. r. a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. 21 § 2. bekezdésének végrehajtásáról. *Hivatalos Közlöny* XLVII. évf. 5. sz. (1940. február 17.) 96–97.
- VKM 1927. évi 89205 V. sz. rendelete a leánylíceumok és leánykollégiumok V–VI. osztályaiban szereplő ének érdemjegyeinek beszámítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XXXV. évf. 25. sz. (1927. december 3.) 336–337.
- VKM 29706/1933. V. a. 1. sz. r. A leánygimnázium latinnyelvi tanterve tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLI. évf. 15. sz. (1933. július 10.) 145–146.
- VKM 3000/1935. eln. sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tantervnek a középiskolák első osztályába való bevezetése és ezzel kapcsolatban szükséges intézkedések tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLIII. évf. 11. sz. (1935. május 22.) 132–152.
- VKM 32.000/1934. V. a-1. sz. rendelete a középiskoláról szóló 1934: XI. tc. bizonyos rendelkezéseinek végrehajtása tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLII. évf. 12. sz. (1934. május 28.) 124–125.
- VKM 34.846/1936. V. 1. sz. rendelete a be nem járó leánymagántanulóknak a fiúközépiskolába való felvétele tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLIV. évf. 17. sz. (1936. július 1.) 295.
- VKM 5200/1937. eln. B sz. rendelete a középiskolákról szóló 1934: XI. tc. alapján készített új tanterv fokozatos életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLV. évf. 11. sz. (1937. május 24.) 121–128.
- VKM 6717/1937. eln. sz. rendelete az 1934: XI. tc. alapján átszervezett leánygimnázium tanterve tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XLV. évf. 13. sz. (1937. június 25.) 153.
- VKM 8777/1943. VK.M. sz. rendelete a honvédelmi ismeretek c. tantárgynak a leányiskolákban történő bevezetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* LI. évf. 8. sz. (1943. április 8.) 171.
- VKM. 540-05-418-1931. sz. r. A leánygimnázium latin nyelvi és irodalmi tantervének módosítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny* XXXIX. évf. 16. sz. (1931. augusztus 10.) 155–156.
- VKM. 1895. 65.719 sz. a. 1895. december 19. budapesti és kolozsvári egyetemek tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára lépése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* IV. évf. 1. sz. (1896.) 1–3.
- VKM. 1896. évi 63.520. sz. a. kelt rendelete a nőknek egyetemi, illetőleg műegyetemi rendkívüli hallgatókul leendő felvétele tárgyában. *Hivatalos Közlöny* IV. évf. 24. sz. (1896. november 26.) 416.
- VKM. 1901. 40925. renderete a felsőbb leányiskolák új tantervének életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny* IX. évf. 15. sz. (1901. június 15.) 311–328.

- XI. tc. a középiskoláról. In: *Magyar Törvénytár. 1924. évi törvények.* Budapest, 1925. 152–160.
 XI. törvények a középiskoláról. In: *Magyar Törvénytár. 1934. évi törvények.* Budapest, 1935. 82–97.
 ZIBOLEN Endre: A fiúk és a lányok nevelésének eltérése a középiskolában. *Nevelésügyi Szemle* I. évf. (1937. június–szeptember) 377–386.

III. MÁSODLAGOS FORRÁSOK

- A Ratisbonne atyák és a Notre Dame de Sion.* Budapest, 1930.
 ALBISETTI, James C.: Mädchenerziehung im deutschsprachigen Österreich, im Deutschen Reich und in der Schweiz 1866–1914. In: GOOD, David F. – GRANDNER, Margarete – MAYNES, Mary Jo (Hrsg.): *Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 20. Jahrhundert.* Wien, Köln, Weimar, 1994. 14–31.
 ANTALL József (szerk.): *Az 1934. évi középiskolai reform. A törvényjavaslat előkészítése és vitája.* A tantervelmélet forrásai 7. Budapest, 1986.
 APEL, Hans Jürgen: Die Mädchenerziehung. In: LIEDTKE, Max (Hrsg.): *Handbuch der Geschichte des Bayerischen Bildungswesens* Bd. IV. Bad Heilbrunn/Obb., 1997. 13–70.
 APPELT, Erna: Die Integration von Frauen in den Dienstleistungssektor in Österreich Ende des 19. Jahrhunderts. In: GOOD, David F. – GRANDNER, Margarete – MAYNES, Mary Jo (Hrsg.): *Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 20. Jahrhundert.* Wien, Köln, Weimar, 1994. 102–119.
 BARABÁS Endre: *A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tízéve, 1918–1928.* Lugos, é. n.
 BARANYAI Mária – KELETI Adolf: *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája, 1841–1936.* A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár Kiadványai 3. Budapest, 1937.
 BERG, Christa (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte.* Bd. IV. 1870–1918. Von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkriegs. München, 1991.
 BITTENBINDER Miklós: *A Szent Orsolya-rend láánynevelési rendszere.* Budapest, 1936.
 BOROMISSZA István: *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanevelők Története, 1860–1900.* Írta: Az intézet egyik tanára. Kalocsa, 1900.
 BÓHM Dezső: *A budapesti evangélikus középfokú lányiskola – polgári, Veres Pálné – Intézet, kollégium – ötven éves története, 1883–1933.* Budapest, 1933.
 BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick.* Graz, 1997.
 BREHMER, Ilse: Mädchenerziehung und Frauenbildung im deutschsprachigen Raum. In: GLUMPER, Edith (Hrsg.): *Mädchenbildung, Frauenbildung. Beiträge der Frauenforschung für die Lehrerinnenbildung.* Bad Heilbrunn/Obb., 1992. 93–108.
 BURA László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti.* Csíkszereda, 1999.
 COSTAS, Ilse: Der Kampf um das Frauenstudium im internationalen Vergleich. In: SCHLÜTER, Anne (Hrsg.): *Pionierinnen – Feministinnen – Karrierfrauen? Zur Geschichte des Frauenstudiums in Deutschland.* Pfaffenweiler, 1992. 115–144.
 DAUZENROTH, Erich: *Kleine Geschichte der Mädchenbildung.* Ratingen, Wuppertal, Kastellaun, 1971.
 EHRICH, Karin: Stationen der Mädchenschulreform. Ein Ländervergleich. In: KLEINAU, Elke – OPTIZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung.* Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 129–148.
 ENGELBRECHT, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs* Bd. IV–V. Wien, 1986, 1988.
 EVVA Gabriella: *A magyar nőnevelés két úttörője. Karacs Ferencné és Karacs Teréz nőnevelési intézetei.* Budapest, 1933.
 FÁBRI Anna (szerk.): *A nő és hivatása.* Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből, 1777–1865. Budapest, 1999.
 FÁBRI Anna (szerk.): *A nő és hivatása, II. kötet.* Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből, 1866–1895. Budapest, 2006.

- FELKAI László: *A budapesti zsidó fiú- és leánygimnázium története*. Budapest, 1992.
- FELKAI László: *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról*. Budapest, 1983.
- FELKAI László: *Zsidó iskolázás Magyarországon (1780-1990)*. Budapest, 1998.
- FINÁCZY Ernő: *A közepoktatás nemzetközi kérdései*. Budapest, 1913
- FINÁCZY Ernő: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Budapest, 1896.
- FLICH, Renate: „Die Erziehung des Weibes muß eine andere werden.” (Luise Otto-Peters) Mädchen Schulalltag im Rahmen bürgerlicher Bildungsansprüche. In: MAZOHL-WALLNIG, Brigitte (Hrsg.): *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. L’Homme Schriften 2. Wien et al., 1995. 269–299.
- FLICH, Renate: „Mütterlich-sozial und hauswirtschaftlich-praktisch“ Mädchenbildungswesen nach dem Ersten Weltkrieg bis 1945. In: BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*. Graz, 1997. 220–234.
- FLICH, Renate: *Im Banne von Klischees. Die Entwicklung der höheren Berufsbildenden Mädchenschulen in Österreich von 1918 bis 1945*. Reihe Frauenforschung 4. Wien, 1996.
- FLICH, Renate: *Wider die Natur der Frau? Entstehungsgeschichte der höheren Mädchenschulen in Österreich, dargestellt anhand von Quellenmaterial*. Wien, 1992.
- FRANCISCI Vilma: Svájce iskolaügye. *Nemzeti közoktatás* VII. évf. 7. sz. (1937. március) 86–87.
- FRIEDRICH, Margaret: „Ein Paradies ist uns verschlossen ...” Zur Geschichte der schulischen Mädchenerziehung in Österreich im „langen” 19. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar, 1999.
- FRIEDRICH, Margaret: Hatte Staat nur Stieftöchter? Die Maßnahmen des österreichischen Unterrichtsministeriums zur Mädchenbildung 1848–1919. In: MAZOHL-WALLNIG, Brigitte (Hrsg.): *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. L’Homme Schriften 2. Wien et al., 1995. 301–342.
- GÉCZY Mária Immaculata: *A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek rendjének története és nevelési rendszere*. Szeged, 1941.
- GLASER, Edith: „Sind Frauen studierfähig?” Vorurteile gegen das Frauenstudium. In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 299–309.
- GLASER, Edith: Die erste Studentinnengeneration – ohne Berufsperspektiven? In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 310–324.
- GÖLLNER, Renate: „Die Schule aber war das eigentliche Leben.” Eugenie Schwarzwald und die Mädchenbildung um 1900. In: STREIBEL, Robert (Hrsg.): *Eugenie Schwarzwald und ihr Kreis*. Wien, 1996. 41–46.
- GÖLLNER, Renate: Eugenie Schwarzwald und ihre Schulen. In: DEVIMME, Ruth – ROLLETT, Ilse (Hrsg.): *Mädchen bevorzugt. Feministische Beiträge zur Mädchenbildung und Mädchenpolitik*. Wien, 1994. 226–244.
- GÖNCZY Béla (szerk.): *Veres Pálné szül. Beniczky Hermin és gróf Teleki Sándorné szül. Teleki Jozsefin emlékezete. Az „Országos Nőképző-Egyesület” emlékünnepelei*. Budapest, 1915–1916.
- GÖTTERER, Ulrika: *Die gymnasiale Entwicklung im zwanzigsten Jahrhundert*. Wien, 1985. (Disszertáció, Österreichische Nationalbibliothek [a továbbiakban: ÖNB])
- GRUBER, Alexandra: *Mädchenbildung und Koedukation. Oder: „Als eine Frau lesen lernte, trat die Frauenfrage in der Welt.” (Marie von Ebner-Eschenbach)*. Wien, 1993. (Diplomamunka, ÖNB)
- GUGLER, Petra: „Du bist nicht, dein Volk ist alles.” Mädchen- und Frauenbildung im Faschismus. In: BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*. Graz, 1997. 264–288.
- GYÁNI Gábor: A bábától az orvosnőig. *Historia* VI. évf. 1. sz. (1984.) 31–33.
- GYÁNI Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998. 169–341.
- GYÁNI Gábor: Női munka és család Magyarországon (1900–1930). *Történelmi Szemle* XXX. évf. 3. sz. (1987/88.) 366–374.

- HANSEN-SCHABERG, Inge: Die höhere Mädchenschule in Preußen zwischen 1848 und 1918. Der Weg vom privaten Status zum Bestandteil des öffentlichen Bildungswesens – eine Erfolgs- oder Verlustgeschichte? In: APEL, Hans Jürgen – KEMNITZ, Heidemarie – SANDFUCHS, Uwe (Hrsg.): *Das öffentliche Bildungswesen. Historische Entwicklung, gesellschaftliche Funktionen, pädagogischer Streit*. Bad Heilbrunn, 2001. 202–217.
- HEINSOHN, Kirsten: Der lange Weg zum Abitur: Gymnasialklassen als Selbsthilfeprojekte der Frauenbewegung. In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 149–160.
- HONVÁRI János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, 2000.
- HORSTKEMPER, Marianne: Die Koedukationsdebatte um die Jahrhundertwende. KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung* Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 185–218.
- HRON, Sieglinde: *Höhere Frauenbildung in Österreich vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Linz, 1991. (Diplomamunka, ÖNB)
- HUBER, Walpurga: *Höhere Mädchenbildung in Österreich. Von den Anfängen im 18. Jahrhundert bis zum Beginn des Frauenstudiums um 1900*. Klagenfurt, 2001. (Diplomamunka, ÖNB)
- HUERKAMP, Claudia: *Bildungsbürgerinnen. Frauen im Studium und in akademischen Berufen 1900–1945*. Göttingen, 1996.
- HUERKAMP, Claudia: Geschlechtsspezifischer Numerus clausus – Verordnung und Realität. In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 325–341.
- HUTTERER, Wilhelmine: *Mädchen- und Frauenbildung in Österreich seit 1900 aufgezeigt am Beispiel der Mittelschulbildung*. Salzburg, 1978. (Disszertáció, ÖNB)
- KARÁDY Viktor: A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, 1994. 176–195.
- KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, 1997.
- KÄTHNER, Martina: *Der weite Weg zum Mädchenabitur: Strukturwandel der höheren Mädchenschulen in Bremen (1854-1916)*. Frankfurt, New York, 1994.
- KELEMEN Elemér: *Ezeréves a magyar iskola. Lapok a neveléstörténetből*. [Győr], [1994.]
- KÉRI Katalin: *Magyar nők a dualizmus korában (1867 és 1914 között)*. Pécs, 1997. <http://iqdepo.hu/dimenzio/21/>
- KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel – Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, 2008.
- KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996.
- KLEINAU, Elke: *Bildung und Geschlecht. Eine Sozialgeschichte des höheren Mädchenschulwesens in Deutschland vom Vormärz bis zum Dritten Reich*. Weinheim, 1997.
- KLEINAU, Elke: Ein (hochschul-)praktischer Versuch. Die „Hochschule für das weibliche Geschlecht“ in Hamburg. In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 66–82.
- KLEINAU, Elke: Gleichheit oder Differenz? Theorien zur höheren Mädchenbildung? In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 113–128.
- KLIKA, Dorle: Die Vergangenheit ist nicht tot. Autobiographische Zeugnisse über Sozialisation, Erziehung und Bildung um 1900. In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 283–296.
- KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. II. kötet. Budapest, 1927. [1927a]
- KORNIS Gyula: *Magyarország közoktatásiügye a világháború óta*. Budapest, 1927. [1927b]

- KOVÁTS Gyuláné: *Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatáspolitikai tevékenységében*. Győr, 1989.
- KÖTE Sándor – RAVASZ János (szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből, 1849–1919*. Budapest, 1979.
- KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998. 13–165.
- KRAUL, Margret: Höhere Mädchenschulen. In: BERG, Christa (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*. Bd. IV. 1870–1918. Von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkriegs. München, 1991. 279–303.
- KUBON, Rupert: *Weiterführende Mädchenschulen im 19. Jahrhundert. Am Beispiel des Großherzogtums Baden*. Pfaffenweiler, 1991.
- LANGEWIESCHE, Dieter – TENORTH, Heinz-Elmar (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*. Bd. V. 1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur. München, 1989.
- M. BAGOSSY Éva: *Veres Pálné*. Írta, válogatta és összeállította ükunokája. Budapest, 1996.
- M. RICHTER M. Sarolta: *Az Angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria Intézetének története, 1770–1937*. Budapest, 1937.
- MAGYARYNÉ TECHERT Margit: A diplomás nők helyzete Magyarországon. *Magyar Szemle* XXXIII. kötet (1938. május–augusztus) 43–51.
- MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, 1997.
- MANTOVANI VÖGELI, Linda: Wie Mädchen lernen, Frau zu sein. Die Entwicklung der Mädchenbildung im 19. und 20. Jahrhundert. In: BADERTSCHER, Hans – GRUNDER, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Geschichte der Erziehung und Schule in der Schweiz im 19. und 20. Jahrhundert. Leitlinien*. Bern, Stuttgart, Wien, 1986. 381–440.
- MAYER, Amelie – MEISSNER, Hildegard – SIESS, Henriette: *Geschichte der österreichischen Mädchenmittelschule*. Bd. I–II. Wien, 1952, 1955.
- Mécseske. Az Angolkisasszonyok kecskeméti Ward Mária róm. kat. Leánygimnáziumának 25 éves jubileuma emlékére*. Kecskemét, 1942.
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet*. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, 2004.
- MÉSZÁROS István: *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Budapest, 1996.
- MÉSZÁROS István: *A magyar nevelés története, 1790–1849*. Budapest, 1969.
- MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 1996–1948 (Általánosan képző középiskolák)*. Budapest, 1988.
- MÉSZÁROS István: *Magyar iskolatípusok, 996–1990*. A magyar neveléstörténet forrásai VI. Budapest, 1995.
- MIHÁLY Ildikó: Esélyegyenlőség és/vagy koedukáció? Szaporodó viták a nemzetközi pedagógiai sajtóban. *Új Pedagógiai Szemle* LIV. évf. 4. sz. (2004.) 101–108.
- MIKULA, Regine: „Die Verweiblichung der Buben und eine Vermännlichung der Mädchen“ die Koedukationsdebatte im 20. Jahrhundert. In: BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*. Graz, 1997. 235–260.
- MÜLLER Ildikó: A budapesti állami felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyama 1897–1918. In: FEITL István – SIPOS András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században. Tanulmányok*. Budapest, 2004. 45–59.
- MÜLLER Ildikó: A nők oktatás helyzete Ausztriában az Osztrák-Magyar Monarchia idején. *Aetas* XVI. évf. 3–4. sz. (2001.) 84–102.
- MÜLLER Ildikó: Der Diskurs über Frauenstudium in Ungarn um die Jahrhundertwende. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *Die k.u.k. Armee*. Budapest, 1998. 129–139.
- MÜLLER Ildikó: Nők iskolája az első magyar lánygimnázium oktatói és diákjai, 1896–1917. In: BÓDY Zsombor – MÁTAY Mónika – TÓTH Árpád: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest, 2000. 202–226.

- NÁDASDY Lajos: *Fejezetek a pápai református Nőnevelő Intézet történetéből*. Pápa, 1998.
- NAGY Beáta: A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, 1994. 155–175.
- NAGY Péter Tibor: A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra* XIII. évf. 3. sz. (2003.) 3–14.
- NAGY Péter Tibor: *A magyar oktatás második államosítása*. Budapest, 1992.
- NAGY Péter Tibor: *Neveléstörténeti előadások. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből*. Székesfehérvár–Budapest, 1997.
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin, LADÁNYI Andor: *Nők az egyetemen I. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért*. Budapest, 1976.
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban 1777–1918*. Budapest, 1969.
- NEGHBABIAN, Gabriele: Allgemeinbildung und ‚weibliche Bildung‘. Der Stellenwert der Frauenschule in der höheren Mädchenbildung. In: Breyvogel, Wilfried (Hrsg.): *Mädchenbildung in Deutschland. Die Maria-Wächtler-Schule in Essen 1896–1996*. Essen, 1996. 25–44.
- NEGHBABIAN, Gabriele: *Frauenschule und Frauenberufe. Ein Beitrag zur Bildungs- und Sozialgeschichte Preußens (1908–1945) und Nordrhein-Westfalens (1946–1974)*. Köln, Weimar, Wien, 1993.
- NIESWANDT, Martina: Lehrerinnenseminare: Sonderweg zum Abitur oder Bestandteil höherer Mädchenbildung? In: KLEINAU, Elke – OPITZ, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen und Frauenbildung*. Bd. II. Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt, New York, 1996. 174–187.
- OROSZ Lajos: Nőnevelési reformtörekvések Magyarországon. In: OROSZ Lajos (szerk.): *A magyar nőnevelés úttörői*. Budapest, 1962.
- PAPP Barbara: Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2006. 713–756.
- PÁSZTOR Emil: *Egy nagy magyar pedagógus: Karacs Teréz*. Miskolc, 1996.
- PETŐ Andrea (szerk.): *Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*. Budapest, 2003.
- PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Budapest, 2006.
- PUKÁNSZKY Béla: A nőnevelés évezredei. In: NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *A pedagógia probléma-története*. Budapest, 2004. 331–398.
- RANFTL, Edeltraud: *Wegmarken und Pflastersteine. Ideengeschichtliche und historische Entwicklung von Frauenbildung und Frauenforschung*. Linz, 1999. (Diplomamunka, ÖNB)
- RÉBAY Magdolna: A „Baár-Madas Református Leánynevelőintézet” története (1907–1952). In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátuságáról*. II. kötet. Budapest, 2006. 841–871.
- RÉBAY Magdolna: A leány-középiszkolák első törvényi szabályozása. In: BUDA András–KISS Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása*. Debrecen, 2006. 233–245.
- RÉBAY Magdolna: *A Sacré Coeur (Szent Szűz Társaság) Magyarországon 1883–1950*. Piliscsaba, 1999. (Diplomamunka, PPKE BTK Történettudományi Intézet Könyvtára)
- RÉBAY Magdolna: A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950). In: FEJÉRDY Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyarországi történelméből*. Piliscsaba, 2002. 164–196.
- RÉBAY Magdolna: Az egységes leány és fiú középiskola. *Iskolakultúra* XVI. évf. 4. sz. (2006) 3–21.
- RÉBAY Magdolna: Höhere Mädchenschulen in Preußen von der Normierung bis zum Zweiten Weltkrieg. In: OLSHEVSKA, Anna (Hrsg.): *Realitäten. Ost-West Perspektiven* 4. Bochum, 2004. 145–164.
- RÉBAY Magdolna: Leánygimnáziumot? Alapítási törekvések 1891–1892-ben. In: CSÁSZÁR Melinda – ROSTA Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Pázmány Társadalomtudomány 10. Budapest, Piliscsaba, 2008. 395–410.
- REBLE, Albert: Die höheren Mädchenschulen in Preußen 1870–1925 und der Streit um die Gleichstellung mit den Jungschulen. In: von HOHENZOLLERN, Johann Georg Prinz – LIEDTKE, Max

- (Hrsg.): *Der weite Schulweg der Mädchen. Die Geschichte der Mädchenbildung als Beispiel anthropologischer Vorurteile*. Bad Heilbrunn/Obb., 1990. 272–299.
- REBLE, Albert: *Zur Geschichte der höheren Schule*. Bad Heilbrunn/Obb., é. n.
- RENTENBERGER, Tamara: *Die Rolle der Frauen in der nationalsozialistischen Ära. Weibliche Sozialisationsverläufe in der Familie und Erziehungsinstitutionen unter politisch totalitären Rahmenbedingungen*. Wien, 2001 (Diplomamunka, ÖNB)
- RUDNAY Józsefné – SZIGETI Gyuláné: *Veres Pálné Benicsky Hermin élete és működése*. Budapest, 1902.
- SÁFRÁN Györgyi: *Zirzen Janka és az egységes magyar nőnevelés kezdete*. Szeged, 1942
- SÁGHELYI Lajos dr.: A svájci Sekundarschule szervezete. *Országos Polgári Iskolai Tanácsregyesületi Közlöny* XXXIII. évf. 5. sz. (1930. január) 304–316., XXXIV. évf. 6. sz. (1930. február) 392–401.
- SCHACK Béla: *Svájci kereskedelmi oktatásügye*. Budapest, 1915.
- SCHULTHEIS, Ingeborg: *Zur Problematik der eigenständigen Mädchenbildung*. Frankfurt/M., 1995.
- SCHWARZ Etele: *Nőnevelés és oktatás a 19. században Magyarországon*. Debrecen, 1938.
- SIMMEL, Monika: *Erziehung zum Weibe. Mädchenbildung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt/M., New York, 1980.
- SIMON Lajos, PAPP Gyula (szerk.): *A harmadik egyetemes tanügyi kongresszus naplója*. I–II. kötet. Budapest, 1928.
- SIMON, Gertrud: „Durch eisernen Fleiß und rastloses, aufreibendes Studium.“ Die Anfänge des Frauenstudiums in Österreich: Pionierinnen an den Universitäten Wien und Graz. In: BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*. Graz, 1997. 205–219.
- SIMON, Gertrud: „Von Maria Theresia zu Egenie Schwarzwald.“ Mädchen- und Frauenbildung in Österreich zwischen 1774 und 1919 im Überblick. In: BREHMER, Else – SIMON, Gertrud (Hrsg.): *Geschichte der Frauenbildung und Mädchenerziehung in Österreich. Ein Überblick*. Graz, 1997. 178–188.
- SIMON, Gertrud: Entwicklung und Normierung des höheren Mädchenschulwesens in Österreich im Vergleich mit Preußen. *Metis* V évf. 9. sz. (1996.) 22–35.
- SIMON, Gertrud: *Hintertreppen zum Elfenbeinturm. Höhere Mädchenbildung in Österreich – Anfänge und Entwicklungen. Ein Beitrag zur Historiographie und Systematik der Erziehungswissenschaften*. Reihe Dokumentationen 9. Wien, 1993.
- SÍRÓ Béla: Középfokú iskoláztatást, műveltségi mobilitást meghatározó tényezők. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 1995. 563–576.
- SOMOGYI József: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig*. Budapest, 1942.
- SPEARE dr., M. Edmund: A nevelés Svájcban. *Néptanítók Lapja* XXII. évf. 17. sz. (1939. szeptember 1.) 680–682.
- SZABÓ Előd: *Cseresznyevirág. A Baár-Madas története, 1907–1952*. Szerk. ARANY János és SZÖLLŐSYNÉ DR. GAIZLER Noémi. Budapest, 2001.
- SZABOLCS Éva – MANN Miklós: *Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867–1944*. Budapest, 1997.
- SZAKÁCS Sándor: *Gazdaságtörténet*. II. kötet. Budapest, 1999.
- SZANASZIA nővér: *Merici Szent Angéla élete és az orsolyarend története*. Írta egy kassai orsolyarendi apáca. Kassa, 1913.
- SZEBENYI Péter: Tagoltság és egységesítés – Tananyagszabályozás és iskolaszervezet. *Magyar Pedagógia* LXXXVII. évf. 3–4. sz. (1997.) 271–301.
- SZIRMAI Gina dr.: Svájci középfokú női kereskedelmi iskolái. *Kereskedelmi Szakoktatás* XLIV. évf. 1. sz. (1936. szeptember) 25–27.
- SZÍVÓS Andrea: Adalékok a magyarországi nőnevelés és női művelődés történetéhez (1850–1888). In: KÉRI Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ. (Dolgozatok a neveléstörténet köréből.)* Mozaikok a nevelés történetéből V. Pécs, 2000.
- SZÖLLŐSI Erzsébet: Nőnevelési törekvések a XIX. században Thuránszky Irén művében. In: DOMBI Alice, OLÁH János: *Nevelési törekvések a XIX. században. A múlt század jelei*. III. kötet. Budapest, 1999. 98–107.

-
- T. KISS Tamás: *Állami művelődéspolitika az 1920-as években gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező munkássága*. Budapest, Salgótarján, Vác, 1998.
- TABA István: Lövei Klára. In: FELKAI László (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1959. 5–44.
- TAKÁTS György: *A budapesti m. kir. állami Mária Terézia-leánygimnázium története. Az intézet 50 éves fennállása emlékünnepe alkalmából*. Budapest, 1925.
- THURY Etel (szerk.): *Iskolatörténeti adattár*. Pápa, 1906.
- TÍMÁR Lajos: Az oktatási rendszer és az értelmiség reprodukciója a két világháború között Magyarországon. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 1995. 576–587.
- TOMKA Béla: *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Budapest, 2000.
- TÖKÉCZKI László: *A Bethlen-kormány közoktatáspolitikai koncepciója*. Budapest, 1986.
- VARGA István: Teleki Blanka a nőnevelésről. In: DOMBI Alice – OLÁH János: *Nevelési törekvések a XIX. században. A múlt század jelei*. III. kötet. Budapest, 1999. 92–97.
- VELIKY János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, 1999.
- Von WARTBURG-ADLER, Marianne: Der steinige Weg zur Professionalisierung. Die Lehrerin in der Schweiz. In: BADERTSCHER, Hans – GRUNDER, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Geschichte der Erziehung und Schule in der Schweiz im 19. und 20. Jahrhundert. Leitlinien*. Bern, Stuttgart, Wien, 1986. 441–468.
- WILDHAGEN, Harald: „Laß dich gelüsten nach der Männer Bildung ...“, *Mädchenbildung in Preußen*. Berlin, 1994.
- ZAAR, Brigitta: Frauen und Politik in Österreich, 1890–1934. Ziele und Visionen. In: GOOD, David F – GRANDNER, Margarete – MAYNES, Mary Jo (Hrsg.): *Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar, 1994. 48–76.
- ZINNECKER, Jürgen: *Sozialgeschichte der Mädchenbildung. Zur Kritik der Schulerziehung von Mädchen im bürgerlichen Patriarchalismus*. Weinheim, Basel, 1973.
- ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*. Budapest, 1998.
- ZYMEK, Bernd: Was wird aus unseren Töchtern? Grundzüge einer Sozialgeschichte des Mädchenschulwesens. In: BREYVOGEL, Wilfried (Hrsg.): *Mädchenbildung in Deutschland. Die Maria-Wächtler-Schule in Essen 1896–1996*. Essen, 1996. 11–24.

*Szakkifejezések és fordításuk*¹

Adolf-Hitler-Schule (n.)	Adolf Hitler iskola
Allgemeinbildende Oberschule (au.)	általános középiskola
Allgemeine Mittelschule (au.)	általános középfokú iskola
Aufbauschule (n.)	felzárkóztató iskola
Aufbaumittelschule (n.)	felzárkóztató középfokú iskola
Bezirksschule (sv.)	körzeti iskola
Bürgerschule (au.)	polgári iskola
Deutsche Mittelschule (au.)	német középfokú iskola
Deutsche Oberschule (n.)	német középiskola
Fortbildungskurse (au.)	továbbképző tanfolyam
Fortbildungsschule (au.)	továbbképző iskola
Frauenbildungsschule (n.)	nőképző
Frauenhochschule (n.)	női főiskola
Frauenklasse (au.)	nőosztály
Frauenoberschule (n.)	női középiskola
Frauen-Oberschule/Frauenoberschule (au.)	női középiskola
Frauenschule (n.)	nőiskola
Grundschule (n.)	alapiskola
Gymnasiale Kurse (n.)	gimnáziumi kurzus
Gymnasiale Mädchenschule (au.)	leánygimnázium
Gymnasialkurse (n.)	gimnáziumi kurzus
Humanistische ~ (n., au.)	humán gimnáziumi kurzus
Realistische ~ (n.)	reálgimnáziumi kurzus
Gymnasialschule für Mädchen (au.)	leánygimnázium
Handelsschule (n.)	kereskedelmi iskola
Hauptschule (au., n.)	felsőbb elemi iskola
Haushaltungsschule (n.)	háztartási iskola
Höhere Bildungsschule für Mädchen (au.)	leány-középiskola
Höhere Mädchenbürgerschule (n.)	felsőbb polgári leányiskola
Höhere Mädchenschule (n., sv.)	felsőbb leányiskola
Höhere Mädchen Volksschule (n.)	felsőbb leánynépiskola
Höhere Töchtererschule (n., sv.)	felsőbb leányiskola
Kantonschule (sv.)	kantoniskola
Lehrerinnenseminar (n.)	tanítónőképző szeminárium
Lyzeum (n., au.)	líceum
Mädchenakademie (au.)	leányakadémia
Mädchengymnasium (n., au.)	leánygimnázium
Grundständiges ~ (n.)	teljes leánygimnázium
Mädchenlyzeum (au.)	leánylíceum
Mädchen-Mittelschule/Mädchen- mittelschule (n.)	középfokú leányiskola

¹ Elsődlegesen iskolatípusok neveinek fordítása.

Mädchenobergymnasium (au.)	leány felsőbb gimnázium
Mädchenoberrealschule/Mädchen-Ober-Realschule (n.)	leány felsőbb reáliskola
Mädchen-Realgymnasium/Mädchen-realgymnasium (n.)	leány-reálgimnázium
Grundständiges ~	teljes leány-reálgimnázium
Mädchenrealschule (n.)	leány-reáliskola
Mädchenreformgymnasium (n.)	leány-reformgimnázium
Grundständiges ~	teljes leány-reformgimnázium
Humanistisches ~	humán leány-reformgimnázium
Reales ~	reál leány-reformgimnázium
Mädchenreformrealgymnasium (au.)	leány-reformreálgimnázium
Maturantenklasse (au.)	érettségiző osztály
Nationalpolitische Erziehungsanstalt (n.)	nemzetpolitikai nevelőintézet
Oberlehrerinnenprüfung (n.)	felsőbb osztályos tanítónői vizsga
Oberlyzeum (n., au.)	felsőbb líceum
Oberrealschule (n.)	felsőbb reáliskola
Oberrealschulkurse (n.)	felsőbb reáliskolai kurzus
Oberschule für Jungen (n.)	fiú-középiskola
Oberschule für Mädchen (n.)	leány-középiskola
Sprachliche Form	nyelvi tagozat
Hauswirtschaftliche Form	háztartási tagozat
Pädagogische Akademie (n.)	pedagógiai akadémia
Progymnasiale Abteilung (n.)	progimnáziumi tagozat
Realabteilung (n.)	reáltagozat
Realgymnasiale Kurse (n.)	reálgimnáziumi kurzus
Realkurse (n.)	reálkurzus
Reformgymnasium (n.)	reformgimnázium
Humanistisches ~	humán reformgimnázium
Reales ~	reál reformgimnázium
Reformoberrealschule (n.)	reformált felsőbb reáliskola
Sekundarschule (sv.)	másodfokú iskola [ekkor középfokú]
Studienanstalt (n.)	tanulmányi intézet [középiskola]
Gymnasiale ~	gimnáziumi tanulmányi intézet
Realgymnasiale ~	reálgimnáziumi tanulmányi intézet
Volkschule (n.)	népiskola
Volkshauptschule (n.)	felsőbb elemi népiskola
Vorklasse (n.)	előkészítő osztály
Vorschule (n.)	előkészítő iskola
Zubringeschule (n.)	átvezető iskola

Rövidítések:

au.: ausztriai

n.: németországi

sv.: svájci

Ábrák jegyzéke

1. ábra. Az 1908-ban létrehozott porosz leány-középiskolai rendszer	22
2. ábra. Óratervi arányok az egyes iskolatípusokban (%)	23
3. ábra. A leányiskolák bajor rendszere az 1911-es reformmal	31
4. ábra. Az érettségít adó iskolatípusokban folyó képzés összevetése (UIII–OI, %)	34
5. ábra. A leánynevelés Poroszországban az 1920-as, 1930-as évek fordulóján	36
6. ábra. A leány-középiskolák és a középfokú leányiskolák rendszere Bajorországban az 1920-as, 1930-as évek fordulóján	38
7. ábra. Óratervi arányok az <i>Oberschule für Mädchen</i> két típusában	44
8. ábra. Óratervi arányok a bécsi <i>Höhere Bildungsschule</i> -ban, a grazi <i>Mädchenlyzeum</i> -ban, valamint a líceumokban (%)	58
9. ábra. Óratervi arányok az egyes leány-középiskolákban	73
10. ábra. A középiskolai törvényben szereplő leány-középiskolai típusok óratervének összevetése (1928, %)	76
11. ábra. Óratervi arányok a női felsőbb iskolában és a felsőbb líceumban (1935, %)	80
12. ábra. Óratervi arányok változása a felsőbb leányiskolákban (1876–1901, %)	119
13. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban (1916, %)	126
14. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban (1918, %)	127
15. ábra. Óratervi arányok a leány-középiskolákban és a leánykollégiumban (1927, %)	145
16. ábra. Óratervi arányok a leánygimnáziumban (1938, %)	167

Táblázatok jegyzéke

LEÁNY-KÖZÉPISKOLÁK MAGYARORSZÁGON

1. táblázat. Rendkívüli tárgyak a leány(gimnáziumban) (1938)	168
--	-----

FÜGGELÉK

I. NÉMETORSZÁGI ÓRATERVEK

I. táblázat. A berlini felsőbb leányiskolák óraterve (1886)	211
II. táblázat. A porosz <i>höhere Mädchenschule</i> óraterve (1894)	212
III. táblázat. Poroszországi óratervek (1908)	213
III. a) táblázat. <i>Höhere Mädchenschule/Lyceum</i>	213
III. b) táblázat. <i>Oberlyzeum – Frauenschule</i>	214
III. c) táblázat. <i>Oberlyzeum – Tudományos és szemináriumi osztályok (höheres Lehrerinnenseminar)</i>	215
III. d) táblázat. <i>Studienanstalt: Oberrealschulkurse, realgymnasiale és gymnasiale Kurse</i>	216
IV. táblázat. A badeni felsőbb leányiskola óraterve (1877)	217
V. táblázat. A bajor felsőbb leányiskola óraterve (1911)	218
VI. táblázat. Poroszországi óratervek (1925)	219
VI. a) táblázat. <i>Lyzeum</i>	219
VI. b) táblázat. <i>Oberlyzeum, illetve Oberlyzeum der Oberrealschulrichtung</i>	219
VI. c) táblázat. <i>Deutsche Oberschule, realgymnasiale, illetve gymnasiale Studienanstalt, valamint Oberrealschule</i>	220
VII. táblázat. A porosz nőiskola óratervei (1917)	221
VII. a) táblázat. <i>Egyéves Frauenschule</i>	221
VII. b) táblázat. <i>Kétéves Frauenschule</i>	222
VIII. táblázat. A <i>Frauenoberschule</i> óraterve (1932)	223
IX. táblázat. A középiskolák óratervei (1938)	224

II. AUSZTRIAI ÓRATERVEK

X. táblázat. A bécsi <i>Höhere Bildungschule</i> óraterve (1880)	225
XI. táblázat. A grazi leánylíceum óraterve (1873)	225
XII. táblázat. A bécsi leánygimnázium óraterve (1901)	226
XIII. táblázat. A bécsi leánygimnázium óraterve (1909)	226
XIV. táblázat. A líceum óraterve (1900)	227
XV. táblázat. A líceum óraterve (1912)	227
XVI. táblázat. A reform-reálgimnázium óraterve (1908)	228
XVII. táblázat. A reálgimnázium óraterve (1908)	228
XVIII. táblázat. A <i>deutsche Mittelschule</i> óraterve (1921)	229
XIX. táblázat. A <i>Frauenoberschule</i> óraterve (1921)	230
XX. táblázat. A reform-reálgimnázium óraterve (1925)	230
XXI. táblázat. A líceum óraterve (1925)	231
XXII. táblázat. A reálgimnázium C típusának óraterve (1928)	231
XXIII. táblázat. A <i>Frauenoberschule</i> óraterve (1928)	232
XXIV. táblázat. Az <i>Oberlyzeum</i> óraterve (1935)	233
XXV. táblázat. A <i>Frauenoberschule</i> óraterve (1935)	234
XXVI. táblázat. <i>Oberschule für Mädchen</i> (nyelvi és háztartási tagozat) óraterve (1938)	235

III. MAGYARORSZÁGI ÓRATERVEK

XXVII. táblázat. Molnár Aladár javaslata a női középiskola és a kapcsolatos egyéves tanfolyam óratervére (1873)	236
XXVIII. táblázat. A budapesti állami felsőbb leányiskola tanterv javaslata (1876)	237
XXIX. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1883)	238
XXX. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1885)	238
XXXI. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1887)	239
XXXII. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1889)	240

XXXIII. táblázat. Az <i>Országos Nőképző Egyesület</i> „női gymnasiumának” tantervjavaslata (1896)	241
XXXIV. táblázat. A felsőbb leányiskolák általános óraterve (1901)	242
XXXV. táblázat. A budapesti állami felsőbb leányiskola gimnáziumi osztályainak tanterve (1905)	243
XXXVI. táblázat. A leány-középiskolák óratervei (1916 és 1918)	244
XXXVII. táblázat. Óraterv a leánygimnáziumok, a leánylíceumok és a leánykollégiumok részére (1927)	246
XXXVIII. táblázat. Óraterv a gimnázium és a leánygimnázium számára (1938)	247

IV. ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATOK

XXXIX. táblázat. A magyarországi felsőbb leányiskolák legfontosabb adatai	248
XL. táblázat. A magyarországi leány-középiskolák legfőbb adatai és az érettségizett leányok számának alakulása	250
XLI. táblázat. A németországi, az ausztriai és a magyarországi felsőbb leányiskolai és leány-középiskolai rendszer	251

Függelék

I. NÉMETORSZÁGI ÓRATERVEK

I. táblázat. A berlini felsőbb leányiskolák óraterve (1886)¹

Tantárgy	Osztály									
	X.	IX.	VIII.	VII.	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	Össz.
Hittan	2	3	3	2	2	2	2	2	2	20
Német	9	9	9	5	5	5	4	4	4	54
Francia	—	—	—	5	5	5	4	4	4	27
Angol	—	—	—	—	—	—	4	4	4	12
Számтан	3	4	4	4	4	4	2	2	2	29
Történelem	—	—	—	—	—	2	2	4	4	12
Földrajz	—	—	2	2	2	2	2			(4)
Természetleírás és fizika	—	—	—	—	2	2	2	2	2	10
Ének	—	—	—	2	2	2	2	2	2	12
Írás	—	—	—	2	2	—	—	—	—	4
Rajz	—	—	2	2	2	2	2	2	2	14
Torna	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Kézimunka	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
Összesen	18	20	24	28	30	30	30	30	30	231

¹ KRAUL 1991, 298–303.

II. táblázat. A porosz höhere Mädchenschule óraterve (1894)

Tantárgy	Osztály									Össz.
	Alsó tagozat			Középső tagozat			Felső tagozat			
	X.	IX.	VIII.	VII.	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	
Hittan	3	3	3	3	3	3	2	2	2	24
Német	10	9	8	5	5	5	4	4	4	54
Francia	—	—	—	5	5	5	4	4	4	27
Angol	—	—	—	—	—	—	4	4	4	12
Számítan	3	3	3	3	3	3	2	2	2	24
Történelem	—	—	—	—	2	2	2	2	2	10
Földrajz	—	—	2	2	2	2	2	2	2	14
Természet- tudományok	—	—	—	2	2	2	2	2	2	12
Rajz	—	—	—	—	2	2	2	2	2	10 (8)
Írás	—	3	2	2		—	—	—	—	7 (9)
Kézimunka	—	—	2	2	2	2	2	2	2	14
Ének	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12 (18)
Torna				2	2	2	2	2	2	2
Összesen	18	20	22	28	30	30	30	30	30	238

III. táblázat. Poroszországi óratervek (1908)

III. a) Höhere Mädchenschule/Lyceum

Tantárgy	Osztály										
	Alsó tagozat (Vorschule)			Középső tagozat			Felső tagozat				Össz. VII– UII.
	X.	IX.	VIII.	VII.	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	UII.	
Tudományos tárgyak											
Hittan	3 ¹	3 ¹	3 ¹	3	3	3	2	2	2	2	17
Német	10	9	8	6 ²	5	5	4	4	4	4	32
Francia	–	–	–	6	5	5	4	4	4	4	16
Angol	–	–	–	–	–	–	4	4	4	4	16
Történelem és mű- vészettörténet	–	–	–	– ²	2	2	2	2	2	3	13
Földrajz	–	–	2 ³	2	2	2	2	2	2	2	14
Számтан és matematika	3 ¹	3 ¹	3 ¹	3	3	3	3	3	3	3	21
Természetismeret*	–	–	–	2	2	2	3	3	3	2	17
Összesen	16	15	16	22	22	22	24	24	24	24	162
Technikai tárgyak**											
Írás	–	3	2	1	1	1	–	–	–	–	3
Rajz	– ⁴	– ⁴	– ⁴	2	2	2	2	2	2	2	14
Varrás ⁵	–	2	2	2	2	2	(2)	(2)	(2)	(2)	6 (14)
Ének	2/2	2/2	2/2	2	2	2	2	2	2	2	14
Torna	2/2	2/2	2/2	2	2	2	3	3	3	3	18
Összesen	2	7	6	9	9	9	7 (9)	7 (9)	7 (9)	7 (9)	55 (63)
Mindösszesen	18	22	22	31	31	31	31 (33)	31 (33)	31 (33)	31 (33)	217 (225)

* Magyarországi megfelelője: természetrajz.

** Készségtárgyak

¹ Félórakra osztható.² Német a VII. osztályban történelmi történetekkel.³ Tananyag a Heimatkunde.⁴ Rajz más tárgyak oktatásán belül.⁵ A felső tagozaton választható.

III. b) Oberlyzeum – Frauenschule

Tantárgy	Osztály			Gyakorlati oktatás/ Megjegyzés
	OII.	UI.	Összesen	
Pedagógia	2	2	4	Beleértve: ▪ konyhai és háztartási gyakorlat, ▪ csoportfoglalkozás óvodában, ▪ foglalkozás bölcsődében, ▪ napközi otthonban, betegápoló, ▪ valamint szociális és belmissziói intézményekben.
Háztartási ismeretek	5*	5*	10	
Óvodai útmutatás	4*	4*	8	
Egészségtan, gyermekápolás	4	4	8	
Polgári ismeretek, népgazdaságtan	2	2	4	
Háztartási számolás (Könyvvitel)	1	1	2	A körülmények és az igény szerint az egyes tárgyak 2-2 órában oktathatók.
Varrás	2	2	4	
Hittan	–	–	–	
Német irodalom	–	–	–	
Idegen nyelvek (francia, angol, latin, olasz)	–	–	–	
Történelem, földrajz, természetismeret	–	–	–	
Művészettörténet	–	–	–	
Torna	–	–	–	
Rajz és festészet	–	–	–	
Zene	–	–	–	

* A két tárgy tanítása úgy is felosztható, hogy az első félévben csak az egyik, a másodikban csak a másik tárgy szerepel.

III. c) Oberlyzeum – Tudományos és szemináriumi osztályok (höheres Lehrerinnenseminar)

Tantárgy	Osztály				Szemináriumi osztály
	Tudományos osztályok				
	OII.	UI.	OI.	Összesen	
<i>Tudományos tárgyak</i>					
Hittan	3	3	3	9	1 ²
Pedagógia	2	2	2	6	3
Német	3	3	3	9	1 ²
Francia	4	4	4	12	1 ²
Angol	4	4	4	12	
Történelem	2	2	2	6	1 ²
Földrajz	2	1	1	4	
Matematika	4	4	4	12	1 ²
Természetismeret	2	3	3	8	1 ³
Tanítási útmutatás és próbatanítás	–	–	(4) ¹	–	4
Oktatás iskolában	–	–	–	–	4–6
Tudományos gyakorlatok	–	–	–	–	8
Összesen	26	26	26	78	28 (25–27)
<i>Technikai tárgyak</i>					
Rajz	2	2	1	5	–
Ének	1	1	1	3	–
Torna	3	3	3	9	3
Összesen	6	6	5	17	3
Mindösszesen	32	32	31	95	29 (28–30)

¹ Nem külön óráként, hanem váltakozva az egyes órák keretében.² Módszertan, beleértve a tárgy irodalmát.³ Módszertan és kísérleti tudnivalók.

III. d) Studienanstalt: Oberrealschulkurse, realgymnasiale és gymnasiale Kurse*

Tantárgy	Osztály																			
	VIII.		OIII.		VII.		OII.		UI.		OI.		Összesen							
Kötelező tudományos tárgyak																				
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	10	12	12
Német és filozófiai propedeutika	3	3	4	3	3	4	3	3	4	3	3	4	3	3	4	3	3	20	18	18
Francia**	3	3	4	3	3	4	3	2	4	3	2	4	3	2	4	3	2	20	18	14
Angol**	3	3	4	3	3	4	3	—	4	3	—	4	3	—	4	3	—	20	18	6
Latin	6	6	—	6	6	—	6	6	—	6	6	—	6	6	—	6	6	—	36	36
Görög	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	8	—	—	8	—	—	8	—	—	32
Történelem	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	10	12	12
Földrajz	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	6	6
Matematika	5	4	4	4	4	5	4	3	5	4	3	5	4	3	5	4	3	24	24	20
Természetismeret	3	3	4	3	3	4	4	2	4	4	2	4	4	2	4	4	2	20	22	14
Összesen	27	27	25	27	27	26	28	29	26	28	29	26	28	29	26	28	29	129	166	170
Kötelező technikai tárgyak																				
Rajz	2	2	2	2	2	2	2	—	2	2	—	2	2	—	2	2	—	10	12	4
Torna	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	15	18	18
Összesen	5	5	5	5	5	5	5	3	5	5	3	5	5	3	5	5	3	25	30	22
Választható tárgyak																				
Ének	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	6	6
Rajz	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	2	—	—	2	1	—	8
Összesen	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	3	1	1	3	1	1	3	6	6	14
Mindösszesen	33	33	31	33	33	32	34	35	32	34	35	32	34	35	32	34	35	160	202	206

* Az Oberrealschulkurse esetén nincs kitöltés, a realgymnasiale Kurse esetén világosszürke, a gymnasiale Kurse esetén pedig sötétszürke a háttér.

** A négy felső osztályban francia helyett angol nyelvet is lehet választani.

IV. táblázat. A badeni felsőbb leányiskola óraterve (1877)²

Tantárgy	Osztály							
	VII.	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	UII.	Össz.
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	14
Német	6	7	5	6	4	4	4	36
Francia	6	6	5	6	5	5	4	37
Angol	—	—	—	—	4	4	5	13
Történelem	—	—	2	2	2	2	2	10
Földrajz	2	2	2	2	1	1	—	10
Matematika	3	3	3	3	3	2	2	19
Természetismeret	1	2	2	2	2	2	2	13
Írás	2	2	2	—	—	—	—	6
Rajz	—	—	2	2	2	2	2	10
Ének	2	2	1	1	1	1	1	9
Torna	2	2	2	2	2	(2)*	(2)*	10 (14)
Kézimunka	4	4	4	4	4	(4)*	(4)*	20 (24)
Összesen	30	32	32	32	32	25 (31)	24 (30)	207 (219)

* Szabadon választható.

V. táblázat. A bajor felsőbb leányiskola óraterve (1911)³

Tantárgy	Osztály						
	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	UII.	Összesen
Hittan	3	3	3	2	2	2	15
Német	5	5	5	4	4	4	27
Francia	5	5	5	4	4	4	27
Történelem	–	–	2	2	2	2	8
Földrajz	2	2	2	2	1	1	10
Számтан/geometria	4	4	4	3	3	3	21
Természetismeret	2	2	2	3	4	4	17
Rajz	2	2	2	2	2	2	12
Írás	1	1	–	–	–	–	2
Kézimunka	2	2	2	2	2	2	12
Torna	2	2	2	2	2	2	12
Ének	1	1	1	1	1	1	6
Angol*	–	–	–	(3)	(3)	(3)	(9)
Gyorsírás*	–	–	–	–	(2)	(2)	(4)
Iskolakonyha*	–	–	–	–	–	(4)	(4)
Összesen	29	29	30	27 (30)	27 (32)	27 (36)	169 (186)

* Választható.

VI. táblázat. Poroszországi óratervek (1925)
VI. a) Lyzeum

Tantárgy	Osztály							
	VI.	V.	IV.	UIII.	OIII.	UII.	Összesen	UII.b
Hittan	2	2	2	2	2	2	12	3
Német	5	5	5	4	4	4	27	4
1. modern idegen nyelv	6	5	5	4	3	4	27	2
2. modern idegen nyelv	—	—	—	4	4	4	12	2
Történelem (állampolgári ismeretek)	—	1	3	2	2	3	11	3
Földrajz	2	2	2	2	2	2	12	2
Matematika	4	4	4	4	4	4	24	3
Természettudományok	2	2	2	2	3	3	14	3
Rajz	2	2	2	2	2	2	12	2**
Zene	2	2	1*	1	1	1	8	2**
Összesen	25	25	26	27	27	29	159	26
Varrás	2	2	2	2	2	—	10	4**
Testnevelés	4	4	4	4	4	4	16	4

* Az óraszám megtartásával osztályösszevonás a IV. osztálytól lehetséges.

** A rajz, zene, varrás oktatásra fordított összesen 8 óra másként is felhasználható.

VI. b) Oberlyzeum, illetve Oberlyzeum der Oberrealschulrichtung*

Tantárgy	Osztály									
	Líceum (VI–UII.)	OII.		UI.		OI.		Összesen		
Hittan	12	2	2	3	2	3	2	20	18	
Német	27	4	4	4	4	4	4	39	39	
1. modern idegen nyelv	27	4	3	4	3	4	3	39	36	
2. modern idegen nyelv	12	4	3	4	3	4	3	24	21	
Történelem (állampolgári ismeretek)	11	3	3	3	3	3	3	20	20	
Földrajz	12	2	2	2	2	2	2	18	18	
Matematika	24	4	5	4	5	4	5	36	39	
Természettudományok	14	3	4	3	5	3	5	23	28	
Rajz	12	2	2	2	2	2	2	18	18	
Zene	8	2-2						10	10	
Összesen	159	28 (+2)		29 (+2)		29 (+2)		247	247	
Testnevelés	24	4		4		4		24	24	
Munkaközösség	—							10	10	

* A líceum esetén nincs kitöltés, az Oberlyzeum esetén világosszürke, az Oberlyzeum der Oberrealschulrichtung esetén pedig sötétszürke a háttér.

VI. c) Deutsche Oberschule, realgymnasiale, illetve gymnasiale Studienanstalt, valamint Oberrealsschule⁴

Tantárgy	Osztály																																
	Líce -um VI– IV.	VIII.				OIII.				VII.				OII.				VI.				OI.				Összesen							
Hittan	6	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18	18	18	12			
Német	15	5	4	4	4	5	4	4	4	5	3	3	4	5	4	3	4	4	3	3	4	4	3	3	4	4	43	36	35	24			
Latin	–	–	6	7	–	–	6	7	–	–	4	6	–	–	4	6	–	–	4	6	–	–	4	6	–	–	–	28	38	–			
Görög	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	–	–	–	8	–	–	–	8	–	–	–	8	–	–	–	–	32	–			
1. modern idegen nyelv	16	5	4	3	7	5	4	3	7	3	3	2	4	4 (3)	3	2	4	4 (3)	3	2	4/3°	4 (3)	3	2	4/5°	41 (38)	36	30	30/28				
2. modern idegen nyelv	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	4	–	5	3 (4)	4	–	4	3 (4)	4	–	3/4°	3 (4)	4	–	3/4°	13 (16)	16	–	15/17				
Történelem (állam-polgári ismeretek)	4	3	2	2	3	3	2	2	3	2+1	3	2	2+1	4	1	2	3	3+1	3	2	3	3+1	3	3	3	25	20	17	18				
Földrajz	6	2	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1	2	2	4	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	18	12	12	9				
Matematika	12	4	4	4	6	4	4	4	6	3	4	3	5	4	3	3	5	4	4	3	5	4	4	3	5	35	36	32	32				
Természettudományok	6	4	2	2	4	4	2	4	4	2	2	2	4	4	2	2	6	4	3	2	6	4	3	2	6	30	21	18	30				
Rajz	6	2	2		2	2	2				2	2	2	2	2	–	2	2	2	–	2	2	2	–	2	2	2	–	2	18	18	10	12
Zene	5	1	1		1	–	1				1	1	–	1	1	2*	–	2*	2*	(2)	–	(2)	(2)	(2)	–	(2)	(2)	(2)	–	10	10	9	5
Összesen	76	28	28	28	30	28	28	28	30	29	29	29	31	30+2	30	29+2	31	29+2	29+2	29+2	30	29+2	29+2	30+2	30	251	251	251	187				

Megjegyzés: Jelölés a címben megadott sorrendben.

* OII – OI.: összesen 2 óra.

° Az első órás szám érvényes akkor, ha az első idegen nyelv a francia.

⁴ WILDHAGEN 1994, 179–182.

VII. táblázat. A porosz nőiskola óratervei (1917)⁵
VII. a) Egyéves Frauenschule

Tananyag	Óraszám/év
Kötelező tárgyak	
<i>a) Háztartástan, táplálkozástan, gazdasági számolás és könyvelés</i>	
főzés, házimunka és ahol lehetséges kerti munka, varrás házi szükségletre	kb. 400
<i>b) Egészségtan</i>	
mellette gyakorlati munka csecsemő- és gyermekotthonban, egyszerű betegápolási gyakorlat családban*	kb. 240
<i>Neveléstudomány, különös tekintettel a kisgyermeknevelésre</i>	kb. 240
<i>c) Hittan</i>	kb. 40
<i>Német</i>	kb. 80
<i>Történelem polgári ismerettel és népgazdaságtannal</i>	kb. 120
Összesen	kb. 1120
Választható tárgyak	
<i>Torna, testmozgással járó játékok</i>	néhány óra
<i>Tudományos tárgyak</i>	

* A gyakorlati munkára lehetőleg egy egész napot szánva.

5 Neugestaltung der Frauenschule 31. Dez. 1917, 1918, 280–282.

VII. b) Kétéves Frauenschule

Két formája lehetséges:

- Két évre kiterjedő alaposabb és sokoldalúbb oktatás az a) és a b) területen gyakorlással, valamint elmélyített és kiegészített tudományos képzéssel.
- Az egyéves nőiskolára épülő második év, amely a megszerzett tudás kiegészítése és továbbfejlesztése révén a szociális gondozói munkára készít fel.

Az 1. típus választása esetén a tananyag máshogy is beosztható (1. évben csak a) tárgyak, 2. évben csak b) tárgyak), miközben az óraszám mindkét tárgycsoportnál emelhető. A neveléstudományt, a tudományos, kötelező és választható tárgyak óraszámát két évre kell beosztani.

A 2. típusban a 2. osztály nem ad szakképesítést, hanem a nőt a házon kívüli polgári feladataira készíti fel. (Az iskola indíthat szaktanfolyamokat, de ezek nem részei.) Ezen osztály tananyaga az alábbi.

Tananyag	Óraszám/év
a) Háztartástan tekintettel a közgazdaságra	kb. 40
Főzés (főként olyan feladatok mint pl. betegételek, csecsemőételek készítése), házi- és kerti munka	kb. 300
A ruha és a ház gondozása	kb. 80
b) Egészségtan, szociális higiénia	kb. 80
A szervezett szociális munka története és alakulása	kb. 80
Bevezetés a gyakorlati munkába a csecsemő, kis- és iskoláskorú gyermek gondozásának területén, illetve szociális intézmények megtekintése	kb. 360
c) Folytatása, illetve elmélyítése az egyéves nőiskolánál a c) pont alatt megnevezett képzésnek, torna és testmozgással járó játékok, egyéb tárgyak	szükség szerint
Összesen	max. 1200

VIII. táblázat. A Frauenoberschule óraterve (1932)⁶

Tantárgy	Osztály					
	OII.	UI.		OI.		Összesen
		1. félév	2. félév	1. félév	2. félév	
Hittan	2	2		2		6
Német	3	3		3		9
Történelem és népgazdaságtan	2	2		2		6
Földrajz	1	1		1		3
Angol	2	2		2		6
Matematika	3	3		3		9
Fizika	1	1		2		4
Kémia	2	–	2	–	2	4
Biológia	–	2	–	2	–	2
Rajz és művészeti nevelés	2	2		2		6
Zene	2	2		1		5
Varrás	3	3		3		9
Háztartástan és kertművelés	4*	4*		4*		12*
Ápolói-nevelői munka						
Összesen	27	27		27		81
Testnevelés	VI–OI.					6
Szabad munkaközösségek						3
Mindösszesen						90

* Az iskola osztja be.

6 Bestimmungen der Frauenoberschule 1. Februar 1932, 1932, 64–68.

IX. táblázat. A középiskolák óratervei (1938)⁷

Tantárgy	Óraszám (nyolc osztály)				
	Oberschule für Jungen		Gymnasium	Oberschule für Mädchen	
	Természet- tudományi	Nyelvi		Háztartási	Nyelvi
Testnevelés	40		40	31	37
Németségismeret					
Német	33		33	34	34
Történelem	22		22	21	21
Földrajz	16		16	16	16
Művészeti nevelés	16		12	10	19
Zene	14		14	16	16
Természettudományok és matematika					
Biológia	16		16	16	16
Kémia	17	11	10	14	14
Fizika				6	10
Matematika	30	24	27	24	24
Idegen nyelvek					
Angol	30	36	12	27	30
Latin	18	24	35	–	11*
Francia	–	–	–	–	–
Görög	–	–	30	–	–
Fächer des Frauenschaffens					
Háztartástan	–	–	–	18	–
Kézimunka	–	–	–	19	10
Ápolás	–	–	–	3	–
Foglalkoztatástan	–	–	–	3 (+ 4 hét gyakorlat)	–
Munkaközösség					
Matematikai- természettudományi	9	–		–	–
Nyelvi	–	9		–	–
Hittan	12		12	12	12
Összesen	273		279	270	270

* Latin vagy francia.

II. AUSZTRIAI ÓRATERVEK

X. táblázat. A bécsi Höhere Bildungschule óraterve (1880)⁸

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	1	1	1	–	–	5
Német	5	4	4	3	4	4	24
Francia	6	5	5	3	5	5	29
Angol	–	–	–	4	–	–	4
Földrajz	3	2	2	2	2	2	13
Történelem	–	2	2	2	2	2	10
Matematika	4	3	3	3	4	3	20
Természetrajz	–	3	2	2	2	2	11
Természettan	–	–	2	2	2	3	9
Rajz	4	4	4	4	4	4	24
Szépirás	2	1	–	–	–	–	3
Összesen	26	25	25	26	25	25	152

XI. táblázat. A grazi leányliceum óraterve (1873)⁹

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	2	2	–	–	–	6
Német	5	4	5	4	5	4	27
Francia	4	4	4	3	3	3	21
Történelem	–	3	2	2	2	3	12
Földrajz	3	2	2	2	2	–	11
Matematika	3	3	3	3	3	3	18
Fizika	–	–	3	–	3	2	8
Kémia	–	–	–	4	–	–	4
Természetrajz	2	2	–	2	2	3	11
Rajz	2	2	2	3	3	2	14
Torna	2	2	2	2	2	2	12
Ének	2	2	1	1	1	1	8
Háztartási ismeretek	–	–	–	–	–	1	1
Összesen	25	26	26	26	26	24	153

8 FLICH 1992, 70.; FRIEDRICH 1999, 94.

9 ENGELBRECHT 1986, 501.

XII. táblázat. A bécsi leánygimnázium óraterve (1901)¹⁰

Tantárgy	Osztály							Összesen
	Algimnázium			Felső gimnázium				
	I.	II.	III.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	14
Latin	9	8 (9)	8 (10)	6	6	5	5	49
Görög	–	5	4	5	5	4	5	28
Német	3	3	3	3	3	3	3	21
Történelem és földrajz	4	3 (4)	4	3	4	3	3	24
Matematika	3	3 (2)	3 (2)	4	3	3	2	21
Természetrajz	3	–	1	2	2	–	–	kb. 6,5
Természettan/fizika		2	2	–	–	3	3	kb. 12,5
Filozófiai propedeutika	–	–	–	–	–	2	2	4
Összesen	24	26 (27)	27 (28)	25	25	25	25	180

XIII. táblázat. A bécsi leánygimnázium óraterve (1909)¹¹

Tantárgy	Óraszám								Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Német	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Latin	8	7	6	6	6	6	5	5	49
Görög	–	–	5	4	5	5	4	5	28
Történelem	–	2	2	2	3	4	3	3	19
Földrajz	2	2	2	2	1	–	–	–	9
Matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
Természetrajz	2	2	–	–	3	3	–	–	10
Fizika és kémia	–	–	2	3	–	–	4	3/4	12/13
Filozófiai propedeutika	–	–	–	–	–	–	2	2	4
Szabadkézi rajz	3	3	–	–	–	–	–	–	6
Írás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Összesen	25	25	25	25	26	26	26	25/26	203/204

¹⁰ Zárójelben az átmeneti tanterv szerinti óraszám, amennyiben az eltért. (HUTTERER 1978, X–XI.)¹¹ Uo. XII.

XIV. táblázat. A líceum óraterve (1900)¹²

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	1 (2)	1 (2)	10 (12)
Német	5	4	4	4	4	4	25
Francia	5	5	5	4	4	4	27
Angol	–	–	–	3	4	4	11
Földrajz	2	2	2	2	2	1	11
Történelem	–	2	2	2	2	3	11
Matematika	3	3	2	2	2	3	15
Természetrajz	2	2	2	–	2	–	8
Természettan	–	–	2	3	2	2	9
Szabadkézi rajz, geometria*	3	3	3	3	2	3	17
Szépírás	2	1	–	–	–	–	3
Összesen	24	24	24	25	25 (26)	25 (26)	147 (149)

* Az 1905. július 5-i Z. 25658 sz. rendelet értelmében 1907/08-as tanévtől ugyanakkora óraszámban, de külön tanították.

XV. táblázat. A líceum óraterve (1912)¹³

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	2	2	12
Német	4	4	4	4	4	4	24
Francia	5	5	5	3	4	4	26
Angol	–	–	–	4	4	4	12
Földrajz	2	2	2	3	2	1	12
Történelem	2	2	2	2	2	3	13
Matematika	3	3	3	3	2	3	17
Természetrajz	2	2	–	–	2	1	7
Kémia és ásványtan	–	–	–	3	–	–	3
Természettan	–	–	3	–	2	2	7
Szabadkézi rajz, geometria	3	4	3	2	2	3	15
Szépírás	2	–	–	–	–	–	2
Összesen	24	24	24	26	26	26	150

12 MAYER, MEISSNER, SIESS 1952, 49.

13 SIMON 1993, 326.

XVI. táblázat. A reform-reálgimnázium óraterve (1908)¹⁴

Tantárgy	Osztály				
	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Hittan	2	2	2	1	7
Oktatás nyelve	3	3	3	3	12
Latin	7	7	8	8	30
2. elő idegen nyelv	3	3	3	3	12
Történelem	3	3	3	3	12
Földrajz	1	1	1	–	3
Matematika	3	3	3	2	11
Természetrajz és egyetemes földrajz	3	3	–	2	8
Fizika és kémia	–	–	4	4	8
Filozófiai propedeutika	–	–	1	2	3
Szabadkézi rajz és ábrázoló geometria	2	2	–	–	4
Torna	2	2	2	2	8
Összesen	29	29	30	30	118

XVII. táblázat. A reálgimnázium óraterve (1908)¹⁵

Tantárgy	Osztály								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Össz.
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Oktatás nyelve	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Latin	6	6	6	6	6	5	5	5	45
2. elő idegen nyelv	–	–	5	4	4	3	3	3	22
Történelem	–	2	2	2	3	3	3	3	18
Földrajz	2	2	2	2	1	1	1	–	11
Matematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
Ábrázoló geometria alapjai	–	–	–	–	2	2	–	–	4
Természetrajz és általános földrajz	2	2	–	–	2	2	2	2	12
Kémia	–	–	–	–	–	2	2	–	4
Fizika	–	–	2	3	–	–	3	4	12
Filozófiai propedeutika	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Szabadkézi rajz	3	3	2	2	–	–	–	–	10
Írás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Torna	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Összesen	25	26	29	29	28	28	29	29	223

¹⁴ HUTTERER 1978, XIII.¹⁵ ENGELBRECHT 1986, 503.

XVIII. táblázat. *A deutsche Mittelschule óraterve (1921)*^b

Tantárgy	Osztály				
	I.	II.	III.	IV.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	8
Német	6	6	4* 7**	4* 7**	20 26
Latin (választható)	–	–	6	6	12
Modern idegen nyelv	–	–	5	5	10
Történelem	2	2	2	2	8
Földrajz	2	2	2	2	8
Természetrajz és kémia	2	2	2	3	9
Természettan	2	2	2	2	8
Számтан	4	5	4	4	17
Rajz és művészeti oktatás	4	4	3	3	14
Ének	2	2	2	1	7
Szépírás	1	–	–	–	1
Kézimunka (du.)	kb. 3	kb. 3	kb. 3	kb. 3	12
Testgyakorlás***	3	3	3	3	12
Gyorsírás (választható)	–	–	2	2	4
Összesen	30	30	29**	29**	
(a két du. nélkül)			32° 31°°	32° 31°°	

* Idegen nyelvvel.

** Idegen nyelv nélkül.

*** Plusz minden osztályban egy játszódélután.

◦ Latinnal.

^{oo} Modern idegen nyelvvel.

XIX. táblázat. A Frauenoberschule óraterve (1921)¹⁷

Tantárgy	Osztály				
	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Hittan	1	1	1	1	4
Német	4	4	4	4	16
Pszichológia, neveléstudomány, bevezetés a filozófiába	–	2	2	2	6
Ország- és népismeret	4	2	–	2	8
Történelem és polgári ismeretek	2	2	2	3	9
Természetrajz	2	2	2	1	7
Természettan (fizika és kémia)	2	3	2	2	9
Számтан és matematika	2	2	3	3	10
Szabadkézi rajz	2	2	2	2	8
Modern idegen nyelv	3	3	3	3	12
Testgyakorlás*	3	3	3	3	12
Gyermeknevelés és -ápolás	–	–	1. félév 2 2. félév 4	2	1. félév 4 2. félév 6
Varrás és szabás	6	6	–	–	12
Főzés és háztartástan	–	–	1. félév 6 2. félév 5	5	1. félév 11 2. félév 10
Összesen	31	32	32/33	33	128/129

* Délután játék, kirándulás és úszás.

XX. táblázat. A reform-reálgimnázium óraterve (1925)¹⁸

Tantárgy	Osztály				
	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Hittan	2	2	2	1	7
Német	4	4	4	4	16
Latin	6	6	6	6	24
2. idegen nyelv	3	3	3	3	12
Történelem és polgári ismeretek	3	3	4	4	14
Földrajz	2	2	–	–	4
Matematika	3	3	3	2	11
Természetrajz és egyetemes földrajz	2	2	2	2	8
Fizika és kémia	2	2	2	4	10
Filozófiai propedeutika	–	–	2	2	4
Torna*	2	2	2	2	8
Összesen	29	29	30	30	118

¹⁷ FLICH 1996, 91.

¹⁸ HUTTERER 1978, XVI.

XXI. táblázat. A líceum óraterve (1925)¹⁹

Tantárgy	Osztály							
	I.	II.	III.	IV.	I-IV.	V.	VI.	I-VI.
Hittan	2	2	2	2	8	2	2	12
Német	4	4	4	4	16	4	4	24
Francia	6	5	3	3	17	4	4	25
Angol	–	–	4	3	7	3	4	14
Történelem	–	2	2	2	6	4	4	14
Földrajz	2	2	2	2	8	2	1	11
Matematika	3	3	3	3	12	2	3	17
Természetrajz	2	2	–	–	4	2	1	7
Természettan	–	–	2	3	5	3	3	11
Szabadkézi rajz	4	4	3	3	14	2	2	18
Kézimunka	2	2	2	2	8	–	–	8
Írás	1	–	–	–	1	–	–	1
Torna	3	3	3	3	12	2	2	16
Összesen	29	29	30	30	118	30	30	178

XXII. táblázat. A reálgimnázium C típusának óraterve (1928)²⁰

Tantárgy	Osztály								Összesen
	Alsó tagozat				Felső tagozat				
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Német	6	4	4	4	4	4	4	4	34
Élő idegen nyelvek	–	5	5	5	4	3	4	4	30
Latin	–	–	–	–	6	6	6	6	24
Történelem	1	2	2	2	3	3	2	3	18
Földrajz	2	2	2	2	2	1	1	0/2	12/14
Természetrajz	3	2	–	2	2	2	2	2/0	14/12
Kémia	–	–	–		2	2	–	–	5
Fizika	–	–	3	2	–	2	2	3	12
Matematika (műszaki rajzzal)	4	4	4	5	3	3	3	2	28
Filozófiai bevezetés	–	–	–	–	–	–	2	2	4
Rajz	4	3	3	2	–	–	–	–	12
Szépírás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Gyorsírás	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Kézimunka	2	2	2	–	–	–	–	–	6
Ének	2	1	1	–	–	–	–	–	4
Testgyakorlás	3	3	3	3	3	3	3	3	24
Összesen	30	30	31	31	31	31	31	31	246

¹⁹ Uo. XVII.

²⁰ ENGELBRECHT 1988, 740.

XXIII. táblázat. A Frauenoberschule óraterve (1928)²¹

Tantárgy	Osztály								Összesen
	Alsó tagozat				Felső tagozat				
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Német	6	4	4	4	4	4	4	4	34
Elő idegen nyelvek	–	5	5	5	3	3	3	3	27
Történelem	1	2	2	2	3	2	2	3	17
Földrajz	2	2	2	2	2	2	–	–/2	12/14
Természetrajz	3	2	–	2	2	2	2	2/–	13/15
Kémia	–	–	–	–	2	–	–	–	2
Fizika	–	–	3	2	–	2	2	3	12
Matematika (műszaki rajzzal)	4	4	4	5	3	3	3	2	28
Filozófiai bevezetés és neveléstan	–	–	–	–	–	2	2	2	6
Rajz	4	3	3	2	2	2	2	2	20
Szépirás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Gyorsírás	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Kézimunka (alsó tagozat: kézimunka, felső tagozat: szabás, varrás)	2	2	2	–	6	5	–	–	17
Ének	2	1	1	–	–	–	–	–	4
Gyermekápolás és gondozás	–	–	–	–	–	–	3	2	5
Főzés és háztartási ismeretek	–	–	–	–	–	–	5	5	10
Testgyakorlás	3	3	3	3	3	3	2	2	22
Összesen	30	30	31	31	32	32	32	32	250

²¹ Uo. 741.

XXIV. táblázat. Az Oberlyzeum óraterve (1935)²²

Tantárgy	Osztály								Összesen
	Alsó tagozat				Felső tagozat				
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Német	4	4	3	3	3	3	3	4	27
1. élő idegen nyelv	5	5	4	3	3	3	3	2	28
Latin	–	–	5	5	5	5	5	4	29
2. élő idegen nyelv	–	–	–	–	5	4	3	3	15
Történelem	1	2	2	2	2	3	2	3	kb. 15,5
Földrajz	2	2	2	2	2	2	–		kb. 13,5
Természetrajz	2	3	–	2	–	2	2	2	12
Kémia	–	–	–		2	–	–	–	3
Fizika	–	–	2	3	–	–	3	4	12
Matematika	4	3	3	3	3	3	3	2	24
Filozófiai bevezetés	–	–	–	–	–	–	2	2	4
Rajz	3	3	2	–	–	–	–	–	8
Szépírás			–	–	–	–	–	–	
Gyorsírás	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Kézimunka	2	2	2	–	–	–	–	–	6
Ének	2	1	–	–	–	–	–	–	3
Testgyakorlás	3	3	3	3	3	3	3	3	24
Összesen	30	30	30	30	30	30	31	31	242

²² FLICH 1996, 96.

XXV. táblázat. A Frauenoberschule óraterve (1935)²³

Tantárgy	Osztály								Összesen
	Alsó tagozat				Felső tagozat				
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Német	4	4	3	3	3	3	3	3	26
1. élő idegen nyelv	5	5	4	3	3	3	2	2	27
2. élő idegen nyelv	–	–	4	4	3	3	2	2	18
Történelem	1	2	2	2	2	2	2	1. fél- év 4 2. fél- év 2	16
Földrajz	2	2	2	2	2	2	–		12
Természettan	2	3	–	2	2	2	2	2	13
Kémia	–	–	–		2	–	–	–	4
Fizika	–	–	3	2	–	2	2	3	12
Matematika	4	3	3	3	3	3	3	2	24
Bevezetés a filozófiába és a neveléstanba	–	–	–	–	–	2	2	2	6
Rajz	3	3	2	2	2	2	2	2	18
Szépírási			–	–	–	–	–	–	
Gyorsírási	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Ének	2	1	–	–	–	–	1	–	4
Gyermekekápolási	–	–	–	–	–	–	3	–	3
Gondozási	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Kézimunka, varrás, szabás	2	2	2	2	5	5	–	–	18
Főzés és háztartási ismeretek	–	–	–	–	–	–	5	5	10
Testgyakorlás	3	3	3	2	2	2	2	2	19
Összesen	30	30	30	31	31	33	33	32	250

²³ Uo. 97.

XXVI. táblázat. Oberschule für Mädchen (nyelvi és háztartási tagozat^o) óraterve (1938)²⁴

Tantárgy	Osztály												Összesen	
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.						
Testnevelés	5	5	5	5	5	4	2	4	2	4	2	37	31	
Német	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	34	34	
Történelem	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	21	21	
Földrajz	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	16	
Művészet	2	2	2	2	2	3	2	3	2	3	2	29	16	
Kézimunka	2	2	2	2	2		3		3		3		19	
Zene	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	16	
Biológia	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	16	
Kémia	–	–	–	–	3	3	3	3	3	3	3	14	14	
Fizika	–	–	–	2										
Számтан és matematika	4	4	4	3	3	2	2	2	2	2	2	24	24	
Angol	5	4	4	4	4	3	2	3	2	3	2	30	27	
Élő idegen nyelv*	–	–	–	–	–	4	–	3	–	4	–	11	–	
Latin*	–	–	–	–	–	(3)	–	(4)	–	(3)	–	(10)	–	
Háztartástan (főzés, házi- és kerti munka)	–	–	–	–	–	–	6	–	6	–	6	–	18	
Egészségtan, egészségápolás,	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	3	
Foglalkoztatástan**	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	1	–	3	
Szolgálat (csecsemő-otthon, óvoda, család)***	–	–	–	–	–	–	4 hét	–	4 hét	–	4 hét	–	12 hét	
Választható felekezeti oktatás	2	2	2	1	–	–	–	–	–	–	–	7	7	
Összesen	32	32	32	32	32	32 (35)	35	31 (35)	35	32 (35)	35	255 (265)	265	

^o Az háztartási tagozat esetén a háttér világosszürke, a nyelvi esetén pedig sötétszürke.
* Az egyik nyelv kötelezően választható, a másik választható.
** A VIII. osztályban a biológia vagy az egészségtan óra keretében is megtartható.
*** A négyhetes gyakorlati idő alatt a tanítás szünetelt.

24 ENGELBRECHT 1988, 745., 746.

III. MAGYARORSZÁGI ÓRATERVEK

XXVII. táblázat. Molnár Aladár javaslata a női középiskola és a kapcsolatos egyéves tanfolyam óratervére (1873)²⁵

Tantárgy	Osztály					
	Női középiskola					Tanfolyam
	I.	II.	III.	IV.	Összesen	
Kötelező tárgyak						
Vallás- és erkölcsstan	1	1	1	1	4	–
Magyar nyelv és irodalom	4	4	4	6	18	4
Német nyelv	4	3	4	4	15	4
Francia nyelv	–	4	4	4	12	4
Rajz és mértan*	2	2	1	–	5	–
Történelem	3	3	3	3	12	3
Földrajz	2	2	2	–	6	–
Számtan	2	2	2	2	8	–
Természettudományok	4	4	4	4	16	4***
Ének	2	1	1	1	5	1
Testgyakorlás	3	2	2	3	10	?****
Női munkák	3	2	2	2	9	–
Háztartástan	–	–	–	–	–	4
Összesen	30	30	30	30	120	24
Fakultatív tárgyak						
Angol	3**	3	3	3	12	n. a.
Rajz	–	–	–	–	–	n. a.

* A III. osztályban csak rajz.
 ** Más értelmezés szerint az angol a német helyett is tanulható, első nyelv ebben az esetben a francia.
 *** Természettan, vegytan.
 **** Órák közé is beosztható.

25 MOLNÁR 1877, 81–83., 91.

XXVIII. táblázat. A budapesti állami felsőbb leányiskola tanterv javaslata (1876)²⁶

Tantárgy	Osztály						Mind- össz.
	Előké- szítő tanfo- lyam	Középiskolai tanfolyam					
		I.	II.	III.	IV.	Össz.	
Kötelező tárgyak							
Hittan, erkölcstan	2	1	1	1	–	3	5
Magyar nyelv és irodalom*	4	4	4	4	6	18	22
Számtan	3	2	2	2	2	8	11
Földrajz	?	2	2	1	1	6	6
Történelem**	3	3	3	3	3	12	15
Természettrajz ^o	3	2	2	2	2	8	11
Természettan	2	2	2	2	2	8	10
Ének	2	2	1	1	1	5	7
Rajz és mértan	3	3	2	2	2	9	12
Testgyakorlás	2	Naponta fél óra	Naponta fél óra	Naponta fél óra	Naponta fél óra	(12)	(14)
Női munkák	2	2	2	2	2	8	10
Német nyelv és irodalom***	?	4	3	4	4	15	15
Francia nyelv és irodalom	–	4	3	4	4	15	15
Összesen	26	31	27	28	29	115 (127)	141 (153)
Fakultatív tárgyak							
Angol ^{oo}	–	3	2	2	3	10	10
Rajz					2	2	2

* Az előkészítőben magyar nyelv (írás, olvasás).

** Az előkészítőben csak magyar történelem.

*** Az előkészítőben német nyelv elemei.

^o A középiskolai tanfolyamon természettan, vegytan, embertan.

^{oo} Német helyett.

XXIX. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1883)²⁷

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan, erkölcsstan	2	2	2	2	2	2	12
Magyar nyelv és irodalom	5	4	4	5	5	5	28
Német nyelv és irodalom	–	3	3	3	3	2	14
Francia nyelv és irodalom	4	4	4	4	3	–	19
Történelem	2	2	2	2	2	3	13
Földrajz	2	2	2	–	–	–	6
Számtan, mértan	3	2	2	2	2	2	13
Természettudományok	4	2	2	2	4	3	17
Neveléstan	–	–	–	–	–	2	2
Ének	2	1	1	1	1	1	7
Rajz	2	2	2	2	2	2	12
Szépírás	2	–	–	–	–	–	2
Kézimunka	2	2	2	2	2	2	12
Testgyakorlat	2	2	2	2	–	–	8
Angol nyelv és irodalom*	–	–	2	3	3	3	11
Összesen	28	28	30	30	30	30	176

* Fakultatív tárgy.

XXX. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1885)²⁸

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan, erkölcsstan	2	2	2	2	2	2	12
Magyar nyelv és irodalom	6	4	4	5	5	5	29
Német nyelv és irodalom	2	3	3	3	3	2	16
Francia nyelv és irodalom	–	3	4	4	5	5	21
Történelem	2	2	2	2	2	3	13
Földrajz	2	2	2	1	2	–	9
Számtan, mértan	3	3	3	2	2	2	15
Természettudományok	2	2	2	3	2	4	15
Háztartástan és könyvitel	–	–	–	–	2	–	2
Neveléstan	–	–	–	–	–	2	2
Ének	2	2	2	2	1	1	10
Rajz	2	2	2	2	2	2	12
Szépírás	1	1	–	–	–	–	2
Kézimunka	2	2	2	2	2	2	12
Testgyakorlat	2	2	2	2	–	–	8
Angol nyelv és irodalom*	–	–	2	3	3	3	11
Összesen	28	30	32	33	33	33	189

* Fakultatív tárgy.

27 -n. 1883, 414.

28 SEBESTYÉN 1885b, 423.

XXXI. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1887)²⁹

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	2	2	12
Magyar nyelv és irodalom	5	4	4	5	5	5	28
Német nyelv és irodalom	3	2	2	3	3	2	15
Francia nyelv és irodalom	—	2	3	4	4	4	17
Történelem	—	2	2	2	2	2	10
Földrajz	3	2	2	—	—	1	8
Számтан, mértan	3	3	2	2	2	2	14
Természetrajz	—	2	2	—	—	—	4
Vegytan	—	—	—	3	—	—	3
Természtettan	—	—	—	—	2	2	4
Egészségtan	—	—	—	—	2	—	2
Neveléstan	—	—	—	—	—	2	2
Ének	2	1	1	1*	2*	2*	9
Rajz	2	2	2	2	2*	2*	12
Szépírás	2	—	—	—	—	—	2
Kézimunka	2	2	2	2	2*	2*	12
Testgyakorlat	2	2	2	2*	—	—	8
Összesen	26	26	26	28	28	28	162

* Fakultatív tárgyak.
Megjegyzés: Az angol fakultatív tanítását megszüntették.

29 THURANSZKY 1887, 157.

XXXII. táblázat. Az állami felsőbb leányiskolák óraterve (1889)³⁰

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	2	2	12
Magyar nyelv és irodalom	5 <u>4</u>	4 <u>3</u>	4 <u>3</u>	4 <u>3</u>	4	4	25
Német nyelv és irodalom	3 <u>2</u>	3 <u>2</u>	3 <u>3</u>	3 <u>2</u>	3	2	17
Francia nyelv és irodalom	—	4	4	4	3	3	18
Történelem	—	2 <u>2</u>	3 <u>2</u>	3 <u>3</u>	2	2	12
Földrajz	3 <u>2</u>	2 <u>2</u>	1 <u>1</u>	1 <u>2</u>	2	1	10
Számтан, mértan	3 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2	2	13
Természetrajz	2 <u>2</u>	2 <u>2</u>	—	—	—	—	4
Vegytan, ásványtan	—	—	2 <u>2</u>	—	—	—	2
Természettan	—	—	—	2 <u>2</u>	3	2	7
Egészségtan	—	—	—	—	2	—	2
Gazdaságtan	—	—	— <u>2</u>	—	—	2	2
Neveléstan	—	—	—	—	—	3	3
Ének	2 <u>2</u>	1 <u>1</u>	1 <u>1</u>	1 <u>1</u>	1	1	7
Írás és rajz	2 <u>2</u>	2 <u>4</u>	2 <u>3</u>	2 <u>2</u>	2	2	12
Kézimunka	2 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2 <u>3</u>	2	2	12
Testgyakorlat	2 <u>2</u>	2 <u>2</u>	2 <u>1</u>	2 <u>1</u>	—	—	8
Összesen	26 <u>26</u>	28 <u>26</u>	28 <u>26</u>	28 <u>26</u>	28	28	166

Megjegyzés: Aláhúzva a polgári leányiskolák óraterve (amennyiben nem tanultak egy tárgyat, nincs jelzés).

XXXIII. táblázat. Az Országos Nőképző Egyesület
„női gymnasiumának” tantervjavaslat (1896)³¹

Tantárgy	Osztály								Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar	4	3	3	3	3	3	3	3	25
Történelem	–	2	3	3	3	3	3	5	22
Ókori irodalom	1	2	2	2	1	2	1	1	12
Latin	–	–	–	–	7	7	6	5	25
Német	3	2	2	2	2	2	2	2	17
Földrajz	3	2	2	2	–	–	2	–	11
Természettudomány	–	3	4	4	3	3	3	3	23
Matematika	4	3	2	2	4	3	3	2	23
Filozófia	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Rajz	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Szépírá	1	1	–	–	–	–	–	–	2
Ének	2	2	2	2	1	1	1	1	12
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Kézimunka	2	2	2	2	–	–	–	–	8
Összesen	26	28	28	28	30	30	30	31	231

31 Az Országos Nőképző-Egyesület tan- és nevelőintézete női gymnasiumának tantervjavaslat, [1896.]

XXXIV. táblázat. A felsőbb leányiskolák általános óraterve (1901)³²

Tantárgy	Osztály						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen
Vallástan	2	2	2	2	2	2	12
Magyar	5	4	4	4	4	4	25
Német	3	3	3	3	2	2	16
Francia	–	4	4	4	3	2	17
Pszichológia, neveléstan	–	–	–	–	–	2	2
Történelem	–	2	2	2	3	2	11
Földrajz	2	2	2	2	1	1	10
Természettudományok: állattan, növénytan	2	–	–	–	2	2	17
ásványtan, vegytan	–	2	2	–	–	–	
egészségtan	–	–	–	2	–	–	
háztartástan	–	–	–	1	–	–	
természettan	–	–	–	–	2	2	
Mennyiségtan	4	2	2	2	2	2	14
Rajz*	2	2	2	2	2	2	12
Szépírás	1	–	–	–	–	–	1
Női kézimunka*	2	2	2	2	2	2	12
Ének*	1	1	1	1	1	1	6
Testgyakorlás**	2	2	2	2	2	2	12
Összesen	26	28	28	29	28	28	167

* V. osztálytól fakultatív.

** IV. osztálytól fakultatív.

Megjegyzés: rendkívüli tárgyak: angol, olasz.

32 VKM. 1901. 40925. rendelete a felsőbb leányiskolák új tantervének életbeléptetése tárgyában, 1901, 328. alapján

XXXV. táblázat. A budapesti állami felsőbb leányiskola
gimnáziumi osztályainak tanterve (1905)³³

Tantárgy	Osztály								Összesen
	Felsőbb leányiskolai osztályok				Gimnáziumi irányú osztályok				
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar	5	4	4	4	3	3	3	3	29
Francia	–	4	4	4	–	–	–	–	12
Latin	–	–	–	–	8	6	7	7	28
Görög	–	–	–	–	–	5	5	5	15
Görög irodalom	–	–	–	–	–	3	3	3	9
Szabadkézi rajz	–	2	2	2	2	2	2	2	14
Német	3	3	3	3	3	3	2	2	22
Történelem	–	2	2	2	3	3	3	3	18
Földrajz	2	2	2	1					7
Természetrajz	2	2	2	2	3	3	–	–	14
Természettan	–	–	–	–	–	–	4	4	8
Matematika	4	2	2	2	4	4	4	3	25
Geometriai rajz	2	–	–	–	–	–	–	–	2
Filozófiai propedeutika	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Szépírás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	1	–	–	11
Háztartástan	–	–	–	1	–	–	–	–	1
Kézimunka	2	2	2	2	–	–	–	–	8
Ének	1	1	1	1	–	–	–	–	4
Összesen	26	28	28	28	30	30	30	30	230

³³ A budapesti állami felsőbb leányiskolával kapcsolatos gimnáziumi – irányú tanítás terve, [1905.]

XXXVI. táblázat. A leány-középiskolák óratervei (1916 [első sor] és 1918 [második sor])³⁴

Tantárgy	Osztály																
	Közös alsó tagozat				Felső leányiskola				Leánygimnázium					Felső kereskedelmi leányiskola			
	I.	I.	II.	IV.	V.	VI.	VI.	Össz.	V.	VI.	VI.	VII.	Össz.	V.	VI.	VII.	Össz.
Hittan és erkölcsstan	2	2	2	2	2	2	2	14	2	2	2	2	16	2	2	2	14
	2	2	2	2	2	2	2	14	2	2	2	2	16	2	2	2	14
Magyar	5	5	3	3	3	3	3	25	3	3	3	3	28	3	3	3	25
	5	5	3	3	3	3	3	25	3	3	3	3	28	3	3	3	25
Német	5	4	3	3	3	3	3	24	3	3	3	3	27	3	3	3	24
	4	3	3	3	3	3	3	22	3	3	3	2	24	3	3	2	21
Francia/görög [1916.]			4/–	4/–	3	3	3	17	3/–	3/5	3/5	2/5	19/15	3	3	3	17
Francia [1918.]			3	3	3	2	2	13	3	2	2	2	15	3	2	2	13
Latin									8	7	7	6	28				
									8	8	6	5	27				
Történelem		2	2	3	2	2	2	13	3	3	3	3	19	2	2	2	13
		2	2	2	2	2	2	12	3	3	2	3	17	2	2	2	12
Földrajz	3	3	2	2	2	2	2	16				2	12	2	2	2	16
	3	3	2	2	2	2	2	16				2	12	2	2	2	16
Mennyiségtan	5	4	4	3	2	2	2	22	4	4	3	3	30	2	2	2	22
	5	4	3	3	2	2	2	21	3	4	3	3	28	2	2	2	21
Növénytan és állattan	2	2			2	2		8	3	3			10	2	2		8
	2	2			2	2		8	2	2			8	2	2		8
Ásványtan és vegytan				3		2	2	7			2	2	7		2	2	7
				3		2	2	7			2	2	7		2	2	7
Természettan			3		3			6			3	4	10	3			6
			3			3		6			4	3	10	2			5
Egészségtan							1	1			1		1			1	1
						2	2	2			2		2			2	2

34 A leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) tanítástervei, 1916, 76. és A leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) tanítástervei, 1918, 92. alapján.

XXXVI. táblázat (folytatás)

Tantárgy	Osztály																
	Közös alsó tagozat				Felső leányiskola				Leánygimnázium					Felső kereskedelmi leányiskola			
	I.	I.	II.	IV.	V.	VI.	VI.	Össz.	V.	VI.	VI.	VII.	Össz.	V.	VI.	VII.	Össz.
Háztartási, jogi és gazd. Ismeretek					<u>1</u> 2	2	<u>2</u> 2	3 6	<u>1*</u>		<u>2*</u>			<u>1*</u>	2	<u>2*</u> 4	6
Lélektan, neveléstan							<u>3</u> 3	3 3								<u>3*</u>	
Filozófia												2 3	2 3				
Ókori irodalom [csak 1918]			1	1	1	1	1	5	1	1	1		5				2
Jogi ismeretek [csak 1916]						<u>1</u>		1							<u>1</u>	2	3
Kereskedelmi számvitel														3 3	3 3	3 3	9 9
Könyvvitel														1 2 2	2 2 2	3 3 2	6 6 6
Ker. levelezés, ker. ismertetése														2 2	2 2	2 2	6 6
Közgazdasági ismeretek [csak 1916]						1		1							1	2	3
Rajz, írás	2 2	2 2	2 2	2 2	<u>2</u> 2	<u>2</u> 2	<u>2</u> 2	14 14	<u>2</u> 2*	<u>2</u> 2*	<u>2*</u> 2*	2* 2*	12 8	2* 2*	2* 2*	2* 2*	8 8
Gyorsírás					<u>2*</u> 2*	1*			<u>2*</u> 2*	1*				<u>2</u> 2	1		2 3
Női kézimunka	2 2	2 2	2 2	2 2	<u>2</u> 2	<u>2</u> 2	<u>2</u> 2	14 14	<u>2*</u> 2*	<u>2*</u> 2*	<u>2*</u> 2*		8 8	<u>2*</u> 2*	<u>2*</u> 2*	<u>2*</u> 2*	8 8
Ének	1 2	1 2	1 2	1 2	2 2	1 1	1* 1*	7 10	1* 2*	1* 1*	1* 1*		4 8	1* 2*	1* 1*	1* 1*	4 8
Testgyakorlás	3 3	3 3	2 2	2 2	2 2	2* 2*	2* 2*	14 12	2 2	2 2	2 2*	2* 2*	16 14	2 2*	2 2*	2* 2*	14 10
Összesen	30 30	30 30	30 30	30 30	30 30	30 30	30 30	210 210	33 30	32/34 30	32/34 30	32/35 30	249/245 240	32 30	32 30	32 30	216 210

* Rendkívüli tantárgy.
Azonos tanterv szerint együtt tanítható.
Megjegyzés: A görög és a francia az 1916-os leánygimnáziumi tantervben a VI. osztálytól kötelezően választható tárgy.

XXXVII. táblázat. Óraterv a leánygimnáziumok [1. sor], a leányliceumok [2. sor] és a leánykollégiumok [3. sor] részére (1927)³⁵

Osz- tály	Tantárgy																				
	Hittan	Magyar	Latin	Német	Francia	Angol/ francia/ olasz	Történe- lem	Földrajz	Termé- szetrajz, kémia, egész- ségstan	Mennyi- ségtan	Filozó- fia	Rajz	Művé- szettör- ténét	Rajz és művészet- történét	Lélektan és nevelés- tan	Ének	Testgya- korlás	Termé- szettan	Háztar- tás- és gazda- ságtan	Kézi- munka	Össze- sen
I.	2	5		4				3	3	4		2				2	3				28
	2	5		4				3	3	4		2				2	3				28
	2	4		3				3		3				2		2	3			2	24
II.	2	5		4				3	3	4		2				2	3				28
	2	5		4				3	3	4		2				2	3				28
	2	3		3				2	2	3				2		2	3			2	24
III.	2	4	5	3			3	2		3		2				2	2				28
	2	3		3		4	3	2	2	3		2				2	2				28
	2	3		3		3		2	2	3				2		2	2			2	26
IV.	2	3	5	3			2	2		3		2				2	2	2			28
	2	3		3		5	2	2		3		2				2	2	2			28
	2	3		3		3	3		2	2				2		2	2		2	2	28
V.	2	3	5	3	5		3		2	3		2					2				30
	2	4		4		5	3		3	3		1	2			1	2				30
	2	3		3		3	3		2	2				2		2	2		2	2	28
VI.	2	3	5	3	4		3		3	3		2					2				30
	2	4		4		4	4		3	3		1	2			1	2				30
	2	3		3		3	3		2	2				2		2	2		2	2	28
VII.	2	3	5	3	3		3		3	3							2	3			30
	2	3		3		3	3		4	3	2		2				2	3			30
	2	3		3		3	3	2	3	2				2			2	3			28
VIII.	2	3	5	2	2		3	2		2	2						2	4			30
	2	4		3		3	3	2		3	2		2				2	4			30
	2	3		3		3	3	2		2				2	3		2	3			28
Össz.	16	29	30	25	15		17	12	14	25	2	12				8	18	9			232
	16	31		28		24	18	12	18	26	4	10	8			10	18	9			232
	16	25		24		18	15	11	13	19				16	3	12	18	6	6	12	214

³⁵ Tanterv a leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok számára, 1927, 43., 66., 88.

XXXVIII. táblázat. Óraterv a gimnázium és a leánygimnázium* számára (1938)³⁶

Tantárgy	Osztály								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Hit- és erkölcsstan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar nyelv és irodalom	5	5	4	3	3	3	3	3	29
Történelem			3	3	3	3	2	3	17
Gazdasági és társadalmi ismeretek						2			2
Földrajz és néprajz	3	4	2				2		11
Latin nyelv	5	5	4	4	4	4	4	4	34
			4	4	5	5	4	4	26
Görög nyelv [°]					4	4	4	3	15
Német nyelv			4	4	3	3	3	3	20
	4	4	3	3	3	3	3	2	25
Francia/angol/olasz nyelv [°]					4	4	4	3	15
Bölcsészeti								2	2
								3	3
Természettudomány	2	2		3	5				12
Vegytan						3			3
Természetrajz			2				4	4	10
Mértan és mennyiségtan	4	5	3	3	3	3	3	3	27
Rajz és műalkotások elemzése	2	2	2	2			1	1	10
Testnevelés	4	4	4	4	4	4	4	3	31
	3	3	3	3	3	3	3	2	23
Egészségtan				1				1	2
Szépíró	1								1
Gyorsíró				2					2
Ének	2	2	1						5
Kézimunka	2	2	2	2					8
Osztályfőnöki óra	1								1
Sportdelután					2	2	2	2	8
Összesen (gimnázium) ^{°°}	31	31	31	31	31	31	32	32	250
Összesen (leánygimnázium)	31	31	31	31	31	31	31	31	248

* Amennyiben az óraszám eltérő, a gimnázium esetén a háttér világosszürke, a leánygimnázium esetén pedig sötétszürke.
[°] Egy nyelv kötelezően választható.
^{°°} Sportdelután nélkül.

36 Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára, 1938, 10–11.

IV. ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATOK

XXXIX. táblázat. A magyarországi felsőbb leányiskolák legfontosabb adatai³⁷

Tanév	Iskolák								Oszta-lyozott tanu-lók	Taná-rok
	Állami	Köz-ségi	Római kato-likus	Refor-mátus	Evan-géli-kus	Társu-lati	Magán	Össz.		
1875/76.	1	–	–	–	–	–	–	1	49 ^o	10*
1876/77.	1	[–]	[–]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	[1]	n. a.	n. a.
1877/78.	3	[–]	[–]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	[3]	n. a.	n. a.
1878/79.	3	[–]	[–]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	[3]	n. a.	n. a.
1879/80.	3	[–]	[–]	[–]	1	n. a.	n. a.	[4]	n. a.	n. a.
1880/81.	3	[1]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	n. a.	[5]	n. a.	n. a.
1881/82.	5	[1]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1882/83.	5	[1]	[–]	[–]	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1883/84.	7	1	–	–	–	1	–	9	803"	112
1884/85.	8	1	–	–	–	1	–	8	1 174"	133
1885/86.	8	1	–	–	–	1	–	10	1 241"	148
1886/87.	9	1	–	1	1	1	1	14	1 435"	170
1887/88.	9	1	–	1	1	1	1	14	1 677"	200
1888/89.	9	1	–	1	1	1	1	14	1 802"	209
1889/90.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	18	n. a.	n. a.
1890/91.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	17	n. a.	n. a.
1891/92.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	21	n. a.	n. a.
1892/93.	12	1	5	4	–	–	n. a.	22	n. a.	n. a.
1893/94.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	[–]	[–]	n. a.	24	n. a.	n. a.
1894/95.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	[–]	[–]	n. a.	23	4 165	n. a.
1895/96.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	[–]	[–]	n. a.	25	n. a.	n. a.
1896/97.	12	3	8	3	–	–	2	28	n. a.	n. a.
1897/98.	14	2	5	3	–	–	1	25	4 627	372
1898/99.	15	2	5	3	–	–	1	26	4 859	426
1899/00.	15	2	5	3	1	–	1	27	4 902	385
1900/01.	15	2	5	3	1	–	1	27	4 911	435
1901/02.	15	2	3	4	1	–	1	26	4 998	418
1902/03.	15	2	3	3	1	–	2	26	5 085	428
1903/04.	16	2	3	4	1	–	2	28	5 055	547
1904/05.	16	2	3	3	1	–	2	27	4 680	570
1905/06.	16	3	6	3	1	1	2	32	5 817	642

37 KRAMMER 1916b, 169–170; Felsorolása azon mozzanatoknak, melyek a felsőbb leányiskolák, polgári iskolák, valamint a kereskedelmi és iparoktatás körében 1894 óta a haladást mutatják. I. Felsőbb leányiskolák. MOL VKM K 721 Wlassics Gyula miniszter iratai 3. csomó 2/c. tétel. Felsőbb leányiskolák és polgári iskolák, kereskedelmi és ipari oktatás 1894–1903. (K 721-2/c-1903.); Magyar Statisztikai Évkönyv (1884) [tárgyév], 158–159; (1885), 162–163; (1886), 166–169; (1887), 168–171.; (1888), 170–173.; (1889), 176–179.; (1894), 307., 312.; (1897), 341., 346; (1898), 306.; (1899), 331.; (1900), 347.; (1901), 331.; (1902), 362.; (1903), 365.; (1904), 383.; (1905), 379.; (1906), 375.; (1907), 353.; (1908), 371.; (1909), 376.; (1910), 362.; (1911), 378.; (1912), 400.; (1913), 270.; (1914), 270.; (1915), 266.; (1916–1918), 201.

XXXIX. táblázat (folytatás)

Tanév	Iskolák								Osztá-lyozott tanu-lók	Taná-rok
	Állami	Köz-ségi	Római kato-likus	Refor-mátus	Evan-géli-kus	Társu-lati	Magán	Össz.		
1906/07.	16	3	5	3	1	1	2	31	5 594	599
1907/08.	17	4	6	4	1	2	2	35	5 743	631
1908/09.	18	4	6	4	1	2	2	36	5 968	650
1909/10.	18	4	6	4	1	1	1	35	6 233	671
1910/11.	18	4	6	4	1	1	1	35	6 318	686
1911/12.	18	4	6	4	1	1	1	35	6 529	689
1912/13.	18	4	6	4	1	1	1	35	6 552	438*
1913/14.	18	4	5	4	1	1	2	35	6 653	458*
1914/15.	18	4	5	4	1	1	2	35	6 313	452*
1915/16.	18	4	5	4	1	1	2	35	6 784	432*
1916/17.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

° Beírt tanulók száma.
* Rendes és helyettes tanárok száma.
" Nincs jelölve, hogy a beírt vagy az osztályozott tanulóról van szó.

Megjegyzés: az 1916/17-es tanévtől a Magyar Statisztikai Évkönyv a felső leányiskolákat már nem külön, hanem a leány-középiskolák között szerepeltette.

*XL. táblázat. A magyarországi leány-középiskolák legfőbb adatai
és az érettségizett leányok számának alakulása³⁸*

Tanév	Iskolák									Oszta- lyozott tanu- lók	Érett- ségizett tanu- lók	Taná- rok
	All.	Köz- ségi	R. k.	Ref.	Ev.	Izr.	Társ.	Ma- gán	Össz.			
1896/97.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	104□	n. a.	n. a.
1897/98.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	180□	n. a.	n. a.
1898/99.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	240□	n. a.	n. a.
1899/00.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	309□	n. a.	n. a.
1900/01.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	307	32°	31
1901/02.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	330	58°	31
1902/03.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	353	71°	29
1903/04.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	378	[114]	26
1904/05.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	391	87	24
1905/06.	—	—	—	—	—	—	1	—	1	402	63	27
1906/07.	1	1	—	—	—	—	1	—	3	836	98	71
1907/08.	1	1	—	—	—	—	1	—	3	800	99	68
1908/09.	1	1	—	—	—	—	1	—	3	831	116	74
1909/10.	1	1	—	—	—	—	1	—	3	823	115	67
1910/11.	1	1	—	—	—	—	1	—	3	943	129	77
1911/12.	1	1	1	—	—	—	1	—	4	851	156	82
1912/13.	2	1	1	—	—	—	1	—	5	1 105	226	57*
1913/14.	3	1	2	1	—	—	1	—	8	1 332	249	86*
1914/15.	3	1	3	1	—	—	1	—	9	1 529	303	86*
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	—	—	n. a.	—	n. a.	1 629"	425	n. a.
1916/17.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	553	n. a.
1917/18.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	645	n. a.
1918/19.	8	5	6	3	2	—	2	2	28	8 488	555	382*
1919/20.	9	5	5	3	2	1	2	3	29	9 479	687	442*
1920/21.	9	5	7	3	2	1	2	3	31	9 796	812	492*
1921/22.	9	5	7	3	2	1	2	3	32	9 592	697	546*
1922/23.	9	5	7	3	2	1	2	3	32	9 996	708	556*
1923/24.	9	5	7	3	2	1	2	3	32	9 980	714	544*
1924/25.	9	5	7	3	2	1	2	3	32	10 410	709	552*
1925/26.	9	5	7	3	2	1	2	3	32	10 555	710	729
1926/27.	9	5	8	3	2	2	2	4	35	10 768	771	772

38 MÜLLER 2000. 223.; Magyar Statisztikai Évkönyv (1900) [tárgyév], 359.; (1901), 337., 341.; (1902), 363., 370.; (1903), 366., 374.; (1904), 390., 398–399.; (1905), 381., 388.; (1906), 377., 385–386.; (1907), 354–355., 364.; (1908), 372–373., 383.; (1909), 373–374., 386.; (1910), 359–360., 372.; (1911), 375–376., 388.; (1912), 397–399., 410.; (1913), 269–270., 279.; (1914), 268–270., 279.; (1915), 264–266., 275.; (1916–1918), 204., 208.; (1919–1922), 181–183., 189.; (1923–1925), 244., 249.; (1926), 228., 239.; (1927), 213., 224.; (1928), 250–251., 262.; (1929), 248., 259.; (1930), 245–246., 257.; (1931), 242., 264–265., 273.; (1932), 272–273., 281.; (1933), 295–296., 304.; (1934), 280., 299., 307.; (1935), 309., 317., (1936), 291., 299.; (1937), 299., 307.; (1938), 287., 295.; (1939), 185., 188.; (1940), 177., 180.; (1941), 205., 208–209.; (1942), 221., 224–225.; (1943–1946), 253.

XL. táblázat (folytatás)

Tanév	Iskolák									Osztá-lyozott tanu-lók	Érett-ségizett tanu-lók	Taná-rok
	Áll.	Köz-ségi	R. k.	Ref.	Ev.	Izr.	Társ.	Ma-gán	Össz.			
1927/28.	9	5	8	4	2	1	2	3	34	10 976	865	747
1928/29.	9	5	9	4	2	1	2	3	35	11 364	861	787
1929/30.	9	5	9	4	2	1	2	4	36	11 955	1 088	796
1930/31.	10	5	13	5	2	1	2	4	42	13 046	1 198	868
1931/32.	10	5	13	5	2	1	3	5	44	13 477	1 423	905
1932/33.	10	5	13	5	2	1	3	5	44	13 683	1 116	944
1933/34.	10	5	13	5	3	1	3	5	45	14 615	1 202	1 036
1934/35.	10	5	15	5	3	1	2	5	46	15 169	1 098	1 057
1935/36.	10	5	15	5	3	1	2	5	46	15 706	1 145	1 094
1936/37.	10	5	16	5	3	1	2	5	47	16 156	1 291	1 144
1937/38.	10	5	16	5	3	1	2	5	47	16 410	1 751	1 168
1938/39.	11	5	17	5	3	1	3	4	49	16 523	1 876	1 247
1939/40.	11	5	19	5	3	1	3	4	51	15 940	1 815	1 218
1940/41.	18	5	24	8	4	3	3	2	67	20 043	1 611°	1 557
1941/42.	17	5	23	10	3	1	3	1	63	20 396	2 490	1 532
1942/43.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	64	21 131	n. a.	1 336*
1943/44.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1944/45.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

□ Felvett tanulók.

° Csak a(z) általánosan képző leány-középiskolában érettségizettek (egyébként az összes érettségizett leány).

* Csak a rendes és a helyettes tanárok.

° Csak a nyilvános tanulók.

Megjegyzés: A táblázat a *Magyar Statisztikai Évkönyv* adatain alapul. Az iskolákat ezért nem alapításuk évtől tüntettük fel. Az évkönyv 1906/07-ig csak az *Országos Nőképző Egyesület* leánygimnáziumáról közölt részletes adatokat, az egyes felsőbb leányiskolák gimnáziumi tanfolyamairól nem.³⁹ A táblázatban ezért eddig csak erre az intézményre vonatkozó adatok szerepelnek, az érettségizők számát kivéve. (Az évkönyv az 1899/00-as tanévtől különítette el az érettségizők között a leányokat.) Az 1918/19-es tanévtől a leány-középiskolák között a felső leányiskolák adatai is fel vannak tüntetve.

1927/28-ban 1-1 evangélikus, izraelita és magán lenyollégium működött összesen 35 tanárral, 126 tanulót osztályoztak. A következő tanévre csupán az evangélikus leányollégium maradt meg. 1929/30-ban 292, 1930/31-ben 423, 1931/32-ben 439, 1932/33-ban 426 osztályozott tanulója volt. Az érettségizettek száma: 51 (1930/31.), 56 (1931/32.) és 41 (1932/33.) volt.

A leány-középiskolai típusok megoszlása: 1928/29-ben 11 leánygimnázium, 24 leánylíceum. 1929/30-ban 13 leánygimnázium, 23 leánylíceum, 1930/31-ben 16 leánygimnázium, 26 leánylíceum, 1931/32-ben 17 leánygimnázium, 27 leánylíceum, 1932/33-ban 22 leánygimnázium, 22 leánylíceum, 1933/34-ben 23 leánygimnázium, 22 leánylíceum, 1934/35-ben és 1935/36-ban 26 leánygimnázium, 20 leánylíceum, 1936/37-ben és 1937/38-ban 27 leánygimnázium, 20 leánylíceum.

1938/39-től a visszacsatolt területekkel együtt.

39 A Budapesti Állami Felsőbb Leányiskola leánygimnáziumi tanfolyámáról lásd Müller 2004, 52.

*XLI. táblázat. A németországi, az ausztriai és a magyarországi
felsőbb leányiskolai és leány-középiskolai rendszer*

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1861		Evangélikus felsőbb leányiskola alapítása Bécsben német mintára.	
1865	Az <i>Allgemeiner Deutscher Frauenverein</i> megalakulása.		Megjelenik Veres Pálné <i>Felhívás a nőkhez</i> c. cikke.
1866		A <i>Wiener Frauen-Erwerb-Verein</i> létrejötte.	
1868			Az <i>Országos Nőképző Egyesület</i> megalakulása.
1869			Az ONE egyéves általános képző tanfolyamot indít 13 éves lányok számára.
1870-es évek	A felsőbb leányiskolák szabályozása több tartományban. Eseti jelleggel engedélyezi több egyetem nők felsőfokú tanulmányát.	A <i>Verein für Lehrerinnen und Erzieherinnen in Österreich</i> megalakulása.	
1871		4 osztályos <i>Höhere Bildungsschule</i> alapítása Bécsben.	
1872	Weimari konferencia: a felsőbb leányiskolai tanárok követelik a felsőbb leányiskolák szabályozását s elismerését középiskolának.	A lányok magántanulóként érettségit tehetnek.	
1873	Porosz kultuszminiszter konferenciát hív össze a felsőbb leányiskolákról.	A grazi községi hatosztályos leánylíceum (<i>Mädchenlyzeum</i>) alapítása.	Az 1873. évi költségvetési vitában Molnár Aladár állami leány-középiskola megalapítását indítványozza.
1875			Megkezdődik az oktatás az első (állami) felsőbb leányiskolában Budapesten.
1877	Baden rendeletileg szabályozza a felsőbb leányiskolákat (3+7 éves <i>höhere Mädchenschule</i>).		Az ONE tanfolyamát felsőbb leányiskolává alakítják át.
1883			A felsőbb leányiskola új szervezetet és tantervet kap. A középiskolai törvény „értelmében” a lányok magántanulóként fiú-középiskolába járhatnak.
1885			A felsőbb leányiskola új szervezetet és tantervet kap.

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1887	Helena Lange petíciót nyújt be a porosz Képviselőházban (<i>Die gelbe Broschüre</i>).		
1888	A <i>Deutscher Frauenverein Reform</i> alapítása.	A <i>Verein für erweiterte Frauenbildung</i> létrejötte.	
1889	Külföldi érettségire felkészítő kétéves <i>Realkurse</i> indítása Berlinben.		A felsőbb leányiskola új szervezetet és tantervet kap.
1890	Az <i>Allgemeiner Deutscher Lehrerinnenvereine</i> megalakulása.		
1890-es évek	Rendkívüli hallgatóként több egyetem felvesz lányokat.		
1892		Hatosztályos egyesületi leánygimnázium alapítása Bécsben.	Leánygimnázium alapítási kísérlet Budapesten.
1893	Érettségire felkészítő négyéves gimnáziumi kurzusok (<i>Gymnasialkurse</i>) indítása Berlinben. Leánygimnázium alapítása Karlsruheban (Baden) (<i>Deutscher Frauenverein Reform</i>).	Az <i>Allgemeiner Österreichischer Frauenvereine</i> létrehozása.	
1895			Királyi hozzájárulás: a nők felsőfokú tanulmányának – nyilvános hallgatóként – engedélyezése az egyetemek bölcsész és az orvosi karain, valamint a gyógyszerészeti képzésben. Feltétel: érettségi vizsga.
			Miniszteri rendelet: a lányok mint magántanulók a (fiú)gimnáziumokban az egyes osztályok tananyagából magánvizsgát tehetnek, és a VIII. osztály vizsgájának sikeres letétele után magánérettségi vizsgára bocsáthatók.
1896	Rendes tanulóként (de külsősként) először érettségiznek fiú-középiskolában lányok Németországban.		<i>II. Országos Tanügyi Kongresszus</i> Budapesten. Leánygimnázium nyílik Budapesten az <i>Országos Nőképző Egyesület</i> szervezésében.
1897		A nők beiratkozhatnak, s rendes egyetemi tanulmányai folytathatnak bizonyos szakokon.	
1898		Külsősként először érettségiznek lányok fiú-középiskolákban.	A budapesti állami felsőbb leányiskola gimnáziumi tanfolyamot indít.
1899	Leány-középiskolában először tartanak érettségi vizsgát.		

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1900	Németországban Badenben először engedélyezik a nők rendes felsőfokú tanulmányait.	Ankét a felsőbb leányoktatásról. Miniszteri határozat a leányliceumról: ▪ 6 évfolyamos iskola a tanulók 10. életévétől, ▪ érettségi vizsgát ad, de az csak rendkívüli hallgatóként jogosított egyetemi tanulmányokra.	Először tartanak érettségit leány-középiskolában.
Századelő	A felsőbb leányiskolák egyenjogúsítása, elismerésük középiskolának és a koedukáció engedélyezése több tartományban.		
1901			Tanterv a felsőbb leányiskolák számára.
1903		A bécsi leánygimnázium nyolcosztályossá válik és nyilvánossági jogot kap. A liceumi igazgatók egyesületbe tömörülnek.	
1904			Rendelet korlátozza a nők felvételét az egyetemekre. Megalakul a <i>Feministák Egyesülete</i> .
1907	Kongresszus a felsőbb leánynevelésről Kasselen.		A <i>Feministák Egyesülete</i> kiadja <i>A nő és a társadalom</i> c. folyóiratának első számát.
1908	A felsőbb leányiskolák szabályozása és elismerése középiskolának Poroszországban: 10 éves <i>höhere Mädchenschule</i> (utóbb <i>Lyzeum</i>), amelyre 5/6 éves <i>Studienanstalt</i> , valamint az <i>Oberlyzeum</i> (4 éves <i>Lehrerinnenseminar</i> és 2 éves <i>Frauenschule</i>) épül.	A liceumi tanárok szakmai egyesületet alapítanak <i>Lyzeum</i> néven.	
1909	Baden alkalmazza a felsőbb leányiskolák porosz rendszerét: 7 éves <i>höhere Mädchenschule</i> , amelynek 4. (5.) osztályára érettségit adó leány-középiskolák épülnek (<i>Mädchen-Oberrealschule</i> , <i>Mädchen-Realgymnasium</i> , <i>Mädchengymnasium</i>), és amelyre 1/2 éves <i>Fortbildungskurse</i> , illetve 3 és fél éves <i>Höherer Lehrerinnenseminar</i> épül.		

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1910	Törvényt hoznak Szászországban a felsőbb leányiskolákról (3+7 éves <i>höhere Mädchenschule</i> , amelyre önállóan nem létrehozható <i>Studienanstalt</i> , <i>Frauenbildungsschule</i> és <i>Haushaltungsschule</i> épül).	Miniszteri határozat születik a koedukáció korlátozása céljából.	
1910-es évek		A líceumok átalakítása reform-reálgimnáziumokká.	
1911	A felsőbb leányiskolák reformja Bajorországban (6 éves <i>höhere Mädchenschule</i> , 3 év elvégzését követően továbbtanulási lehetőségek: felső tagozat (<i>Relabteilung</i>), 6 éves <i>humanistische</i> és <i>realistische</i> <i>Gymnasialkurse</i> , 6 éves <i>Lehrerinnenseminar</i> , 3 éves <i>Handelsschule</i> , 2 éves <i>Frauenschule</i>).	Az oktatási miniszter tanácskozást hív össze, amely a líceum helyzetét vitatja meg. A líceumi tanárképzés megszüntetése.	
1912		Miniszteri határozat a líceumokról: <ul style="list-style-type: none"> ▪ 6+1 éves intézmény 10 esztendő lányoknak, ▪ 4 osztályos alsó tagozat, ▪ amely elvégzését követően a négyosztályos <i>Mädchenformrealsgymnasium</i>ban is tovább lehet tanulni. 	
1914	Poroszországban engedélyezik a koedukációt.		
1915			Leányok bizonyos feltételek teljesülése esetén nyilvános tanulók lehetnek fiú-középiskolákban.
1916			Rendelet a leány-középiskolákról: <ul style="list-style-type: none"> ▪ 7 éves felső leányiskola, ▪ 8 éves leánygimnázium, ▪ 8 éves felső kereskedelmi leányiskola. Tanterv a leány-középiskolák számára.
1918		A leány-középiskolák fenntartói egyesületbe tömörülnek.	Tanterv a leány-középiskolák számára. Rendelet nyitja meg a nők előtt az egyetemek világi karait, a műegyetemet és a jogakadémiákat. (Később visszavonják.)

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1919	Bajorországban megengedik, hogy – feltételek mellett – leányok fiú-középiskolákba iratkozhassanak.	A fiú-középiskolákba bejáró magántanuló lányok helyzetét megkönnyítő határozat (feltétel: nincs a helységben nyilvános leány-középiskola).	
1920		A leány-középiskolák tanulóinak szülei egyesületbe szerveződnek.	
1920-as évekre	Több tartományban egyre differenciáltabb leány-középiskolai intézményrendszer jön létre köztük fiú-középiskoláknak megfelelő típusokkal.		
1921		Tanterv az <i>allgemeine</i> és a <i>deutsche Mittelschule</i> , valamint a <i>Frauen-Oberschule</i> számára. Utóbbi a líceum vagy más középiskola IV. osztályára épülő 4 éves nőiskola volt.	
1923	Az <i>Oberlyzeum</i> átalakítása Poroszországban kilencéves, általánosan képző, érettségit adó leány-középiskolává.		
1924	Leányiskolai reform Bajorországban: 9 éves leány-középiskola (<i>Mädchenlyzeum</i>), 6-6 éves <i>höhere Mädchenschule</i> , illetve <i>Mädchenmittelschule</i> , valamint 1/2 éves <i>Frauenschule</i> , 6 éves <i>reales</i> és <i>humanistisches Reformgymnasium</i> .		
1925		Tanterv a <i>Reformrealgymnasium</i> számára.	Országos Nőnevelési Kongresszust tartanak Budapesten.
1926			XXIV. tc. a leányközépiskolákról és a leánykollégiumokról: <ul style="list-style-type: none"> ▪ érettségit adó, nyolcosztályos leánygimnázium és ▪ leánylíceum, ▪ valamint nyolcosztályos leánykollégium.

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1927	A 3 éves nőiskola kísérleti bevezetése Poroszországban. Fiú-középiskoláknak megfelelő típusok kísérleti bevezetése Bajorországban: <i>grundständiges Mädchenrealgymnasium</i> , illetve <i>grundständiges humanistisches Mädchengymnasium</i> , valamint <i>Mädchenoberrealschule</i> .	Középiskolai törvény: 3 középiskola: ▪ <i>Gymnasium</i> , ▪ <i>Frauenoberschule</i> , ▪ <i>Realgymnasium</i> (A, B, C forma, utóbbi különösen lányoknak [korábbi <i>Reformrealgymnasium</i>]). A fiú-középiskolák a lányok számára párhuzamos osztályokat indíthatnak.	Tanterv a leánygimnáziumok, leánylíceumok és leánykollégiumok számára. Miniszteri rendelet újabb szakokon engedélyezi a lányok egyetemi továbbtanulását.
1928			<i>III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus</i> Budapesten.
1931			A leánygimnázium latin nyelvi és irodalmi tantervének módosítása.
1932	A 3 éves <i>Frauenschule</i> szabályos típusa tétele (<i>Frauenoberschule</i>): szakképzést kínál és érettségi vizsga letételére jogosít.		Rendelet a latin nyelvnek a reáliskolákban és a leánylíceumokban való rendkívüli tanítása tárgyában.
1933	Tartalmi változások minden iskolában. Törvény az oktatási intézmények zsúfoltsága ellen. A leányok felsőfokú továbbtanulásának megszigorítása.		A leánygimnázium új latinnyelvi tanterve.
1934	A <i>Frauenschule</i> újjászervezése (csak a 3 éves képzés marad meg).	Új középiskolai rendszer bevezetése: megmarad a <i>Frauenoberschule</i> , a reálgimnázium C típusának helyére az <i>Oberlyzeum</i> lép.	XI. törvénycikk a középiskolákról: az egységes gimnázium létrehozása külön igazgatás alatt lányok (<i>leánygimnázium</i>) és fiúk számára.
1935			A gimnázium és leánygimnázium I. osztályának tanterve.
1936			A gimnázium és leánygimnázium II. osztályának tanterve.
1937			A középiskoláról szóló 1934:XI. tc. alapján készített új tanterv fokozatos életbeléptetése.

Év	Németország	Ausztria	Magyarország
1938	Határozatok a középiskolákról: a lányoknál egy típus marad meg két, nyelvi és háztartási formában, az <i>Oberschule für Mädchen</i> . A koedukáció elítélése. Megkezdik a magániskolák felszámolását.	Az iskolák államosításának kezdete. Az <i>Oberschule für Mädchen</i> egyedüli leány-középiskolaként történő bevezetése két, nyelvi és háztartási formában.	Tanterv a gimnázium és a leánygimnázium számára. Fiú- és leányliceumok, valamint a nőnevelő intézetek felállítása (XIII. tc.).
1941	A két típusban szerzett érettségi vizsgát egyenjogúvá teszik. Befejezik a magániskolák felszámolását.		
1942			A gimnáziumi és leánygimnáziumi tanterv módosítása.

A KÖNYV EGYES FEJEZETEINEK KORÁBBI MEGJELENÉSI HELYE

A *Leány-középiskolák Magyarországon* c. fejezet az alábbi publikációk átdolgozásával készült:

A leány-középiskolák első törvényi szabályozása. In: BUDA András–KISS Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása*. Debrecen, 2006. 233–245.

Az egységes leány és fiú középiskola. *Iskolakultúra* XVI. évf. 4. sz. (2006) 3–21.

Leány-középiskolák jogi szabályozása 1895–1945. In: GEREKEN Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest, 2009. 249–281

A nőnevelés történetében az érettségít adó, s felsőoktatási tanulmányokra jogosító leány-középiskola megszületése új korszakot nyitott. A magasabb művelődés lehetőségét jelentette immár iskolarendszerű oktatás keretében, ami ezáltal egyre szélesebb társadalmi rétegek számára vált elérhetővé, másrészt gyakorlati haszonnal járt: a munkaerő-piaci érvényesülés új útjait nyitotta meg. A nők társadalmi emancipációs törekvéseinek megvalósulásához, egyben erősödéséhez járult hozzá. Magyarországon, Németországban, Ausztriában és Svájcban a leány-középiskolai oktatás közel azonos időszakban alakult ki. A kötetben az egyes országok leány-középiskolai iskola-típusainak párhuzamos, oktatáspolitikai szempontú történetét adjuk. Az utolsó fejezetben, összszegzésként teszünk kísérletet a hasonlóságok és a különbségek megállapítására. Nem összehasonlítást adunk az Olvasó kezébe, hanem szándékaink szerint – többek között – összehasonlítást lehetővé tevő kutatás eredményeit.

Ára 2690 Ft

